

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 54

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України С. В. Ківалов

Одеса
Фенікс
2015

УДК 32(082)

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південноукраїнський центр гендерних проблем

Редакційна колегія:

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України С. В. Ківалов (гол. ред.),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН,
академік УАПН Л. І. Кормич (заст. гол. ред.),
д-р. політ. наук, професор М. А. Польовий (відп. секр.),
д-р. юрид. наук, професор Ю. П. Аленін,
д-р. політ. наук, професор Б. П. Андрусюк,
д-р. філос. наук, професор В. С. Богданов,
д-р. політ. наук, професор К. М. Вітман,
д-р. філос. наук, професор Е. А. Гансова,
д-р. юрид. наук, професор Є. В. Додін,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. Р. Н. Жангожа,
д-р. політ. наук, професор І. М. Коваль,
д-р. юрид. наук, професор Б. А. Кормич,
д-р. юрид. наук, професор А. Р. Крусян,
д-р. філос. наук, професор М. П. Лукашевич,
д-р. політ. наук, професор С. М. Наумкіна,
д-р. політ. наук, професор А. О. Сіленко,
д-р. філос. наук, професор Т. В. Розова,
д-р. юрид. наук, професор Є. О. Харитонов,
д-р. політ. наук, професор Д. В. Яковлев.

Рекомендовано Вченою радою

Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1) Свідоцтво про реєстрацію КВ № 7364 від 02.06.2003

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2015

© Південноукраїнський центр
гендерних проблем, 2015

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.014.544:316.324.8

Ківалов С. В., НУ «ОЮА»

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНОМУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено аналізу сучасних викликів освітній системі та визначенню шляхів вдосконалення системи вищої освіти в умовах сучасного постіндустріального суспільства. Визначено суспільні та науково-технічні аспекти переваги парадигми «освіти впродовж всього життя» на відміну від системи «освіти на все життя».

У сучасному світі соціальні функції освіти змінюються докорінним чином. По-перше, на освіту покладають величезні надії. Забезпечуючи соціальну, професійну і територіальну мобільність як підростаючого покоління, так і населення в цілому, система освіти стає одним з основних інститутів суспільства, відповідальних за динамічність його розвитку. Досвід реформ в країнах східної Європи та СНД переконливо показує, що корінь більшості труднощів лежить не лише в структурі господарства, що склалася, але і у відповідній структурі підготовки кадрів. Тому швидкість змін багато в чому визначається динамікою трансформації структури підготовки кадрів. В той же час, якість системи вищої освіти базується на якості загальноосвітньої компоненти соціалізації, яка забезпечує гнучкість бази оволодіння знаннями у вищій школі.

Тільки на основі розвиненої загальноосвітньої школи у сучасному світі вдається будувати систему безперервної професійно-орієнтованої освіти, яка дозволяє економічним агентам активно реагувати на швидку зміну виробничих технологій, здійснювати ефективний зв'язок

з перспективними ринками праці. Не менш важливою властивістю освіти є стабілізація суспільного розвитку. За рахунок залучення до процесів освіти переважаючої частини населення, створення ефективних траєкторій соціальної кар'єри для представників різних шарів і груп суспільства поєднується реалізація одразу двох важливих процесів: підтримується достатній рівень соціальної мобільності за допомогою здобуття відповідної освіти, внаслідок чого забезпечується соціальна стабільність. Рівень освіти поступово стає важливим мірилом досягнень для молоді. Звідси одна з найважливіших умов стабілізуючої ролі освітньої сфери – створення безлічі різних траєкторій соціального і професійного руху з різноманітними критеріями оцінки.

Особливу роль виконує система освіти і як постійний демпфер на ринку праці. Подовжуючи терміни навчання в середній школі, суспільство автоматично збільшує тривалість періоду соціалізації індивіда і тим самим знімає надлишковий тиск на ринок праці. Тій же меті служить залучення все більших контингентів молоді до системи професійної освіти. Таке ж завдання вирішується й у сфері виробництва – тимчасове вилучення частини зайнятих дорослих людей з метою перепідготовки і додаткового професійного навчання. Тим самим система освіти стає активним елементом регулювання навантаження на ринки праці і знімає частину соціальної напруги.

Посилення значення системи освіти в сучасному постіндустріальному суспільстві пов'язане також з тим, що в ньому інформація стає провідним ресурсом розвитку. Її накопичення, збереження, оновлення, перетворення і організація стають базовими видами економічної діяльності. Звідси різко зростаючого значення набувають технології і методики навчання як способи організації та ефективного доведення основного і додаткового знання до споживача освітніх послуг. В той же час, істотно змінюється вся організація власне процесу навчання. В ньому починають враховуватися мікро- і макроцикли старіння інформації, можливості її накопичення в навчанні і оптимального витрачання в процесах соціальної і економічної діяльності. Саме цей момент в найближчому майбутньому багато в чому стане визначати як тривалість професійної освіти, так і допустимий час перерв в індивідуальному навчанні. Деякі фахівці на основі емпіричного матеріалу припускають, що поступово основним за тривалістю модулем в освітньо-професійній підготовці стають два роки (2 роки – професійний коледж або молодший коледж, ще 2 роки – бакалаврат, ще 2 роки – магістратура, 2-4 роки – аспірантура, ще 2 роки – друга вища освіта тощо).

Таким чином, основними питаннями в розвитку змісту освіти і структури освітньої системи стають не лише звичні питання «Чому

вчити?» чи «Як учити?», але і нетривіальні досі – «Як часто?» і «Як довго?» Відповіді на них в соціально-організаційному і економічному плані доведеться добувати з урахуванням динаміки ринку праці, технологічних циклів і швидкості оновлення інформації в різних сферах знання.

Радянська, а тепер і українська система освіти багато в чому зберегла в собі риси традиційної, коли вважалося, що навчити можна один раз на усе життя, що залишилося. Через це модель підвищення кваліфікації, що склалася у нас, носила багато в чому формальний характер, граючи швидше роль механізму соціального заохочення (поїздка в інше місто на навчання, перерва в рутинній роботі) ніж одного з найважливіших елементів успішної професійної діяльності. Заклики побудови безперервної системи освіти з неодмінним чергуванням навчання і праці не були підкріплені об'єктивним процесом зміни технологій організації освітнього процесу. Науково-технічний прогрес за винятком деяких сфер (аерокосмічна і військові сфери, атомна енергетика) залишався явищем, соціально і економічно необов'язковим, а нерідко і незабезпеченим ресурсами.

Питання перебудови системи освіти нині є умовою модернізації економічного розвитку країни і приходу в неї нових і новітніх технологій. В той же час, тільки оцінка перспектив суспільного та економічного розвитку, прогнозування провідних сфер діяльності можуть дати певні орієнтири реформування системи підготовки кадрів. Наприклад, наявність маркетологів сама по собі не робить економіку ринковою та ефективною, але вони потрібні, щоб її розвивати і обслуговувати. У перехідних економіках доки немає практики ефективної взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, але займатися цим необхідно. Оскільки у випадку, коли рівень освіти не впливає на ефективність або масштаб використання отриманих знань, можлива ситуація або дискредитації системи освіти (оскільки вона не надає змоги реалізувати себе в суспільному виробництві), або ж виникнення ефекту надвиробництва освіти – коли швидкоплинна система освіти в економіці, яка розвивається досить повільно, фактично готує кваліфіковані кадри «на виїзд». Але тоді попит на освітні послуги формуватиметься не національним, а світовим ринком праці і зажадає інших організаційно-економічних механізмів функціонування системи. До речі, такий ефект світової «гартувальні кадрів» робить честь відповідній країні, але ж він має реалізовуватись цілеспрямовано, а не як випадковий продукт «перевиробництва» національної освітньої системи.

В той же час, наявність відповідної структури цільової підготовки кадрів може стати потужним чинником тяжіння інвестицій

до української економіки. Такого роду інструмент був дуже ефективно використаний при економічних модернізаціях Південної Кореї та інших країн Азіатсько-тихоокеанського регіону. За допомогою вибору певної структури підготовки кадрів вони демонстрували готовність до прийому тих чи інших технологій. Зміни, що відбуваються нині в структурі та об'ємах освітньої діяльності, дозволяють з впевненістю прогнозувати, в яких сферах ці країни прагнуть до захоплення провідних позицій.

Вихід в країни-лідери багато в чому сьогодні залежить від готовності суспільства перекидати додаткові ресурси в сферу освіти, виробляти кадри «на виріст». Тобто, модернізація економіки і системи освіти нині мають бути пов'язані між собою.

У нових умовах основний акцент потрібно робити на підсистему додаткової (зокрема, післядипломної) освіти, бо саме вона може забезпечити оперативне підстроювання освітньої сфери до перспективних змін ринку праці – власне професійну мобільність. Так, до останнього часу інженерна освіта в країні була переважно надлишковою і за тривалістю, і за масштабом, оскільки в основному забезпечувала підготовку інженерних фахівців з досить широкими базовими знаннями. Дійсно, вони навчалися часто на застарілому обладнанні, але певна пролонгованість навчання та включення до навчальних планів широкого кола базових фізичних та математичних дисциплін багато в чому компенсували відсутність дієвих структур з подальшої перепідготовки і підвищення кваліфікації.

Бажана «переривчаста безперервність» сучасного освітнього процесу означає, що освітня система спочатку передбачає підготовку за широким профілем, щоб полегшити перехід фахівця від одного типу діяльності до іншого у рамках формально одного кола професій (спеціальностей), іншу організацію базового змісту освіти (добудовування навчання на «міцному» гуманітарному і методологічному фундаменті соціально-теоретичних знань, що дозволяє створювати в подальшій діяльності широкі асоціативні зв'язки і ланцюжки). Освіта починає мислитися не як навчання школярського типу, а як розвиток індивіда в самому процесі навчання і пов'язаної з ним діяльності.

Забезпечення доступності якісної освіти як чинник соціальної модернізації сучасної України можна розглядати з кількох позицій. З одного боку, потребу в якісній освіті відчуває передусім «колишній середній клас» радянського суспільства – інтелігенція (науково-технічна і гуманітарна), для якої здобуття вищої освіти дітьми є усвідомлена соціальна цінність. З іншого боку, здобуття диплому про вищу освіту стає у суспільній свідомості дедалі більше певним «життєвим мініму-

мом», який ніяк не пов'язаний із якістю або ж взагалі професійною спрямованістю навчання. Насамкінець, все ще залишається певна диспропорція у можливостях набуття вищої освіти між випускниками міських (особливо великих міст) та сільських шкіл. Але остання проблема достатньо вивчена та має певні шляхи вирішення.

Водночас, доступність якісної освіти реально можна оцінити тільки з позицій кон'юнктури ринку праці. Соціальним стабілізатором стає забезпечення доступу до тієї освіти, яка в даний момент є престижною і працює для певної частини студентства як «соціальний ліфт, трамплін». Доступність хорошої (за світовими мірками) математичної або фізичної освіти без гарантії виїзду за кордон на високооплачувану, за українськими мірками, роботу, може не вважатися за соціальне благо, а реальна можливість вступу на економічні або управлінські спеціальності, тобто створення передумов для власної соціальної мобільності розглядається як таке. Іншими словами, якість освіти значною мірою оцінюється затребуваністю випускників навчальних закладів на ринку праці, величиною і динамікою оплати їхньої праці, стійкістю попиту на їх послуги, швидкістю отримання роботи і, що дуже важливо, вірогідністю наступного переходу у вищу (престижну) соціальну страту. Отже, питання про подальший розвиток системи незалежного оцінювання знань абітурієнтів слід розглядати не з точки зору мінімізації витрат у рамках освітньої сфери – позбавлення подвійних іспитів тощо, а як механізм розширення реального поля можливостей абітурієнтів з малозабезпечених сімей та сільських районів за одночасного скорочення їх індивідуальних витрат. Разом з цим заходом необхідно розвивати механізм грантової підтримки талановитої молоді, створювати системи «вилову» таких студентів і надання їм шансу безконкурсного переведення до найбільш престижних вищих навчальних закладів.

Забезпечення доступу до якісної освіти для представників малозабезпечених сімей є дуже складним соціальним завданням, яке далеко не повністю вирішується адресністю і величиною стипендій, наявністю місць в гуртожитках. Відповідно, оцінка соціальної справедливості багато в чому відбуватиметься і за цим параметром.

Другою проблемою модифікації вітчизняної системи вищої освіти стає рейтингування вищих навчальних закладів. В наш час існує багато рейтингових систем, згідно з якими оцінюються вищі навчальні заклади України. Водночас, загальною рисою цих систем є неспіввимірність та певна ангажованість. На жаль, досі існують різні думки з приводу відносної ваги різних критеріїв оцінювання вищих навчальних закладів. В той час як дехто пропонує спиратися на показники наукових

досягнень викладачів вишів, в тому числі на індекси цитування, інші цілком логічно пропонують орієнтуватися в першу чергу на показники успішності випускників. Причому, в цьому випадку також виникає питання – враховувати успішність окремих видатних випускників, яким «поталанило» вдало здійснити власне кар'єрне зростання, або ж віддавати перевагу ступеню масовості пристойного працевлаштування випускників. Насамкінець, наближеною до останнього підходу є пропозиція врахування відгуків роботодавців відносно випускників.

В будь-якому разі очевидно, що має використовуватися одночасно декілька рейтингових систем. Певну проблему рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів складає фактична відсутність монопрофільних вишів. Це означає, що один виш може готувати як фахівців, які незабаром посядуть високі посади у великих компаніях, так і фахівців за такими спеціальностями, в яких швидко кар'єрне зростання об'єктивно ускладнене, що не означає низької якості підготовки таких фахівців. Наприклад, випускники-юристи Національного університету «Одеська юридична академія» мають високий рівень професійної підготовки та високі можливості працевлаштування та кар'єрного зростання, а випускники-політологи або соціологи об'єктивно потребують більшого часу для досягнення провідних ланок професійної кар'єри. Тому перспективним є вибудовування рейтингу не вишів, а окремих спеціальностей за своїми конкретними для кожної спеціальності (чи групи спеціальностей) критеріями.

Вказані вище чинники не відміняють важливості вирішення проблеми безперервної освіти. Сьогодні в Україні де-факто існує два види освіти: формальна і неформальна. Формальна завершується отриманням документу державного зразка. Освітні установи, які його видають, мають жорстко сформований зв'язок по рівнях, з продуманими і формалізованими процедурами безперервності навчання і нарощування освітнього потенціалу. Випускники цих установ на будь-якій стадії навчання можуть стати учасниками ринку праці, що мають достатню компетентність на своєму рівні.

Неформальна освіта – це всілякі додаткові курси, які сьогодні ніяк між собою не сполучаються, не пов'язані і не порівнянні, а також само-освіта. Неформальна освіта не завершується отриманням документу державного зразка. Проте вона частково компенсує «прогалини» формальної освіти.

Отже, постає проблема вироблення зв'язаних стандартів та програм за блоково-модульним принципом, що дозволило б адаптувати на окремих ланках в системі формальної освіти й «позаформальні» освітні зусилля.

Ще одна група проблем пов'язана з діяльністю зарубіжних провайдерів освітніх послуг, які сьогодні поступово активізуються в Україні. Освітні проекти різних країн, організацій, фондів, ті, що реалізуються в нашій країні, з одного боку, забезпечують фінансову підтримку професорсько-викладацького корпусу і піднімають рівень учбової і науково-методичної роботи, що проводиться в системі освіти, приносять в Україну іншу освітянську культуру, інший менеджмент, що виключно корисно для нашої системи освіти. З іншого боку, нерівність фінансових можливостей може сприяти «перетіканню» найбільш досвідчених викладацьких кадрів до відповідних вишів, що збіднює заклади вищої освіти, які знаходяться в системі МОН України.

Крім того, слід враховувати існування різних моделей набуття освіти, що сформувались у світовій практиці.

Наприклад, одна з моделей освіти протягом усього життя взагалі не обмежує людину в навчанні певним терміном часу. Особа може вчитися, перервати навчання і йти на виробництво, потім знову вчитися – очно або заочно. Таким чином, людина пройде усі сходинки професійної освіти і набуде достатнього досвіду роботи та високої фахової підготовки. Слід зважити на те, що за нинішніх темпів оновлення технологій працююче населення повинне перенавчатися майже щороку. Особливо сильний кадровий голод відчувають країни, де економіка на підйомі. Одне з рішень тут – створення «електронного університету» (англійське слово *e-learning*, напевно, точніше передає сенс цього поняття). Розвиток цього виду навчання – завдання політичної важливості. Слід зазначити, що *e-learning* є потенційним засобом вирівнювання освітніх потенціалів великих міст та решти країни: відомо, що більшість випускників вишів у великих містах (а, нагадаємо, наприклад, у Києві зараз навчається кожен четвертий студент країни) прагнуть залишитися в них же. Отже, після закінчення вишу у великих містах назад повертаються тільки 5-10 % випускників. Таким чином, відбувається «перетікання мізків» до великих міст. В умовах, коли 80-90 % економіки будь-якої розвиненої країни складає економіка малого і середнього бізнесу, який будується на родових стосунках, це означає, що таке вимивання вкрай негативно впливає на приплив інвестицій в регіони країни. Адже інвестиції йдуть туди, де є інтелектуальний ресурс.

Отже, «електронний кампус» здатен імітувати діючий університет, а Інтернет дозволяє вчитися в будь-яких умовах. Саме зараз в Україні складається сприятлива ситуація для електронного навчання – кількість населення, підключеного до мережі Інтернет, перейшла за межу 50 % та постійно зростає. В умовах, коли бурхливо розвиваються

відповідні зарубіжні Інтернет-орієнтовані освітні програми, відставання у розвитку цієї ланки навчання призведе до заповнення цієї ніші зарубіжними освітніми центрами. Так, це надасть населенню якісні освітні програми, але сприятиме ще більшому відставанню України в освітній сфері від розвинутих країн та стимулюватиме еміграційні настрої.

Однак головна проблема в переході до освіти протягом усього життя полягає в тому, що люди, здобувши освіту, вважають себе підготовленими для життя у світі. А світ вже змінився за період їх навчання. Для того, щоб перейти від «освіти на все життя» до «освіти протягом усього життя», потрібно змінити світогляд людей.

Якщо ми хочемо реально, а не на папері, створити систему безперервної освіти, потрібно, щоб кожна людина прийшла до усвідомлення того, що вона хоче (а не зобов'язана) вчитися. Серед принципів побудови такої системи слід виділити наступне: Формування відповідного способу мислення у членів суспільства, коли кожен громадянин вважає особистим завданням вдосконалення своєї освіти. Випереджаючий характер освітніх програм – тобто, вони повинні забезпечувати набуття компетенцій, які на даний момент, можливо, навіть надлишкові. І, нарешті, об'єднання усіх освітніх ресурсів суспільства, консолідація зусиль. Робота, що проводиться, має бути ясна і зрозуміла всім – від дітей до пенсіонерів. Функціональні можливості системи мають бути очевидні для потенційних споживачів, а критерії якості освіти однаково прийнятні для усіх учасників процесу.

Структура управління системою безперервної освіти, виходячи з її загальнонаціонального характеру, повинна включати загальнодержавний орган, наприклад, національна громадська рада. Саме в цьому випадку буде забезпечено міжвідомчу, міжгалузеву взаємодію, за цих умов можлива швидка орієнтація системи на пріоритетні напрями розвитку економіки країни, швидка адаптація до змін як усередині України, так і у світі. Підготовка рішень з вузлових питань може бути покладена на експертно-аналітичні групи, що створюються за конкретними напрямками освітнього процесу. Вони ж формують пропозиції по розвитку соціального партнерства. Нинішнє міністерство освіти, на жаль, не спроможне виконувати такі функції і здійснює скоріше руйнівний вплив на освітню сферу.

Регіональні структури можуть бути організовані аналогічно: в центрі повинні знаходитися регіональний ресурсний центр – центр збору і поширення інформації, центр організації освітньої діяльності. Оцінка якості освітніх програм може бути доручена навчально-методичним об'єднанням.

Не повинні відсторонятися від процесів підготовки професійних кадрів і підприємства галузі – вони можуть і повинні брати участь, наприклад, у формуванні навчальних програм, у відборі фахівців і їх додатковій цільовій підготовці безпосередньо на підприємствах, в цільовому підвищенні кваліфікації і перепідготовці і тому подібне.

Україна впритул підійшла до межі, за якою суспільство справедливо може поставити питання про відповідність освітньої галузі його запитам. Створення системи безперервної освіти це, по суті, системне рішення проблеми підвищення якості життя через підвищення освітнього рівня, яке дозволить Україні перейти від звичайної індустріальної економіки до економіки знань, спираючись на власні здобутки в освіті та використовуючи світовий досвід з можливістю адаптації його до національної специфіки.

Бібліографічний список:

1. Буйлова Л. Н. Непрерывное образование – неформальное образование – дополнительное образование детей: проблемы и перспективы актуализации / Л. Н. Буйлова // European Researcher. – 2013. – Vol. 41. – Iss. 2 – P. 359-366.
2. Кривцова В.М. Вища освіта та Болонський процес / В. М. Кривцова, Н. М. Колісниченко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 172 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 29. – 18 липня.
4. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І.А. Зязюна. – К. : ВІПОЛ, 2000. – С. 29–30.
5. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2014. – № 63. – Стр. 7. – Ст. 1728. Код акту 73423/2014.
6. Adult education trends and issues in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/pdf/doc268_en.pdf
7. Barrett B. F. D. Challenges in the adoption and use of OpenCourseWare: experience of the United Nations University [Електронний ресурс] / Brendan F. D. Barrett, Velma I. Grover, Tomasz Janowski, Hanneke van Lavieren, Adegboyega Ojo, Philipp Schmidt // Open Learning. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02680510802627803>
8. Making a European area of lifelong learning a reality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/education/>

Стаття посвящена аналізу сучасних викликів освітньої системи і визначенню шляхів удосконалення системи вищої освіти в умовах сучасного постіндустріального суспільства. Визначені соціальні та науково-технічні аспекти переваг парадигми «освіти на протязі всієї життя» перед системою «освіти на все життя».

The article aims to analyze modern challenges to educational system and to determine ways for improvement of higher education system in conditions of modern postindustrial society. Social and scientific aspects were determined to show the advantage of «education throughout life» paradigm unlike the system «education for life».

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014

УДК 327(477)

Кормич Л. І., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ ТА МІСЦЕ В НИХ УКРАЇНИ

В статті аналізується процес створення нової моделі міжнародних відносин та роль у ньому України. Визначені пріоритети у виборі форм і методів вирішення політичних конфліктів на сучасному етапі.

Сучасна світова політика знаходиться у стані пошуку найбільш ефективної моделі взаємодії держав і народів, яка базується на ідеях безпеки та гарантій прав людини. Величезні втрати людських та матеріальних ресурсів в періоди двох світових війн та значних локальних війн, поправлення прав людини внаслідок численних національних, релігійних, соціальних конфліктів, «холодних війн» та інших форм радикальної конфронтації лише протягом XX століття роблять такий пошук особливо актуальним у XXI столітті і в теоретичній, і в практичній площині. Тому такі питання аналізуються в багатьох наукових працях [1, 4, 5].

Але широкий спектр суб'єктів політики, задіяних в сучасних політичних процесах, різних за природою і статусом, безумовно ускладнює визначення механізмів вирішення проблем і потребує їх постійного вивчення. Адже перспективи розвитку світової політики пов'язані саме з такою необхідністю. Україна не може залишитись осторонь подібних процесів і явищ, тож проаналізуємо її місце в них і наслідки для подальшого перспективного розвитку нашої держави.

Саме Україна сьогодні опинилась на піку зіткнень політичних, економічних, цивілізаційних. Вона водночас виступає і суб'єктом, і об'єктом світової політики. Тобто, здатна як сама народжувати і впроваджувати нові форми і методи розв'язання конфліктних ситуацій,

так і стає плацдармом випробувань з боку інших учасників і зацікавлених сторін. І від того, який шлях вирішення проблем буде знайдено, залежить не лише майбутнє нашої держави, а і наслідки вирішення конфліктних ситуацій для багатьох країн і народів, що вже стикнулись з радикальною конфронтацією певних політичних суб'єктів або де існують потенційні загрози глибоких політичних конфліктів, що виникають на різному ґрунті і носять як внутрішньодержавний так і міждержавний характер.

Адекватним існуючим загрозам стабільному цивілізаційному розвитку має бути загальна та багатовимірна система безпеки, що включає економічні, політичні, військові, екологічні, інформаційні, культурологічні, етнічні, релігійні чинники тощо. Трансформація складної системи взаємодії різних суб'єктів повинна підпорядковуватись головній меті: пріоритету прав людини. Лише на цьому шляху можна досягти налагодження реального діалогу культур і цивілізацій. Адже глобалізації загроз протистоїть і глобалізація попереджень та боротьби з ними.

Оскільки головне місце в сучасних трансформаціях системи безпеки відводиться, передусім, дипломатичним важелям, переговорному процесу, вдосконаленню інституційних форм та нормативної бази, то особливого значення набуває правове регулювання, як на міжнародному так і на національному рівнях.

Саме в цій площині намагаються віднайти, чи скоріше створити, базис заміщення концепції культурно-цивілізаційного зіткнення за С. Гантінгтоном та багатьма теоретиками конфліктології, як Д. Рапопорт, О. Шпенглер, М. Данилевський та інші, концепцією симфонії цивілізацій і культур. Коли тероризму і непримиренності будуть протиставлені толерантність, співпраця і порозуміння задля спільного процвітання.

В даному аспекті набувають комплексного характеру кроки щодо створення і вдосконалення цілісної системи інститутів і норм міжнародного характеру в рамках системи міжнародного права, міжнародних відносин. Подібні зусилля спираються на історичний досвід світової практики, який свідчить, що будь-який чинник в ряді ситуацій може обумовлювати як конфліктність і протиборство, так і сприяти плідній співпраці, в разі його конкретного цільового використання.

Сучасна тенденція до цивілізаційного плюралізму акцентує увагу на ідеях ненасильництва, гуманізму, превалюванні загальнолюдських цінностей. Саме цю тенденцію П'єр де Шарден визначив як «планетизацію» людства, за якої конвергенція народів і цивілізацій обумовлює їх вдосконалення і розвиток.

Однак слід враховувати, що глобалізація не виключає глокалізації, тобто, загальне і специфічне доповнюють один одного, створюючи багатовимірний і нелінійний характер розвитку людства в цілому і окремих держав, зокрема.

На цьому тлі важливими є не лише правові норми, що регулюють такі взаємини, але і суто моральні, які спираються на кращі національні традиції, які зберігає людство. Але саме тут криється і найбільша небезпека. Адже моральні трактовки можуть абсолютно не співпадати з правовими нормами або протирічити їм за трактуванням різними суб'єктами. Неоднозначне розуміння гарантій прав більшості нерідко веде до порушень прав меншості, спричиняючи навіть силові методи захисту або переконання. А при втручанні в такі ситуації зовнішніх суб'єктів розв'язання подібних протиріч ще більше ускладнюється.

Саме такі обставини склались сьогодні в українській політиці, яка може і повинна створити прецедент реальності розв'язання конфліктів, уникаючи жертв і максимально впроваджуючи оптимальну модель нових відносин в світовій політиці задля співпраці країн і народів і взаємодопомоги в складних політичних ситуаціях.

Нові виміри політики: і внутрішньодержавної, і міжнародної, мають чітко окреслити та обґрунтувати принципово інші підходи до воєнних засобів вирішення конфліктів, ніж ті, на яких наголошували в різні періоди теоретики, як Ніколо Макіавеллі чи Карл фон Клаузевіц. Якщо для останніх війна визнавалась природнім породженням політики і влади, то людство, нарешті, має перейти до нового уявлення і ставлення до процесу вирішення існуючих протиріч будь-якого рівня. Обсяг сучасних військових потенціалів, їх руйнівна сила мають охолоджувати амбіції і примушувати до пошуку інших способів, передусім, мирних. Знищення кращих або гірших не вирішує питання, а лише переносить його у часі і просторі, залишаючи нащадкам і створюючи постійно існуючий, так званий «заморожений» конфлікт. Тож усвідомлення суті конфлікту повинно стимулювати зусилля щодо його реального вирішення.

З одного боку, стовідсоткового успіху не досягали через застосування різних ненасильницьких форм підтримки, у вигляді діяльності міжнародних організацій, чи надання гуманітарної допомоги, або часткового примусу завдяки проведенню операцій з підтримки миру і безпеки за допомогою міжнародних миротворчих контингентів, спостерігачів чи поліцейських операцій під егідою ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС. Але, з другого, тільки силою також нікого не примусили до сталих і продуктивних відносин та взаємин. Такі приклади надають окремі країни Європи, Азії, Африки, Латинської Америки, де після відносно-

го затишшя продовжились спалахи конфронтації і непримиренного протиборства. Застаріла модель, в якій превалоє військовий потенціал як засіб реалізації своїх цілей, вичерпала свої можливості. Застосування сучасних видів озброєнь несе в собі не тільки катастрофічні втрати і руйнації, але й спричиняє гуманітарні катастрофи, з якими не спроможні справитись окремі держави.

Нинішній конфлікт на Сході України доводить ці позиції, бо військове протистояння надто дорого коштує суспільству: це тисячі загиблих, ще більше поранених та скалічених, а також практично зруйновані населені пункти і життєво необхідні об'єкти інфраструктури, що потребуватиме величезних фінансових витрат на відродження цих регіонів.

Тож перспективнішими все таки видаються способи ненасильницькі, або, принаймні, суто з гуманітарною спрямованістю, з дозованим використанням сили захисного змісту, з профілактикою щодо джерел конфлікту. Це формує нову модель міжнародних відносин, нову систему безпеки, демілітаризує політику. Саме в рамках такої моделі передбачена міжнародна співпраця, спрямована на всебічну допомогу у вирішенні різних проблем, що в результаті знижує політичну напругу і забезпечує тривалий стабільний стан і розвиток.

Нажаль, сучасний Світ не демонструє відсутності регіональних та локальних конфліктів, військових втручань, кризових ситуацій. Світова спільнота ще не змогла ефективно запобігати насильству на всіх рівнях, але, принаймні, утверджує систему попередження глобальних війн. Розширення таких можливостей щодо конфліктів нижчого рівня потребує додаткових зусиль по вдосконаленню діяльності міжнародних організацій, укріплення міжнародно-правової бази, впровадження гуманітарних принципів в систему міжнародних відносин тощо.

Це шлях до зниження міжнародної напруги, розвитку співпраці, попередження конфліктів і альтернативи йому в перспективі не існує.

Сучасна Україна опинилась сьогодні в епіцентрі світової політики і стала своєрідним майданчиком, на якому точиться запекла боротьба між старою та новою моделями світоустрою, протистояння прибічників силових сценаріїв та тих, хто поділяє ідеали ненасильницьких способів вирішення політичних конфліктів [6].

Складності ситуації надає той факт, що внутрішні конфлікти отримали зовнішню підтримку у вигляді як інформаційної, так і військової складової сусідньої ядерної держави, яка до недавніх пір розглядалась в якості гаранта безпеки та цілісності України. А також особливого

загострення ситуації надає той факт, що боротьба носить всі ознаки, притаманні явищу тероризму: захоплення заручників, вербування, фінансування та навчання найманців і використання їх в військових і терористичних діях; незаконні теле- та радіомовлення. На цьому тлі зростає злочинність, порушуються особисті права громадян, виникають кризові ситуації в екологічній сфері, в забезпеченні продовольством, в енергозабезпеченні, в демографічних питаннях тощо.

За таких обставин постає питання щодо здатності суб'єктів розуміти та визнавати певні межі задоволення власних інтересів задля спільного розвитку і зростання. Це питання не лише теорії, а і політичної практики. Однак сучасні українські реалії, нажаль, не демонструють подібного ставлення частини політичних акторів, задіяних в конфлікті.

Так ситуацію відносно Криму взагалі було вирішено без будь-якої участі України, лише з урахуванням інтересів Російської Федерації та частини місцевої еліти і їх прихильників. Тому, зрозуміло, що ні Україна, ні абсолютна більшість світової спільноти та впливові міжнародні інституції не визнали включення Криму до складу РФ, оцінивши події як анексію, порушення всіх міжнародних угод та договорів, порушення територіальної цілісності і кордонів незалежної держави тощо.

Ще більш деструктивною виявилась ситуація на Сході України, де частина Донецької і Луганської областей перетворились на поле бою, в ході якого гинуть люди, в тому числі мирне населення; руйнується інфраструктура, зупиняється виробництво, страждає екологія, виникає безліч негативних явищ, наслідки яких гальмують цивілізаційний розвиток та демократичні трансформації українського суспільства.

При цьому значно ускладнює процес вирішення проблем і розв'язання конфліктної ситуації невизначеність суб'єкту протистояння. За умов лише внутрішнього характеру даного протистояння було б достатнім розкласти причини за групами: економічні, соціальні, культурно-мовні і почергово розпочати їх вирішувати, зменшуючи активність протистояння. Але, коли наявне зовнішнє втручання суб'єкту, який фактично виконує контрольну функцію, при цьому заявляючи про власну відстороненість від подій, то не зрозумілими виявляються реальні його інтереси, а за цим слідує неможливість узгодити питання, неясною є відповідальність сторін, віртуального характеру набувають гарантії, що проголошуються і т. д.

За таких обставин неможливо оперувати не тільки абсолютними категоріями, а навіть і відносними, що стосуються процесу зниження рівня конфлікту в рамках окремих його етапів і, тим більше, його ви-

рішення та довгострокової перспективи досягнення стабільного стану з подальшим сталим розвитком всіх сфер державного і суспільного життя.

Саме це спричинило потребу для України звернутись по допомогу до світової спільноти. Міжнародні структури як ООН, ОБСЄ, ПАРЕ, ЄС включились в процес пошуку ефективних шляхів вирішення конфлікту в Україні. Було надано не лише моральної підтримки з засудженням способів і методів, використаних РФ, а і представлена значна матеріально-фінансова допомога для подолання кризи і збереження незалежної української держави, яка самостійно визначила європейську орієнтацію свого курсу розвитку.

Та завдання об'єднати зусилля і створити умови їх реалізації, що стало б базою нової моделі міжнародних відносин, дуже непросто. Наприклад, неоднозначним є ставлення окремих держав до впровадження санкцій відносно Російської Федерації. Це зрозуміло, бо їх реалізація шкодить не тільки фінансовій та економічній системам РФ, а й знижує прибутки багатьох іноземних компаній, від чого вкрай важко відмовитись. Глобалізація економіки втягує в систему міжнародного обміну і інтеграції тисячі корпорацій і мільйони пов'язаних з ними людей, з власними статусами і цілями. Тому йти на ризики власних обмежень непросто. Транснаціоналізація економіки диктує свої правила взаємин.

Але сьогодні і європейська спільнота, і абсолютна більшість інших впливових країн Світу демонструють свою повагу до принципів, проголошених на міжнародному рівні в повоєнний період. Адже у всіх міжнародних договорах проголошувались зобов'язання відмовитись від перегляду кордонів, від використання воєнної сили в міждержавних стосунках, від втручання у внутрішні справи один одного та багато інших принципових аспектів нормалізації міжнародних відносин.

Особливу роль при цьому мають відігравати ядерні держави, їх послідовність в дотриманні взятих на себе зобов'язань носить принциповий характер. Україна – єдина держава Світу, яка добровільно відмовилась від свого ядерного статусу. І, безумовно, ми цілком об'єктивно сподівались на гарантії нашої безпеки та недоторканості з боку тих, з ким підписували договори і тим більше, куди вивозили ядерну зброю, що належала нашій державі. Йдеться, передусім, про Російську Федерацію, як одного з підписантів Будапештського меморандуму 1994 р. і, відповідно, гаранта безпеки і територіальної цілісності України [3]. Тому агресія з цього боку була фактично неочікуваною і руйнує основи міжнародно-договірних зобов'язань.

Навіть не беручи до уваги всі недоліки оборонного плану, які накопичувались протягом всіх років незалежності при всіх Президентах та Урядах, абсолютно несподіваним виявився суб'єкт такої агресивної зовнішньої політики.

Тому дуже важливим стало те, що Україну не залишили сам-на-сам в цій надскладній ситуації. Так, варто було б очікувати більшої оперативності реакції світової спільноти на реальні дії, але слід врахувати, що якраз нинішні події демонструють потреби радикальних змін багатьох міжнародних інституцій та принципів їх функціонування. Потребують вдосконалення і інституційна, і нормативна, і процесуальна підсистеми міжнародної системи в цілому.

Вони мають стати більш гнучкими і дієвими, не можуть напряму залежати від небажання одного, хай і великого суб'єкта, підкорятись загальним правилам. Адже людство в цілому і окремі держави зокрема просуваються до мети побудови правових держав, де пріоритет права, прав людини будуть основним змістом та ціллю політики. А в таких державах, як наголошував визначний український вчений із світовою славою Б. О. Кістяківський ще на початку минулого ХХ століття, керують не особи, а загальні правила та правові норми, а організація держави залежить від самодіяльності народних мас. Тож потрібні більш ефективні механізми впливу на конфліктні ситуації в світовій політиці, більш сучасні технології координації дій між державами, адже в складних ситуаціях можливості виключно національних урядів обмежені і існує нагальна потреба у міжнародній співпраці, у залученні світової спільноти до вирішення складних проблем, від чого залежить загальний прогрес людства.

Соціальна напруга, політична нестабільність в окремих регіонах створюють загальну нестабільність для всієї міжнародної системи, поглиблюють загрози безпеці не тільки прикордонних територій, а і всій системі міжнародних відносин.

Саме розуміння такої пов'язаності змушує шукати нові форми взаємин народів і держав. Система безпеки має бути цілісною, з чіткою координацією всіх складових, стійкою до загроз, з органічною взаємопов'язаністю елементів різних рівнів та видів тощо. Динаміка взаємин в такій системі має спрямовуватись не на протистояння, а на сприяння та підтримку один одного. Тоді вся система ефективна та просувається в напрямку реалізації спільних завдань розвитку. Тобто, спільні узгоджені дії суб'єктів забезпечують існування оптимальних механізмів реалізації мети, створення якісного об'єкту для кожного в рамках системи міжнародних відносин. Функціонування такої системи має забезпечуватись інституційно, регулятивно, комунікативно,

концептуально-ідеологічно, потребуючи постійного вдосконалення всіх аспектів.

Для сучасної України це означає потребу реформування всіх інститутів, задіяних в гарантуванні безпеки; зміни ідеології політики безпеки, зміни моделі досягнення безпеки в рамках держави, взаємин держави з суспільством та міждержавних стосунків. Тільки це може стати запорукою створення нормальних умов для нормальної життєдіяльності людини та прогресивного розвитку суспільства. І саме це дозволить реалізувати стратегічний вибір нашої держави і народу – інтегруватись в європейський цивілізаційний простір [2, 7].

Безумовно, найкращий варіант функціонування системи безпеки пов'язаний із запобіганням небезпекам та сприянням розвитку об'єкта безпеки. Але сьогодні Україна має вже іншу ситуацію, коли треба припиняти існуючий конфлікт, усувати його небезпечні наслідки, ліквідовувати подальший прояв загроз. Це набагато складніше і витратніше, потребує зосередження всіх внутрішніх ресурсів та залучення зовнішньої підтримки.

Та якщо Україна вистойть, збереже цілісність і незалежність, вона надасть поштовх для реального запровадження принципово нової моделі міжнародних відносин та ефективного функціонування сучасної міжнародної системи, здатної прогнозувати виклики і загрози безпеці та оперативно реагувати на них, мобілізуючи сили і засоби в рамках оптимального механізму вирішення конфліктів різних рівнів та видів. Тому Світ повинен підтримати Україну на цьому шляху до перемоги, водночас створюючи перспективи безпеки і для інших суб'єктів міжнародних відносин.

Бібліографічний список:

1. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия / Ж. Аттали ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1993. – 135 с.
2. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми. – К. : Юридична думка, 2005. – 332 с.
3. 15 років без'ядерного статусу: досвід та гарантії безпеки для України / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. – К., 2009. – 8 с.
4. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. – М. : Изд. ЛКИ, 2010. – 416 с.
5. Современная мировая политика: Прикладной анализ. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 592 с.
6. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К. : К.І.С., 2014. – 1016 с.
7. Хоффман Л. Україна на шляху до Європи / Л. Хоффман, Ф. Мьоллерс. – К. : Фенікс, 2001. – 343 с.

В статье анализируется процесс формирования новой модели международных отношений и роль в нем Украины. Определены приоритеты выбора форм и методов решения политических конфликтов на современном этапе.

The article provides the analyses of the formation process of the new model of international relations and of the role of Ukraine in it. The priorities of the selection of forms and methods to solve the political conflicts are also determined.

Стаття надійшла до редколегії 24.12.2014

УДК 323.1

Вітман К. М., НУ «ОЮА»

ТЕНДЕНЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті досліджено основні тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі (евроскептицизм, сепаратистські рухи, референдуми щодо здобуття незалежності Шотландії та Каталонії). Автор доходить висновку, що в Європейському Союзі наразі спостерігається тимчасовий баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій. Виклики, що стоять перед ЄС (подолання суперечностей, напрацювання єдиної міграційної, зовнішньої, економічної політики), гальмують процес поглиблення інтеграції і створюють сприятливе середовище для поширення дезінтеграційних тенденцій.

Етнополітичні процеси всередині Європейського Союзу, на відміну від перехідних держав, до яких належать країни пострадянського простору, не так часто стають об'єктом нашого етнополітичного дослідження з огляду на їх прогнозованість, регламентованість, незначну інтенсивність та фактичну відсутність політико-правових наслідків у межах етнополітично стабільної політичної системи. Іншими словами, вони не мають дестабілізаційного характеру, оскільки нормативно-правова база Євросоюзу пропонує достатню кількість каналів інституціоналізації потреб етноспільнот, що проживають на теренах ЄС.

Однак події 2014 року засвідчили, що в межах ЄС достатньо етнополітично нестабільних точок (регіонів), які своїми вимогами створюють нові етнополітичні виклики для регіональної європейської етнополітичної безпеки, провокуючи дезінтеграційні тенденції. У цьому

контексті слід згадати теорію українського політолога О. Картунова, який визначає нескінченну зміну процесів інтеграції та дезінтеграції однією із закономірностей етнополітичного розвитку людства. Дослідник стверджує, що дезінтеграційні процеси, особливо на між-державному, міжнародному рівні, є свідченням входження в процес або перебування народу (народів) на етапі національно-державного будівництва, а також засобом створення або збереження власної держави [1]. На нашу думку, етнополітична дезінтеграція стає неминучим наслідком, продовженням етнополітичної інтеграції. Його інтенсивність, а також віддаленість у часі залежить від того, якими методами здійснювалася інтеграція – добровільними (внаслідок згоди, домовленостей держав) чи примусовими (внаслідок воєн, незаконного захоплення територій).

Чим масштабнішою і глибшою була етнополітична інтеграція, тим більш дестабілізаційною буде дезінтеграція цих державних або над-державних утворень. Однак євроінтеграція майже не стосувалася етнополітичного виміру: вона здійснювалася за економічними критеріями, країни-члени ЄС не зазнавали і не зазнають етнополітичного тиску, асиміляція в Євросоюзі не практикується; етностійноти, в тому числі міноритарні, перебувають під захистом міжнародного та національного права. Проекти консолідації Євросоюзу саме як етнополітичного наддержавного утворення були слабкими, непереконливими, тому не спрацювали. Поняттю «європейська нація» не вдалося набутися якісно нового змісту, воно залишилося парасольковим, вторинним в ієрархії ідентичностей після національності.

Виходячи з аналізу етнополітичних процесів на терені об'єднаної Європи, можемо зробити висновок, що термін «європейська нація» поступово став синонімом будь-якої нації, що проживає на цій території. Незалежно від того, входить вона до складу ЄС чи ні. Наприклад, останні опитування в Україні засвідчили, що 40 % українців вважають себе європейцями [2]. Починаючи з 2008 року в Україні кількість тих, хто ідентифікує себе європейцем, поступово збільшується, попри те, що Україна далека від членства в ЄС у короткостроковій перспективі. Навіть у безвізовому режимі в 2015 році Україні, скоріше за все, відмовлять через нестабільну ситуацію. ЄС висловлює сумніви щодо відкриття кордонів для українців через конфлікт на Донбасі, що не заважає майже половині українців ідентифікувати себе європейцями, послуговуючись виключно географічним критерієм.

Формування єдиної європейської нації було замінено на формування європейської ідентичності, як однієї з ідентичностей в ієрархії належностей. К. Кемаєв називає європейську ідентичність

конструйованою дворівневою політичною реальністю, заснованою на технологіях політики ідентичності. На думку дослідника, політичне значення питання формування загальноєвропейської ідентичності різко зростає для ефективнішої консолідації населення країн-членів ЄС з огляду на те, що євроінтеграційні процеси багато в чому мають формально-інституціональний характер [3]. З цього робимо висновок, що недостатній рівень євроінтеграції в етнополітичній сфері потребує компенсаторної політики формування європейської ідентичності.

Однак в ЄС сформувалася низка держав, що гальмують процес формування європейської ідентичності, так звана група євроскептиків, до якої належать в першу чергу Великобританія та Данія. Євроскептицизмом позначають політичну течію/ідеологію, що поширює негативне ставлення до процесів інтеграції в межах Європейського Союзу. Євроскептики стоять на позиціях підтримки національних держав, їх суверенітету і висловлюють побоювання, що поглиблення інтеграції шкодить суверенітету держав-членів. Найчастіше євроскептики наполягають на виході своїх держав з ЄС. Н. Александрова зауважує, що європейські держави, попри переваги євроінтеграції, вкрай неохоче розлучаються з національними традиціями на користь нових загальноєвропейських стандартів, які сприймаються націями іноді з великим скепсисом як несправжні, надумані [4]. На думку дослідниці, це свідчить про те, що тенденціям формування єдиної європейської ідентичності протистоїть національний консерватизм, прихильність до національної культури, а отже, національної ідентичності. Формування європейської ідентичності сприймається як загроза національній належності та наражається на спротив.

Євроскептицизм має потужний дезінтеграційний потенціал для Європейського Союзу. Розрізняють жорсткий євроскептицизм, що знаходить відображення у політичній опозиції до членства в ЄС, а також до існування Європейського Союзу в принципі, та м'який євроскептицизм, що підтримує функціонування ЄС та членство в ньому, але опозиційно налаштований до конкретної політики ЄС. Самі євроскептики, представники національних політичних сил, опозиційно налаштованих до ЄС, воліють використовувати інші терміни – єврокритики, євросекретисти. Але суть від того не змінюється, рівень довіри громадян до Європейського Союзу останнім часом суттєво знизився. У більшості європейських країн він не перевищує 50 %, згідно з опитуваннями соціологічної групи «Євробарометр». Це обумовлено економічною кризою останніх років. «Ідея солідарної Європи розв'язується, – зазначає Ю. Штайнрук, депутат Європарламенту. – Люди знову починають не довіряти один одному, повертаються до старого

образу ворогів. В історії таке стається не вперше, що політичні екстремісти використовують такі ситуації на свою користь» [5]. Зростання популярності радикальних націоналістичних політичних сил, їх антиєвропейська діяльність і риторика мають суттєвий дестабілізаційний етнополітичний потенціал для ЄС.

Кілька років тому політична еліта Великобританії заявила про можливий вихід країни з ЄС і оголосила про намір провести референдум щодо членства, зважаючи на додаткові фінансові витрати та економічний тиск на країну під час кризи в єврозоні. Прем'єр-міністр Великобританії анонсував проведення такого референдуму наприкінці 2017 року. Згідно з даними опитувань 2015 року, нині більшість британців підтримують вихід з ЄС – 40 %; 37 % – вважають, що країна повинна залишитися членом Євросоюзу. Д. Камерон наголосив: якщо інші країни Євросоюзу погодяться на запропоновану ним реформу ЄС, то він агітуватиме за збереження королівства у складі цього об'єднання [6]. Великобританія вимагає реформування підвалин функціонування ЄС, і головні її вимоги стосуються міграційної політики.

Влада країни обмежує доступ мігрантів з інших країн ЄС до системи виплати допомоги у Великобританії, маючи намір запровадити закон, згідно з яким іноземні-випускники будуть змушені після навчання повертатися на батьківщину і вже там просити робочу візу у Великобританію. У британському уряді не задоволені великим потоком робочої сили з новоприбулих членів ЄС (Румунії, Болгарії, Польщі) і пропонують ввести квоти на низькокваліфікованих мігрантів. Проти цих намірів виступила Німеччина. Канцлер Німеччини наполягає на тому, що для ЄС меншою втратою буде вихід Великобританії, ніж перегляд політики про вільний ринок робочої сили.

Британський експерт В. Кейбл висунув серйозний аргумент, з яким доведеться мати справу навіть прихильникам проєвропейського вектора розвитку країни: «Після того, як єврозона стабілізується, вона цілком може перейти на більш глибокий рівень фіскальної, фінансової та політичної інтеграції, ніж це влаштовує Великобританію» [7]. Йдеться також про глибшу етнополітичну інтеграцію.

Рух мігрантів є серйозним етнополітичним викликом для Європейського Союзу. Окремі країни-члени час від часу намагаються запровадити модель захисту власної нації від притоку мігрантів, що суперечить одному з базових принципів ЄС – вільному руху робочої сили в межах єврозони. В 2014 році обурення Євросоюзу викликав референдум у Швейцарії (яка, до речі, не є членом ЄС) щодо ініціативи обмеження трудової міграції з країн ЄС, підтриманої 50,3 % громадян,

що взяли участь у волевиявленні. Тоді як з 2002 року між Швейцарією та ЄС діє Угода про вільне переміщення громадян, і цей референдум повністю суперечить її принципам. Кількість мігрантів у Швейцарії сягає 25 %, безробіття порівняно з іншими країнами ЄС невисоке (3,5 %), тому праві політичні сили в такий спосіб намагалися захистити національний ринок праці. Швейцарія виявилася неготовою до відкриття ринку робочої сили для країн Східної, а також Південної Європи, які найбільше постраждали від економічної кризи останніх років. «Це розмивання європейської національної ідентичності, яке абсолютно не турбує, а навпаки, вітається в Брюсселі, але турбує європейські нації. І швейцарці першими про це сказали», – вважає Н. Нарочницька [8]. Євросоюз у відповідь пообіцяв переглянути відносини зі Швейцарією.

Також підживлює дезінтеграційні тенденції специфічна інституційна структура Євросоюзу, в якій механізми досягнення консенсусу зрівнюють статуси і повноваження всіх держав-членів. М. Дунай здивована тим, що Європейський Союз все ж показує унікальний приклад успішного розвитку інтеграції без потужного централізованого управління. Дослідниця переконана, що інституції, покликані сприяти досягненню консенсусу при прийнятті рішень в ЄС, не в змозі виконати покладених на них повноважень, адже будь-яка країна може застосувати право вето [9]. Особливо це стосується інтеграції: чим складніші питання, які потребують рішення на користь поглиблення інтеграції, тим складніше досягти компромісу. Прикладом гальмування поглиблення інтеграції став провал проекту Конституції Європейського Союзу, який не змогли схвалити на референдумах про ратифікацію у Франції (травень 2005 року) і Нідерландах (червень 2005 року).

Усе це дає можливість виокремити кілька дезінтеграційних тенденцій. По-перше, подолання економічної кризи та нових викликів, як внутрішньополітичних (зростання частки внутрішніх та зовнішніх мігрантів у країнах ЄС), так і зовнішньополітичних (етнополітична дестабілізація біля східних кордонів ЄС), вимагає тіснішої консолідації країн ЄС, більш високого рівня інтеграції, в тому числі в етнополітичній сфері. Не всі країни до цього готові, тому чинять спротив інтеграційним тенденціям шляхом проведення власної політики, аж до виходу з Євросоюзу. Як би парадоксально це не звучало, але тиск щодо посилення євроінтеграції так само, як і її призупинення, запускає зворотну тенденцію – дезінтеграцію. Глобальна причина дезінтеграційних тенденцій полягає в строкатості, гетерогенності ЄС, що викликано досягненням наднаціональним об'єднанням таких

географічних розмірів, за яких ЄС вже не може ефективно функціонувати як єдине ціле.

Найкраще це припущення продемонструвати на реальному прикладі. Інтереси країн-членів, географічно віддалено розташованих в ЄС, часто суперечать одне одному. Якщо країни Східної та Південної Європи зацікавлені в розширенні доступу своїх громадян до ринків праці інших економічно успішніших держав, то останні, в свою чергу, намагаються закрити ці ринки. Якщо для Польщі, Угорщини, країн Балтії найактуальнішою зовнішньополітичною загрозою є не мігранти, а етнополітична дестабілізація в Україні в силу наближеності подій до їх кордонів, то для країн Західної Європи цей виклик не настільки актуальний. Тому вони не схильні дослухатися до Польщі і країн Балтії і надавати військову допомогу Україні. Таким чином, Євросоюзу не вдається навіть напрацювати злагодженої зовнішньої політики. Тобто дезінтеграційні тенденції покладені в основу функціонування Євросоюзу в нинішньому вигляді, але вони поки що недостатньо інтенсивні й урівноважуються процесами інтеграції. Не випадково І. Бусигіна зауважує, що інтеграція в Європі залишається унікальним, виключно західно-центрально-європейським феноменом, незважаючи на те, що інтеграційні тенденції притаманні не лише Європейському континентові [10].

Розглядаючи особливості процесів етнополітичної дезінтеграції на терені ЄС, неможливо оминати процеси національного самовизначення, які, залежно від точки зору дослідника, можуть визначатися і як сепаратистські рухи. Політичні партії націоналістичного спрямування набувають дедалі більшої політичної ваги в державах ЄС, здобуваючи перемогу на виборах. Наслідком цієї тенденції є інтенсифікація європейської дезінтеграції, ізоляціонізму та сепаратизму. Безумовно, процеси етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі не характеризуються такою інтенсивністю та гостротою (зокрема, воєнними діями), як на пострадянському. Протягом 2014 року до невизнаних республік регіону (Придністровської Молдавської Республіки, Республіки Південна Осетія, Республіки Абхазія, Нагірно-Карабаської Республіки) долучилися так звані Донецька Народна Республіка та Луганська Народна Республіка, сформовані на основі частини Донецької та Луганської областей України.

Незважаючи на абсолютно різні передумови етнополітичної дезінтеграції, в 2014 році Євросоюз міг поповнитися новими державами – Шотландією та Каталонією, які вирішили відокремитися від відповідно Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (Великої Британії) та Королівства Іспанії (Іспанії) внаслідок

референдумів. Шотландська національна партія, що відстоює ідею незалежності, почала реалізовувати її 5 років тому: Біла книга пропонуваного закону, яка встановила чотири можливих варіанти голосування, була опублікована 30 листопада 2009 року. Здобувши більшість місць у парламенті Шотландії, Шотландська національна партія почала втілювати ініціативу в життя. Це прагнення до деволуції не слід характеризувати як сепаратистське, адже процедура проведення референдуму в Шотландії була погоджена з Лондоном: 15 жовтня 2012 року прем'єр-міністр Великобританії та перший міністр регіонального уряду Шотландії підписали угоду, що визначила порядок проведення референдуму про незалежність Шотландії восени 2014 року.

Слід зазначити, що Біла книга шотландського уряду під назвою «Майбутнє Шотландії» головною метою майбутньої держави означувала членство в ЄС. Шотландія сподівалася на автоматичне продовження членства в Євросоюзі, однак колишній президент Єврокомісії Ж. Барозу уточнив, що у випадку здобуття незалежності Шотландії доведеться подавати заявку на членство й отримати схвалення всіх країн ЄС, що вельми проблематично [11]. Раніше Суд Європейського Союзу (Європейський Суд справедливості) постановив, що існує лише один спосіб набуття членства в ЄС, закріплений у ст. 49 Маастрихтського договору (Договору про утворення Європейського Союзу). Факт перебування новоствореної держави у ЄС як складової держави-члена не означає, що вона повністю відповідає усім вимогам, – підкреслює О. Стойко [12]. А це вказує на необхідність проходження процедури євроінтеграції новоствореної держави внаслідок дезінтеграції якоїсь із держав ЄС з нуля. Втім, як слушно зауважують дослідники, специфіка функціонування Європейського Союзу як наднаціонального об'єднання, що надає державам Європи суттєві економічні переваги, накладає певні обмеження на цілі та особливості національно-визвольних/сепаратистських рухів у Європі [13].

Незважаючи на загрози, дезінтеграційний процес відбувався цілком мирно і цивілізовано. Прем'єр-міністр Великобританії заявив, що ця країна може припинити своє існування як єдина держава за підсумками референдуму, закликавши шотландців не розривати Великобританію на частини [14]. Під час референдуму виборці повинні були дати відповідь на одне питання: «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?». За результатами голосування проти незалежності висловилися (55,3 %), за незалежність – (44,7 %). Перший міністр регіонального уряду Шотландії, ініціатор референдуму, представник Шотландської національної партії визнав поразку свого політичного курсу і привітав демократичний вибір шотландського

народу. Водночас А. Салмонд подав у відставку, підкреслюючи, що мрія про незалежність Шотландії не вмере ніколи [15]. Прем'єр-міністр Великобританії пообіцяв Шотландії, яка залишилася у складі Великобританії, суттєве розширення повноважень.

Коментуючи референдум та його результати, експерти зауважили, що Великобританія витримала тест на демократію – цивілізовано, без повстань та застосуванні зброї. Б. Кендал вважає головним доказом демократичності той факт, що Лондон дозволив шотландцям провести референдум, який загрожував цілісності держави [16]. Євросчиновники не поділяють оптимізму експертів. Зокрема, прем'єр-міністр Іспанії вважає, що референдуми щодо незалежності Шотландії або іспанської Каталонії шкодять європейській інтеграції, оскільки такі дезінтеграційні процеси призводять до економічного падіння. Втім прихильники незалежності Каталонії привітали референдум у Шотландії і висловили намір провести аналогічне волевиявлення, скориставшись демократичним прецедентом, що фактично трансформує прояв сепаратизму в мирний процес дезінтеграції поліетнічної держави.

У 2009 – 2010 роках у Каталонії вже проводилися консультативні референдуми, на яких підтримали незалежність автономії понад 90 % виборців. У січні 2013 року парламент Каталонії ухвалив Декларацію про суверенітет Каталонії, яка передбачала право на самовизначення регіону в межах демократичної процедури, однак Конституційний суд Іспанії призупинив дію цього документа. Наприкінці 2013 року головні політичні сили автономії вирішили реалізувати цю процедуру, погодивши між собою терміни проведення референдуму про незалежність Каталонії (9 листопада 2014 року) та формулювання питань, які мають бути на нього винесені. Виборці мали відповісти на два питання: «Чи хочете ви, щоб Каталонія стала державою?» й у випадку ствердної відповіді: «Чи хочете ви, щоб ця держава стала незалежною?».

Однак влада Іспанія заблокувала процес дезінтеграції, не дозволивши виходу Каталонії зі складу Іспанії в демократичний спосіб. Конституційний суд Іспанії визнав положення постанови Женеалітету (парламенту) Каталонії про проведення референдуму неконституційним. 9 листопада 2014 року в Каталонії було проведено консультативне опитування щодо унезалежнення автономії, яке не має юридичної сили. Але той факт, що 80,76 % учасників опитування висловилися на підтримку формування на базі автономії незалежної держави Каталонія, стане черговим важелем тиску на Мадрид. На відміну від Великобританії Іспанія не пройшла тесту на демократичність, трактуючи право на самовизначення каталонців як прояв сепаратизму.

Отже, логіка перебігу етнополітичних процесів вказує на те, що будь-яка етнополітична інтеграція має кілька шляхів розвитку: 1) поглиблення інтеграції; 2) дезінтеграція. Іншими словами, еволюціонувати етнополітичне наддержавне утворення може лише за рахунок поглиблення інтеграції, інакше приречене на розпад та дезінтеграцію. І ЄС не є винятком. У випадку складної, багаторівневої, гетерогенної етнополітичної наддержавної системи, якою, без сумніву, є Європейський Союз, спостерігається тимчасовий взаємний баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій. Європейська інтеграція загальмувалася, виклики економічної кризи та проблеми новоприбулих і економічно вразливих членів ЄС, які не мають наміру вирішувати своїм коштом більш розвинені члени ЄС, ставлять під питання поглиблення процесу євроінтеграції. Ці фактори створюють сприятливе середовище для поширення дезінтеграційних тенденцій.

Бібліографічний список:

1. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : підручник / О. В. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 216.
2. Чи вважаєте ви себе європейцем?: соціологічне опитування [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=894.
3. Кемаев К. М. Процесс формирования общеевропейской идентичности: политика валютно-финансового регулирования, механизмы политико-экономической трансформации, технологии стратегического моделирования: автореф. дис. ... канд. полит. наук / К. М. Кемаев. – Нижний Новгород, 2007. – С.5.
4. Александрова Н. В. К вопросу о формировании европейской идентичности / Н. В. Александрова // ПОЛИТЭКС. – 2008. – № 3. – С. 274.
5. Криза поширює вірус євроскептицизму [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу : <http://www.dw.de/криза-поширює-вірус-євроскептицизму/a-16776050>.
6. Великобританія поставила ультиматум ЄС: або реформи, або вихід [Електронний ресурс] / Кореспондент. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/world/3486616-velykobrytaniia-postavyla-ultymatum-yes-abo-reformy-abo-vykhid>.
7. Cable V. European Union: if the 'outs' get their way, we'll end up like Ukraine / V. Cable // The Guardian. – 2013. – 16. 04.
8. Евросоюз возмущен итогами референдума в Швейцарии [Електронний ресурс] / ТВ Центр-Москва. – Режим доступу : <http://www.tvc.ru/news/show/id/31634>.

9. Дунай М. А. Дезінтеграційні процеси в ЄС та майбутнє європейської інтеграції / М. А. Дунай // Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива. – 2013. – Вип. 3. – С. 168.
10. Бусыгина И. Асимметричная интеграция в Евросоюзе / И. Бусыгина // Международные процессы. – 2012. – № 2 (29). – С. 11.
11. Референдум: Шотландия решила остаться в составе Британии [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2014/09/140919_scotland_wrap_up.
12. Стойко О.М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в краї-нах Європи / О.М. Стойко // Держава і право. – 2014. – Вип. 65. – С. 375.
13. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / кер. авт. кол. Кресіна І.О. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 33.
14. Референдум: Шотландия решила остаться в составе Британии [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2014/09/140919_scotland_wrap_up.
15. Перший міністр Шотландії пішов у відставку після невдалого референдуму про незалежність [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/987166-pershiy-ministr-shotlandiji-pishov-u-vidstavku-pislya-nevdalogo-referendumu-pro-nezaleznist.html#ad-image-0>.
16. Референдум: Шотландия решила остаться в составе Британии [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2014/09/140919_scotland_wrap_up

В статье изучаются основные тенденции этнополитической дезинтеграции в европейском пространстве (евроскептицизм, сепаратистские движения, референдумы о независимости Шотландии и Каталонии). Автор приходит к выводу, что в Европейском Союзе в настоящее время наблюдается временный баланс интеграционных и дезинтеграционных тенденций. Вызовы, стоящие перед ЕС (преодоление противоречий, формирование единой миграционной, внешней, экономической политики), тормозят процесс углубления интеграции и создают благоприятную среду для распространения дезинтеграционных тенденций.

The article examines the main trends of ethnopolitical disintegration in Europe (euroscpticism, separatist movements, referendums on independence in Scotland and Catalonia). The author concludes that there is the temporal balance of integration and disintegration trends in EU. The challenges EU is facing (overcoming the contradictions and the development of a single migration, foreign and economic policy), inhibit the process of integration deepening and create a favorable environment for the spread of disintegration tendencies.

УДК 323.15

*Лазарович М. В., Тернопільський національний
економічний університет*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

З'ясовано основні теоретико-методологічні засади вивчення етнонаціональної політики як сфери суспільно-політичних взаємовідносин між державою та етнічними спільнотами. Визначено сутність понять «меншина», «етнічна меншина», «національна меншина», «етнонаціональна меншина», «етнополітика». Зроблено висновок, що держава зобов'язана забезпечувати умови для реалізації всіма народами-етносами країни загальнолюдських і етнонаціональних прав.

Перш ніж удатися до політико-правового аналізу забезпечення прав національних меншин, важливо визначити сутність самого поняття «меншина». Першими його природу ще в 1920–1930-х рр. почали з'ясовувати соціологи, етнологи і певною мірою антропологи.

Предметніше розробленням наукової концепції меншин займалися дослідники середини – другої половини ХХ ст. Серед них американські соціологи С. Веглі, Л. Вірт, М. Харріс, Р. Шермерхорн, голландський соціолог Г. ван Амерсфорт. Зокрема, Л. Вірт поняття «меншина» визначив так: «Група людей, яка на підставі своїх фізичних чи то культурних характеристик відрізняється від інших у суспільстві проживання відмінним й нерівноправним ставленням до себе, й яка вважає себе об'єктом колективної дискримінації» [6, с. 14]. С. Веглі та М. Харріс вважали, що меншину можна визначити за такими показниками: 1) меншини є підпорядкованими сегментами комплексних державних суспільств; 2) меншинам властиві специфічні або культурні риси, які з позицій домінантних сегментів вважаються такими, що заслуговують на меншу увагу; 3) меншини – це самосвідомі спільноти, об'єднані специфічними рисами, що властиві їхнім членам; 4) членство в меншинах визначається походженням; 5) члени меншин прагнуть (унаслідок свідомого вибору чи необхідності) до шлюбів усередині своєї групи. Р. Шермерхорн у своїй відомій книзі «Компаративні етнічні відносини», поряд з іншими атрибутами меншини, про які згадували його попередники, підкреслив ще одну її характеристику, а саме те, що вона представляє меншу половину населення того чи іншого суспільства. Г. ван Амерсфорт звернув увагу на такі властивос-

ті меншини: вона є перманентним колективом населення держави, кількісний склад (мається на увазі невеликий) виключає меншину з ефективної участі у політичних процесах, меншина перебуває у заведбаній позиції [6, с. 14–15]. У подібному ключі феномен меншини характеризували також інші дослідники.

Офіційним документом, що запровадив поняття меншини, став Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [16, с. 26]. У ст. 27 він проголосив принцип, згідно з яким «...у тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» [18]. Отже, документом гарантовано право меншин на їхню національну, етнічну, релігійну або мовну самобутність або самобутність за сукупністю цих ознак і право на збереження особливостей [21], які вони хотіли б розвивати.

Однак у повному обсязі права меншин набули юридичного закріплення в Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнятій резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. [4]. Вона стала першим спеціальним міжнародно-правовим актом, присвяченим визначенню та регламентації прав меншин [16, с. 26]. Незважаючи на свій незначний обсяг – усього 9 статей, Декларація детально закріплює і врегульовує права національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, а також обов'язки держави, на території якої вони проживають або громадянами якої вони є, щодо їхнього захисту, забезпечення і заохочення до створення умов для розвитку самобутності.

Порівнюючи текст Декларації з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, юристи-міжнародники зазначають, що перша чіткіше формулює вимогу про позитивні дії щодо реалізації прав меншин [16, с. 26]. Якщо в ст. 27 Пакту йдеться про те, що представникам меншин «не може бути відмовлено в праві...», то в ст. 2 Декларації використано формулювання, згідно з яким вони «мають право...» [4; 18]. Таким чином, її положення виходять за рамки невтручання держави в життя етнічних спільнот, а дефініція «вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі» [4] вимагає від держави створення і забезпечення умов, що не допускають обмежень з боку приватних чи посадових осіб, державних інститутів і громадських організацій, а також суспільства загалом.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин дала поштовх до розроблення і прийняття аналогічних трансрегіональних чи континентальних міжнародних правових актів. У Європі робота над цією проблематикою просунулася далі, ніж в інших частинах світу. Паралельно з підготовкою тексту Декларації в рамках ООН в 1989 р. було ухвалено Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ; з 1995 р. – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)), який надав меншинам широкі права. Їх було знову підтверджено на зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ в Копенгагені в 1990 р. і на Женевській зустрічі експертів у 1991 р. Проблема національних меншин було порушено також у Паризькій хартії для нової Європи, підписаної главами держав-учасниць НБСЄ в листопаді 1990 р., в якій було висловлено рішучість заохочувати їхні права. У тому самому році Європейська комісія зі законодавчого забезпечення демократії, створена Комітетом міністрів Ради Європи, склала перелік прав меншин [16, с. 27].

Положення означених міжнародних правових актів набули розвитку і систематизованого закріплення в Рамковій конвенції про захист національних меншин, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи на сесії в Страсбурзі 1 лютого 1995 р. [24]. Це перший зобов'язальний багатосторонній документ, що на сьогодні є найповнішим з усіх міжнародних актів у галузі прав меншин. Держави, котрі ратифікували Рамкову конвенцію, зобов'язані узгодити своє національне законодавство, а також адміністративну та юридичну практику відповідно до її положень.

Україна підписала Рамкову конвенцію 15 вересня 1995 р. і надала їй чинності відповідно до Закону № 703/97-ВР від 9 грудня 1997 р. [12]. Однак, маючи великий досвід забезпечення прав національних меншин, зокрема під час Української революції 1917–1921 рр., наша держава послідовно втілює принципи міжетнічного порозуміння з часу проголошення незалежності. Передусім ідеться про створення відповідної законодавчої бази України, котра б відображала концептуальні засади державної етнополітики.

Ще в серпні 1991 р. було ухвалено Постанову Президії Верховної Ради України «Про Звернення Президії Верховної Ради України до громадян України всіх національностей» [22], у жовтні того самого року – Закон про громадянство України [7] (Закон утратив чинність на підставі однойменного Закону [8] від 18 січня 2001 р.), в листопаді – Декларацію прав національностей України [3], в червні 1992 р. – Закон

про національні меншини в Україні [9], в лютому 1994 р. – Закон про правовий статус іноземців [10] (Закон утратив чинність на підставі Закону про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [11] від 22 вересня 2011 р.) та ін. Квінтесенція цих документів знайшла відображення в Конституції України, в статті 11 якої зазначено: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [13]. Водночас, відповідно до статті 1 Закону про національні меншини [9], всі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини.

Ще одним перспективним документом, спрямованим на створення умов для гармонійного розвитку і консолідації всіх етнічних складових українського суспільства, має стати Концепція державної етнонаціональної політики України. Відповідний законопроект ще 29 лютого 2012 р. [14; 23; 27] схвалив Кабінет Міністрів України.

Необхідність захищати права національних меншин від можливих утисків з боку домінуючої більшості активізувала дослідження проблеми визначення меншини, з'ясування питань, що вона собою являє, ким визначається ця меншість, хто може користуватися правами меншин. Ці питання та можливі відповіді на них були предметом низки досліджень, підготовлених експертами, і тривалих дебатов у ході багатьох форумів, на яких обговорювали проблеми захисту меншин. Проте остаточних відповідей на ці запитання не отримали. Крім того, незважаючи на важливість досліджуваної проблеми, не вдалося ухвалити загальне визначення поняття «меншина», яке б задовольнило зацікавлені сторони.

Складність пошуку прийнятного визначення полягало в різноманітності ситуацій, пов'язаних з існуванням меншин. Зокрема, деякі з них живуть компактно в строго визначених районах окремо від основної частини населення, інші – розкидані по території країни. В одних меншин добре розвинене почуття колективної самобутності, підкріплене історією, яка живе в пам'яті або зафіксована на папері, в той час як інші зберегли лише розпливчате уявлення про свою спільну спадщину. В деяких випадках меншини користувалися й користуються значним ступенем автономії. В інших випадках автономія або самоврядування не мають якихось історичних коренів. Деякі групи меншин, можливо, потребують більшого захисту, оскільки порівняно з іншими меншинами вони триваліший час проживають

у відповідній країні або мають сильніше прагнення до зміцнення своєї самобутності [25]. Разом із цим, як зазначають дослідники, відсутність узгодженого визначення не перешкоджало процесові розроблення нових стандартів і діяльності щодо заохочення прав меншин.

Позитивним результатом проведеної роботи стало те, що вдалося виявити низку особливостей національних меншостей, котрі дають змогу охопити більшу частину ситуацій, пов'язаних із меншинами. З огляду на це, у документах ООН та інших міжнародних організацій виділяють ключові ознаки, завдяки яким меншина виступає суб'єктом міжнародного права. За основу вироблення позиції ООН стосовно меншин було взято тлумачення, запропоноване 1977 р. членом Підкомісії у справах запобігання дискримінації і захисту меншин Комісії з прав людини ООН Ф. Капоторті. «Меншини – це у порівнянні з рештою населення держави менша за чисельністю частина, яка не займає панівного становища і члени якої – громадяни цієї держави – володіють з етнічної, і релігійної чи мовної точок зору характеристиками, які відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють (навіть якщо й опосередковано) почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови» [20, с. 188–189]. Отже, меншина – це група людей, для якої характерними є такі ознаки: 1) вона кількісно менша, ніж інша частина населення держави, що становить більшість; 2) не перебуває у панівному становищі; 3) складається з громадян даної держави; 4) володіє етнічними (національними), релігійними, культурними, мовними рисами, відмінними від відповідних рис іншої частини населення; 5) виявляє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культурної традиції, релігії і мови [1, с. 189].

Крім зазначеного, важливим є положення про те, що наявність національних, культурних, мовних і релігійних ознак групи не обов'язково підтверджує існування меншини, оскільки з точки зору міжнародного права рішення про визнання меншинами груп на території кожної держави залишається за державою. Тобто меншини існують лише там, де їх наявність визнано державою [5, с. 82–83], в іншому випадку міжнародно-правовий захист меншин буде значно ускладнено.

Кожен із типів меншин – від релігійних, расових до тих, які визначають за характером їхньої поведінки, – поряд із загальними для всіх властивостями, має специфічні риси, зумовлені їхнім походженням чи демографічно-соціальним статусом [6, с. 16]. Специфіка понять «етнічна меншина» і «національна меншина» пов'язані з особливостями походження від таких суспільних феноменів, як етнос і нація.

Якщо етноси як форма існування соціуму формувалися в глибині віків, то нації, за твердженням фахівців, – значно пізніше: на думку Е. Сміта – в середньовіччі, Г. Геллера – у XVIII ст., українських дослідників – у другій половині XVII – XVIII ст. Серед основних якісних характеристик етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Важливим моментом у диференціації понять «етнос» та «нація» є те, що перший може існувати і компактно (в межах однієї території), і дисперсно, розсіяно на різних територіях [6, с. 17], тобто розрізнені групи етносу тривалий час можуть зберігати основні якісні характеристики.

Щодо поняття «нація», то є безліч найрізноманітніших дефініцій, що характеризують її зміст, але досі нема жодної, яка була б визнана науково загальноприйнятою. Першу спробу систематизації об'єктивних ознак нації ще в середині XIX ст. зробив видатний італійський націолог, професор Туринського університету С. Манчіні. Він навів такі основні зовнішні ознаки нації: 1) спільна територія; 2) спільне походження; 3) спільна мова; 4) спільні звичаї й побут; 5) спільні переживання; спільна історична минувшина; 6) спільне законодавство та спільна релігія. Разом із цим, Манчіні мусив визнати, що згаданих об'єктивних ознак недостатньо для утворення нації, оскільки не лише окремо, а й разом узяті вони були «немов мертвою матерією, хоч і життєздатною, але без подиху життя». Цим подихом, що оживив націю, стала національна свідомість, тобто «почуття, яке вона витворює із самої себе та яке дає їй змогу утримуватися назовні і виявлюватися всередині» [2, с. 177–178].

Загалом у поглядах дослідників на зміст поняття «нація» є значні відмінності, котрі можна об'єднати у дві групи. Перша представляє ті, що дають змогу трактувати «націю» як людську спільноту, яка базується на культурних, психологічних характеристиках, і для якої обов'язковим є спільна свідомість, за основу котрої взято спільне походження. Для цієї спільності однією з основних ознак є те, що вона існує в межах однієї території, тобто спільна територія виступає тут найпершим необхідним атрибутом. Друга група відмінностей дає змогу трактувати націю як державу [6, с. 17–18].

Незважаючи на те, що етимологічно зміст слів «етнос» і «нація» збігається – «ethnos» по-грецьки і «natio» по-латині означають «народ» [26, с. 436, 665], сучасні дослідники не ототожнюють ці дефініції. Під етносом нині розуміють історично сформовану стійку спільність людей, яка володіє сукупністю ідентифікаційних ознак, самосвідомістю і самоназвою. Термін «нація», котрий вживали в Новий час

для позначення сукупності громадян держави, на відміну від підданих самовладного короля, згодом набув також етнічної забарвленості, але жодна з концепцій нації не стала загальноприйнятою. Досі в західній (насамперед в англійській та французькій) літературі й практиці категорії нації і національності застосовують більше в політико-правовому, ніж етнічному значенні. Істотною мірою під впливом таких країн, як США, Великобританія, Франція, що стояли біля витоків ООН, а нині займають провідні позиції в світі, у міжнародно-правових документах (і в самій назві ООН) слово «нація» вживається у значенні «держава». Натомість у науці й повсякденному побуті Німеччини, Росії, України та інших пострадянських держав запанувало поняття нації як типу етносу. З огляду на це дослідники підкреслюють різницю між «нацією-державою» (співгромадянством) і «нацією-етносом» (етнонацією): якщо перша охоплює сукупність громадян однієї держави, незалежно від походження, то друга – людей одного етнічного походження, незалежно від громадянства [28, с. 17–18].

Логічними є міркування тих науковців, котрі визначають націю як ступінь розвитку етносу й суспільства, як етнічний колектив, що усвідомлює свою природно-історичну спільність і організований у формі національної держави [15, с. 34]. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав і становлять етнонаціональні меншини.

Як і етнос та нація, похідні від них поняття «етнічна меншина» і «національна меншина» близькі за змістом. Нема чіткого розмежування між ними й у міжнародному праві. Аналіз різних джерел дає підстави визначити їхню спорідненість, а не тотожність. Етнічну меншину можна розглядати як самоусвідомлювану групу громадян держави, яка є кількісною меншістю, членам якої притаманні спільність походження й етнокультурних характеристик, відмінних від домінуючої етнічної спільноти, непанівне становище у суспільстві, колективна воля до виживання і прагнення до рівності з більшістю населення. Національна меншина виступає тією групою, яка формується і на базі ознак етнічної меншини, й водночас на основі певних політичних характеристик. Тобто національна меншина – це етнічна меншина у поліетнічному суспільстві, яка перебуває на стадії політизації, активної участі у політичному житті держави проживання [1, с. 189]. В українській нормативно-правовій базі до національних меншин, відповідно до ст. 3 Закону про національні меншини в Україні, «належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [9].

Існування етнонаціональних меншин та їхня життєдіяльність можливі за певних умов внутрішнього і зовнішнього порядку. До внутрішніх чинників потрібно віднести кількісний склад, уміння зберігати єдність, що виникає на ґрунті спільних етнокультурних рис. І нарешті, етнонаціональна меншина набуває правового порядку тоді, коли всередині неї формуються різного роду структурні одиниці (культурні, політичні, соціальні та інші організації). Зовнішнім фактором виступає етнополітика держави, на території якої вони проживають [1, с. 189].

Саме поняття «національна меншина» вперше було застосовано у Німеччині в XIX ст. у зв'язку з розвитком німецького націоналізму [15, с. 34]. В офіційному лексиконі воно з'явилося недавно – після того, як його вжили в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі [28, с. 16]. Термін «етнічна меншина» виник у 50-х рр. XX ст. і з 60-х рр. його вживають як синонім дефініції «національна меншина» [15, с. 34] з постійними намаганнями замінити і витіснити останню з наукового обігу.

Поява етнонаціональних меншин – результат різноманітних процесів, пов'язаних із взаємодією і трансформацією держав, зміною їхніх меж, масовими міграціями, коли меншини опинялися поза межами історичного розселення в інонаціональному оточенні, найчастіше в «чужій» державі.

Наявність етнонаціональних меншин формує складний комплекс політико-правових, соціально-економічних, культурних проблем, пов'язаних із пошуком балансу державних та етнічних інтересів, серед яких збереження етнокультурної спадщини та самобутності меншин, визначення їхнього статусу, конституційно-правове забезпечення прав, захист їхніх інтересів. Меншини нерідко стають ґрунтом для виникнення міжетнічних і міждержавних конфліктів, що робить їх однією з найбільш вразливих груп у суспільстві, яке їх приймає [19, с. 3]. Проблема меншин особливо загострюється в періоди розпаду імперій і багатонаціональних держав, як це було під час краху Австро-Угорської, Османської, Російської імперій на початку XX ст.

Пошуку моделі найбільш гармонійних національних відносин у багатонаціональній державі служить етнополітика. Як науковий термін вона увійшла в праці західних політологів із початку 1960-х рр. у зв'язку з етнічним ренесансом, що охопив країни Європи й Америки. Згідно з визначенням О. Майборода, етнополітика – це сфера суспільного життя в полінаціональних державах, до якої належать політичні взаємовідносини державної нації («нації-держави») з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою. Зіткнення

інтересів цих основних суб'єктів етнополітики концентрується навколо питання розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, а також збереження етнічної ідентичності груп. Зміст етнополітики полягає в т. зв. політизації етнічності [17, с. 488], тобто в активізації діяльності етнічних груп та їх переході від суто культурних до політичних вимог.

Таким чином, модель гармонійних національних відносин має враховувати як соціальну (класову, професійну, вікову і т. ін.) приналежність людей та їхні відповідні інтереси, так і ті інтереси, що випливають з етнічної ідентичності. Обов'язковою умовою успішного функціонування етнополітичної моделі є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх державних інститутів. Держава зобов'язана забезпечувати умови для реалізації всіма народами-етносами країни загальнолюдських і етнонаціональних прав.

Бібліографічний список:

1. Антонюк О. В. Етнічні (національні) меншини / О. В. Антонюк // Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Укр. асоц. політологів. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Генеза, 2004. – С. 188–189.
2. Бочковський О. І. Вступ до націології / О. І. Бочковський. – Мюнхен : УТГІ, 1992. – 338 с.
3. Декларація прав національностей України. 1 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>.
4. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_318.
5. Дехканов С. А. Международно-правовые аспекты защиты меньшинств : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С. А. Дехканов. – Москва, 2010. – 237 с.
6. Євтух В. До проблеми визначення поняття «етнічна меншина» / В. Євтух // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспективи розвитку / за ред. В. Євтуха та А. Зуппана ; ред. кол. : В. Євтух, А. Зуппан, Е. Гофер та ін. – К. : ИНТЕЛ, 1994. – С. 14–30.
7. Закон України про громадянство України. 8 жовтня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>.

8. Закон України про громадянство України. 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
9. Закон України Про національні меншини в Україні. 25 червня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
10. Закон України Про правовий статус іноземців. 4 лютого 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.brama.com/ua-consulate/zakon_psi.htm.
11. Закон України Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. 22 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
12. Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. 9 грудня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/703/97-вр>.
13. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
14. Концепція державної етнонаціональної політики України [Додаток до проекту Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42769&pf35401=216420>.
15. Котляр Ю. В. Методологічні основи термінології, пов'язаної з національними меншинами / Ю. В. Котляр // Історичний архів. – 2008. – Вип. 2. – С. 33–37.
16. Кузнецов О. Права народов и национальных меньшинств в международном праве и российском законодательстве / О. Кузнецов // Человек в социальном мире: проблемы, исследования, перспективы. – 2003. – Вып. 2. – С. 25–29.
17. Майборода О. Етнополітика / О. Майборода // Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – С. 488.
18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
19. Нам И. В. Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока в условиях революции и гражданской войны: 1917–1922 гг. : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : спец. 07.00.02 / И. В. Нам. – Томск : Том. гос. ун-т, 2008. – 50 с.
20. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. : Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка ;

- НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Укр. асоц. політологів. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
21. Положения о поощрении и защите прав лиц, принадлежащих к меньшинствам [Електронний ресурс] // Права человека: изложение фактов. – [Управление Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека при Отделении Организации Объединенных Наций в Женеве]. – 1998. – № 18 / Rev. 1. – С. 5. – Режим доступа : <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet18Rev.1ru.pdf>.
 22. Постанова Президії Верховної Ради України «Про Звернення Президії Верховної Ради України до громадян України всіх національностей». 26 серпня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1442-12>.
 23. Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42769&pf35401=216410>.
 24. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург, 1 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
 25. Реализация особых прав и содействие осуществлению дополнительных мер по защите меньшинств [Електронний ресурс] // Права человека: изложение фактов. – [Управление Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека при Отделении Организации Объединенных Наций в Женеве]. – 1998. – № 18 / Rev. 1. – С. 21. – Режим доступа : <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet18Rev.1ru.pdf>.
 26. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. : Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
 27. Уряд схвалив проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245011289&cat_id=244274160.
 28. Юрьев С. С. Правовой статус национальных меньшинств (теоретико-правовые аспекты) / С. С. Юрьев. – [2-е изд., испр. и дополн.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 368 с.

Вияснені основні теоретико-методологічні основи изучения етнонаціональної політики як сфери общественно-политических взаимоотношений между государством и этническими сообществами. Определена сущность понятий «меньшинство», «этническое меньшинство», «национальное меньшинство», «этнонациональное меньшинство», «этнополитика». Сделан вывод, что государство обязано обеспечивать

условия для реализации всеми народами-этносомами страны общечеловеческих и этнонациональных прав.

It is shown the basic theoretical and methodological principles study of ethnic policy as a sphere of social and political relations between the state and ethnic communities. The essence of the concepts of «minority», «ethnic minority», «national minority», «ethno-national minority», «ethnic policy». It is concluded that the state must ensure that the implementation of all peoples, ethnic groups and ethnic country human rights.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2015

УДК 32:123:342.727/729

**Климончук В. Й., Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника**

АНТРОПОЛОГІЧНА ФОРМА ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД

У статті досліджено антропологічні основи політичної свободи, що допомогло проаналізувати історичні форми політичної свободи, особливості її становлення, принципи ствердження, специфіку інтерпретації через тріадичну систему «людина – політичні інститути – відносини», а це дало змогу виокремити різновиди форм здійснення політичної свободи у двох вимірах: 1) «влада – суспільство – людина»; 2) «людина – моральний закон». Стверджено, що антропологічний принцип свобод допомагає науково повно осягнути ідею формування таких необхідних складових політики, як її пізнання та розуміння, діяльність, цінності. Показано, що проблема визначення свободи всіх векторів людського життя має єдине коріння, і це коріння – сама людина.

Постановка наукової проблеми та її значення. Свобода є складним явищем як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного життя. У своєму прагненні від несвободи до свободи чи до вищого рівня свободи людина не має ні вродженого досвіду свободи, ні чіткого розуміння якості стану (свободи). Дослідження сутності антропологічної форми політичних свобод належить до актуальних проблем, що засвідчує низка обставин науково-гносеологічного, онтологічного, культурно-історичного характеру. Така генетична особливість артикулювання людини у світі пов'язана з такими чинниками, як значимість людського розуму,

раціональними формами освоєння всіх способів людської дійсності, ціннісною ієрархізацією історичних та реальних форм і способів життя. Саме ці чинники стали основою, яка раз і на завжди означила антропологічне генетичне коріння всіх форм свободи, в тому числі й політичних.

Аналіз останніх досліджень. В українській політичній думці ідея свободи стала предметом дослідження багатьох науковців через концепт розуміння її складових таких як право, політична культура, соціальна рівність, етнонаціональна урегульованість, релігійна та ціннісна визначеність. Помітний внесок у розвиток української політичної думки зробили М. Гетьманчук, М. Кармазіна, Ф. Кирилюк, С. Наумкіна, О. Салтовський, Я. Турчин, П. Шляхтун. Вагомий доробок вітчизняних філософів, котрі досліджували теоретичні й практичні аспекти проблематики свободи в її антропологічному значенні В. Андрющенко, Л. Губерський, В. Лях, М. Попович, В. Табачковський. Важливе значення для осмислення досліджуваної теми мають на-працювання В. Бортнікова, І. Кресіної, М. Панчука, С. Римаренка, О. Токовенка та ін.

Загалом аналіз джерел дає змогу стверджувати, що на сучасному етапі розвитку політичної науки в Україні проблема політичних свобод потребує детальнішого дослідження і на рівні методологічної форми системного осмислення, і на рівні практичного осягнення.

Метою даної розвідки є визначення антропологічної форми здійснення політичних свобод. Дослідити форми здійснення політичної свободи у вимірах «влада-суспільство-людина» та «людина-моральний закон».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Раціональний сенс освоєння дійсності дає змогу пізнавати її через систему принципів, законів існування всякої реальності, чим розкриває горизонти, як стверджували мислителі Нового часу, хоча б знаннєвого (пізнавального) «панування» над природою та світом. Це створює особливий перший найнеобхідніший стан знання про світ у системі антропного освоєння дійсності.

Реально ж цей світ людина змінює, перетворює лише внаслідок своїх діяльнісних особливостей як втілення знань, умінь та навичок щодо логіки репродуктивності розвитку світу в його людському та природному означеннях. Діяльнісно-перетворюючі властивості людського буття формують унікальність, яка дає змогу індивідові переступити через обмеженість алгоритмічних форм природної свободи, означеної біологічними та природними властивостями. Ще одна чи не найважливіша детермінанта, умова вироблення антропних ознак

свободи – морально-етичні принципи, котрими людина керується в усіх формах та способах своєї життєдіяльності. Отже, моральні принципи як своєрідні універсальні правила формування та здійснення свободи продукуються не інститутами й процесами, що вивисуються над людиною (держава, політична влада, суспільні відносини і под.), а самою людиною, особливостями її соціально-історичного життя. Тому можна стверджувати: як здійснюються моральні принципи – така й свобода, відносини у суспільстві; відповідно – така й система влади і держава, де живе людина.

Морально-етичні принципи разом з раціональними та діяльнісними способами дійсності уможливають сформувати своєрідні символічні орієнтири і для самого розвитку, і для стабільного, повноцінного життя людини. Такими символічними віхами-орієнтирами стають цінності, котрі визначають мету існування самої людини, преференції в її житті, сенс розумових та діяльнісно-перетворюючих способів зміни світу. Антропним початком всієї складної ланки людських цінностей є свобода, передусім свобода в її індивідуальному означенні.

Індивідуалізовані форми свобод мають три функції: безпосередню – як створення основних потенційних можливостей людини (зокрема в політичному та суспільному житті); інструментальну, спрямовану на те, щоби політики звернули необхідну увагу на заяви та вимоги суспільства; конструктивну, яка сприяє концептуалізації людських потреб.

Потенційні можливості людських свобод можуть бути розширені за допомогою соціальної політики й ефективної участі суспільства в розробленні проблемних напрямів, механізмів і технологій дій у політиці. Свобода індивідуального рівня постає зв'язуючою ланкою між особою та її інтересами, цілями й суспільством з його інституціями. Тут антропна форма свободи як об'єднуюча ланка стає реальною матрицею, на основі котрої лише може формуватися й здійснюватися політика.

У зв'язку з цим звернемося до глибшого та детальнішого дослідження антропних форм свободи в історії формування філософської та політичної науки через зміст різних концептуальних дискурсних підходів, бачень, уявлень.

В історії суспільно-політичної думки питання, пов'язані з дослідженням політичних свобод в антропологічному вимірі, завжди мали вагоме світоглядне значення. Аналізуючи теоретичні засади антропологічного виміру політичних свобод, беремо до уваги те, що людина – невіддільна складова суспільства, його політичної самоорганізації, культури, виробництва, обміну, споживання, отже, вона

бере участь у різних формах зв'язку з усією сукупністю суспільних відносин. Навіть найпотаємніші складові людської самосвідомості пов'язані зі суспільним буттям, суспільною свідомістю, формою суспільно-політичної самоорганізації та наявними і функціональними політичними інститутами.

Давньогрецька філософсько-політична думка сформувала ідею внутрішньої свободи: коли немає свободи в зовнішньому світі, то можна здобути внутрішню свободу [1, с. 61]. З давньогрецького філософсько-політичного й етичного погляду було виправдано розглядати питання про найвидиміший феномен людини. У пізніші часи тезу «пізнай самого себе» по-новому визнали в контексті смисложиттєвих духовних домінант. Так, Ю. Габермас у пошуках шляхів виходу суспільства з глибокої кризи, зумовленої стадією конституційованого капіталізму в державно-монархічну форму, в праці «Пізнання та інтереси» виокремив три види інтересів та їхні раціональні форми: 1) технічний, що формує науково-технічну раціональність; 2) практичний, який творить міжлюдську інтеграцію та соціокультурну сферу, в межах котрої продукуються ідеали й смисложиттєві цілі, покликані визначати загальний напрям розвитку науки, освіти і техніки; 3) визвольнολюбний, де сконцентроване прагнення та волеустремління звільнення людей від усіляких форм уярмлення, обмеження, утисків [див.: 2]. Провідною темою вченого стала проблема активної спільноти, функціонуючої в політичних і громадських інститутах. Характерною для філософської творчості Ю. Габермаса була зневага до ідей про сутність людини у давньогрецькій думці. Отже, він здебільшого аналізував своє соціокультурне і техніко-технологічне середовище, не прагнучи зрозуміти людську сутність як феномен чистої універсальності й позачасового світу.

Філософсько-політична думка про людину, її сутнісні характеристики – це своєрідний літопис історичного пізнання, оповідь про накопичене знання та зростання фахового розуміння людини. Так, Арістотель дав суто політичне визначення людини. «Вочевидь, що поліс належить до природних утворень, – стверджував мислитель, – а людина від природи є політичною істотою» [3]. Це велика царина пізнання. Політична складова людської сутності – вияв однієї з найголовніших з-поміж інших. У філософсько-політичній парадигмі людини, згідно з Арістотелем, важливу складову становить її дух і розум. Звідси він доходить висновку: душа людини потенційно розумна; вона підіймається вище у власному самоусвідомленні від своїх політичних і суспільних якостей. Як приклад цієї тенденції в розумінні людської сутності П. Мірандола висунув ідею про автономію, суверенність

людини стосовно Бога і Природи та безмежних можливостей у розвитку духовного й раціонального начал у людській індивідуальності. Інакше кажучи, людина в його суспільно-політичних поглядах постає частинкою природи, що набула автономного від неї існування завдяки душі та розуму. Відштовхуючись від Арістотелевої ідеї людської сутності, Декарт поклав в основу своєї концепції здатність мислення, думання: «Мислю – отже, існую» [4, с. 81–83].

У подальшому розгляді сутності людини вся суспільно-політична думка раціоналізму зосередила увагу на здатності особистості мислити і поглибила парадигму: «Людина – розумна істота».

Б. Спіноза у розумінні людини і свободи дотримувався, по-перше, раціоналістичної ідеї; по-друге, визнавав її залежність від законів природи, частиною якої вона є. У людській сутності він убачав розум найістотнішою силою людського індивіда. В його визначенні «свободи як пізнаної необхідності» міститься ідея, що для кожної сфери людської діяльності потрібно «пізнати, завжди все прозоро і зрозуміло визначити» [5, т. 1, с. 108]. Політичні свободи інституалізуються відповідно до пізнання критерію необхідності, порушення якого може обмежувати свободу інших або завдавати непоправної шкоди. Раціональна рефлексія покликана повернути людині її цілісність, усунувши релігійні вірування та знання, котрі містять її. Він різко засуджує тих, хто дотримується думки інших чи громадської думки, сформованої служителями церкви або державою для утримання людей у покорі. Визначення свободи Спінозою – одна з найважливіших стадій його діалектико-матеріалістичного розуміння. «В часи Спінози, – констатує Р. Колінгвуд, – філософія вже не була окремою галуззю філософського дослідження: вона проникала в інші дисципліни і створила вивершену філософію, всю пронизану науковим духом» [6, с. 60]. Це означає, що людина, її розум, політична й соціальна сутність були досягнуті філософсько-політичною думкою з погляду на історію розвитку ідей про людську сутність.

На противагу попередній добі, «в епоху Галілея, Декарта, Спінози, Ньютона і Лейбніца математика стала зіркою першої величини за своїм впливом на формування філософських ідей» [6, с. 60]. Мислителі європейського просвітництва, використовуючи математичні засади розуміння раціональних сил людини й ідеї «природного права», критикували буржуазне суспільство та доводили ідею, що в майбутньому суспільстві мають домінувати ідеї рівних прав і політичних свобод громадян як єдиних раціонально обґрунтованих ідей суспільно-політичної самоорганізації суспільства. «Просвітництво, – згідно з Р. Колінгвудом, – у своєму вужчому розумінні, як, по суті, полемічний

і негативний рух, як такий собі хрестовий похід проти релігії, засновуючись на тій ідеї, що людське життя є і завжди було здебільшого сліпою ірраціональною справою... можна обернути в щось раціональне» [6, с. 137]. Отже, мислителі раціоналістичної філософсько-політичної думки вважали розум людини всеохоплювальною силою. Поняття «раціональна сила» було для них фундаментальною засадою, яка посідає особливе місце в суспільно-політичному житті й слугує рушієм політичної самоорганізації.

Дж. Локк, видатний представник просвітництва і водночас основоположник політичної теорії класичного лібералізму, розробив, принаймні, два напрями в розумінні політичних свобод. На початку філософсько-політичної теоретичної творчості він був послідовником раціоналізму, різко засуджував релігійний фанатизм та обґрунтовував ідею про віротерпимість і толерантність у релігійному світі [7, с. 108]. Як пересвідчуємося, його світоглядні позиції стосовно сутності людини були дещо ширші та глибші, але він не дійшов до відокремлення об'єктивного в раціональній сфері свідомості й суто суб'єктивного в структурі «Я». Однак Дж. Локк та його послідовники просвітницької ідеології – Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс, Дж.-Ст. Мілл, А. Токвіль та інші – очолили нову філософсько-політичну думку – класичний лібералізм. Для них свобода – універсальне поняття сучасного політичного мислення і практики.

Розумовими зусиллями названих мислителів раніше сформована модель розуміння людини як політичної істоти, що має розум і може спрямовувати інтелектуальну силу на самопізнання, а не тільки на природне середовище, випродувала конкретне її визначення як суб'єкта. Цьому суб'єктові притаманні й означені сутнісні характеристики, соціальні, політичні, моральні почуття, серед котрих найголовніші – почуття власної гідності, особистої цінності й себелюбства. Найчіткіше і найлогічніше таку парадигму сформулював Т. Гоббс. Він дійшов висновку, що людина як суспільно-політичний суб'єкт не може бути зрозумілою лише в межах її раціональної політичної, релігійної чи економічної сутності. В її арсеналі міститься спектр різних соціально детермінованих почуттів, котрі в синтезі з розумом і життєдіяльністю породжують змістовно ціннісні для неї речі, серед яких – і любов до себе, і почуття гідності. «Отже, – стверджував Т. Гоббс, – кожне об'єднання людей утворюється заради користі чи слави, інакше кажучи, заради любові до себе, а не до іншого» [8, т. 1, с. 301].

На наш погляд, Т. Гоббс розумів, що тогочасна політична філософія висловлювала сумнів стосовно моральних почуттів на догоду раціоналізму. Аби спростувати той звеличений погляд на раціональне

в людській сутності, він, розмірковуючи над проблемами суспільно-політичного життя, вбачав у суто раціоналістичному тлумаченні сутності людини вагомий недолік. Людина як окремий індивід з її інтересами та потребами, з позиції раціоналізму, не була осмислена. Приміром, Декарт убачав джерело моральної складової особи в її вродженій раціональності, що обмежує людські сліпі пристрасті. Т. Гоббс дійшов висновку: в людській сутності виявляється егоїстичний інтерес, орієнтований на владу і користь.

Гегель розумів раціональне в парадигмі просвітництва як надіндивідуальну духовну силу, втілену в державних, політичних, соціокультурних структурах. Конструктивну складову просвітницької ідеології становила розроблена нова концепція людини, її свобод та способу досягнення загального блага. Незважаючи на відновлення інтересу до людини, просвітницька концепція не дуже відрізнялася від попередніх. Однак гуманістичний рух XVIII ст., поєднуючись із політичними ідеями епохи Просвітництва та ідеєю «братства» і почуттям «братнього союзу» всіх, хто прагнув бути вільним в умовах феодалізму, відчутно вплинув на формування політичної концепції свободи.

Політична філософія І. Канта в логічному сенсі заклала основи для ідеалістичного розуміння сутності людини та її свобод. Послідовник його вчення Фр. Хайтсон вніс у розуміння людської сутності елемент ірраціоналізму й агностицизму, обґрунтовуючи прагнення людини до свободи суто утилітаристськими потребами. На його думку, основним спонукальним мотивом поведінки людини до свободи є особиста користь, тобто егоїстичний інтерес [6, с. 130–132].

Доречно нагадати, що найчіткішу і всебічну характеристику антропологічного принципу в філософській думці запропонував Л. Фейєрбах. Мислитель у політичній філософії протиставив гегелівській парадигмі «духу» «ідеї» поняття «людина». Відкидаючи гегелівське розуміння «духу» як сили, котра надає природі й людині творчі здібності та робить її сліпим виконавцем чийсь надлюдської волі, він виступив з критикою феодальної та релігійної ідеології про сутність людини і відстоював новий погляд, згідно з яким вона має бути цілісною, всебічно розвиненою, освіченою.

У людській сутності Л. Фейєрбах виокремив егоїзм як феномен, що задає стиль і форму поведінки людини, адекватні її природі та розуму. Завдяки егоїзму людина має позбутися сил, котрі обмежують її свободу, зокрема релігійних вірувань у духовному житті й тиранії та деспотизму – в суспільно-політичному. З антропологічних характеристик сутнісних сил людини мислитель висновує розуміння людських потреб, зокрема й свободи, яка в поєднанні з добром відповідає

розумному егоїзмові. Свобода в такому контексті мислиться одним із найвищих людських устремлінь, оскільки передбачає не лише наявне в суспільному житті «Я», а й неодмінні зв'язки з іншими людьми, що також прагнуть свободи. Прагнення свободи від одного «Я» нерозривно пов'язане з відповідним прагненням іншого «Я» – «Ти». Саме тому свобода постає як спільне благо та спільне уподобання волі людей. Згідно з висновками Л. Фейєрбаха стосовно ролі релігійної віри у вільному волевиявленні людини, «віра обмежує, звужує горизонт людини, вона віднімає у неї свободу, здатність піддавати оцінці те, що від неї відрізняється... віра уявляє в собі» [9, с. 286].

Показово, що Фейєрбахову філософсько-політичну антропологічну концепцію розуміння людини та її прав і свобод беруть за основу з другої половини XIX ст. ідеалістичні варіанти Ф. Ніцше, Г. Зіммеля, М. Шеллера та їхнього послідовника А. Гелена.

Здійснивши історичний еккурс у дослідження філософсько-політичних поглядів на сутність людини, звільнений від однобічного розуміння, К. Маркс критично висловився про антропологічне розуміння сутності людини, запропоноване Л. Фейєрбахом. «Сутність людини не є абстрактна, притаманна окремому індивідові, – зазначав К. Маркс. – У своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин» [10, с. 3]. Це означає, що свідомість і праця людини зароджуються в спільному, колективному становленні її в межах колективу і водночас у процесі спільного впливу на природу та продукування людського середовища, створення предметного середовища – знарядь праці та продуктів, їх передавання наступним поколінням не біологічним шляхом, а через взаємну діяльність різних поколінь, через передавання форм трудової діяльності й предметної мови.

Отже, трудова діяльність і людська свідомість, здатність раціонально мислити, соціальні почуття й елементарні людські взаємини формуються в діалектичній взаємодії та суперечливій єдності. Зміна форм соціальної самоорганізації людей, суспільних відносин, інститутів, способів виробництва, обміну і споживання, формування людської особистості становлять справжній зміст антропологічної концепції. Усвідомлення єдності людської громади й необхідності спільного характеру дій і способу життя є тим моментом, завдяки якому формується розуміння свободи дій, свободи вибору певних форм діяльності на основі норм, котрі виникають у спільноті. Свідома поведінка людини, спрямована на зміцнення соціальних, політичних, економічних, культурних зв'язків, стає умовою подальшого розвитку і соціального організму, і кожного індивіда в ньому. Саме цей аспект Б. Спіноза мав на увазі у визначенні свободи.

Отже, доходимо висновку, що, по-перше, на різних стадіях розвитку суспільних відносин і трудової, предметної діяльності здійснюється суспільно-політична самоорганізація, в межах якої формуються уявлення про сутність людини та її свободи. По-друге, антропологічна філософсько-політична концепція людської сутності й форм її політичних свобод творилася в процесі цивілізаційного поступу.

У зв'язку з різними підходами стосовно антропологічного виміру, мислителі, з'ясовуючи сутність політичних свобод, дотримуються індивідуального принципу її реалізації в суспільному житті, інші – колективістського. Індивідуалістська та комуналістська концепції політичної свободи протистоять одна одній у тлумаченні тих «раціонально» дієвих суб'єктів, свободи котрих «вступають у гру сил». С. Макферсон, аналітично досліджуючи роль політичних теорій в утвердженні політичних свобод для особистості, дійшов висновку: 1) індивідуалістична концепція філософсько-політичної антропології асоціюється з великими буржуазно-демократичними революціями; 2) комуналістські концепції незмінно критикують буржуазні порядки, зокрема приватновласницький індивідуалізм і антропологічну концепцію природного права та «суспільного договору», проголошуючи «ідею комуністичного майбутнього» [11, с. 102–105].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки:

1. Проблема свободи в її антропологічному означенні дає змогу стверджувати, що вона – ця свобода – стає не результатом довільної дії політики загалом, а тим необхідним підґрунтям, яке уможливило формування політики, влади, держави демократичного характеру.

2. Антропний принцип свобод допомагає науково-повно досягнути ідею формування таких необхідних складових політики, як її пізнання та розуміння, діяльність, цінності.

3. Саме через антропний аналіз феномену свободи стало можливим усвідомлення, пояснення та практична трансформація комуналістських, колективістських основ соціального буття.

4. Вивчення антропологічних основ політичної свободи допомогло проаналізувати історичні форми політичної свободи, особливості її становлення, принципи ствердження, специфіку інтерпретації через тріадичну систему «людина – політичні інститути – відносини», а це натомість дало змогу виокремити різновиди форм здійснення політичної свободи у двох вимірах: 1) «влада – суспільство – людина»; 2) «людина – моральний закон».

Бібліографічний список:

1. Очерк истории этики / под ред. Б. А. Чогина. – М. : Мысль, 1969. – 430 с.

2. Habermas J. Erkenntnis und Interesse / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1968. – 364 s.
3. Аристотель. Политика / Аристотель // Философия права : хрестоматия : учеб. пособ. / под ред. Н. И. Панова. – К. : Ін Юре, 2002. – 692 с.
4. Фишер К. История новой философии / К. Фишер ; пер. с нем. – СПб. : Мифрил, 1994. – Т. 1 : Декарт. Его жизнь, сочинения и учение. – 560 с.
5. Спиноза Б. Избранные произведения : в 2 т. / Б. Спиноза. – М. : Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – 610 с. ; Т. 2. – 718 с.
6. Колінгвуд Р. Ідея історії / Р. Колінгвуд ; пер. з англ. – К. : Основи, 1996. – 615 с.
7. Локк Дж. Разумность христианства // Избр. филос. произв. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1960. – Т. 1. – 694 с.
8. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 1964. – Т. 1. – 583 с. ; Т. 2. – 576 с.
9. Фейербах Л. Сущность христианства / Л. Фейербах. – М. : Мысль, 1965. – 414 с.
10. Маркс К. Соч. : в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1954. – Т.3. – 650 с.
11. MacPherson C. B. The political theory of possessive individualism / C. B. MacPherson. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 310 p.

В статье исследованы антропологические основы политической свободы, что помогло проанализировать исторические формы политической свободы, особенности ее становления, принципы утверждения, специфику интерпретации через триадичную систему «человек – политические институты – отношения», а это позволило выделить разновидности форм осуществления политической свободы в двух измерениях 1) «власть – общество – человек»; 2) «человек – нравственный закон». Обосновано, что антропологический принцип свобод помогает научно полно постичь идею формирования таких необходимых составляющих политики, как ее познания и понимания, деятельность, ценности. Показано, что проблема определения свободы всех векторов человеческой жизни имеет единые корни, и эти корни – сам человек.

This article explores the anthropological foundations of political liberty that helped analyze historical forms of political freedom, especially its formation, principles statement, the specific interpretation through triads system «man – political institutions – relations», which made it possible to distinguish the variety of forms of political freedom in two dimensions 1) «government – society – people»; 2) «people – the moral law». Stated that the principle of freedom anthropological research helps grasp the idea of forming the necessary components such policy as its knowledge and understanding of the activities and values. It is shown that the problem of determining the freedom of all vectors of human life has a single root, and it root is the same person.

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОРІВНЯННІ ДИЗАЙНУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Стаття присвячена проблемам застосування порівняльного аналізу в дослідженнях політичних систем. Комплексно розглянуті основні дослідницькі прийоми в цьому напрямку. Особлива увага приділена концептуальним та проблемним аспектам порівнюваності політичних феноменів. Ключові слова: політична система, дизайн політичної системи, порівняльний аналіз, політичні інститути.

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко змінюється, а разом з цим змінюється та удосконалюється політична компаративістика. З'являються нові методологічні підходи та прийоми, переосмислюється предметна галузь та тематика досліджень.

Зокрема, політичні процеси кінця ХХ століття, пов'язані із деколонізацією та розпадом соціалістичного табору, поставили в центр уваги компаративістики новітні політичні системи, що значно відрізнялися за своїм дизайном, ефективністю функціонування та іншими параметрами, а разом з тим їх число зросло з лічених десятків напередодні II світової війни до близько двох сотень. Таким чином, проблема порівняння політичних систем є все ще відносно новою для політичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичні мислителі минулого (Аристотель, Платон, Полібій, Цицерон, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Ш.-Л. Монтеск'є, А. де Токвіль, О. Конт, Г. Спенсер, Г. Гегель, К. Маркс, Дж. Мілль та ін.) регулярно або епізодично вдавалися до порівняння.

До компаративного аналізу та його методології зверталися такі західні автори, як Г. Алмонд, Р. Далтон, М. Доган, Ч. Ендрейн, А. Лійпхарт, С. Ліпсет, Р. Макрідіс, Дж. Мангейм, Г. Пауелл, Д. Пелассі, Р. Річ, Дж. Сарторі, К. Стром, Р. Чілкот. Варто відзначити роботи таких вітчизняних та російських авторів, як В. Афанасьєв, О. Валецький, О. Долженков, М. Ільїн, Є. Князева, В. Кобильник, В. Костюк, В. Кубко, С. Кримський, С. Курдомов, В. Лукашевич, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, В. Пилипенко, Ю. Салюк, Л. Сморгунів, О. Чальцева, М. Шульга.

У той же час, висунення різних теоретичних конструктів щодо пострадянських політичних систем та дискусія щодо них потребують

регулярної критичної ревізії методології їх порівняльного аналізу, яка, як можна стверджуватись, ще не усталилась остаточно.

Метою статті є уточнення параметрів, за якими здійснюється порівняльний аналіз політичних систем, аналіз основних дослідницьких прийомів, тенденцій та проблем, що можуть мати значення для вітчизняних дослідників, які працюють над порівнянням політичної системи України з іншими політичними системами.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в літературі, «політична наука бере свій початок з того моменту, коли спостерігач помічає, що іншим народом керують не так, як нами» [1, с. 272].

Застосування порівняльного методу дозволяє зібрати, систематизувати та узагальнити величезний масив інформації по різних країнах, розширити пізнання про політику у її різних аспектах, в першу чергу про дизайн політичних систем. Наприклад, у деяких авторів ми зустрічаємо неповний перелік напівпрезидентських систем: так, М. Дюверже в роботі 1980 відносить до цієї форми правління Веймарську республіку і шість країн Західної Європи – Австрію, Ірландію, Ісландію, Португалію, Фінляндію і Францію [2, с. 179]. Однак порівняльний аналіз конституцій та політичної практики країн світу дозволяє отримати більш повну картину: виявляється, що напівпрезидентською формою правління охоплено 42 держави сучасного світу [3, с. 14].

Якщо ми поставимо собі запитання про взаємозв'язок між президентською формою правління і стабільністю демократії і спробуємо відповісти на нього лише на матеріалі США, то прийдемо до висновку про те, що американська форма правління забезпечує таку стабільність. Однак США не можуть бути типовим прикладом для даного випадку. Президентська система цієї країни і контекст її функціонування унікальні і не дають їжі для таких узагальнень. Навпаки, значне число компаративистов доводить, що саме президентська система є джерелом «бід» – нестійкості, конфліктності і краху молоді демократії [див.: 4-7].

Інший приклад пов'язаний з останньою концептуальною новацією західної порівняльної політології в галузі вивчення дизайну політичних систем – поняттям «президентіалізація», запровадження якого має методологічне значення для аналізу пострадянських політичних систем. Воно позначає процес, за допомогою якого вони стають більш президентськими у своїй реальній практиці без зміни, як правило, їх формальної структури, тобто форми правління [8, с. 1].

Порівняльне дослідження 46 країн у різні часові періоди здійснили М.С. Шугарт і Дж. Кері на початку 1990-х рр. Їх книга «Президенти та асамблеї: конституційний дизайн і електоральна динаміка» є однією

з широко цитованих робіт і блискучим зразком компаративістики. Автори зосереджують свою увагу на ключових аспектах президентських демократій, серед яких вибори президента і законодавчих зборів, формування кабінетів, законодавчі повноваження президента, вплив виборчих систем на партійні системи. Кожна їх цих тем пов'язана з якістю функціонування демократії, її долею, ефективністю і показністю. Основне питання дослідження Шугарта і Кері – виживання демократії в умовах президентської, парламентської та інших форм правління. Автори приходять до висновку про те, що критика президенціалізму як системи, що веде до краху демократії, поширюється не на всі президентські країни, а тільки на ті з них, які мають сильного президента [9, с. 165]. Вони не рекомендують якусь одну форму правління, яка найбільше відповідає функціонуванню демократії, а пропонують набір різних інституційних елементів та їх комбінацій. З книги Шугарта і Кері нові демократії можуть винести урок: вибір інститутів прямо пов'язаний з викликами демократичної консолідації.

Немає сумніву в тому, що процес «будівництва» теорії на базі порівняльних досліджень вкрай складний. Справа в тому, що, з одного боку, без теорії не можна провести порівняльне дослідження, а, з іншого боку, без даних, отриманих в результаті такого аналізу, не можна створити теорію. До того ж існує ціла серія проблем методологічного та методичного властивості, які необхідно вирішувати по ходу роботи. Перевірка істинності концептів і теорій – необхідний елемент будь-якого дослідження. Оскільки при вивченні форм правління потрібно встановити взаємозв'язок між двома і більше факторами, то без емпіричного «тестування» висунутих на початку дослідження гіпотез обійтися не можна. Так, останні п'ятнадцять років компаративісти «б'ються» над перевіркою істинності тези Х. Лінца про схильність президентської системи до авторитаризму. Опубліковано велику кількість робіт, в яких теоретичним або емпіричним шляхом підтверджується або спростовується це припущення. Є також роботи, в яких стверджується про відсутність будь-якого зв'язку між формою правління і демократією. Незважаючи на «вал» індивідуальних і групових проєктів з цієї проблеми, теза Лінца про «вади» президентської системи досі залишається під великим питанням. Одна з останніх робіт, по суті спростовують цю гіпотезу, – це порівняльне дослідження А. Діскіна, Х. Діскін і Р. Хазана «Чому демократії руйнуються: причини демократичного провалу і успіху» [10], в якому вивчаються 30 випадків колапсу демократії та 32 випадки стабільної демократії.

Порівняльні дослідження дозволяють подолати етноцен-тризм. Скажімо, більшість людей в Західній Європі і Британській

Співдружності вважають, що парламентська система так само природна, як повітря, яким вони дихають. Навпаки, американці твердо впевнені в тому, що немає нічого кращого, ніж президентська система. Етноцентризм в наукових дослідженнях веде, за словами Р. Роуза, або до «помилкової партикуляризації», тобто поданні про особливу винятковості країни, або до «помилковому універсалізму», коли теоріям, створеним виключно на досвіді однієї країни, надається загальний характер без урахування національного та історичного контексту [11, с. 174].

Наприклад, оцінка української форми правління епохи Л. Кучми і В. Януковича з ідеальною моделлю напівпрезидентської системи дозволяє виявити не тільки її специфіку, але і «відхилення» в бік президентської системи із сильним главою держави. Порівняння української форми правління з формами правління країн СНД дає можливість вловити схожість між ними, а саме – гіпертрофовані повноваження президента і ослаблену роль парламенту. Порівняльний аналіз важливий при оцінці політичних проектів, оскільки допомагає зрозуміти переваги і недоліки інших форм влади і, отже, точніше визначити потенційні плюси і мінуси реформи у себе вдома.

Нарешті, слід вказати на прогностичне значення порівняльного методу. Порівняльне дослідження допомагає передбачати можливі результати переходу до тієї чи іншої форми правління або введення будь-яких конституційно-правових новацій, що стосуються трикутника відносин «глава держави – уряд – парламент». Припустимо, впровадження ряду обмежувачів на вотум недовіри уряду з боку парламенту (наприклад, конструктивний вотум) дозволяє забезпечити стабільність кабінету. Обстоюючи порівняльний аналіз наслідків президентських систем і «нову» оцінку американського досвіду, Ф. Ригтс зазначає, що «такий аналіз допоможе нам оцінити стан інших президентських режимів, зрозуміти, чому президентське правління вижило в США, і що повинні зробити інші країни, якщо вони прагнуть до того, щоб їх президентський устрій виявився успішним. Я сподіваюся також, що ми проявимо велику обережність в тому, щоб рекомендувати президентське пристрій будь-якої нової республіці, що народжується зараз після тривалого періоду однопартійного авторитаризму» [12, с. 152]. У той же час, при проведенні будь-якого порівняльного дослідження виникає ціла серія проблем. Зупинимось коротко на основних труднощах методологічного та методичного характеру.

Проблема порівнюваності. В ідеалі дослідник повинен вибрати країни, які були б ідентичні з усіх аспектів, крім одного, який він має намір вивчити. Однак ясно, що на практиці це нездійсненно, і дово-

диться порівнювати країни, що мають ті чи інші відмінності. Питання полягає в тому, чи повинні вони бути схожими якомога більше один на одного або, навпаки, значно відрізнятися? У компаративістики існують два підходи щодо цього. Прихильники підходу найбільшої схожості вважають, що таке порівняння припускає нейтралізацію окремих відмінностей між країнами з тим, щоб дати можливість краще проаналізувати інші. Має право на існування й інший підхід – порівняння країн, які максимально різняться між собою за факторами, найбільш значущим для завдань дослідження. Отже, при проведенні порівняльних досліджень використовується як стратегія максимальної схожості, так і стратегія максимального відмінності. Не можна порівнювати лише незрівнянні явища, які відносяться до різних класів понять, наприклад, партії в одній країні з парламентськими фракціями в іншій або президентську систему з федерацією.

Проблема «занадто багато змінних – надто мало випадків». Більшість компаративістів вважає її основною. Здавалося б, двісті країн світу цілком достатньо для проведення порівняння. Однак неможливо знайти країни, схожі за всіма параметрами, крім одного – того, що вивчається дослідником. Факторів, які впливають на цікавий дослідника об'єкт, завжди велика кількість, в той час як кейсів для виявлення взаємозв'язків між змінними не вистачає.

У політологічній літературі виділяються наступні способи вирішення цієї проблеми: по-перше, збільшення числа випадків за рахунок: а) часу, тобто включення країн з різних історичних проміжків; б) простого додавання нових країн; в) додавання національних субодиниць (територій, суб'єктів федерації та ін.); по-друге, стратегія «найбільшої схожості», застосовувана для того, щоб скоротити кількість змінних в дослідженні; по-третє, скорочення кількості змінних шляхом акценту на найбільш важливих чинниках, а також спрощення плану і намірів самого дослідника; по-четверте, модель «економії», зокрема використання теорії раціонального вибору.

Проблема еквівалентності. Невід'ємною умовою коректного використання порівняльного методу є вимога, щоб проблема, яку ставить дослідник, піддавалася вивченню в рамках різних культур. Кожне поняття, яке використовується в порівняльному дослідженні, повинно мати однаковий зміст в контексті різних культур. Крім того, використовувані для порівняння індикатори повинні бути порівнянні, вони повинні адекватно відображати дослідницьку проблему і пов'язані з нею поняття, по кожному з них необхідно мати якомога більш повну інформацію. Головна причина появи проблеми еквівалентності полягає в існуванні різних контекстів політики, які ведуть

або до різного розуміння однакових термінів, або до того, що одне і теж поведінка може по-різному оцінюватися в різних країнах. Так, коли члени австралійської Палати представників голосують проти своєї партії, то цей акт більш значущий, ніж відхід від партійної лінії американського законодавця в менш дисциплінованому (з точки зору партійної дисципліни) Конгресі; а тому «трактування цих актів поведінки як еквівалентних була б помилкою» [1, с. 274]. Порівняння парламентської системи в СРСР (а формально це була парламентська система) і парламентської системи у Великобританії вельми проблематично, оскільки знайти еквівалентну міру навряд чи вдасться.

Один із способів вирішення проблеми еквівалентності – ретельний опис понять, вдумливе конструювання індикаторів, які операціоналізують ці поняття, уважне додання понять до різних контекстів і усвідомлення того, що будь-яке поняття має обмеження в застосуванні. Другий спосіб – фокус на невеликій кількості країн, що дозволяє врахувати всі нюанси застосування понять і індикаторів. До нього «примикає» третій спосіб – звернення до фахівців за окремими країнами або групі країн з тим, щоб уникнути помилок в узагальненні. Четвертий спосіб – пошук т.зв. функціонально еквівалентних інститутів (виконують однакові ролі в рамках політичної системи), які іменуються по-різному (наприклад, вибори, революції та військові перевороти, незважаючи на велику ступінь їх несхожості, можуть розглядатися як способи зміщення правлячої еліти). Еквівалентність можна дотримати, якщо звертати увагу скоріше на еквівалентність ідей, а не слів, і якщо тісніше пов'язувати поняття з реальним, а не нормативним політичним життям [13, с.50].

Проблема упередженого відбору. Нерідко дослідник вибирає випадки суб'єктивно: це можуть бути країни, де населення говорить на знайомому йому мовою, або країни, що підпадають під схему дослідження або якусь теорію, або країни, безпечні з точки зору поїздки туди, або країни, по яких є дані. Великі й могутні країни найчастіше є об'єктами дослідження, ніж країни маленькі і слабкі. Але перебік у відборі кейсів веде до помилкових результатів дослідження. Рішення проблеми упередженого відбору полягає в наступному: по-перше, необхідно вибрати якусь залежну змінну, різні показники якої дозволять згрупувати, а потім і відібрати країни; по-друге, при виборі країн необхідно знати про паралельні випадки; по-третє, більш чітка теорія може допомогти в правильному відборі.

«Проблема Гелтона» названа по імені президента Королівського антропологічного інституту Великобританії, який в 1889 р при обговоренні методології крос-культурного аналізу висловив припущен-

ня про значний вплив на культури зовнішнього фактора [13, с. 53]. Спостереження по кожній країні мають бути незалежними – свідчить правило порівняльного та статистичного дослідження. Порівнювати випадки можна тоді, коли події в якійсь одній країні не знаходяться під впливом подій у якійсь іншій країні. Однак на практиці залежність одних груп від інших створює серйозні труднощі: ми, трапляється, вбачаємо сильну причинний зв'язок між двома змінними там, де насправді її не існує, тому що одна з країн впливає на інші. Наприклад, на вибір парламентської форми правління в країнах Британської Співдружності сильний вплив зробила Великобританія. Президентські системи в Латинській Америці були імпортовані з США, а тому порівняння їх з американською системою наштовхується на проблему Гелтона.

Проблема «занадто багато випадків – занадто мало змінних». М.В. Ільїн наводить такий приклад: «щоб краще зрозуміти, чому в бідній, неоднорідній, відсталій, величезній і перенаселеній Індії ось уже протягом півстоліття діє (і, схоже, успішно) вестмінстерська система, включення в поле нашого зору політич від Фінляндії до Науру буде не тільки надлишковим, але і шкідливим. Те ж саме можна сказати і про обмеження параметрів дослідження конституційними принципами і процедурами. Потрібно щось прямо протилежне: скорочення кола казусів до максимально релевантних і збільшення числа показників до мінімально достатнього набору величин, без урахування яких дослідження буде явно неповним» [14, с. 143]. Рішення проблеми полягає в застосуванні стратегії найбільшої схожості або стратегії найбільшого відмінності.

Проблема ціннісної нейтральності. Дослідник трактує концепти, відбирає змінні і параметри порівняння згідно своїм ціннісним перевагам. Наприклад, при визначенні «сили» президентів багато авторів роблять акцент на формальних повноваженнях глави держави, виходячи з того, що в розвинених країнах демократії немає серйозного розриву між законом і практикою. Однак неформальна складова в посткомуністичних країнах значна, а тому вимір президентської влади виключно формальним шляхом не виправдано.

Висновки. Порівняння є необхідним і корисним методом дослідження дизайну політичних систем, в т.ч. форм правління та її компонентів. Вивчення президентської, парламентської, напівпрезидентської та інших систем неможливо без компаративного підходу, оскільки сам предмет дослідження передбачає такий підхід. Можна погодитись з тезою, що особливу увагу при плануванні порівняльно-політологічних досліджень треба приділити методологічним

проблемам порівняльного аналізу, названим зокрема у цій статті. Метод порівняльного аналізу не є легким, як поверхово здається, але за умови правильного формулювання гіпотези дослідження є одним з найбільш перспективних, зокрема у вивченні закономірностей пострадянських політичних процесів та дизайну політичних інститутів.

Перспективи подальшого дослідження в цьому напрямку полягають в удосконаленні стратегій порівняльного аналізу дизайну політичних систем пострадянського простору, зокрема «case-study», бінарних та регіональних досліджень.

Бібліографічний список:

1. Hague R. Comparative Government and Politics: An Introduction. – 4th ed. / Hague R., Harrop M. and Breslin S. – London : The Macmillan Press, 1998. – 431 p.
2. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 170-182.
3. Elgie R. (ed.) Semi-Presidentialism in Europe. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 240 p.
4. Linz J. The Perils of Presidentialism / J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – № 1 – P. 23-37;
5. Mainwaring S. Presidentialism in Latin America / S. Mainwaring // Latin American Research Review. – 1990. – Vol. 25. – № 1 – P. 32-41;
6. Stepan A. Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective / A. Stepan and C. Skach ; Linz J. and Valenzuela A. (eds.) // The Failure of Presidential Democracy. – Baltimore and London : The Johns Hopkins UP, 1994. – 314 p.
7. Przeworski A. What Makes Democracies Endure? / A. Przeworski, M. Alvarez, J. Cheibub and Limongi F. // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – № 1. – P. 65-73;
8. The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies / Poguntke T. and Webb P. (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 437 p.
9. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M.S. Shugart and J.M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 270 p.
10. Diskin A. Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success / Diskin A., Diskin H. and Hazan R.Y. // International Political Science Review. – 2005. – Vol. 26. – № 3. – P. 291-309.
11. Rose R. Comparing Forms of Government Analysis / R. Rose // Political Studies. – 1991. – Vol. 39. – P. 170-180.

12. Ригтс Ф. Сравнительная оценка президентской формы правления / Ф. Ригтс // Сравнительная социология. Избранные переводы. – М. : Academia, 1995. – С. 99-156.
13. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология. Учебник / Л. В. Сморгунов. – М. : РОССПЭН, 2002. – 316 с.
14. Ильин М. В. Основные методологические проблемы сравнительной политологии / М. В. Ильин // Полис. – 2001. – № 6. – С. 140-148.

Статья посвящена проблемам применения сравнительного анализа в исследованиях политических систем. Комплексно рассмотрены основные исследовательские приемы в этом направлении. Особенное внимание уделено концептуальным и проблемным аспектам сравнимости политических феноменов.

The article is dedicated to the problems of using of comparative analysis for researches of political systems. The main researching approaches to the issue are being overviewed. Special attention is paid to conceptual and problematic aspects of comparatibility of political phenomenon.

Стаття надійшла до редколегії 13.01.2015

УДК 327-045.73

Феськов И. В., НУ «ОЮА»

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВАНИЯ ТЕОРИЙ КОНВЕРГЕНЦИИ

Современные глобализационные процессы обуславливают интерес к проблемам конвергенции в теоретическом и прикладном аспектах, делая актуальным научный анализ модификаций теорий конвергенции. Этой цели и посвящена данная статья, характеризующая содержащиеся понятия «конвергенция» и его трактовки в рамках разных теорий.

Теория конвергенции, как способ разрешения существующих противоречий между начавшими господствовать после Второй Мировой Войны системами капитализма и социализма, впервые была озвучена в книге российского белоэмигранта и известного ученого-социолога П.А. Сорокина «США и СССР» (1944), однако метод конвергентционизма проявил себя значительно раньше, и берет свое начало в истоках общественно-политического движения социал-демократии XIX. Представители последней (Ф. Лассаль, отчасти поздний Ф. Энгельс, К.Каутский и др.) утверждали о возможности бескровного перехода

к новой социально-политической и экономической организации жизни общества без революционных потрясений, на основе межклассового сотрудничества, разумного реформаторства в направлении социализма. Самым ярким примером практической политической деятельности в указанном русле можно считать совместную деятельность Отто фон Бисмарка и Фердинанда Лассалья, создавших серьезный государственно-политический потенциал кайзеровской Германии, который был утрачен в ходе Первой мировой войны. Это во многом предопределило радикальный вариант разрешения внутривнутриполитических проблем в России в 1917 и Германии в 1918 гг. на основе варианта радикальной конвергенции в русле перманентной революции [1; 78].

XX век впервые поставил человеческую цивилизацию перед объективной возможностью ее самоуничтожения. Сформировавшиеся и окончательно сложившиеся во второй половине XX столетия мировые системы капитализма во главе с США и социализма – СССР втянулись в так называемую «холодную войну» с ее чудовищной и изматывающей гонкой вооружений. Перед человечеством встал страх тотальной ядерной войны двух несовместимых замыслов жизнеустройства – западного, с его идеологией потребления и «прав человека» и восточного – с учением марксизма и идеями социальной справедливости. Многими исследователями конфликт представлялся как непримиримый, безо всякой надежды на конечное мирное сосуществование.

Однако существовал ряд политиков и ученых которые придерживались, вырабатывали и внедряли альтернативные проекты бескризисного мироустройства. Первым в их ряду следует назвать уже указываемого выше П.А. Сорокина (23.01.1889 – 10.02.1968), русского эмигранта, ученого-социолога впервые высказавшего возможность сближения СССР и США, основанную на теории конвергенции в своей книге «Россия и Соединенные штаты» (1944 г.). Заметное место здесь также занимает Дж. К. Гэлбрайт – один из виднейших американских ученых-экономистов. В своих работах «Экономическая теория и цели общества» (1973 г.) и «Экономика невинного обмана» (2004 г.) последовательно и аргументировано отстаивал позицию необходимости адекватного сосуществования и взаимодействия системы государственного планирования и рыночных общественных саморегуляторов [2, 436]. Те или иные проявления «конвергенции» можно выявить в практической политической деятельности Ф.Д. Рузвельта, Д.Ф. Кеннеди (Последний прослушал курс лекций П. Сорокина в Гарвардском университете), В.И. Ленина, И.В. Сталина, Г. Киссинджера, Ш. де-Голля и др.

Теории «конвергенции» – (лат. *convergere* – приближаться, сходиться) – теории сближения мировых систем социализма и капитализма, с целью формирование новой глобальной культуры, сумевшей сочетать наработанные ими достоинства и достижения, и сумевшая избавиться от вызревших в них социальных пороков и проблем. Под конвергенцией также понимается термин, используемый в экономике для обозначения сближения различных экономических систем, экономической и социальной политики различных стран. Термин «конвергенция» получил признание в экономической науке в связи с широким распространением в 1960 – 1970 гг. теорий конвергенции. Эти теории разрабатывались в различных вариантах представителями институционализма (П. Сорокиным, У. Ростоу, Дж. К. Гэлбрейтом, Р. Ароном), эконометрики (Я. Тинбергеном, Д. Шельским и О. Флехтхаймом). В них взаимодействие и взаимовлияние двух экономических систем капитализма и социализма в ходе научно-технической революции рассматривались как главный фактор движения этих систем к некоей «гибридной, смешанной системе».

Согласно гипотезе конвергенции «единое индустриальное общество» не будет ни капиталистическим, ни социалистическим. Оно соединит преимущества обеих систем и при этом не будет иметь их недостатков.

Важным мотивом теорий конвергенции было стремление преодолеть раскол мира и предотвратить угрозу термоядерного конфликта. Один из вариантов теорий конвергенции принадлежит академику А.Д. Сахарову. В конце 60-х гг. Андрей Дмитриевич Сахаров считал сближение капитализма и социализма, сопровождающееся демократизацией, демилитаризацией, социальным и научно-техническим прогрессом, единственной альтернативой гибели человечества.

Действительно, эволюционная трансформация капитализма в развитых странах в направлении к постиндустриальному обществу, современной смешанной экономике происходила, в частности, и под влиянием как позитивного, так и в ещё большей мере негативного опыта стран, которые относили себя к социалистическим (СССР, страны Восточной Европы). Однако невозможность успешного развития этих стран в рамках существовавшей в них огосударственной экономической системы, глубокий кризис, а затем и крах этой системы привели к тому, что уже в 1980-х гг. теории конвергенции утратили былую популярность и стали предметом истории экономической мысли.

Теории конвергенции в период «холодной войны» в качестве основного движущего тезиса подразумевали сближение двух систем

(лат. *convergere* – сближение) социализма и капитализма на основе третьего проекта, который был бы избавлен от пороков каждого. Зародившись в послевоенное десятилетие, теории конвергенции быстро завоевали симпатии во многих индустриально развитых странах Запада. Этому в значительной мере способствовало то обстоятельство, что в разработке их основных положений и аргументов принимали или принимают участие такие известные представители философской и социально-экономической мысли, как Ж. Фурастье, Фр. Перру, Р. Арон (Франция); П. Сорокин, У. Бакингом, Дж. Гэлбрайт (США); Ян Тиберген (Голландия); Г. Шельский, Р. Лилиенштерн, О. Флехтгейм.

Многие ученые, политики, представители интеллигенции связывают с вышеупомянутой доктриной конвергенции надежды на эффективное решение острейших проблем современного глобализационного кризиса, стараясь при этом исключить бедственную революционную ломку социальной природы государств и населяющих их национальных обществ. Суть их предложений в самых общих чертах сводится к возможности создания единой системы международного планирования и рыночного распределения материальных благ, совместного мирового правительства (при возможной политико-правовой реконструкции ООН), отыскивают в конвергенции реальные основы политики мирного сосуществования стран с различным социальным строем, рассматривают ее как средство устранения острых международных конфликтов.

Идеологи-ученые реформистской направленности видят в ряде положений теории конвергенции подтверждение правильности своих выводов о возможности третьего пути развития человечества, исключаящем как капиталистический, так и социалистический варианты, в их радикальном существовании в прошлом и настоящем, мирного созидания безстратового и бесклассового общества. Согласно гипотезе конвергенции «единое индустриальное общество» не будет ни капиталистическим, ни социалистическим. Оно соединит преимущества обеих систем и при этом не будет иметь их недостатков.

Ныне термин «конвергенция» используется при описании интегрирующих процессов. В основе мирового интеграционного развития лежат общие тенденции и императивы научно-технического и социально-экономического прогресса. Они обуславливают сближение, т.е. конвергенцию, экономик всё большего числа стран при сохранении их национальных особенностей»

СССР уже более 21 года не существует как государство, а вместе с ним и мировая система социализма, буржуазный либерализм с его

экономической основой частнопредпринимательского капитализма уверенно «победил» во всем, или почти всем, мире... Но реальный современный мир остается достаточно противоречивым. После краха Советского государства мир стал многополярным, с собственными «концами истории» (Конец истории) – знаменитая книга футуролога Ф. Фукуямы [3, 37], проектами глобализации – ведический Восток (КНР, Индия, Юго-Восточная Азия и др.), интегрирующаяся Европа, всегда самобытная Россия, не всегда учитывающая новые реалии; начавший объединяться мусульманский Восток, Соединенные Штаты Америки. Весьма специфической выступает позиция Африканского региона и стран Латинской Америки, надеющихся на разрешение внутрисоциальных проблем при помощи марксизма или «гуманитарной помощи» стран «первого мира». А это означает, что поиски точек соприкосновения продолжаются.

Необходимо отметить, что процесс глобализации, как сбора национальных культур со всем их достоянием, в рамки общностей политико-экономических культур «глобализаторов» – стал объективной данностью. Вопрос упирается в характер производимого процесса «глобализации» – в его настоящие, а не декларативные морально-этические основания, которые в сути своей и являются «стержнем» объединения, а процессы технико-технологические, экономические и порождающие их внутрисоциальные процессы – лишь продолжение конкретных, воплощаемых в жизнь идеалов.

Теории конвергенции в сути своей несут значительный позитивный потенциал, являясь теоретическим обоснованием разрешения внешнеполитических противоречий между странами и цивилизациями, а также открытой возможностью перехода к новому типу мировой цивилизации.

Теории конвергенции известны в течении продолжительного периода исторического времени, и являются одним из способов решения проблем глобализации во всемирных масштабах. Выросшие из социал-демократического движения, проходя множественные трансформации, и исследуя разнородный спектр ключевых отраслей человеческой деятельности, через скрупулезный анализ они вышли в плоскость практического ориентирования политических курсов государств, региональных и сверхрегиональных (глобальных) объединений.

Теории конвергенции являются многоплановым и в некоторой степени разрозненным явлением, состоящим из множественных взглядов ученых на проблематику сближения эклектично различных по своему характеру региональных культур, несущих в себе своеобразие

национального самосознания, экономического уклада, психического склада, ментальных установок и отличных политических курсов, проводимых в русле внутренней, внешней и глобальной политики. Ответом на указанную проблему может стать некая целостная теория конвергентного сближения охватывающая круг проблем социологии, философии, политологии, культурологии, экономики, педагогики, этнографии, психологии и иных наук, согласно адекватному пониманию вещей текущего момента течения жизни обществ [4, 43].

Такая концепция может рассматриваться как средство разрешения глобального и региональных кризисов в русле разработки методологически состоятельного проекта концентрации управления производительными силами человечества, способного удовлетворить представителей всех региональных цивилизаций, ввиду общности глобального биосферно-экологического и системно-социального кризисов.

Выводы на основе всего вышеизложенного материала необходимо структурировать по ряду модельных оснований:

1. Культура: Вопрос заключается в том, какой будет культура будущего глобализированного человечества. Если точнее, возможно ли существование проекта глобализации, который будет воспринят в качестве адекватного всем человечеством, и позволит разрешить проблемы безопасного сосуществования с биосферой, выработает техноструктурные механизмы безопасной энергетики (безболезненной проблемы XXI в.), закрытых технологических и утилизационных циклов, разработает разумную систему образования, позволяющую реализовывать и всячески способствовать генерации творческого потенциала народа. Тем самым ставится вопрос перед специалистами самых разных профилей, определенная необходимость и данность перед учеными разработки адекватных знаний и рекомендаций, позволяющих создать основу разумной, нравственной, по оглашениям и умолчаниям основы проекта глобализации, удовлетворяющего по своим основным пунктам все человечество. Ею может по своим предпосылкам стать идея конвергенционного сближения, стоящая на позициях выработки альтернативного типа жизнеустройства, который сумеет впитать в себя все положительные результаты, достигнутые в области культурного и цивилизационного строительства стран, народов, цивилизаций и избавиться от пороков, накопленных в процессе исторического развития. Для разрешения указанной проблемы придется синтезировать научные достижения ряда наук, в особенности социологии, как минимум с середины XX в. и по нынешнее время

2. Политика: в рамках политического конвергентного преобразования вопрос глобализации следует рассматривать в рамках реализации идей теории демократии. Современные процедуры демократии становятся все менее эффективными и представляют собой, нередко, деятельность разнородных финансовых группировок капитала и лобби по спонсированию своих ставленников в государственных аппаратах власти, при активном содействии СМИ. Подобная демократия не отражает формально закрепленной в законодательстве идеи народного суверенитета [5, 82]. Таким образом, необходима разработка социально-юридических институтов прямой демократии, позволяющих реализовать практику отзыва народных выдвиженцев из органов власти любого уровня, в случае невыполнения ими своих программных целей, или же злоупотребления своим социальным статусом. Подобные теоретические изыскания обязательно должны иметь целью сделать класс разветвленной бюрократии ответственным перед своими избирателями, и обязательным «службой народа», прежде всего, в институтах президентства, парламента, судебной власти (для последней крайне необходим институт избираемости судей на основе баллотации). Создание указанных институтов и подведение под них законодательной базы способно изменить всю архитектуру государственных структур и стать основой демократии реальной, а не ширмы продвижения чьих-либо частных интересов.

3. Экономика: Исследования ученых-конвергенционистов показывают, что плановый способ организации производства и рыночная организация управления макроэкономическими системами радикально не противоречат друг другу, а вполне могут дополнять друг друга, обеспечивая устойчивое развитие и функционирование всех видов экономик. Противостояние между путями организации хозяйственной жизни создавалось искусственно и носило крайне идеологизированный характер. Крайне необходимым моментом, на который указывал еще Сабура Окита, автор японского экономического чуда, является согласование двух начал экономики, позволяющее при соблюдении ряда условий (отсутствие ссудного процента, грамотная политика протекционизма или фритредерства и др.).

4. Право: Своеобразие правовых систем мира, каждая из которых выросла на основе какого-либо общественного феномена, ставит вопрос о глобальной, иерархизированной правовой системе, системе глобального права. Юридическая система должна будет научиться согласовать в себе кодифицированное право и прецедентную составляющую, обычное право и право, сложившееся в рамках вероучительных и юридических доктрин. Крайне важным представляется

вопрос коллизий и непрерывно растущего объема законодательной базы, необходимо поставить в основу правотворчества и правоприменения вопрос о непротиворечивости правовых норм, устранения «юридических» шумов и минимума законов либо иных актов по ключевым вопросам регуляции общественной жизни, что и должно служить максимально возможным примером реализации концепции естественных прав человека [6, 44].

5. Образование: В условиях устаревания прикладной информации в период 5-10 лет важным является метод стимулирования самостоятельного изучения необходимых достаточных знаний. Таким образом, на повестку дня, во всем прогрессивном мире, выходит вопрос реконструкции образовательных систем. В школах необходимо внедрять видеofilмы талантливых педагогов по тематике, для формирования устойчивого образно-ассоциативного ряда, методы скорочтения, стенографии; среднее образование будет обязательно для всех, причем оно будет политехническим (к последнему уже активно подходит Япония); система высшего образования, возможно, будет строиться по модели советских рабфаков. Главной доминантой создания конвергентной системы образования будет максимальная приближенность к рабочей и производственной практике, тем самым делая упор на формирование грамотных профессионалов, на основе деловой селекции и отбора кадров.

6. Религия: Самым главным в конвергенции религиозных вероучений является реализация концепции светского государства. Гражданин вправе избирать для себя любое конфессиональное учение, внеконфессиональное понимание религии или атеизм, что служит выражением принципа свободы совести [7, 14].

Концепция конвергенции представляется разумной альтернативой существующему положению дел, при условии превращения в целостное учение, позволяющее указать выход из системного кризиса, поразившего глобальную цивилизацию.

Библиографический список:

1. Федоровский Н. Г. К вопросу о классовой сущности лассальянства / Н. Г. Федоровский // История социалистических учений: сб.статей – М.: Изд-во АН СССР, 1986.
2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: Астрель, 2000.
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politnauka.org/library/dem/fukuyama-endofhistory.php>

4. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. М. Беляева и др. – М. : Весь мир, 2003. – С. 14.
5. Розенберг Д. Расширение ЕС на восток: Проблемы конвергенции / Д. Розенберг // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 1. – С. 32.
6. Ключкова Ю.А. Правовая конвергенция и дивергенция в условиях глобализации: теоретико-методологические аспекты / Ю.А. Ключкова // Философия права. – 2010. – № 2. – С. 43.
7. Никитченко О. Е. Антропологічний та правовий аспект актуалізації соціальних концепцій як конвергентного процесу в сучасному релігійному житті / О. Е. Никитченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 63. – С. 184-191.

Сучасні глобалізаційні процеси обумовлюють інтерес до проблем конвергенції в теоретичному і прикладному аспектах, роблячи актуальним науковий аналіз модифікацій теорій конвергенції. Цій меті і присвячена ця стаття, яка характеризує зміст поняття «конвергенція» і його трактування в рамках різних теорій.

The modern processes of globalization stipulate interest to the problems of convergence in theoretical and applied aspects, doing actual the scientific analysis of modifications of convergence theories. To this purpose is devoted the article which characterizes maintenance of concept «convergence» and its interpretation within the framework of different theories.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 341.223.2

Задорожній О. В., КНУ імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОЦІНКИ ІСТОРИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ У КОНТЕКСТІ «САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ КРИМУ»

В статті розглянуто історичні приклади на які посилається офіційна російська пропаганда і доктрина міжнародного права у «виправдання» анексії Криму та агресії проти України. Зроблено висновок про невідповідність історичних паралелей та аргументів дійсному характеру історичних подій і міжнародно-правовим кваліфікаціям, що використовуються РФ для «виправдання» анексії.

Вступ. Українська наука міжнародного права ніколи не знаходилась в стані системної і методологічної дискусії з російською наукою і доктриною міжнародного права. Ситуації, які об'єктивно виникали на тлі протиріч розмежування кордонів в Азовському морі, суперечок щодо розподілу закордонної власності колишнього СРСР в контексті використання приміщень дипломатичних представництв, суперечка щодо делімітації і демаркації ліній кордону ніколи не ставали гострими в науковому дискурсі. Тому, стикнувшись на початку 2014 року з відкритою агресією РФ проти України, українська наука міжнародного права чи не вперше за 24 річну історію пострадянського існування була змушена звернутись до кардинального перегляду і переосмислення всього пострадянського досвіду «відносно мирного»

співіснування кардинально протилежних точок зору на деякі міжнародні проблеми. Серед них – Косово, Чечня, Південний Судан та інші, які стали використовуватися російською доктриною міжнародного права для виправдання анексії Криму та агресії РФ проти України.

Постановка завдання. Відсутність критичного осмислення методології російської доктрини міжнародного права у ставленні до вказаних прецедентів зумовила зокрема і необхідність переосмислення історичних прикладів саме в контексті агресії Російської Федерації та некоректного посилення на історичні паралелі та юридичні кваліфікації які не відповідають ні фактичному стану справ ні актуальним нормам міжнародного права, але використовуються офіційною пропагандою РФ на виправдання актів агресії.

Результати дослідження. Намагаючись обґрунтувати свої дії щодо Криму, Росія постійно звертається до історичних прикладів, які нібито свідчать про застосування міжнародним співтовариством аналогічних російському підходів до принципу рівноправності і самовизначення народів.

При цьому, найбільш часто використовується приклад консультативного висновку МС ООН по справі щодо Косова 2010 р. У преамбулі «Декларації про незалежність Криму», прийнятій контрольною РФ самопроголошеною владою півострова 11.03.2014 р. йдеться про «підтвердження Міжнародним Судом відносно Косова того факту, що одностороннє проголошення незалежності частиною держави не порушує будь-які норми міжнародного права» [1].

17.11.2014 р., вкотре вдаючись до цих аналогій, В.Путін підкреслив, що «у рішенні Міжнародного Суду було сказано найголовніше, що при вирішенні питання про самовизначення народ, який проживає на певній території, не повинен запитувати думку центральної влади своєї держави, де вони знаходяться в даний момент», «дозволу центральної влади, уряду країни на проведення відповідних процедур за самовизначенням не потрібно, ось що найголовніше», «тому жодних порушень міжнародного права Росія не допустила» [2].

Нагадаємо, що надаючи консультативний висновок щодо Косова, МС ООН визначив, що декларація незалежності Косова не порушує міжнародного права, оскільки воно не містить заборони видавати такі акти (§ 84). При цьому, Міжнародний Суд вирішив не розглядати питання про межі права на самовизначення і про можливість права на сепсецію як засобу правового захисту, як такі, що виходять за рамки заданого йому питання (§ 83) [3].

Детально аналізуючи консультативний висновок МС ООН, М. Хартвіг, зокрема, зазначив, що як факт одностороннє проголошення

незалежності саме по собі не має особливого значення, бо з проголошення незалежності не випливає, що територіальна одиниця, щодо якої прийнята відповідна декларація, отримала, тим самим, характер держави. Це повністю залежить від реальних умов і передумов (які, в свою чергу, так і не стали предметом більш детального розгляду Міжнародним Судом) [4]. Інші тлумачення цього питання представниками доктрини міжнародного права не висловлювались.

Приклад Косова, як такий, у багатьох аспектах відрізняється від прикладу Криму, що виключає можливість обґрунтування за допомогою останнього дій Росії (ці питання були предметом досліджень) [5]. Однак, при аналізі саме консультативного висновку МС ООН, стає очевидним – Суд, давши відповідь на конкретне питання, не оцінював відповідність міжнародному праву «комплексу процедур із самовизначення», «рішення народом питання про самовизначення» (про що йдеться у заявах РФ), тобто усіх дій щодо виходу Косова зі складу Сербії загалом, що робить абсолютно безпідставними посилання російської сторони на цю справу.

Однак, нею використовуються й інші приклади. Так, у «Правовому обґрунтуванні позиції РФ по Криму і Україні» зазначено: «Як відомо, в 1945 р. було всього 55 держав-членів Організації Об'єднаних Націй, нині їх 193. Більшість з цих держав утворилася шляхом реалізації права на самовизначення. Останнім прикладом реалізації цього права є відділення Південного Судану. Теза про те, що право на самовизначення у формі відділення існує тільки в колоніальному контексті, також не витримує перевірку практикою. У дев'яності роки на території Східної Європи і Радянського Союзу утворився цілий ряд держав, однією з яких є Україна. Ніхто не оскаржував право народів Східної Європи на самовизначення, а країни ЄС підтвердили його застосування в цьому контексті у Декларації про керівні принципи щодо визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі. Це право було закріплено в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 р. – документі орієнтованому, насамперед, на Європу» [6].

Справді, право народів на самовизначення не оспорювалось і не оспорюється й нині. Інше питання, яке РФ «делікатно замовчує», – питання про те, чи відділення території відповідає міжнародному праву, а відтак, визнається міжнародним співтовариством. В цьому і полягає різниця між прикладами, наведеними російською стороною, та подіями у Криму. Перші відбувались у відповідності із міжнародним правом і визнавались світовою спільнотою, останні – ні.

Так, при згадці про здобуття незалежності Україною, замовчується, що чинна на той час Конституція СРСР 1977 р. (втім, як і попередні радянські конституції) прямо передбачала право республік, в тому числі і Української РСР, на вільний вихід зі складу Союзу (ст. 72) [7], крапку в існуванні Радянського Союзу поставила Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. [8], в якій держави-засновниці Союзу РСР (Російська Федерація, Республіка Білорусь та України) констатували, що він як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування. Таким чином, розпад СРСР та поява «нових держав» відбулися у суворій відповідності із міжнародно-правовими нормами.

Що стосується прикладу Південного Судану, то референдум щодо його незалежності у січні 2011 р. відбувся на виконання Найвашського договору, укладеного центральним урядом Судану та Народною армією звільнення Судану [9].

У Декларації про керівні принципи визнання країн у Східній Європі і Радянському Союзі 1991 р., на яку посилається РФ, визначені критерії, на основі яких країни-члени ЄС можуть приймати рішення про визнання політико-правового утворення. До таких критеріїв віднесені:

- його створення на демократичній основі і прийняття утворенням відповідних міжнародних зобов'язань;
- підтвердження відданості мирному процесу та переговорам;
- повага до положень Статуту ООН і зобов'язань, передбачених Заключним актом НБСЄ 1975 р. і Паризькою хартією 1990 р., особливо щодо верховенства права, демократії та забезпечення дотримання прав людини;
- гарантування прав етнічних і національних груп і меншин відповідно до зобов'язань, підписаних в рамках НБСЄ;
- повага до непорушності всіх кордонів, які можуть бути змінені тільки мирним шляхом і за взаємною згодою;
- прийняття всіх відповідних зобов'язань щодо роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності;
- відданість зобов'язанням врегулювати шляхом угоди, у відповідних випадках – через звернення до арбітражу, всіх питань, що стосуються правонаступництва держав і регіональних спорів [10].

Декларація, таким чином, не передбачає можливості визнання приєднань територій (анексій), втім, і «Республіка Крим», що нібито існувала, хоча й лише протягом кількох днів, не відповідала і не могла відповідати зазначеним критеріям.

Окремого розгляду заслуговує інший приклад у самій Росії, приклад подій, пов'язаних із незалежністю Чеченської Республіки (ЧР). Л. Усманов, досліджуючи правові аспекти суверенітету ЧР, вказує на такі обставини:

- окупація Чечні Російською імперією, що призвела до значного скорочення чисельності корінного народу – чеченського, тотального пограбування матеріальних багатств і руйнування його природного і культурного середовища (XIX ст.).

- перебування Чечні у складі Федеративної Республіки Північного Кавказу, після радянської агресії включеної до складу СРСР (1918-1919 рр.);

- відмова радянської влади визнати Чечню окремим суб'єктом СРСР у порушення її ж Декларації прав народів Росії 1917 р.;

- радянський терор 1923-1937 рр., внаслідок якого чисельність чеченців, з урахуванням ненароджених, скоротилася більш ніж на 200 тис. осіб;

- продовження політики «упокорення» чеченців, що завершилася насильницькою депортацією всього народу в райони Сибіру, Казахстану і Киргизії (1937-1944 рр.), що призвела до загибелі до 65 % чеченського народу;

- останнє, 73-є місце серед всіх адміністративних та республіканських суб'єктів колишнього СРСР за показниками соціально-економічного розвитку на 1990 р., незважаючи на активне використання джерел енергоресурсів [11].

На підставі цих фактів робляться висновки про колоніальний статус Чечні і, відповідно, наявність права на самовизначення шляхом утворення незалежної держави, як це передбачено універсальними актами, прийнятими під егідою ООН [12]. Навіть не оцінюючи подібні твердження, варто зазначити, норми міжнародного права можуть тлумачитись і як такі, що дають чеченському народу право на самовизначення і поза колоніальним контекстом.

У листопаді 1991 р., ще до формального розпаду СРСР, Чечня проголосила незалежність від Російської Федерації. 12.03.1992 р. її парламент прийняв Конституцію Чеченської Республіки, згідно з якою вона проголошувалася «суверенною демократичною правовою державою, створеною в результаті самовизначення чеченського народу» [13]. З літа 1994 р. в Чечні розгорнулися бойові дії між вірними Президенту Д.Дудаєву військами і силами опозиційної Тимчасової ради, контрольованої Росією [14]. 8.12.1994 р. Рада Федерації Росії приймає постанову, в якій вказувалося: «Не допускати застосування сили на території Чеченської Республіки до прийняття відповідно

до Конституції Російської Федерації компетентними органами іншого рішення» [15]. Проте вже 11.12.1994 р. Президент РФ Б.Єльцин підписав Указ № 2169 «Про заходи щодо забезпечення законності, правопорядку і громадської безпеки на території Чеченської Республіки», з ухваленням якого почалася Перша чеченська війна. При штурмі Грозного (грудень 1994 р. – березень 1995 р.) місто було практично знищене, вбито десятки тисяч мирних жителів [16].

Масові порушення Росією прав людини у Чечні під час Першої чеченської війни широко відомі, неодноразово визнавались міжнародними організаціями. Зокрема, у відповідь на протиправні дії РФ Рада Європи у лютому 1995 р. призупинила процедуру набуття нею членства в цій організації.

Незважаючи на активні бойові дії, російським військам не вдалося взяти республіку під контроль. У підсумку, 31.08.1996 р. представниками Росії (голова Ради Безпеки О.Лебедь) і Ічкерії (А.Масхадов) в місті Хасав'юрт (Дагестан) було підписано мирні угоди, в тому числі «Принципи визначення основ взаємовідносин між Російською Федерацією і Чеченської Республікою». Відповідно до їхніх положень російські війська повністю виводилися з Чечні, а рішення про статус республіки було відкладено до 31.12.2001 р. [17] Серед іншого, було передбачено, що законодавство Чеченської Республіки ґрунтується на дотриманні прав людини і громадянина, прав народів на самовизначення, принципах рівноправності народів, забезпеченні громадянського миру, міжнаціональної злагоди і безпеки громадян, що проживають на території Чеченської Республіки незалежно від національної приналежності, віросповідання та інших відмінностей.

Таким чином, РФ фактично визнала незалежність Чечні. У 1996 р. до Конституційного Суду Російської Федерації звернулися 93 депутати Державної Думи із запитом про перевірку конституційності Хасав'юртівських угод. На думку депутатів, ці документи не відповідають статті 4 Конституції Російської Федерації, яка закріплює цілісність і недоторканність території Росії. Однак КС РФ самоусунувся, відмовивши у розгляді справи через невідомість йому поставлених у зверненні депутатів питань [18].

Незважаючи на укладені угоди, у 1999 р. Росія розпочала Другу чеченську війну, яка офіційно називалась «контртерористичною операцією»; вона завершилась перемогою, знищенням чеченської державності та ліквідацією активного спротиву. В.Путін заявив, що «так званий Хасав'юртівський пакт був підписаний в умовах геноциду російського народу в Чечні», і «з юридичної точки зору – це ніяка не угода, адже була підписана поза рамками юридичного правового поля

Росії», а не більш ніж моральні зобов'язання двох сторін». Відзначаючи відсутність юридичної основи Хасав'юртівських угод, Путін вказав, що в Чечні, яку «Росія не визнала de jure незалежною державою, фактично були демонтовані всі органи влади Російської Федерації» [19], хоча до його повноважень як посадової особи не належало визначення відповідності договору законодавству РФ.

Друга чеченська війна, як і перша, супроводжувалась масовими та грубими порушеннями прав людини, що також було визнано міжнародними організаціями. Так, ПАРЄ в Резолюції № 1201 «Про конфлікт у Чечні» від 4.11.1999 р. закликала Росію уникати воєнних дій проти цивільного населення, оголосити припинення вогню і почати мирний діалог з обраною чеченською владою, а також висунула вимогу покарати осіб, винних в актах тероризму, порушеннях прав людини, викраденнях, негайно звільнити всіх заручників [20].

У Рекомендації «Конфлікт у Чечні» № 1444 від 27.01.2000 р. Асамблея засудила як повністю неприйнятне ведення військових операцій в Чечні, які призводять до трагічних наслідків для великої кількості мирних громадян в цій республіці, і заявила, що в результаті невибіркового і неспіврозмірного застосування сили грубо порушуються такі основні права некомпатантів в Чечні, як право на життя, право на свободу і безпеку [21].

Вказані події однозначно свідчать про недотримання Росією права на самовизначення чеченського народу відповідно до норм міжнародного права, а також наявність «виключних обставин», що дають підстави для сецесії.

У зв'язку із подіями у Чечні керівництвом РФ, дипломатами, російською доктриною міжнародного права достатньо ретельно визначались і утверджувались підходи до принципу самовизначення народів. Наголос при цьому, за деякими виключеннями, робився не на зазначеному, а на необхідності суворого дотримання міжнародно-правового принципу територіальної цілісності.

Так, М.Явкін вказав: «В даний час поширеною є точка зору, що «нація-народ» володіє «повним суверенітетом» і тому вільна набувати для себе стільки прав, скільки зможе. При такому підході концепція національного суверенітету і право на самовизначення стали тлумачитися ширше, включаючи право на відокремлення. Це вигідно місцевим політичним елітам, коли вони прагнуть вийти з-під контролю центральної влади... Боротьба за таке «самовизначення-відділення» призводить до гострих конфліктних ситуацій, громадянських воєн, розпаду держав. Необдумане слідування «праву на самовизначення, аж до відокремлення» та ігнорування принципу цілісності державної території, призвело

до розвалу Радянського Союзу та Югославії, загрожує цілісності ряду держав. Небезпека стоїть і на порозі Росії, де відцентрові сили нерозумні у своїх вимогах ослаблення центральної влади» [22].

Л. Лазутін та Г. Ігнатенко стверджували: «Особливої актуальності в сучасних умовах набуває й інша сторона принципу самовизначення народів, що забезпечує захист суверенних держав від сепаратистських рухів, свавільних дій, орієнтованих на розкол держави... Таким чином, даний принцип повинен застосовуватися з урахуванням іншого основного принципу міжнародного права – територіальної цілісності держав» [23].

Достатньо поширеною стала політизована позиція, відповідно до якої народи поділяються на такі, що мають право на самовизначення і такі, що його не мають, а держави, відповідно, на ті, щодо яких повинен застосовуватись принцип територіальної цілісності, і ті, щодо яких його можна порушувати. Так, на думку Р.Тимошева, самовизначення націй викликає політичні наслідки, коли вони відчувають нерівноправність з боку домінуючого етносу та його державної машини (ідеї про ліквідацію автономії Абхазії). Принцип територіальної цілісності непридатний до держав, що не забезпечують рівноправність їхніх народів і не допускають їхнього вільного самовизначення (Грузія). І, навпаки, слід відрізняти право націй на самовизначення і відвертий сепаратизм (випадок Чечні), при якому відділення від держави потрібно не етносу, якому надані всі права та умови для рівноправного, вільного розвитку, а якомусь воєнізованому меншості населення, що займається бандитизмом [24]. А.Кузьмін вказав, що Чечня, як регіон, який прагнув до відділення, виявився не здатним отримати міжнародне визнання. Як результат, відбулось «відновлення різними способами верховенства центральної влади» [25].

Конституція РФ виключає можливість виходу суб'єктів федерації з її складу. Постановою Конституційного Суду РФ від 7.06.2000 р. № 10-П встановлюється, що Конституція РФ не допускає будь-якого іншого носія суверенітету і джерела влади, крім багатонаціонального народу Росії, і, отже, виключає існування двох рівнів суверенних влади, що знаходяться в єдиній системі державної влади, які володіли б верховенством і незалежністю, не допускає суверенітету ні республік, ні інших суб'єктів РФ [26].

Зазначене дозволяє прийти до таких висновків:

1) Про наявність у чеченського народу права на самовизначення як корінного народу Чечні;

2) Фактичне визнання Російською Федерацією незалежності Чеченської Республіки шляхом укладення Хасавюртівських угод

1996 р., закріплення у них положення про дотримання права народів на самовизначення, а також порушення цих угод Російською Федерацією при збройному нападі на ЧР у 1999 р.;

3) Недотримання Росією права на самовизначення чеченського народу відповідно до норм міжнародного права, а також наявність «виключних обставин», що дають правові підстави для сецесії (систематичні, масові і грубі порушення Росією прав людини у Чечні, вбивства та знущання над цивільним населенням, про участь чеченського народу у діяльності центрального не могло бути й мови).

4) Подвійні стандарти в підходах, коли, заявляючи про право «народу Криму» чи «населення Криму» на вихід зі складу України, РФ у своєму внутрішньому законодавстві забороняє такі дії народам, що відповідно до міжнародно-правових норм мають право на самовизначення і взагалі – забороняє вихід суб'єктів федерації з її складу;

5) Ігнорування при розгляді питання про самовизначення чеченського народу масових порушень прав людини Російською Федерацією, обставин, набагато більш серйозних, аніж ті «виключні обставини», якими російська сторона обґрунтовує правомірність «виходу» Кримського півострова зі складу України;

6) Значні відмінності у підходах і РФ як держави, і російської доктрини міжнародного права щодо міжнародно-правового принципу рівноправності і самовизначення народу стосовно чеченського народу та «народу Криму».

Висновки. Принцип рівноправності і самовизначення народів є одним з ключових основних принципів сучасного міжнародного права, оскільки нація, народ є першоосновою, з якою пов'язується суверенітет держав і сам факт їхнього існування. Основні елементи нормативного змісту вказаного принципу передбачають надання народам права жити в умовах повної свободи; визначати свій внутрішній і зовнішньополітичний статус, здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток; вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами; право просити і отримувати підтримку у відповідності з цілями і принципами Статуту ООН, у випадку, якщо їх позбавляють права на самовизначення насильницьким шляхом; покладення на держави обов'язків поважати рівність народів і націй; поважати право самостійно розпоряджатися власною долею; утримуватись від незаконної протидії самовизначенню; мирно, на основі вільного переговорного процесу, визначати всі етапи та умови надання таких прав, на які законно претендує народ, без утиску інших народів держави.

Способами здійснення права народу на самовизначення є створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної

держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу, вільно визначеного народом.

Разом із тим, важливим елементом нормативного змісту принципу самовизначення народів є заборона його застосування проти територіальної цілісності держави, закріплена в усіх основних міжнародно-правових актах.

Аналіз питання визначення відповідності міжнародному праву «самовизначення народу Криму» у березні 2014 р. дозволяє прийти до таких висновків:

- по-перше, про відсутність суб'єкту самовизначення, тобто народу, який згідно із міжнародно-правовими нормами має право на самовизначення шляхом виходу зі складу України;

- по-друге, невичерпаність можливостей «внутрішнього самовизначення», наданих Конституцією та законами України;

- по-третє, відсутність будь-яких обставин, з якими сучасне міжнародне право пов'язує визнання сецесії правомірною, навіть при використанні найбільш широкого переліку таких підстав (систематична дискримінація або експлуатація по відношенню до цієї групи; відмова центрального уряду від компромісних рішень; перспектива життєздатності майбутньої окремої держави; позитивний вплив надання або відмови від надання незалежності на регіональний та міжнародний мир; проведення демократичних процедур з відділення при повазі прав людини);

- по-четверте, виключення можливості визнання «самовизначення» у Криму правомірним у зв'язку із участю у ньому іноземних військ та іншими обставинами, які свідчать про керування РФ відповідними діями;

- по-п'яте, здійснення «референдуму» та інших дій у Криму як частини операції Росії з анексії частини території України;

- по-шосте, зумовлену різними причинами міжнародно-правового характеру безпідставність посилань РФ на історичні приклади реалізації принципу самовизначення народів як такі, якими можна обґрунтувати правомірність подій на Кримському півострові;

- по-сьоме, застосування Росією та російською доктриною міжнародного права протилежних підходів щодо принципу рівноправності та самовизначення народів у зв'язку із подіями у Чечні, Косово, з одного боку, та Криму – з іншого.

Бібліографічний список:

1. Декларация о независимости Автономной Республики Крым и г. Севастополя // Пресс-центр Верховного Совета АРК. – 11.03.2014.

2. Путин: реакция Запада на референдум в Крыму неадекватна, так как игнорирует случай Косово // Интервью В.В.Путина. – ТАСС. – 17.11.2014.
3. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, I.C.J. Reports. – 2010. – P. 403.
4. Hartwig M. Das Gutachten des Internationalen Gerichtshofs zur Unabhängigkeitserklärung des Kosovo: Vorgeschichte und “Urteils” kritik // Osteuropa-Recht. – 2012. – № 11.
5. Задорожній О.В. Порівняльна характеристика випадків Косово та Криму: міжнародно-правовий аналіз // Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К.: К.І.С., 2014. – 1016 с. – С. 531-548.
6. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине // Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 27.10.2014. – С. 1.
7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.) // Очерк истории Советской Конституции. – М., Политиздат, 1987.
8. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077
9. McDoom O. South Sudan votes for independence: vote report // Reuters. – 7.02.2011.
10. Declaration on the ‘Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union’ (16 December 1991) [Електронний ресурс] // European Journal of International Law. – Режим доступу : <http://207.57.19.226/journal/Vol4/No1/art6.html>
11. Усманов Л. Суверенитет Чечни: право и политика [Електронний ресурс] / Л. Усманов. – Режим доступу : <http://www.dembak.narod.ru/history5.htm>
12. Кикоть В. Проблемы самоопределения. Право и приказ [Електронний ресурс] / В. Кикоть // Мемориал. – Режим доступу : <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/chechen/aspekty1/Chapter8.htm>
13. Музаев Т. Чеченская Республика Ичкерия. Общий обзор [Електронний ресурс] / Т. Музаев // Международный институт гуманитарно-политических исследований. – Режим доступу : http://www.igpi.ru/monitoring/1047645476/oct_97/chechen.html
14. Гродненский Н. Первая чеченская / Н. Гродненский // Минск : ФУАинформ, 2007. – С. 282-285.

15. Постановление Совета Федерации «О положении в Чеченской Республике» от 8.12.1994 № 291-1 СФ // Собрание законодательства Российской Федерации. – № 33. – 12.12.1994.
16. Хроника вооруженного конфликта [Электронный ресурс] // Мемориал. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/CHECHEN/ITOGI/y94-12.htm>
17. Хасавюртские соглашения от 31 августа 1996 // Независимая газета. – № 163. – 3 сентября 1996.
18. Определение Конституционного Суда РФ от 26 декабря 1996 г. № 103-О «Об отказе в принятии к рассмотрению запроса группы депутатов Государственной Думы Федерального Собрания о соответствии Конституции Российской Федерации Принципов определения основ взаимоотношений между Российской Федерацией и Чеченской Республикой» и Совместного заявления, подписанных 31 августа 1996 года в г. Хасавюрте» [Электронный ресурс] // Правовая база «Гарант». – Режим доступа : <http://base.garant.ru/5125157/>
19. Кузьмин А. В. Принцип территориальной целостности государства: проблемы правовосстановления / А. В. Кузьмин // Евразийский юридический журнал. – № 2 (33). – 2011.
20. Resolution 1201 (1999) Conflict in Chechnya // Official Gazette of the Council of Europe. – November 1999.
21. Recommendation 1444 (2000) The conflict in Chechnya // Official Gazette of the Council of Europe. – January 2000.
22. Явкин Н. В. Проблема обеспечения единства и территориальной целостности государства в условиях борьбы народов за самоопределение : автореф. ... дисс. к. ю. н. / Н. В. Явкин; МГУ им. Н. Огарева. – 2004. – С. 2.
23. Лазутин Л. Равноправие и самоопределение народов / Л. Лазутин, Г. Игнатенко // Международное право. – М., Инфра-М, 2002. – 592 с. – С. 123.
24. Тимошев Р. М. Право наций на самоопределение и современные межнациональные конфликты / Р. М. Тимошев // Армия и общество. – № 3. – 2008.
25. Кузьмин А.В. Принцип территориальной целостности государства: проблемы правовосстановления / А. В. Кузьмин // Евразийский юридический журнал. – № 2 (33). – 2011.
26. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 7 июня 2000 г. № 10-П по делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» // Российская газета. – 11.06.2000.

В статье рассмотрены исторические примеры, на которые ссылается официальная российская пропаганда и доктрина международного права «в оправдание» аннексии Крыма и агрессии против Украины. Сделан вывод о несоответствии исторических параллелей и аргументов настоящему характеру исторических событий и международно-правовым квалификаций, используемых РФ для «оправдания» аннексии.

The article deals with historical examples referenced by official Russian propaganda and international law doctrine for «justification» of the annexation of the Crimea and aggression against Ukraine. It is defined clear discrepancy of historical examples and arguments used by RF for «justification» of the Crimea's annexation to actual historical events and correct international legal qualifications.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2015

УДК 341.01

Письменна В. О., НУ «ОЮА»

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЛІДАРИСТСЬКОГО ТА СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДІВ

У статті порівнянні основні ідеї солідаристів міжнародного права як перших представників соціологічного підходу до природи міжнародного права та основні положення сучасної «соціології міжнародного права» на прикладі структурного функціоналізму.

Постановка проблеми. Застосування соціологічного підходу для аналізу міжнародного права набуло особливої популярності в кінці ХХ – на початку ХХІ століть і, не в останню чергу, через його зростаючий вплив на життя фізичних та юридичних осіб. Наявність особливих міжнародних судових інстанцій, де фізичні та юридичні особи наділені процесуальною правосуб'єктністю на рівні з державою, а також додаткових можливостей* для залучення осіб приватного права до міждержавних спорів зумовило зростання впливу недержавних акторів міжнародного права**. Національні суди, обґрунтовуючи юрисдикцію над спорами***, які можна було б вирішувати у міжнародних судових органах, усе частіше посиляються на формулу «в інтересах міжнародної спільноти» та прямо застосовують міжнародне право. Наведені факти свідчать про своєрідну «експансію»

міжнародним правом національної правової системи, що, у свою чергу, стимулює інтерес до соціологічних досліджень міжнародного права. Адже оскільки право та суспільство обумовлюють одне одного, то саме соціологічні дослідження міжнародного права можуть проілюструвати соціальну складову міжнародного права [6, с. 81].

Однак, як зауважив дослідник соціології права В. Глазирін, за відсутності бажання соціологів вивчати методологію права, а юристів – методологію соціології, «масштабні дослідження в рамках соціології права часто приречені на невтішні результати» [7, с. 112]. Дійсно, попри наявність ранніх соціологічних досліджень міжнародного права, сучасні соціологи міжнародного права за поодинокими винятками (Марті Коскенніємі, Олександр Мережка) ігнорують здобутки попередників, незважаючи на цінність таких для розуміння сучасного міжнародного права****.

Таким чином, необхідність порівняння основних положень структурно-функціонального та солідаристського підходів до природи міжнародного права зумовлена загальною тенденцією підвищення інтересу до соціологічних досліджень міжнародного права та відсутністю комплексних досліджень соціології міжнародного права.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженням застосування солідаристського та структурно-функціонального підходів займався ряд учених. Особливої уваги заслуговують роботи Р. ван Алебеєска, Е. Бенвеністі, М. Вітуччі (англ.: M. Vitucci), П. Гаєта (англ.: P. Gaeta), Г. Гінса, Л. Дюгі (фр.: L. Duguit), А. Джанакапоулоса (англ.: A. Tzanakopoulos) К. Кавагучі (англ.: K. Kawaguchi), А. Кассезе (англ.: A. Cassese), І. Канора (англ.: I. Canor), М. Коскенніємі (англ.: M. Koskenniemi), О. Мережка, А. Нолькаемпера (англ.: A. Nollkaemper), А. Робертса (англ.: A. Roberts), Ж. Сселя (фр.: G. Scelle), Н. Політіка (фр.: N. Politis), Г. Тьєррі (англ.: H. Thierry), М. Хірша (англ.: M. Hirsh), Л. ле Фура (фр.: L. le Fur), Ю. Чайковського, Ю. Шані (англ.: Y. Shany) та ін.

Метою даної статті є дослідження основних положень міжнародного права у світлі двох найбільш авторитетних соціологічних підходів до міжнародного права – структурного функціоналізму та солідаризму.

Виклад основного матеріалу. Соціологія міжнародного права XXI століття характеризується плюралізмом підходів та теоретичних концепцій [8, с. 21] та, у ряді випадків, одночасним замовчуванням ідей першодослідників у даній галузі. За словами Олександра Мережка, основними сучасними соціологічними підходами до міжнародного права є функціоналізм, теорії конфлікту, інтеракційні

теорії та утилітарні теорії [9, с. 26]. Ізраїльський дослідник Моше Хірш до соціологічних підходів до природи міжнародного права відносить структурний функціоналізм (він же – теорія систем, функціоналізм), символічний інтеракціонізм (інша назва – інтеракційні теорії), теорії конфлікту та феміністичний підхід [10, с. 892-893]. Японський професор міжнародного права Казуко Кавагучі розуміє під соціологією міжнародного права інтегративний підхід, який вміщує антропологію, соціологію та філософію міжнародного права і використовує математичні методи для аналізу теорії систем (крім структурного функціоналізму, вчений не розглядає інших підходів) [11, с. 1-2]. Як бачимо, єдиним соціологічним підходом, який безапеляційно визнається фундаментальним, є структурно-функціональний підхід до міжнародного права (він же – функціоналізм, теорія систем. Далі у тексті статті ці слова використовуватимуться як синоніми).

На відміну від сучасних досліджень, для соціологічних досліджень міжнародного права ХХ століття плюралізм підходів не був характерним. Соціологією міжнародного права займалися Макс Губер (швейц.: Max Huber), Барт Ландхеер (англ.: Bartholomeus Landheer), Джуліус Стоун (англ.: Julius Stone), а також солідаристи французької школи міжнародного права Леон Дюгі (1859-1928), Жорж Ссель (1878-1961), Ніколас Політіс (1872 – 1942) та Луї ле Фур (1870 – 1943). Зауважимо, що поняття «солідарність» має кілька вимірів, у тому числі і соціологічний, що уможливило його порівняння зі структурно-функціональним підходом. Однак, не всі представники солідаристського підходу розглядали свої праці як соціологічні. Так, російський учений Григорій Гінс (1887 – 1971) протиставляв солідаризм індивідуалізму та комунізму. Витоки солідаризму Г. Гінс помітив у працях Марка Аврелія, апостола Павла, Мененія Агриппи, розглядаючи такий перш за все не як соціологічну, а як політичну теорію. Саме в цьому сенсі окремий розділ своєї роботи «Від реалізму до солідаризму: на шляху до держави майбутнього» Г. Гінс присвятив міжнародному праву [13, с. 119 – 135]. Австралієць, представник англійської школи міжнародного права Хедлі Булл (англ.: Hedley Bull, 1932 – 1985) виходив із того, що існують особливі закони поведінки для держав (у тому числі і солідарність), які у своїй сукупності – суспільство особливого порядку [14, с. 175]. У даній роботі для аналізу солідаристського підходу як соціологічного розглядатимуться погляди французьких солідаристів-соціологів.

Структурний функціоналізм та солідаристський підхід до природи міжнародного права є історично пов'язаними. Ідеї солідарності набули особливої популярності в ХІХ-ХХ ст. завдяки блискучій роботі соціолога Емілія Дюркгейма «Про розподіл соціальної праці», в якій

описано механічну та органічну солідарності. Е. Дюркгейм був ідейним натхненником і солідаристів, і функціоналістів. Більше того, через значний проміжок часу дюркгеймівські погляди були розвинені його послідовниками (Г. Алмонд, К. Дейвіс, Б. Малиновський, Р. Мертон, Т. Мур, Т. Парсонс, Б. Пуелл), перш ніж їм належало бути використаними функціоналістами М. Хіршем та К. Кавагучі для аналізу міжнародного права. Інакше кажучи, вони були інтерпретовані та адаптовані до вимог часу.

Структурний функціоналізм як підхід у соціології трактує суспільство як структуровану соціальну систему, елементи якої виконують відведені їм функції задля досягнення еквілібріуму. Для функціоналізму населення держави є взаємопов'язаний набір функціональних одиниць (індивідууми та їх спільноти), діяльність яких підтримує систему. Суспільні відносини суттєво впливають на життя людей. Потреби, цінності та свідомість індивіда насаджуються суспільством ще з незрілого віку як своєрідний набір шаблонів. Для структурного функціоналізму міжнародна спільнота є надсистемою (у цьому солідаристи підтримують функціоналістів, вводячи категорію *civita maxima* у ієрархію правопорядків). Право є підсистемою, ціль якої – забезпечення виживання соціальної спільноти та спільне виконання індивідуумами своїх функцій. Міжнародне право є частиною автономної підсистеми суспільства, покликаної забезпечувати стабільність та передбачуваність задля досягнення рівноваги у системі [10, с. 918-919]. Як і будь-яке інше, міжнародне право формується внаслідок формалізації звичної поведінки основних її суб'єктів: «у функціональній системі поняття права набуває змісту впорядкованої поведінки індивідуумів-в-пов'язаності» [11, с. 133].

Солідаристські погляди на природу міжнародного права є першим соціологічним підходом до міжнародного права, за яким міжнародне право – продукт соціального життя, а значить, воно є проявом солідарності, що ґрунтується на факті взаємозалежності. Ще з часів Аристотеля відомо, що людина є істотою соціальною. Ізольоване її існування часто асоціюється з покаранням. Прагматичне розуміння солідарності полягає в тому, що соціальні якості, які у даному суспільстві сприймаються як позитивні, є такими не в сенсі наближення до ідеалу моральності, а в значенні користі для співжиття взаємозалежних людей. У міжнародному праві солідарність може проявлятися у колективних діях держав (наприклад, задля відвернення екологічної катастрофи), наданні гуманітарної допомоги державі, населення якої постраждало від стихії тощо.

Солідаристський підхід більш елегантно, за висловом Антоніо Кассезе (1937-2011), описує значення міжнародного права для врегулювання суспільних відносин. У той час, як функціоналізм взяв від Е. Дюркгейма ідею про розподіл праці та шаблонність нав'язаної суспільством поведінки індивіду, французькі солідаристи зосереджувалися на необхідності солідарної співпраці, уникненні конфліктів та мирному вирішенні міждержавних спорів. Солідарність виражається у переконанні членів суспільства щодо спільності їхніх інтересів та необхідності співпраці для їх задоволення [15, с. 558]. М. Коскенніємі підкреслював, що для солідаристів право – це соціальний факт, а не підсистема [16, с. 300]. Н. Мінасян звертає увагу, на те, що сселівське поняття права виходить за рамки його вузького трактування як системи правових норм. «Міжнародне право, у найбільш точному значенні цього терміна, – юридичний правопорядок спільноти народів або єдиного суспільства людей. Це – ієрархічний правовий порядок, кінцевий юридичний порядок, норми якого превалюють над нормами інших систем права, включаючи національні, імперські та федеральні правопорядки» [17, с. 123].

Для Ж. Селя тільки міжнародне право наділене суверенітетом права [18, с.118], адже останнє консолідує в собі закони соціального співжиття, які є вищими за інтереси правителів держави. Право загалом ділилося, як стверджував Ж. Ссель, не тільки на позитивне та природне, але і на об'єктивне – «динамічне природне право» [19, с. 94], право, що походить не від волі держави, але від самого суспільства [20, с. 198]. На його думку, колективні інтереси мають превалювати над інтересами індивідуума, а отже, і інтереси окремої держави повинні корелювати до колективних інтересів.

У структурно-функціональному підході основною функцією права як підсистеми суспільства розглядається досягнення еквілібріуму, тобто дотримання рівноваги у міжнародно-правових відносинах [21, с. 290]. Міжнародне право з позиції структурно-функціонального підходу є самостійною системою, покликаною забезпечити еквілібріум у відносинах між великими соціальними групами [10, с. 897-902, 913-921]. Досягнення останнього можливе після створення такого середовища, де кожна соціальна одиниця може діяти, опираючись на передбачуваність та стабільність правової системи.

Передбачуваність та стабільність (часто згадувані Європейський судом із прав людини як елементи концепції «якості права») забезпечуються усталеністю судової практики. Тому, безперечно, правові системи країн прецедентного права вважаються більш стабільними та передбачуваними. Однак, через відсутність у міжнародному праві

доктрини *stare decisis*^{*****} не можна говорити про передбачуваність міжнародного права в порівнянні з національними правовими системами англосаксонського права.

Інший варіант забезпечення еквілібріуму був запропонований солідаристами. Згідно з їх вченням, рівновага в міжнародних відносинах досягається завдяки інтеграції держав та універсалізації права (пізній Ж. Ссель схилявся до сценарію регіональної інтеграції), у пошуках якої міжнародне право в далекому майбутньому творилося б не державами, а професійними корпораціями [16, с. 267 – 268]. Хоча ідеї солідаристів щодо майбутнього світового уряду, члени якого призначалися б не державами, а корпораціями, сповнені романтизму, ідея пан'європейської інтеграції реалізувалася в післявоєнні часи.

Звісно, рівновага у міжнародних відносинах не могла бути досягнута в умовах сприйняття міжнародного права як моралі. Чи не найбільш складним для французьких учених було відстоювання обов'язкової сили міжнародного права на фоні брутального порушення прав людини в Німеччині та неефективності Ліги Націй. Відтак, позиція солідаристів щодо обов'язковості міжнародного права була дещо «оборонною», бо розмивання концепції суверенітету, збільшення ролі міжнародних організацій та зростання міждержавної співпраці слугували зрозумілій меті: недопущення можливої агресії Німеччини [16, с. 270].

Таким чином, солідаристи вбачали у міжнародному праві потенційний захист, а тому теза про те, що «особливий принцип» (Л. Дюгі) чи «об'єктивне право» може бути вищим за зовнішній суверенітет, проходить червоною ниткою крізь їх роботи. На думку Ж. Сселя, вираженням законів солідарності є окрема категорія права – «об'єктивне право» [20, с. 197-201]. Ідея щодо того, що створення позитивного права – це всього лише «формалізація» об'єктивного права, знаходить підтвердження у висловах Ж. Сселя: «Законодавець не може бажати нічого іншого, ніж того бажає [об'єктивний] закон» [16, с. 331] та «Договори не створюють правила, вони лише їх узаконюють» [16, с. 336; 19, с. 98]. Л. Дюгі відділяв процес творення права від власне законодавчого процесу та обґрунтовував існування правового принципу, який би був вищим за державу (фр.: *une règle de droit*). Він вважав також, що відсутність такого принципу була б рівноцінною відсутності і права, проте його існування є невіддільним від самої системи і обумовлене необхідністю підтримання її функціонування незалежно від інших чинників.

Для функціоналістів важливо не стільки співставлення міжнародного права із об'єктивним правом, скільки його реальний (явний або

латентний) вплив на суспільство. Право є підсистемою, а отже, у різні проміжки часу воно розвивається відповідно до запропонованого Талкоттом Парсонсом (англ.: Talcott Parsons, 1902 – 1979) алгоритму *AGIL*: *A* (від англ.: adaptation) – адаптація системи до середовища; *G* (від англ.: goal attainment) – досягнення цілі, яке полягає у розставленні пріоритетів та визначенні ресурсів для їх досягнення; *I* (від англ.: integration) – інтеграція різних одиниць системи у функціональне ціле; *L* (від англ.: latency) – латентність, яка полягає у щоденному підтриманні системи [10, с. 900-901]. Таким чином, кожному етапові становлення міжнародного права характерна одна із названих характеристик.

На відміну від солідаристів, функціоналісти не потребували доведення обов'язковості норм міжнародного права, що дозволило їм звернути увагу на потенціал «м'якого» міжнародно-правового регулювання.

Як бачимо, у поясненні міжнародного права солідаристами та функціоналістами існує багато розбіжностей, хоча обидва підходи орієнтуються на потреби соціуму, яким повинно відповідати міжнародне право.

Відмінність основних положень солідаристського та структурно-функціонального підходів проявляється у різній оцінці їх представниками зв'язків між елементами суспільства та їх соціальним призначенням, що впливає і на розуміння міжнародного права. Солідаристи розуміють його як соціальний факт, що матеріалізує солідарність, а функціоналісти – як підсистему, що повинна виконувати покладені на неї функції. Солідаристи відстоюють концепцію обов'язкового та ефективного права (об'єктивне право Ж. Сселя), обґрунтовують його обов'язковість (принцип Л. Дюгі) та істинний суверенітет, а функціоналісти визнають «живе» міжнародне право механізмом забезпечення рівноваги у міжнародних відносинах та акцентують важливість існування «м'якого» міжнародного права.

Усі наведені вище відмінності пояснюються різницею у часі формування теорій та інтенсивним розвитком соціологічної науки в останні десятиліття. Сценарій спільного солідарного розвитку міжнародної спільноти був актуальним у міжвоєнний період. Пік популярності структурно-функціонального підходу припадає на 50-60-ті роки ХХ століття. Солідаристи працювали під час становлення авторитарних і тоталітарних режимів та порушення прав людини за мовчазної згоди міжнародного співтовариства. Так, Ж. Ссель зазначає: «Може здаватися парадоксом, що перший розділ присвячується тому, що класична юридична література називає особистими правами в той час, як у деяких країнах ці права відкрито ігноруються чи брутально

порушуються урядами, а інші уряди, та і сама Ліга Націй, що, як вважається, має обов'язок втрутитися та захистити права, не поспішають застосувати якісь міри для виконання свого правового обов'язку» [20, с. 195-196]. Необхідність міждержавної солідарності за неможливості одноосібного панування подібна до метафори Мененія Агриппи про функціональне призначення та взаємозалежність різних частин тіла [23]. Не втратили актуальності слова Г. Гінса щодо повоєнної Європи 20-х років XX століття: «Як хворому організму потрібен спокій, відужуючому – відпочинок, так після великої війни народам потрібен мир, щоб подолати виняткові труднощі становища» [13, с. 10]. Після потрясінь двох світових воєн змінилося і саме міжнародне право, а відтак доба його адаптації до середовища змінилася етапом досягнення цілей – підтримання миру та безпеки. Неважко помітити, що наявна тенденція звернення до соціологічних досліджень міжнародного права нерозривно пов'язана із підйомом соціологічної науки [24]. Віра вчених-міжнародників у можливість соціології права для пояснення правових явищ не тільки на рівні наднаціональної системи, а й міжнародного права, стимулювала їх творчу активність у напрямку використання соціологічного методу.

Висновки. Солідаристський та структурно-функціональний підходи до міжнародного права на перший погляд видаються несхожими спробами теоретичного осмислення природи *ius gentium* XX століття. Однак, незважаючи на відмінність у категоріях, якими оперують обидва підходи, основна ідея залишається спільною: обґрунтування необхідності співпраці первинних суб'єктів міжнародного права заради підтримання балансу і стабільності, необхідної для функціонування соціальних спільнот та відведення міжнародному праву ролі гаранта спільного мирного співіснування «суспільства держав».

Примітки:

- * Наприклад, подання третіми особами *amicus curie* консультацій Органу вирішення спорів Світової організації торгівлі.
- ** Прикладом цього слугують Європейський суд з прав людини та інші регіональні суди з захисту прав людини, Міжнародний центр з вирішення інвестиційних спорів, Міжнародний кримінальний суд та його *ad hoc* попередники.
- *** Особливої уваги заслуговують справи, де суд доводив наявність власної юрисдикції: справа Ейхмана (англ.: Eichmann): «Держава Ізраїль, таким чином, має відповідно до принципу універсальної юрисдикції і в якості гаранта міжнародного права та агента міжнародної спільноти вирішити дану справу...» [1, § 12]; справа Терапевти (англ.: Physicians for Human Rights v. The Commander

of IDF Forces in Gaza): «Бойові дії Армії оборони Ізраїлю не ведуться у правовому вакуумі. Існують правові норми: деякі належать до звичаєвого міжнародного права, наступні норми міжнародного права закріплені в конвенціях, учасником яких є Ізраїль, інші складають принципи ізраїльського законодавства, що визначають правила про те, як повинні проводитися бойові дії» [2, § 11]; справа Яссіна (англ.: Yassin v. Ben-David): «Ізраїль не є ізольованим островом. Він є членом міжнародної спільноти, яка встановлює стандарти, що стосуються умов утримання» [3, § 11]; американського суду у справі Юніс (Yunis): «Мало того, що Сполучені Штати діють від імені світової спільноти, щоб покарати ймовірних суб'єктів злочинів, які загрожують самим основам світового порядку, але у США є свої інтереси в захисті своїх громадян» [4, с. 903] та ін. Необхідність використання міжнародного права була підкреслена суддею у справі Ейрд (англ.: Re Colonel Aird ex parte Alpert): «Ігнорування міжнародного права іноді призводить не тільки до хаосу і неефективності. Це також позначається на розширенні міжнародного правопорядку, до якого муніципальне, регіональне та міжнародне право разом роблять свій вклад» [5, § 116].

**** Дослідження міжнародного права тією чи іншою мірою є актуальним для формування наукової думки певного періоду, проте окремі теоретичні напрацювання представників соціологічного підходу до міжнародного права активно використовуються протягом багатьох десятиліть. Так, рішення Третейського суду у справі про Пальмовий острів, де суперарбітр М. Губер оперував категоріями «колективного інтересу» є класичним прикладом вирішення спорів. Оновлення актуальності теорії «подвійної функціональності» солідариста Ж. Сеселя пов'язане з дослідженням робочою групою Асоціації з міжнародного права принципів залучення національних судів до міжнародного права (англ.: Principles of Engagement of Domestic Courts with International Law). Теорія «подвійної функціональності» використовується дослідниками міжнародного правосуддя Р. ван Алебексом, М. Вітуччі, П. Гаетом, А. Джанакапоулосом, І. Канором, А. Кассесе, М. Коскеннієм, А. Нолькаемпером, Г. Тьеррі, Ю. Шані.

***** Підтвердження цьому знаходимо в рішенні справи про Барселонську кампанію (Бельгія проти Іспанії), де Міжнародний суд ООН наголосив, що посилення на судові рішення сторонами спору може призвести до судових помилок через неврахування їх специфіки як *lex specialis*, що є дійсними у інших сферах (англ.: «... to draw from them analogies or conclusions held to be valid in other fields is to ignore their specific character as *lex specialis* and hence to court error») [22, параграф 62].

Бібліографічний список:

1. Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.trial-ch.org/>
2. Physicians for Human Rights v. IDF Commander in Gaza [2004] Israel Supreme Court 58 (5) 385; [2004] Israel Law Reports 200. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/>
3. Haleb Yassin et al. v. Yoni Ben-David, Commander of the Kziot Military Camp-Kziot Detention Facility HCJ 5591-02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/>
4. United States v Yunis. 682 F Supp 891. – 1988 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.leagle.com/>
5. Ex parte Alpert; Re Colonel Aird. // 220 Commonwealth Law Reports (2004) 308 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.austlii.edu.au/>
6. Мережко А. А. Гносеология международного права: введение в философию международного права / А. А. Мережко. – Київ : Юстиніан, 2002. – 190 с.
7. Глазырин В. А. Методологические основания становление социологии права а западноевропейской социологии XIX – начала XX веков / В. А. Глазырин. – Екатеринбург, 2006. – 381 с.
8. Sztompka P. One Sociology or Many? [Електронний ресурс] / Piotr Sztompka // The ISA Handbook of Diverse Sociological Traditions – Режим доступу до ресурсу: <http://www.uk.sagepub.com/>
9. Мережко О. О. Соціологія міжнародного приватного права / О. О. Мережко. // Право України. – 2013. – № 7. – С. 26–33.
10. Hirsh M. The Sociology of International Law: Invitation to Study International Rules in Their Social Context / Moshe Hirsh // University of Toronto Law Journal. – 2005. – № 55. – С. 891–939.
11. Kazuko H. K. A Social Theory of International Law: International Relations As a Complex System / Hiroshe Kawaguchi Kazuko. – Leiden: Brill Academic Publishers, 2003. – 318 с.
12. Macdonald R. St. J. Solidarity in the Practice and Discourse of Public International Law / Ronald St. John Macdonald // Pace International Law Reviw. – 1996. – № 8. – С. 259–302.
13. Гинс Г. К. На путях к государству будущего: от либерализма к солидаризму / Г. К. Гинс. – Харбин : Типография Н.Е. Чинарева, 1930. – 242 с.
14. Wilson P. English School's approach to international law / Peter Wilson // Theorizing International Society: English Shool Methods / Peter Wilson. – New York: Palgrave Macmillan. – С. 167–188.
15. Cullet P. Differential Treatment in International Law: Towards a New Paradigm of Inter-state relations / Philippe Cullet. // European Journal of International Law. – 1999. – № 10. – С. 549–582.

16. Koskenniemi M. The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870 – 1960 / Martti Koskenniemi. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 569 с. – (5).
17. Минасян Н. М. Определение современного международного права / Н. М. Минасян // Правоведение. – 1959. – № 2. – С. 120 – 129.
18. Чайковский Ю. В. Перетворення міжнародного правопорядку шляхом обмеження суверенітету держав / Ю. В. Чайковський // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 113-120.
19. Jouannet E. A Century of French International Law Scholarship / Emmanuelle Jouannet. // Maine Law Review. – 2009. – № 61. – С. 84-131.
20. Thierry H. The Thought of Georges Scelle / Hubert Thierry. // European Journal of International Law. – 1990. – № 193. – С. 193-209.
21. Hirsh M. The sociology of International Economic Law: Sociological Analysis of the Regulation of Regional Agreements in the World Trading System / Moshe Hirsh. // European Journal of International Law. – 2008. – № 277. – С. 278-299.
22. Barcelona Traction Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain): Judgment of 5 February 1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.icj-cij.org/>
23. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Гай Марций и Алкивиад / Плутарх. – Москва: Наука, 1994. – 521 с. – (Литературные памятники).
24. Carty A. Sociological Approaches to International Law / Anthony Carty // Max Planck Encyclopedia of Public International Law / Anthony Carty. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – С. 1-46.

В статье проведено сравнение ключевых идей солидаристов международного права как первых представителей социологического подхода к природе международного права и проанализированы основные положения современной «социологии международного права» на примере структурного функционализма.

The paper compares the key ideas of the solidarists of international law and the main provisions of the current sociology of the international law on the example of structural-functional approach.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014

УДК 34.04(560)-044.247(ЄС)

Ахмедова Е. Р., Маріупольський
державний університет

РЕФОРМИ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТКУ У СВІТЛІ ІНТЕГРАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ТУРЕЧЧИНИ ДО ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджується та аналізується євроінтеграційний курс Партії справедливості та розвитку, останні ініціативи уряду в наближенні законодавства Турецької Республіки до нормативно-правової бази Європейського Союзу починаючи з 2002 року по сьогодні.

Постановка проблеми. У грудні 2002 року, після саміту Європейської Ради в Копенгагені, Парламент Туреччини з метою приведення всіх сфер країни у відповідність до *еквізу* (англ. – *Aquis Communautaire*), тобто політичних та правових стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС), прийняв та вніс поправки до значної кількості законів. Гармонізація Кримінального кодексу та Цивільного кодексу Турецької Республіки відповідно до стандартів ЄС мали вкрай важливий характер для всієї правової системи країни. Більше того, політична роль військових сил у Туреччині була одним із головних питань, що викликали неабияку стурбованість із боку ЄС, тому уряд країни рішуче вжив відповідних заходів щодо зниження ролі військових у вирішенні адміністративних питань країни. Результатом рішучих кроків також стало збільшення кількості цивільних членів у Національній Раді безпеки Турецької Республіки та скасування присутності військових у державних органах влади, наприклад Раді вищої освіти. Вступ Туреччини до ЄС став найважливішим порядком денним Партії справедливості та розвитку Туреччини (далі – АКР) протягом усього періоду її правління, починаючи з 2002 року по сьогодні.

Ступінь наукової розробки теми. Зазначена проблематика знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох зарубіжних, зокрема турецьких, спеціалістів. Варто відзначити праці Дорука Окубай [1], Давута Аслан [2], Наїма Каракая та Ханде Езхабеш [3], Гамзе Авджи [4], Сенема Дюзгіт [5], Керол Мігдановіч [6], Марка Нерзог [7], Айше Нарли [8], Ріми Фахрі [9] та ін. Слід зауважити, що Д. Окубай аналізує результати виборів у Туреччині 2002 та 2007 років та характеризує основні причини перемоги Партії справедливості та розвитку

Туреччини. Д. Аслан, К. Мігданович досліджують та характеризують особливості, що притаманні різним періодам перебування АКР при владі та аналізують її законодавчі ініціативи протягом даного періоду. Н. Каракая та Х. Езхабеш аналізують пакет реформ у судовій сфері та їхній вплив на права та свободи громадянського суспільства Туреччини. Г. Авджи досліджує питання щодо наявності змін у пріоритетах європейського курсу АКР та аналізує вплив внутрішніх і інституційних змін на її європейські вподобання. С. Дюзгіт досліджує реформаторську політику АКР після 2007 року та аналізує причини подання заяви Генеральним прокурором країни до Конституційного Суду Туреччини щодо її закриття. М. Нерзог аналізує конституційний референдум, що відбувся в країні у 2010 році та характеризує його основні досягнення. А. Нарли аналізує особливості змін у цивільно-військових відносинах у країні, досліджує прозорість побудови сектора оборони та проведення реформи ЄС в даній сфері. Велике значення в розкритті даної теми мали вивчення й аналіз ідеологічних документів керуючої партії, а також різноманітних джерел, що пояснюють та аналізують суть прийнятих багатьох гармонізаційних пакетів та проведених судових реформ у країні. Чимало значення набув аналіз Національної Програми 2008 року щодо приведення законодавства Туреччини до норм Європейського Союзу.

Метою статті є дослідження євроінтеграційного курсу Турецької Республіки, останніх ініціатив уряду та правлячої АКР в наближенні законодавства країни до нормативно-правової бази ЄС починаючи з 2002 року по сьогодні.

Для досягнення мети роботи передбачається виконання таких завдань:

- здійснити аналіз програмних документів АКР, заяв її провідних лідерів щодо необхідності дотримання європейського курсу зовнішньої політики Туреччини та виконання критеріїв членства ЄС;
- провести аналіз основних етапів діяльності АКР та охарактеризувати особливості, що притаманні кожному з етапів;
- надати загальну характеристику гармонізаційних пакетів, прийнятих урядом Туреччини в період з 2002 по 2006 рік;
- здійснити науковий аналіз Національної Програми 2008 року щодо приведення законодавства Туреччини до норм Європейського Союзу (англ. NPAА);
- провести загальний аналіз референдуму 2010 року щодо втілення в країні конституційних реформ та охарактеризувати основні причини його проведення;

– провести аналіз деяких доповідей Європейської Комісії щодо прогресу Туреччини у виконанні політичних критеріїв членства.

Викладення основного матеріалу. У жовтні 2005 року ЄС прийняв рішення щодо початку переговорів про вступ Туреччини до європейської спільноти, тим самим визнавав, що АКТ «в достатній мірі відповідає» Копенгагенським критеріям, тобто умовам розширення ЄС [10, с.3]. Це дає підставу вважати, що ЄС та, очевидно, міжнародне співтовариство схвалюють теперішній політичний курс АКТ. Треба зауважити, що результати національних виборів, що відбулися 3 листопада 2002 року, хоч і підтвердили популярність партії серед більшості населення Туреччини, але ознаменували собою неочікуваний результат: щойно заснована партія АКТ набрала 34,3 % голосів, що означає 363 з 541 місць у Великих Національних Зборах Туреччини (або 72,6 % місць), здобувши перемогу над Республіканською народною партією, яка набрала 19,4 % голосів (178 місць у парламенті). Усі інші партії були виключені із законодавчого органу країни [11, с.12].

У виборчій програмі АКТ 2002 року, зокрема в розділі щодо пріоритетів у зовнішній політиці, заявлено, що в разі перемоги на виборах партія, з одного боку, виконуватиме умови країни – кандидата на вступ до ЄС, забезпечуючи відносини з ЄС шляхом виконання всіх зобов'язань щодо вступу, а з іншого – працюватиме над уникненням питань, що йтимуть у розріз із цим порядком денним у майбутньому [12, с. 92].

Компанія KONDA, що проводила опитування перед оголошенням офіційних результатів виборів, з'ясувала, що найголовнішою мотивацією, якою керувався народ Туреччини, голосуючи за АКТ у 2007 році, стало не релігійне вподобання виборців, а саме економічно-політична програма партії. Це ще раз засвідчило прийняття народом країни світської моделі управління державою та його небажання її заміни на більш ісламську [13]. Дійсно, у партійній програмі 2007 року АКТ ще раз підтвердила свій намір продовжувати заходи щодо набуття членства в ЄС та рухатись у напрямі підвищення політичних, економічних, соціальних та правових стандартів у країні. У програмі також ідеться про те, що незалежно від перспективи відкриття офіційних перемовин щодо вступу Туреччини до ЄС реформи в багатьох сферах країни йтимуть достатньо швидко [14, с.225].

У документі, що має назву «Політичне бачення Партії Справедливості та Розвитку 2023», ідеться про те, що «...динамічні обставини, які виникли після періоду холодної війни, створили відповідне середовище для розвитку саме багатовекторної закордонної

політики. У сучасному світі значимість військових союзів та блоків для становлення держави як вирішального чинника у сфері міжнародних відносин суттєво знизилась, а проекти у сфері міжнародного співробітництва стали загальним інструментом побудови добрих відносин між державами. Мета Туреччини полягає в оновленні та створенні відносин із центрами влади виключно на основі компромісу, гнучкості, багатовекторності, виконанні своїх обіцянок перед Європейським Союзом та в зайнятті гідного місця в новій Концепції Європейської Безпеки та Оборони в рамках нової оборонної стратегії Європи» [15]. Аналіз партійної програми також свідчить про те, що АКР переслідує досягнення міжнародних, європейських та сучасних демократичних стандартів. Саме з точки зору вступу країни до Європейського Союзу, досягнення міжнародних та європейських стандартів, що мають відповідати цілій низці питань, особливо в економічній сфері, є найбільш бажаними цілями АКР. Уся програма партії фактично спрямована на заходи з метою «набуття великою нацією в міжнародному співтоваристві місця, на яке вона заслуговує, та досягнення рівня сучасної цивілізації» [16].

Міністр закордонних справ Туреччини Ахмет Давутоглу, прогнозуючи майбутні цілі Туреччини заявив, що вірить в їх досягнення саме завдяки стратегічному курсу країни до 2023 року. За словами міністра «Туреччина, відзначаючи 100 річницю заснування Республіки, буде повноправним членом ЄС та країною, що живе в мирі зі своїми сусідами, співпрацюючи з ними у сфері економіки та політиці безпеки, виступатиме активним гравцем у вирішенні питань, що лежать у площині як її національних інтересів, так і всіх глобальних справах, а також посідатиме гідне місце серед 10 найпотужніших економік світу» [17].

Протягом першого періоду перебування при владі АКР (2002 – 2007 роки – *Аѳт.*), Туреччина наперекір усім очікуванням все ж таки отримала статус країни – кандидата на вступ до ЄС. Прийняття такого рішення передувало процес реформ, що був ініційований урядом Бюлента Еджевіта та продовжений урядом АКР, а також прийняття двох гармонізаційних пакетів.

Узагалі відносини між ЄС та Туреччиною під час правління АКР можна розділити на два періоди: 2002–2007 та 2007–2011 роки. Перший період збігся з перебуванням при владі Республіканської народної партії та характеризувався інтенсивною взаємодією між сторонами, тоді як другий – став періодом певного спаду. Причиною занепаду відносин стали обвинувачення АКР у використанні процесу вступу

до ЄС та проведення демократичних реформ у країні як інструменту для отримання більшої влади над військовими силами Туреччини та початку ісламського порядку денного, ще більш залучаючись у зовнішній політиці до середньосхідного напрямку. На подібні заяви АКР, з одного боку, відповідала тим, що кращі сусідські відносини зміцнили б роль Туреччини, оскільки країна-кандидат, що має мінімальні проблеми із сусідами була би більш привабливою для ЄС, з іншого – тісне співробітництво Туреччини з Іраком, Сирією та Іраном мало б значні переваги для самого Європейського Союзу, що шукає більшого впливу в середньосхідному регіоні [18, с. 267-268].

Аналізуючи реформи в законодавчій сфері, уважаємо за необхідне коротко розглянути основні зміни до цілої низки законів, що були ініційовані урядом Туреччини з метою відповідності країни нормам та стандартам ЄС. Перший гармонізаційний пакет вступив у силу 19 лютого 2002 року та вніс низку поправок до закону про боротьбу з терором, закону про створення та порядок розгляду справ у судах державної безпеки, Кримінально-процесуального кодексу в контексті розширення свободи висловлення думки та слова, зменшення строку перебування під вартою до судового розгляду справи, забезпечення виконання положень щодо прав ув'язнених тощо.

Другий гармонізаційний пакет вступив у силу 9 квітня 2002 року та був прийнятий із метою більш ефективного виконання на практиці свободи висловлення думки та слова, об'єднань та мирних зібрань. Пакет вніс поправки до закону про пресу, закону про політичні партії, закону про проведення зібрань та демонстраційних маршів, закону про державних службовців тощо. У контексті розширення свободи висловлення думки та слова, поправки до додаткової першої статті закону про пресу скасували деякі положення даної статті щодо скоєння правопорушень, що пов'язані з пресою. Поправки до додаткової другої статті цього ж закону зменшили ліміт штрафних санкцій, а поправки до ст. 16 даного закону скасували параграф щодо «публікації мовою, що заборонена законом».

Третій гармонізаційний пакет, що вступив у силу 8 січня 2002 року, скасував смертну кару, запровадив положення до відповідних кодексів, прокладаючи шлях до повторних розглядів судових справ, тим самим ще більш розширив свободу висловлення думки та слова; вніс зміни до положень щодо освіти, культурних прав та продовжив процес приведення національного законодавства у відповідність до прийнятих конституційних поправок. Ряд поправок було внесено до цілої низки законів, таких як закон про Асоціацію, закон про вільні зони, закон

про мітинги та демонстраційні марші, закон про пресу, кодекс про цивільні та кримінальні процедури, закон про створення радіо- та телевізійних компаній, закон про іноземні мови, закон про освіту, закон про обов'язки та компетенцію поліції тощо.

Четвертий гармонізаційний пакет вступив у силу 11 грудня 2003 року та ознаменував собою значні зміни в контексті розширення свободи об'єднань, заборони знущань та поганого ставлення, захисту прав ув'язнених, переслідування державних службовців тощо. Прийнято цілу низку поправок до Кримінального кодексу, Кодексу про кримінальні процедури, декрету-закону № 430, закону про суди державної безпеки, закону про права людини, закону про державне мито, закону про пресу, закону про об'єднання, Цивільного кодексу, закону про політичні партії, закону про організації, закону про право на петицію, закону про реєстр судимостей тощо.

П'ятий гармонізаційний пакет, який вступив у силу 4 лютого 2003 року, містить положення щодо повторного слухання справ та прав на свободу об'єднань. Поправки до ст. 82 закону про об'єднання замінили тюремне ув'язнення на штрафи за правопорушення, такі як відсутність дозволу на контакти з іноземними об'єднаннями та організаціями, невиконання аудиторських зобов'язань, відсутність декларацій на нерухомість тощо.

Шостий гармонізаційний пакет вступив у силу 19 липня 2003 року та запровадив значні правові зміни в справу розширення свободи висловлення думки, захист прав ув'язнених, релігійних свобод, право на життя та повторний розгляд судової справи. Пакет запровадив низку поправок до закону проти терору, закону про вибори та виборчі списки, закону щодо створення та віщання телерадіоорганізацій, закону про фонди, закону про цензуру, закону про суди державної безпеки, Кодексу про кримінальні процедури, Кодексу про адміністративні процедури та ін.

Сьомий гармонізаційний пакет вступив у силу 7 серпня 2003 року та ознаменував собою значні зміни в контексті розвитку прав висловлення думки та слова, свободи об'єднань, захист прав ув'язнених, релігійних свобод, прав дітей, культурних прав, цивільно-військових відносин та функціонування органів виконавчої влади. Прийнято цілу низку поправок до Кримінального кодексу, закону про терор, Кодексу про кримінальні процедури, закону про створення та роботу військових судів, закону про розрахункові суди, закону щодо судових процедур по справах неповнолітніх, закону про об'єднання та Цивільного кодексу, закону про мітинги та демонстраційні марші,

закону про отримання освіти іноземною мовою та вивчення іноземних мов та діалектів громадянами Туреччини, закону про Раду національної безпеки та Генерального Секретаріату Ради національної оборони тощо.

Восьмий гармонізаційний Пакет був прийнятий Парламентом країни 14 липня 2004 року. Поправки до закону про вищу освіту скасували можливість вибору членів Ради вищої освіти Загальновійськовим штабом країни. Крім того, поправки до закону щодо створення та віщання телерадіоорганізацій скасували призначення члена Вищої Ради радіо та телебачення Генеральним Секретаріатом Ради національної безпеки.

2 квітня 2006 року було оголошено дев'ятий гармонізаційний пакет. Пакет включає прискорення процесу прийняття законопроектів та міжнародних угод, що є на порядку денному в парламенті. Крім того, було прийнято цілу низку поправок до закону про розрахункову палату, проекту закону, що вносить поправки до закону про адміністративно-правові процедури, проекту закону про адміністративні процедури, проекту закону про створення комісії з питань політичної етики в парламенті, проекту закону про фундаментальні принципи виборів, закону про електоральні списки, закону про організації, закону про інститути приватної освіти, закону про омбудсмена, закону про порядок створення посад військових судів та їхні правові процедури тощо.

Деякі аналітики вважають, що вплив гармонізаційних пакетів на життя в Туреччині є революційним. Вони змінили існуюче законодавство в бік покращання сфери прав людини, зміцнення захисту від знущань та поганого ставлення, розширили свободу висловлення думки та свободу преси, зміцнили свободу об'єднань, зборів та демонстрацій, розширили культурні права, покращили гендерну рівність, зміцнили демократію в країні тощо. Сьогодні Туреччина стала більш вільною, упевненою, стабільною, розвиненою та престижною в порівнянні з тією країною, якою вона була до грудня 1999 року [19, с. 11-43].

Велике значення в досягненні норм та стандартів ЄС мало проведення відповідних реформ у судовій сфері країни. Так перший пакет судових реформ було схвалено 31 березня 2011 року, він складався з 33 основних і 4 тимчасових статей та мав назву «Закон № 6217, що вносить зміни до деяких законів з метою прискорення виконання положень у судовій сфері Турецької Республіки». Метою даних змін є забезпечення більш ефективної діяльності судової системи, швидке й ефективне виконання положень у сфері правосуддя, зменшення

загальної кількості судових справ, запобігання втраті часу та трудових ресурсів під час судових процесів тощо. Другий пакет судових реформ було прийнято згідно з розпорядженням уряду Туреччини від 26 серпня 2011 року. Головним чином він стосувався структури Міністерства юстиції Турецької Республіки та постанов судових органів влади. Третій пакет судових реформ було прийнято 2 липня 2012 року, і він мав назву «Закон № 6352, що вносить поправки до деяких законів з метою покращення ефективності судової системи, перенесення розглядів судових справ та винесення вироків щодо злочинів, що скоєні в сфері засобів масової інформації». Пакет реформ складався з 107 основних та 3 тимчасових статей, а його основним досягненням вважаються зміни до постанов щодо судових розглядів із питань банкрутства, судових стягнень через заборгованості, а також розгляд справ по кримінальних та адміністративних провадженнях. Нарешті, четвертий пакет судових реформ було прийнято 11 квітня 2013 року. Він мав назву «Закон, що вносить поправки до декількох законів у сфері прав людини та свободи самовираження». 27 статей даного закону, головним чином спрямовані на зміни у сфері прав людини, внесли деякі зміни до закону про боротьбу з терористичною діяльністю та Кримінального кодексу Туреччини. Метою четвертого пакету реформ стало забезпечення відповідності певних рішень положенням Європейської Конвенції з прав людини (англ. ECHR), виконання яких контролюється Комітетом Міністрів Ради Європи [20, с. 8-10].

Великим досягненням у наближенні законодавства Туреччини до стандартів ЄС стало прийняття урядом АКР Національної Програми відповідності законодавства Туреччини нормативно-правовій базі ЄС (англ. NPAA) 31 грудня 2008 року [21]. Відповідно до положень Програми, з метою прискорення процесу реформ ЄС було вжито цілу низку інституційних змін у питанні надання більших повноважень Генеральному Секретаріату у справах ЄС (далі – EUSG), що є найголовнішим координаційним органом у справах ЄС. Водночас уперше з початку переговорів щодо вступу уряд Туреччини призначив постійного представника ЄС Єгемена Баа та надав йому статус державного міністра, відповідального перед EUSG. Але, незважаючи на те, що після 2009 року АКР втілила цілу низку ініціатив із метою вирішення різних питань у країні, недостатність прогресу в прийнятті нової конституції було розкритиковано численними міжнародними неурядовими організаціями. Причиною цього став розподіл місць у парламенті країни, що базувався на результатах загальних виборів 2007 року та надалі ускладнив роботу уряду в розробленні нової

конституції. Хоча АКР в цьому ж році створила незалежну комісію для продовження роботи над розробленням нової конституції, але була змушена відкласти дану роботу через відкриття кримінальної справи проти себе [22, с. 417]. Річ у тому, що, починаючи з 2005 року, АКР почала надавати членству в Європейському Союзі меншого пріоритету, що викликало чимале занепокоєння в прихильників євроінтеграції. Як наслідок, 14 березня 2008 року генеральний прокурор країни подав позов до Конституційного Суду Туреччини з вимогою заборони АКР. Справа щодо закриття частково пояснювалася саме бажанням деяких державних та світських органів влади, сила яких суттєво падала в країні, розпустити партію в судовому порядку. Але, на думку деяких аналітиків, шлях до закриття справи був частково прокладений і самою партією, яка, здавалось, не мала чіткої загальної стратегії щодо управління країною [23, с. 1-2]. Так чи інакше, суд відхилив заяву, а президент країни Абдулах Гюль розкритикував уряд та порадив прискорити процес реформ, заявивши таке: «Інтеграція з ЄС є політичним питанням держави та її стратегічним рішенням. Вона не може рухатись настільки повільно ... процес реформ не може перебувати в руїнах». ЄС, у свою чергу, також виступив проти перспективи заборони АКР, а після закриття справи на користь правлячої партії, її керівництво знову зосередилося на процесі членства в ЄС. Крім того, підтримка останнього з боку населення дещо ожила. Опитування, що були проведені в червні 2008 року, засвідчили позитивне ставлення населення до членства Туреччини в ЄС (62 % – *Авт.*), а 18 серпня цього ж року спікер парламенту країни оголосив Проект Плану Реформ на чотирирічний період (Тур. *Türkiye Ulusal Programı 2008*) [24]. План реформ направлений на допомогу Туреччині ще більше наблизитися до стандартів ЄС, особливо у сфері правосуддя, деяких аспектів цивільно-військових зв'язків, захисту особистого життя, питань у сфері торгівлі тощо [25]. Документ складається з 397 сторінок та трьох розділів. Перший розділ містить план дій уряду в політичній сфері; другий – в економічній; третій – положення щодо спроможності держави виконувати вимоги членства Європейського Союзу, а саме: вільний рух товарів та робочої сили, надання послуг, залучення інвестицій в країну, акціонерне право, захист інтелектуальної власності, надання фінансових послуг, інформаційне суспільство, засоби масової інформації, сільське господарство та розвиток сільської місцевості, безпека продуктів харчування, ветеринарна, фітосанітарна, транспортна, енергетична та соціальна політика, оподаткування, статистика тощо.

У рамках виконання вищевказаного Плану дій Туреччина вже підписала чимало конвенцій, серед яких Конвенція ООН по боротьбі з корупцією, Протокол до Конвенції проти знущань та будь-якого жорстокого, нелюдського та принизливого поводження чи покарання, Додатковий Протокол № 13 до Європейської Конвенції з прав людини щодо заборони смертної кари за будь-яких обставин, Другий Протокол до Міжнародного Договору про громадянські та політичні права та ін. Крім того, виконання положень щодо радіомовлення, вивчення різних мов та діалектів, які традиційно використовуються громадянами Туреччини в повсякденному житті, є свідченням ефективності виконання реформ [26, с. 4].

Через два роки після закриття судової справи на користь правлячої партії уряд Туреччини з метою реформування чинної конституції країни призначив всезагальний референдум, проведення якого підтримало 58 % електорату та який відбувся 12 вересня 2010 року. До конституції країни і раніше вносилися поправки, але вони ще ніколи не мали такого масштабу. Деякі поправки були вкрай необхідні для консолідації ліберальної демократії в Туреччині, інші призвели до великих та запеклих дискусій. З одного боку, зміни, які не викликали особливо гарячих дискусій, стосувалися дискримінації жінок, дітей, людей, що мають фізичні вади; створення посади омбудсмена та вдосконалення сфери захисту недоторканності приватного житла та інформації. З іншого боку, деякі поправки були суперечливими та притягували увагу, зокрема, внесення деяких змін до законів, що стосувалися влади та повноважень конституційних судів, зокрема, їхніх прав на закриття політичних партій. Для Туреччини, як для країни, в якій з 1961 року було заборонено 24 політичні партії переважно проісламського походження, а в 2007 році було здійснено спробу розпуску правлячої партії АКР, було дуже важливо послабити владу конституційного суду в питанні заборони діяльності тих чи інших політичних партій. Так ст. 159 Конституції Республіки Туреччина визначає склад вищих органів судової влади, таких як Вища рада прокурорів та суддів, що призначає осіб на вищі судові посади та надає право чинному уряду втручатись в її діяльність. Це викликало побоювання серед опозиції країни та критику уряду в тому, що АКР повільно закріплює себе пануючою партією над виконавчою, законодавчою та зараз судовою владою країни, тим самим підриваючи систему стримування та протидії демократичної системи правління. Адже судова влада країни, особливо її конституційний суд, вважаються однією з останніх засад колишнього світського кемалістичного порядку, основу якого стано-

вили військові сили, ліва Республіканська народна партія (тур. СНР) та традиційна ділова еліта країни [27, с.1-2]. Загальним результатом референдуму стало внесення поправок до 26 статей конституції країни, відповідно до яких кількість членів конституційного суду зросла з 12 до 17, троє з яких призначаються парламентом, а не армією як раніше. Реформи також обмежили повноваження Найвищої ради ад'юдикації в прийнятті рішень щодо політичних партій, тієї «військової зброї», що погрожувала тим чи іншим партіям країни з моменту створення Республіки Туреччина [28, с.28-29].

Аналізуючи конституційну реформу в Туреччині, можна стверджувати, що її головним результатом став відхід країни від важкої «воєнної демократії» в тому розумінні, що вона мала в минулому.

У результаті вжитих заходів уряд АКР наразі має безпрецедентну підтримку народу, який бажає проведення партією відповідних реформ у країні. Зміна точки зору багатьох громадян, збільшення необхідності в присутності цивільних осіб, що контролюють витрати на оборонну сферу країни, рішуча позиція уряду АКР щодо втілення реформ ЄС – усе це зробило вагомий внесок у формування нової моделі демократії в Туреччині [29].

Щорічні доповіді Європейської Комісії ЄС (далі – ЄК) також свідчать про ефективність роботи уряду Туреччини в реалізації наближення законодавчої бази Туреччини до норм та стандартів ЄС. Так у доповіді ЄК за 2009 рік позитивно оцінюється призначення штатного головного парламентаря у справах ЄС та надання йому статуту державного міністра (уперше з початку переговорів щодо вступу – *авт.*). Заслуги парламентаря полягають передусім у покращанні міжміністерського зв'язку щодо європейського переговорного процесу. Більше того, уряд ініціював ряд зустрічей із зацікавленими сторонами даного процесу, включаючи громадянське суспільство, сприяючи, таким чином, участі в ньому та кращому розумінню як такого [30, с.8].

Із метою прискорення процесу вступу та підтримки процесу євроінтеграції у січні 2010 року урядом Туреччини було підготовлено нову стратегію щодо вступу Туреччини до ЄС. У цьому контексті 15 березня того ж року Рада Міністрів Туреччини прийняла План дій на 2010-2011 роки, що містив перелік заходів щодо прийняття відповідного законодавства та проведення роботи щодо вивчення кожної статті переговорів з ЄС. У лютому 2010 року Група з моніторингу реформ (далі – RMG), що складалася з міністра закордонних справ, міністра у справах ЄС, головного парламентаря ЄС, міністра юстиції та міністра внутрішніх справ, уперше з моменту заснування групи

в 2003 році зустрілася під головуванням прем'єр-міністра країни для підтвердження наміру сприяти вступу Туреччини до Європейського Союзу [31, с. 9].

Доповідь ЄК за 2011 рік вітає досягнення урядом Туреччини у сфері правосуддя, оскільки робота над новою Конституцією ще більше просунула на порядок денний проведення необхідних реформ, включаючи передачу відповідних повноважень місцевому уряду [32, с. 10].

ЄК підтримала План уряду Туреччини на 2012 рік та Середньострокову Програму на 2012-2013 роки, що покликані забезпечити більшу демократизацію країни та проведення політичних реформ шляхом розроблення нової конституції, яка, у свою чергу, покликана «відповідати цілям та вимогам сучасної демократії та представляти інтереси всіх громадян Туреччини» [33, с. 10].

У доповіді за 2013 рік ЄК позитивно відзначається як втілення політичних реформ у країні, так і зустрічі міністрів RMG, що покликані координувати європейську інтеграційну політику. Але разом із досягненнями констатується наявність досить суперечливого клімату, що проявився під час протестів, що проходили в країні наприкінці травня – на початку червня 2013 року, а також суперечливий характер безкомпромісної позиції уряду Туреччини по відношенню до своїх громадян, організацій громадянського суспільства, підприємств тощо [34, с. 8].

Загалом, наслідком позитивного сприйняття процесу реформ у Туреччині стало відкриття в 2013 році наступної, 22 статті переговорів щодо регіональної політики та взаємодії структурних елементів [35].

Висновки. Аналізуючи сказане вище, можна зробити такі висновки:

- імпульс, що створили переговори про вступ Туреччини до ЄС, мав суттєвий вплив на перебіг усього процесу трансформації країни до потреб ЄС. Широкомасштабні реформи у сфері демократії, верховенства закону та прав людини реалізуються з метою приведення законодавства країни у відповідність до норм і стандартів ЄС, а пакет Конституційних поправок, що був прийнятий на референдумі 12 вересня 2010 року, став важливим кроком у цьому напрямку;

- вражаючий трансформаційний процес за оцінками деяких незалежних оглядачів отримав назву «тихої революції». Позитивним є розширення масштабів індивідуальних прав та свобод у країні. Найбільш очевидними результатами реформ стало суттєве покращання дискусійної атмосфери, що стала більш вільною та робить можливим обговорення питань більш прозоро. Звичайно, немає приводу

стверджувати, що процес реформ завершено – задача вступу до ЄС залишається напіввиконаною та існує чималий ризик відступу від цього напрямку. Більше того, як стверджують деякі джерела, навіть курдські націоналісти – традиційно одна з найбільш проєвропейські зацікавлених сторін – здається, втрачають інтерес, зважаючи на те, що умови ЄС щодо прав національностей меншин є не дуже рішучими;

– внесення поправок до основних законодавчих актів, звичайно, є довгостроковим законодавчим процесом, а модернізації все ще потребують чимало законів, що заявлені в Національній програмі Туреччини;

– час від часу АКР звинувачують в ісламістському порядку денному та намаганні кинути виклик світським принципам Турецької Республіки. Але якщо партія дійсно продемонструє прихильність ісламським віруванням, вона не тільки ризикує бути забороненою на конституційному рівні, але може втратити підтримку народу, що було б дуже необачно з боку її керівництва.

Бібліографічний список:

1. Doruk Ziya Okubay. Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/turkiyeningenelsecimlerivesonuclari.pdf>
2. Davut Han Aslan. Turkey's Foreign Policy of the Justice and Development Party Governments (2002–2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/85/PHD_FINAL.pdf?sequence=1
3. Naim Karakaya, Hande Özhabeş. Judicial Reform Packages: Evaluating Their Effect on Rights and Freedoms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/06122013161517.pdf>
4. Gamze Avcı. The Justice and Development Party and the EU: Political Pragmatism in a Changing Environment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wiki.zirve.edu.tr/sandbox/groups/economic-sandadministrativesciences/wiki/ff77d/attachments/19cc3/W7-Avcı.PDF>
5. Senem Aydın Düzgit. What is happening in Turkey? Party Closure and Beyond [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/11590/1/1659%5B1%5D.pdf>
6. Carol Migdalovitz. Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf>
7. Marc Herzog. FPC Briefing: Analysing Turkey's 2010 constitutional referendum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fpc.org.uk/fsblob/1269.pdf>

8. Ayse Nilufer Narli. Aligning Civil-Military Relations in Turkey: Transperancy Building in Defence Sector and the EU Reforms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/10_wg9_taf_110.pdf
9. Rima Fakhry Alban. Turkey's Foreign Policy and Realism (2002-2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ecommons.lau.edu.lb:8443/xmlui/bitstream/handle/10725/1048/Rima_Fakhry_Alban_Thesis.pdf?sequence=1
10. Commission Staff Working Document. Turkey 2012 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf
11. Doruk Ziya Okubay. Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/turkiyeningenelsecimlerivesonuclari.pdf>
12. AKP Seçim Bildirgesi 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200304063%20AK%20PARTI%20SECIM%20BEYANNAMESI%202002/200304063%20AK%20PARTI%20SECIM%20BEYANNAMESI%202002%200000_0000.pdf
13. Netsiyaset. Konda AKPyi fena uçurdu Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://netsiyaset.wordpress.com/2007/07/19/konda-akpyi-fena-ucurdu/>
14. AK Parti. Nice AK Yıllara. Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kurzman.unc.edu/files/2011/06/AKP_beyanname-2007.pdf
15. Political Vision of AK Parti (Justice and Development Party) 2023. Politics, Society and the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.akparti.org.tr/english/akparti/2023-political-vision>
16. The Official Positions of the AKP and CHP on Turkey's EU Accession Process – A Comparative Study [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essay.utwente.nl/61111/1/BSc_F_Raspe.pdf
17. Speech entitled "Vision 2023: Turkey's Foreign Policy Objectives" delivered by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Turkey Investor Conference: The road to 2023 organized by Goldman Sachs (London, 22.11.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023_-turkey_s-foreign-policy-objectives_-delivered-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-af.en.mfa
18. Davut Han Aslan. Turkey's Foreign Policy of the Justice and Development Party Governments (2002-2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/85/PHD_FINAL.pdf?sequence=1

19. Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri. T.C. Başbakanlık. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>
20. Naim Karakaya, Hande Özhabeş. Judicial Reform Packages: Evaluating Their Effect on Rights and Freedoms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/06122013161517.pdf>
21. Executive Summary of the Turkish National Programme for the adoption of the Aquis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/npaa_full_en.pdf
22. Gamze Avci. The Justice and Development Party and the EU: Political Pragmatism in a Changing Environment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wiki.zirve.edu.tr/sandbox/groups/economic-sandadministrativesciences/wiki/ff77d/attachments/19cc3/W7-Avci.PDF>
23. Senem Aydın Düzgit. What is happening in Turkey? Party Closure and Beyond [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/11590/1/1659%5B1%5D.pdf>
24. Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/AB/up2008_tr.pdf
25. Carol Migdalovitz. Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL34642.pdf>
26. Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/AB/up2008_tr.pdf
27. Marc Herzog. FPC Briefing: Analysing Turkey's 2010 constitutional referendum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fpc.org.uk/fsblob/1269.pdf>
28. Rima Fakhry Alban. Turkey's Foreign Policy and Realism (2002-2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ecommons.lau.edu.lb:8443/xmlui/bitstream/handle/10725/1048/Rima_Fakhry_Alban_Thesis.pdf?sequence=1
29. Ayse Nilufer Narli. Aligning Civil-Military Relations in Turkey: Transparency Building in Defence Sector and the EU Reforms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/10_wg9_taf_110.pdf
30. Commission Staff Working Document. Turkey 2009 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf
31. Commission Staff Working Document. Turkey 2010 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf

32. Commission Staff Working Document. Turkey 2011 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf
33. Commission Staff Working Document. Turkey 2012 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/tr_rapport_2012_en.pdf
34. Commission Staff Working Document. Turkey 2013 Progress Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/turkey_2013.pdf
35. Turkey Progress Report. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-turkey-progress-report_en.pdf

В статтє вивчається та аналізується євроінтеграційний курс Партії Справедливості та Розвиття, останні ініціативи урядування в підході до законодавства Турецької Республіки до нормативно-правової бази Європейського Союзу з 2002 року до сьогоднішнього дня.

The article searches and analysis EU integration course of the ruling Party of Justice and Development, the last initiatives of the government in approaching the legislation of the state to the EU legal basis since 2002 till today.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015

УДК 342.721:314.7(ЄС)

Костенко В. О., НУ «ОЮА»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИРІШЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена певним проблемам міграційної політики ЄС та аналізу підходів для вдосконалення регулювання міграційними потоками в напрямку легалізації та адаптації мігрантів. Крім того, в статті визначенні певні фактори стратегічного курсу міграційної політики будь-якої держави. Встановлено необхідність стратегічного підходу до керування процесами імміграції та створення автоматизованої інформаційної системи, яка б дозволила інтегрувати всі наявні джерела даних про різновиди міграції населення.

У ХХІ столітті міграційна політика стала важливим чинником міжнародного життя і забезпечення національної безпеки всіх держав.

Політична стабільність в світі досить тісно пов'язана з значущістю міграційних процесів. Становище в суспільстві, умови проживання і роботи найбільш активної частини населення, стан наукових і інженерних кадрів виступають важливим індикатором, за яким можна оцінювати силу і слабкість кожної конкретної держави, можливості її політичної еліти зміцнювати найважливіші засади державної політики.

Проблема вдосконалення міграційної політики розглядалась досить докладно у вітчизняній і закордонній літературі й знайшла своє відображення в численних працях учених. Слід згадати, зокрема науковий доробок українських науковців, які досліджували і досліджують проблематику регулювання міграційних процесів: О. Власюка, Е. Лібанова, І. Гнибіденко, О. Малиновської, О. Кислиціної, О. Пархомчука, С. Пирожкова, М. Романюка. Із іноземних теоретиків, які досліджували проблеми міжнародної міграції праці В. Волеса, Д. Дайнена, А. Геддеса та ін.

Стан національного й міжнародного ринків праці, співвідношення на них попиту та пропозицій на професії і кваліфікації утворюють область, у якій інтереси різних держав можуть як збігатися, так і зіштовхуватися, але, у все-таки вимагають певного узгодження. Значні зрушення в оцінці позитивних і негативних сторін міжнародної міграції визначили в останні роки проведення більшістю держав відповідно до мети та завдань їхнього соціально-економічного розвитку досить жорстокої міграційної політики, яка є системою спеціальних національних законів, а також міграційних угод з регулювання міграційних потоків, обмеженню припливу або відтоку біженців і нелегалів і по стимулюванню припливу економічно ефективного людського капіталу, у першу чергу, наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців різних галузь.

Взагалі можна вважати, що політика у будь-якій сфері людської діяльності є, з одного боку, самостійним способом знаходження й реалізації оптимальних рішень, а з іншого боку – вона частина державної політики в області економічного, соціального, демографічного, екологічного, технічного й іншого розвитку. Міграційна політика розробляється й здійснюється не сама по собі, як певна система заходів, застосовувана в строгій відповідності з конкретними історичними умовами, а, насамперед, згідно з тими політичними завданнями, що спричиняють ці умови.

В своїх дослідженнях Л.Ф. Абзалова визначає, що стратегічний курс міграційної політики будь-якої держави формується під впливом чотирьох основних груп факторів. Перша група являє собою

внутрішні потреби держави, що охоплюють демографічну, соціально-економічну, національну сфери, які прямо пов'язані з питаннями територіальної цілісності й політичної безпеки держави. Друга група пов'язана з конкретними установками правлячої еліти на подальший розвиток країни, які одержують своє практичне втілення у формуванні політико-правового режиму відносно міграції населення. Третя група факторів відображає міжнародну обстановку в цілому й політичну, соціально-економічну та військову ситуацію в прикордонних регіонах суміжних держав зокрема. До четвертої групи факторів відносяться катаклізми природного й техногенного характеру, що викликають потоки змушених мігрантів, але ця група за звичай слабо впливає на стратегію міжнародного курсу країни по причині тимчасовості і цих явищ [1,с.55].

Так, Європейський Союз є потужним центром, що притягує міграційні потоки. Імміграційна політика ЄС базується переважно на обмежувальних та контрольних заходах. Здійснення цих заходів є доволі серйозною політичною, економічною, а також юридичною проблемою. Зазвичай міжнародна міграція виникає при наявності великого контрасту між рівнями економічного розвитку і темпами природного приросту країн-донорів та країн – реципієнтів робочої сили.

Імміграційна політика й правові норми країн ЄС орієнтуються на використання системного підходу. Імміграційний контролю і прийом мігрантів узгоджуються із забезпеченням їхньої облаштуваності, адаптації або інтеграції, а також із вживанням зовнішніх заходів по обмеженню та попередженню потоків небажаних мігрантів. Особливості регулювання міграції, ступінь правильності проведеної міграційної політики в цілому й трудової зокрема, залежать від економічних і політичних інтересів країн прийому та країн – постачальників робочої сили. Міграційна політика Європейського Союзу вибудовується в рамках дотримання прав людини на право вільного пересування, що одержала розвиток у багатьох європейських угодах. Поняття внутрішньої безпеки в рамках ЄС було визначено як простір волі, безпеки й права. Простір волі характеризується правом вільного пересування, включаючи супровідні заходи щодо оформлення віз, одержання документів і здійснення ефективного прикордонного контролю на зовнішніх границях. Немаловажну роль тут відіграє шенгенська інформаційна система. Для нашої країни в умовах становлення імміграційного законодавства дослідження практики закордонних держав і її досвід удосконалювання міграційної політики в державах Європейського Союзу здобувають особливу актуальність.

Формування міжнародної міграційної політики перед усім здійснюється через діяльність таких міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація труда, Міжнародна Організація з міграції. Документи, які вони виробляють містять концептуальні засади міжнародної міграційної політики, основні напрями, механізми її реалізації. Країни ЄС, дотримуючись основних положень Женевської конвенції ООН про статус біженця, а також положень Заключного акту СБСЕ про свободу пересування 1951 та 1975 років відповідно, поряд із цим почали здійснювати політику, спрямовану на жорсткість режиму в'їзду в регіон іноземних громадян.

Основою політики приймаючих країн в ЄС є напрямок (принцип) «мультикультуралізму». Цей принцип не вимагає асимілювати переселенців і дозволяє існування закритих комун стороннього населення, життя членів яких переважно будується в рамках або рідної або рівноцінної місцевої культур, незалежно від традицій, історії та інших особливостей «нової батьківщини». Багатокультурність довгий час вважалася найбільш успішною моделлю «мирного співіснування» різних культур в одному суспільстві. У цілому, імміграційна політика країн ЄС, незважаючи на деякі розбіжності та національні особливості, характеризується проведенням заходів по обмеженню в'їзду в країну низькокваліфікованої робочої сили, боротьбою з нелегальною міграцією та політикою рееміграції. При розробці основних напрямків міграційної політики велике значення має національно-історична особливість країн. Зазвичай, міжнародна міграція виникає при наявності великого контрасту між рівнями економічного розвитку і темпами природного приросту країн-донорів та країн-реципієнтів робочої сили. З цього випливає, що сучасну міграційну ситуацію в світі перед усім визначають найбільш економічно розвинені країни, такі як Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, більшість держав – членів ЄС (Італія, Німеччина, Польща, Португалія та ін.), а також країни Близького Сходу, в яких у зв'язку з великим економічним зростанням через високі прибутки від продажу нафти, спостерігається масова імміграція робочої сили (Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія) [2, с.123]. Якщо уряди країн ЄС, мають за мету – створення єдиного міжнародного ринку робочої сили, виходять з позиції інтеграції, то для політики США, Канади та Австралії, навпаки, більш типовими є процеси асиміляції або натуралізації, так як масовий приїзд іноземців в цих країнах головним чином співпадає з процесом формування нації [3].

Внаслідок складного, роками накопиченого досвіду, все частіше країни призначення почали використовувати комбінований підхід.

Сутність такого підходу полягає в поєднанні більш досконалого прикордонного контролю, суворих мір покарання із реальними можливостями мігрантів скористатися цілим рядом законних форм для імміграції. Прикордонний контроль став більш досконалим завдяки перегляду та зміни концепції національних кордонів. Поштовхом виникнення комбінованого підходу стало усвідомлення розвинутими країнами того, що один єдиний підхід не є достатнім. І навіть використання комбінованого підходу не дає можливості уникнути непередбачуваних результатів. Великі країни, які приймають мігрантів, все більше визнають, що самі по собі заходи посилення контролю або суворих заходів покарання не є засобами боротьби з нелегальною імміграцією. Навпаки, чим менш ефективними є процеси легальної міграції, тим більш вони можуть непередбачено спонукати нелегальних мігрантів скористатися незаконними засобами.

Як засвідчує досвід, найбільш важливим аспектом при вивченні міграційних процесів є усвідомлення того, що міграція має свою власну динаміку різноманітних форм у кожній країні. При цьому деякі загальні показники притаманні і для всього світу, наприклад: чому люди переїжджають, куди вони, вірогідно, переїдуть; через які країни і якою допомогою користуються.

Неефективність самостійних заходів урядів проти неорганізованої міграції – це ще один з важливих аспектів. Поряд з багатьма обмеженнями суверенних повноважень, існує й різниця в можливостях національних правоохоронних структур, що пов'язані з внутрішніми нормами і незалежні міжнародні компанії, які займаються нелегальним переправленням мігрантів. У той час, коли багато урядових відомств виборюють достатнє фінансування для оснащення та захисту своїх прикордонних служб, розквітаючі компанії, які займаються нелегальним переправленням людей, здійснюють перельоти з однієї країни в іншу і вкладають свої мільйони, одержані нечесним шляхом, у найсучасніші технології з метою отримання переваг над правоохоронними органами. Варто зазначити, що навіть країни, які традиційно приймають іммігрантів, усвідомили, що жодна країна не може розв'язати свої імміграційні проблеми відокремлено від інших [4, с.169].

Тому одним із ключових елементів нової імміграційної політики країн Заходу є розвиток навчальної міграції. Вона вигідна економічно, тому що приносить іноземні інвестиції в національну систему освіти, і до того ж стає джерелом висококваліфікованих кадрів, що вже адаптувалися в країні навчання. У багатьох країнах іноземним студентам було надане право працювати відразу після закінчення вищого на-

вчального закладу без обов'язкового виїзду за їхні межі. Спрощуючи в'їзд для осіб, що володіють високими професійними якостями, західне суспільство підсилює імміграційний контроль і боротьбу з нелегальною міграцією. Воно відкриває двері тим, у кому зацікавлене, і водночас підсилює міри захисту від тих, хто йому не потрібний або загрожує його безпеці. Помилки попередніх років спонукають уряди західних країн приділяти підвищену увагу інтеграції іммігрантів, оскільки від цього сьогодні залежить політична стабільність у суспільстві. Нова інтеграційна політика візьме до уваги й тих іммігрантів, які давно живуть у країні, і тих, хто прибув у неї недавно, у тому числі на правах біженця або родича. Наприклад, у Німеччині відвідування спеціальних інтеграційних курсів є обов'язковим для іммігрантів і всі витрати по організації цих курсів несе держава. Знову прибулим іммігрантам, що не пройшли навчання, можуть відмовити в продовженні посвідка на проживання, а давно проживаючим – знизити соціальні допомоги. Інший напрямок політики інтеграції – боротьба з расизмом, іншими формами дискримінації й ксенофобією [5, с. 229].

Прослідковується ще одна з найбільш важливих проблем управління міграційними процесами це забезпечення стійкого міграційного приросту країни. З урахуванням стратегічних завдань стабілізації чисельності населення, забезпечення економіки країни трудовими ресурсами й підтримки її обороноздатності необхідно здійснити ряд послідовних кроків по сприянню імміграції, легалізації та адаптації мігрантів.

На досвіді країн Заходу, в Україні національна стратегія з управління міграцією повинна опиратися на розробку таких заходів, які дозволили б проведення селективної імміграційної політики, диференційованого підходу до забезпечення приросту чисельності населення за рахунок імміграції. Інституційне оформлена і забезпечена кадровими, фінансовими й іншим ресурсами політика з прийому, інтеграції й натуралізації мігрантів повинна включати економічні, соціальну, політичну й культурну складові. Політика в сфері імміграції повинна бути заснована на розумінні необхідності залучення нашої країни до міжнародного ринку праці. Ця політика повинна опиратися на розробку ефективних механізмів залучення й використання іноземної робочої сили з урахуванням держав її походження, професійно-освітніх і інших характеристик. Найважливішою умовою розширення легітимних каналів трудової міграції повинні стати підготовка та укладання двосторонніх угод по міжнародному трудовому обміну з основними країнами – міграційними партнерами України. Стратегічний підхід до керування процесами імміграції припускає

активне вживання заходів, спрямованих на протидію поширенню нелегальної міграції й кримінальних практик в області переміщення людей. Взагалі імміграційний досвід Західної Європи щодо нелегалів, можна умовно поділити на такі дві групи заходів. Перша група – це заходи щодо надання нелегалам статусу легальних іммігрантів з урахуванням таких умов: наявність в'їзної візи; задовільний стан здоров'я та наявність громадянського паспорта. Друга група – це заходи щодо покарання підприємців, які використовують працю нелегалів, та примусове їх вислання з країни.

На жаль, такі заходи малоефективні та рідко використовуються в практичній діяльності. Адже підприємці та окремі державні структури надзвичайно зацікавлені в наявності в державі нелегалів та відмовників. Гонитва за отриманням прибутків таким шляхом стримується лише побоюванням не довести до посилення соціально-політичної напруженості в країні. Тому досить часто спостерігається невідповідність між декларованими принципами щодо обмеження напливу іммігрантів та практикою масового залучення їх до сфери виробництва [6, с. 89].

В області внутрішньої міграції важливим стратегічним завданням є ліквідація інституціональних бар'єрів для активізації економічних міграцій і перерозподілу трудових ресурсів по території країни.

Для того, щоб вчасно реагувати на зміни міграційної ситуації, необхідна своєчасна, точна, надійна й відкрита інформація в цій області. Потрібен комплекс заходів щодо забезпечення повномасштабного обліку міграції й створення автоматизованої інформаційної системи, що дозволила б інтегрувати всі наявні джерела даних про різні види міграції населення. Забезпечення більш повної та надійної інформації про міграцію дозволить глибоко пізнати саме явище сучасної міграції, його специфіку та динаміку, а також соціально-економічні та геополітичні наслідки розвитку міграційних процесів для окремих регіонів і країни в цілому.

Отже, міграційні потоки мають великий вплив на загальну соціально-економічну, політичну та міграційну ситуацію кожної країни. Варто відзначити, що більшість держав демонструють своєю еміграційною політикою повагу до прав своїх громадян на вільне переміщення, а деякі – проводять політику стримування еміграції, особливо щодо висококваліфікованих фахівців і за несприятливої демографічної ситуації.

Проблема міграції та адаптації мігрантів є дуже актуальною, важливою і неоднозначною. У центрі гострих дискусій – моделі, засоби і результати намагання урядів європейських країн окремо та ЄС

в цілому знайти адекватний баланс між збереженням устроїв країн та їх культурного надбання і включенням у суспільство осіб з іншим світоглядом, стилями життя та переконаннями, включаючи розвиток такого напрямку як «мультикультуралізм». Однак однією з найбільш розвинених проблем є проблема нелегальної міграції, проти якої сформовано ряд міжнародних законотворчих засобів та механізмів в боротьбі з нею. Крім того, проблемою міграційної політики є ще й забезпечення стійкого міграційного приросту країни з подальшим здійсненням ряду кроків по сприянню імміграції, легалізації.

Як бачимо, Європейський Союз використовує системний та комбінований підходи для формування імміграційної політики. Ці два підходи вони є продовженням один одного, та сприяють більш покращеному формуванню заходів в регулюванні міграційними потоками. Так, системний підхід визначає що, імміграційний контроль та прийом мігрантів повинен узгоджуватись з забезпеченням облаштуваності мігрантів, адаптації або інтеграції, також із вживанням зовнішніх заходів по обмеженню та попередженню потоків небажаних мігрантів. Комбінований підхід визначає поєднання прикордонного контролю, суворих мір покарання із реальними можливостями мігрантів скористатись рядом законних форм для імміграції.

Аналіз імміграційного досвіду країн Європейського Союзу приводить до переконаності: в історичній незворотності процесів міжнародної імміграції; у необхідності державних і громадських зусиль щодо інтеграції іммігрантів до європейського соціуму на засадах багатокультурності (рівноправності); міжнародну імміграцію необхідно регулювати.

Для більш ефективного регулювання цих потоків необхідно проводити міждержавну міграційну політику. Така політика, на відміну від внутрішньої, повинна бути більш жорсткою та більш регламентованою, включати в себе систему спеціальних заходів, а також законодавчих актів та міжнародних угод по регулюванню міграційних потоків. Сучасні міграційні процеси у контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих чинників формування національної міграційної політики держави, приведення її у відповідність до європейських стандартів з урахуванням демографічної ситуації й істотних змін у системі міжнародних відносин, що зумовлені глобалізацією. Однак тут постає проблема знаходження балансу між дотриманням інтересів особистості, суспільства і держави у зв'язку зі свободою пересування, захисту права кожної людини на вибір місця проживання і громадянства.

Бібліографічний список:

1. Абзалова Л.Ф. Правовые аспекты иммиграционной политики в странах Европейского Союза / Л. Ф. Абзалова // Четвертые Валентеевские чтения: Сборник докладов (Книга 2). – М. : МАКС-Пресс, 2005. – 266 с.
2. Западная Европа перед вызовом иммиграции // Актуальные проблемы Европы / Ред. колл.: Кондратьева Т.С., Новоженнова И.С. и др. – М., 2005. – 220 с.
3. Европейский Союз в борьбе с нелегальной иммиграцией: новые тенденции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alleguora.ru/index2.php>.
4. Оснач О. Деякі аспекти визначення концептуальних засад та пріоритетів міграційної політики України/ О. Оснач// Дослідження міжнародної економіки : збірник наукових праць. – 2011. – № 2 (67). – С. 168-177
5. Денисенко М. Изменения в иммиграционной политике развитых стран / М. Денисенко // Отечественные записки (Миграция: угроза или благо?). – М., 2004. – № 4 (19). – С. 222-236.
6. Вишневська О. А. Сучасна міжнародна трудова міграція та державна міграційна політика / О. А. Вишневська // Статистика України. – 2008. – № 2. – С. 87-90.

Стаття посвячена определенным проблемам миграционной политики ЕС и анализа подходов к совершенствованию регулирования миграционными потоками в направлении легализации и адаптации мигрантов. Кроме того, в статье определены некоторые факторы стратегического курса миграционной политики любого государства. Установлена необходимость стратегического подхода к управлению процессами иммиграции и создание автоматизированной информационной системы, которая позволила бы интегрировать все имеющиеся источники данных о разновидностях миграции населения.

The article is devoted to certain EU migration policy and analysis approaches for improving the regulation of migration flows towards legalization and adaptation of migrants. In addition, the article defining certain factors strategic course of the migration policy of any state. Established the need for a strategic approach to process control immigration and the automated information system that would allow to integrate all available sources of data on types of migration.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2015

Грабович Т. А., НУ «ОЮА»

ЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

В статті аналізується вплив проблем енергозабезпечення на функціонування системи міжнародно-правових відносин. Досліджена динаміка цього процесу, пов'язана зі змінами на ринку енергоносіїв у Світі.

Гарантії надійного забезпечення енергією – це один з пріоритетів функціонування системи міжнародно-правових відносин протягом всієї історії людства. Тому комплекс питань, пов'язаних з енергетичною сферою, стоїть в центрі уваги багатьох науковців, в тому числі фахівців – правознавців. Досліджуються як особливості правовідносин в рамках конкретних етапів розвитку енергетичного сектора, так і загальні тенденції та закономірності динаміки правового регулювання процесу формування відносин щодо енергетичної сфери та їх місце в системі міжнародно-правових відносин в цілому [2; 4].

Та багато питань потребують подальшої розробки, особливо стосовно періодів енергетичних криз та радикальних змін в підходах до енергопостачання і енергозабезпечення.

Один з таких аспектів, що стосується місця і ролі паливно-енергетичного комплексу в суспільних відносинах та його впливу на систему міжнародно-правових відносин і виступає предметом аналізу в даній статті.

Багато країн неодноразово стикались з паливною кризою. Спочатку це було пов'язано з виснаженням такого джерела постачання енергії як деревина. Наступним кроком, що не вирішив проблему, але відсунув її у часі, стало використання вугілля. Однак погіршення умов видобутку і зменшення обсягів ресурсів вуглевидобування знову провокували енергетичний голод.

Перехід на більш дешеві джерела енергії як нафта і газ відкрили нові перспективи досягнення більш стійкого енергопостачання і енергозабезпечення. Так, до 1970 року частка нафти в світовому енергобалансі становила майже 60 %, тоді як доля вугілля зменшилась до 25 %.

Однак паливні ресурси відносяться до категорії не поновлюваних, не відтворюваних, зростання попиту на які має певні кінцеві межі. Коли ж до цього додаються конкретні політичні чинники, це прискорює прояв кризових явищ в даній сфері відносин і, відповідно,

вимагає пошуку нових моделей взаємин та правових механізмів їх регулювання.

Так, у 1972 році Світ пережив глибоку енергетичну кризу, що проявилась у 10-ти кратному зростанні цін на нафту і нафтопродукти. Це спричинило стагнацію ряду галузей економіки, передусім, енергоємних виробництв. І як наслідки – падіння темпів економічного розвитку, зростання безробіття тощо. Майже десять років пішло на те, щоб пристосуватись до нових енергетичних реалій.

Загрози енергозабезпеченню традиційного варіанту поставили в порядок денний розвиток альтернативних видів енергії, питання енергозбереження та координації зусиль в енергетичній сфері, з відповідним їх правовим забезпеченням.

Зростання масштабів господарської діяльності та народонаселення протягом останньої чверті XX століття прискорило попит на енергоресурси. При цьому розвідані запаси, розраховані на рівень і структуру енергоспоживання, що склалися, оцінювались наступним чином: сотні років по вугіллю, приблизно 70 по газу, близько 40 по нафті.

Тож у 90-ті роки XX століття змінились пріоритети. Держави Світу почали включати в національну безпеку аспект енергетичної безпеки. Довгострокове гарантоване забезпечення стійкого розвитку потребувало гарантій забезпечення стратегічними ресурсами і, в першу чергу, паливно-енергетичними [1].

Хоч про абсолютну нестачу енергетичної сировини не йшлося, та враховувався цілий ряд факторів.

По-перше, це загальне погіршення природно-географічних умов видобутку і виробництва мінерального палива. Зростають витрати на геологорозвідку, добування і транспортування енергетичної сировини. Адже райони видобутку віддаляються від центрів споживання, зосереджуючись у малозаселених чи незаселених районах. Крім того, основними споживачами виступають не лише країни розвинених регіонів Світу, на які раніше розраховувалась інфраструктура для енергоносіїв, а і нові багатонаселені країни як Китай чи Індія. Центри ж видобування зосереджені на Близькому і Середньому Сході, в Росії. Потрібні значні витрати на будівництво нових трубопроводів. Нові місця видобутку, як шельфи Чорного чи Каспійського морів, не лише включають витрати на доставку, а й потребують узгоджень позицій багатьох держав, через територію яких мають проходити трубопроводи, щоб дістатись споживачів. Не менше труднощів несе і освоєння арктичних та субарктичних регіонів, де найбільш висока концентрація мінеральних ресурсів. Ці процеси не лише затратні, а й часто недостатньо врегульовані з позицій міжнародного права,

спірні в плані екологічної безпеки людства та інше. Тож навіть у цій площині сфера енергопостачання і енергозабезпечення потребує значних капіталовкладень і вдосконалення правового її регулювання, як на національному так і на міжнародному рівнях.

Другий фактор, який мав враховуватись, був пов'язаний з тим, що швидке зростання потреб в енергоресурсах в основному задовольнялось екстенсивним шляхом, залученням додаткових обсягів і не завжди ефективним їх використанням. Обмеженість таких можливостей ставило питання впровадження енергозберігаючих технологій, але цей процес відбувався не надто активно, особливо у недостатньо технологічно розвинених країнах, бо був доволі затратним.

По-третє, розширення масштабів енергоспоживання супроводжувалось шкідливими викидами в атмосферу, виникненням аварійних ситуацій на земній чи водній поверхні, тобто, екологічним забрудненням, що впливало навіть на кліматичні зміни. Тож потребували уваги питання екологічної безпеки.

Четвертий фактор, що впливає на ситуацію в енергетичній сфері, пов'язаний з тим, що існуючий рівень розвитку продуктивних сил та технічного прогресу не гарантує повну заміну традиційних видів енергії на альтернативні. Наприклад, одне з найбільш перспективних джерел – ядерна енергія, як відносно дешева і ефективна, сприймається більшістю як надто небезпечна. Особливо після таких глобальних катастроф як Чорнобиль чи Фукусіма будівництво нових ядерних електростанцій наštовхується в багатьох випадках на протести населення. Та і ядерні відходи, що накопичуються, становлять значну загрозу екології і здоров'ю людей. Потрібні додаткові надійні технічні гарантії безпеки і, безумовно, правові [3]. Інші ж альтернативні джерела не дуже ефективні і займають незначну долю загального вироблення енергії.

Все це ставить перед світовою спільнотою важливі і складні завдання винаходження надійних і безпечних для людини і природи джерел енергії, її ефективного і розумного витрачання, ефективного енергозбереження, раціонального використання для забезпечення сталого розвитку. Все це має бути формалізованою системою національного та міжнародного рівнів, тобто повинно мати чітке правове поле регулювання і контролю.

Паливно-енергетичні ресурси, як нафта, газ, вугілля, енергія з не-традиційних джерел, альтернативні види енергії, грають провідну роль у світовому господарстві, бо без їх використання неможливо функціонування всіх без винятку галузей. Світовий попит на первинні енергоресурси в ХХІ столітті, за рахунок більш ефективного

використання, зростає трохи повільніше, ніж це відбувалось у ХХ столітті, але він все одно достатньо високий. Загальне споживання усіх видів енергії зросло приблизно в 1,6 – 1,7 разів і складає близько 17 млрд. т. умовного палива.

В структурі споживання домінують ресурси органічного походження, що становлять більше 94 %. Частка інших видів енергії, як АЕС, ГЕС, інші не перевищує 6 %. В структурі енергоспоживання у Світі в 2010 році на вугілля припадало 27 %, на нафту – 40 %, на природний газ – 23 %, на ядерне паливо – 7,5 %, на гідроенергію – 2,5 %. Провідним світовим споживачем первинної енергії у Світі залишаються США, де споживається майже чверть енергетичних ресурсів, які використовуються всіма країнами. У 2010 році структура енергоспоживання США виглядала наступним чином: вугілля – 52 %, природний газ – 13 %, ядерне паливо – 20 %, відновлені джерела енергії – 13 %, рідке паливо – 2 %.

Зміни структури і масштабів споживання енергії потребували формулювання спільних принципів щодо енергетичної сфери, спрямованих на безпеку, ефективність та гарантованість. Такий зміст енергетичної політики держав зафіксували проголошені країнами «великої вісімки» принципи діяльності та взаємодії в енергетичній сфері. Це наступні принципи:

- доступ до безпечних, економічних і надійних джерел постачання енергії є необхідною умовою прогресу;
- здійснення заходів щодо запобігання різким коливанням цін на нафту і зміцнення енергетичної безпеки шляхом ширшого використання ринкових механізмів, диверсифікації постачання енергії, підвищення енергоефективності, удосконалення інформаційного обміну, а також розвитку глобального енергетичного діалогу;
- спрямованість зусиль світового співтовариства на забезпечення стабільності і надійності у функціонуванні світової системи постачання енергетичних ресурсів, у тому числі на розвиток і підвищення надійності транспортної інфраструктури.

Боротьба за володіння енергоресурсами, за право їх транспортування, за вплив на ринок енергоносіїв стали важливим фактором реалізації інтересів держав Світу, їх політичної поведінки, базою формування економічних чи політичних союзів, або, навпаки, джерелом міжнародних конфліктів.

Як глобальні так і локальні події в глобалізованому Світі здатні спричинити важкі наслідки і потрясіння енергетичних ринків в умовах залежності основних споживачів від імпорту енергоресурсів. Так, наприклад, було після подій 11 вересня 2001 року у США та виникнення

на цьому ґрунті напруженості на Близькому і Середньому Сході. Для європейських споживачів енергоресурсів далися взнаки проблеми україно-російських відносин, пов'язані з так званою «газовою війною» 2008-2009 років та з військовим конфліктом 2014-2015 років.

Тому енергетична дипломатія починає домінувати у зовнішній політиці більшості країн. Відносини у енергетичній сфері стають предметом міждержавних переговорів на різних рівнях, розробляються спільні енергетичні стратегії та координується енергетична політика держав, передусім, промислово розвинених, що найбільше споживають і виробляють енергоресурси.

Основною метою зовнішньої енергетичної стратегії проголошується підвищення енергетичної безпеки конкретної держави разом із розвитком системи глобальної енергетичної безпеки. Прикладом може слугувати стратегія США, сформульована в Національній енергетичній стратегії 1991 року, оновлений у 1998 році, доповнений у 2001 році, яка заклала засади координації загальної енергетичної політики промислово розвинених країн.

Передусім йдеться про унеможливлення перебоїв у постачанні енергоресурсів і різких коливань світових цін на енергоносії, про збереження власних запасів енергоресурсів, про вивчення і контроль стану світового ринку енергоресурсів, послуг, технологій та інвестицій у паливно-енергетичну галузь; про диверсифікацію джерел енергоресурсів, що імпортуються і забезпечення надійного їх постачання, про зміцнення позицій власних національних кампаній в регіонах енергодобутку тощо. У відносинах з основними нафтовидобувними та газовидобувними країнами проводиться диференційована політика: спільних інвестицій, або санкцій. Тобто, в енергетичній дипломатії, в енергетичному діалозі постійно іде пошук певного балансу, що здатен забезпечувати сталий розвиток і враховувати інтереси як виробника так і постачальника, і споживача.

Створення міждержавних енергетичних об'єднань, нарощування міжсистемних перетоків енергії, залучення іноземних інвестицій у розробку родовищ і розвиток інфраструктури транспортних маршрутів доставки енергоносіїв, диверсифікація напрямків експорту/імпорту енергоресурсів – все це має сприяти більшій енергетичній безпеці, створювати «енергомости» між країнами, формувати глобальні енергетичні системи. В цьому буде полягати передбачуваність енергетичної ситуації у Світі та його окремих регіонах.

Саме таким шляхом ідуть країни ЄС. Так на засіданні Європейської Ради 19 березня 2015 року лідери країн ЄС домовились про створення Енергетичного союзу. В пропонованій рамковій стратегії пов'язуються

п'ять взаємодоповнюючих вимірів: енергетична безпека, солідарність та довіра між країнами, інтегрований енергетичний ринок ЄС, енергоефективність, що сприяє зниженню енергоспоживання; зменшення вуглеводневої залежності економіки, а також наукові дослідження, інновації, конкурентоспроможність. В якості першочергових завдань визначені наступні: інфраструктурні поєднання країн, дотримання діючого енергетичного законодавства, відповідність законодавству ЄС всіх угод щодо закупівлі у сторонніх постачальників. Особливу увагу звернуто на інноваційні технології та партнерство з видобувними і транзитними країнами. [5].

Україна, як і інші держави, зацікавлена в подібному сценарії, в стійкості, стабільності і передбачуваності енергетичних відносин. Розбудовуючи власну енергетичну політику Україна повинна позбавитись від монопольної залежності від російських поставок нафти і природного газу, особливо враховуючи сучасні трансформації міждержавних відносин. Слід максимально використовувати всі можливості енергопостачання та використання різних видів енергії, в тому числі власних переваг в окремих аспектах енергетичної сфери, наприклад, у відносинах щодо зберігання та транзиту паливно-енергетичних ресурсів. Все це свідчить про необхідність реорганізації багатьох напрямків розвитку вітчизняного енергетичного сектору з урахуванням існуючого світового досвіду в цій сфері.

Реформи мають стосуватись як організаційних так і правових, і технологічних аспектів. В свою чергу, у проведенні подібних глибоких реформ Україна повинна запозичувати позитивний досвід, уникаючи недоліків, які вже проявились в енергетичній політиці, зокрема, європейських країн, які зіштовхнулись із необхідністю активізувати процеси диверсифікації і джерел, і видів, і напрямів постачання енергії у зв'язку з політичними конфліктами в окремих регіонах Світу. І особливу роль тут відіграють процеси правового регулювання енергетичних відносин, вдосконалення національної правової бази функціонування енергетичного сектору економіки і адаптації власної правової бази до міжнародних стандартів з використанням всіх можливостей впливу на підвищення ефективності гарантій енергетичної безпеки. Це потреби і національної системи суспільних відносин, і системи міжнародних відносин в цілому.

Бібліографічний список:

1. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию от 4 сентября 2002 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml

2. Матвеев И. Е. Мировая энергетика на рубеже второго десятилетия нынешнего века. // И. Е. Матвеев, А. С. Иванов. – Energy Fresh. – сентябрь 2011.
3. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Угоди між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Закон України від 16 листопада 2005 року, № 3092-IV.
4. Современная мировая политика: прикладной анализ / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 592 с.
5. European Council Conclusions on the Energy Union (19 March 2015). Press release 139/15 Energy – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/conclusions-energy-european-council-march-2015>

В статье анализируется влияние проблем энергообеспечения на функционирование системы международно-правовых отношений. Исследована динамика этого процесса, связанная с изменениями на рынке энергоносителей в Мире.

The article provides the analyses of the energy supplies concerns influence upon the functioning of the system of international-legal relations. The dynamics of this process linked to the changes of energy market is also researched.

Стаття надійшла до редколегії 25.12.2014

УДК 327(410):339.923.061.1ЄС

*Кулачинський М. М., Одеський державний
аграрний університет*

СУЧАСНИЙ НАПРЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

У статті були розглянуті політичні міркування представників партій влади, щодо економічної доцільності співпраці Великобританії та ЄС у таких питаннях як продаж товарів та надання послуг країнам Єврозони, співпраця британських інститутів влади з подібними інститутами ЄС. Було доведено про неготовність Сполученого Королівства вийти з лав країн ЄС в силу економічних історичних та політичних причин. Саме політичне міркування про подальший вихід країни з ЄС на нашу думку є ніщо інше як певні поступки сучасного британського уряду окремим представникам від торі та особливо Партії Незалежності, яка впевнено набирає політичні дивіденди з метою їх подальшого використання на травневих виборчих перегонах у 2015 році.

Якщо ви не можете їздити верхи на двох конях, значить ви не були у цирку. По суті, це є рецептом збереження і процвітання Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. У зв'язку з цим ця країна змушена постійно балансувати між Європою та колишніми колоніями у виробленні власної міжнародної політики. Однак, зосередимося на європейському напрямі британської політики. При попередньому уряді Т. Блера роль Великобританії в процесі розвитку ЄС істотно зростає. Блер зумів знайти сфери, у яких Британія могла зайняти передові позиції, залишаючись за межами найамбітніших проєктів Євросоюзу – єдиної валюти і Шенгенської зони. Водночас стала вельми значущою роль Британії у формуванні та розвитку Європейської політики безпеки і оборони, зовнішньої політики ЄС, поліцейського співробітництва. Показово, що посада Високого представника із зовнішніх справ та політики безпеки, створена Лісабонським договором, керівники ЄС віддали саме громадянину Сполученого Королівства. Британці очолювали також ряд найважливіших європейських відомств і агентств, у тому числі ряд генеральних директоратів Європейської комісії та Європол, незважаючи на певні привілеї, яких добилася для себе Британія у межах простору свободи, безпеки та правосуддя. Настільки активна Великобританія і в справах ЄС, при збереженні ряду традиційних суперечностей з ЄС і винятків з «загальних правил» для країн-членів, що є здобутками суцільного уряду Блера.

Коли на пост прем'єр-міністра було призначено Г. Брауна відносини Лондона та Брюсселя стали охолоджуватися. Цей прем'єр був більш стримано налаштований щодо поглиблення інтеграції з ЄС і британської участі в ній. До того ж змінилися й економічні умови: Європа, слідом за США, потрапила під удар фінансово-економічної кризи. Країна традиційно посідає особливе місце в рамках європейського інтеграційного проєкту і має специфічний погляд на процеси інтеграції в Європі. Ще в далекому Маастрихті Британія виторгувала для себе привілеї не брати участь у третій стадії Економічного і валютного союзу (ЕВС), тобто не вводити єдину валюту. У 1997 р., коли в Європейському союзі визначали склад майбутньої зони євро, в Британії розгорілася палка дискусія про переваги і недоліки британського виняткового становища в даній сфері. Однак навіть у розпал своєї популярності Т. Блер не ризикнув провести референдум про перехід країни на євро. У зв'язку з фінансово-економічною кризою 2009 року, яка вдарила по Британії особливо сильно і раніше, ніж по країнах єврозони, питання про введення євро на території країни було знято на довгі роки. По мірі розростання боргової кризи у зоні євро, британські політики всіх політичних напрямів визнавали, що

Британія зробила правильний вибір, залишивши важелі управління фінансово-кредитною політикою в національній компетенції. Стосовно кризи в зоні євро та заходів щодо її подолання, Британія займає двійсту позицію. З одного боку, вона, безумовно, зацікавлена у стабільності єдиної європейської валюти і нормалізації фінансового становища проблемних ділянок єврозони. Адже за словами прем'єр-міністра Д. Кемерона, більше 50 % торгівлі Британії припадає на країни єврозони, тому Сполученому Королівству принципово важливо мати на ній надійних партнерів [1]. На думку А. Ренісон, Європейський проект інтеграції завжди змінюється та розвивається. Великобританії у ЄС потрібна більша ступінь гнучкості та здатність реагувати і протидіяти проблемам, які виникають. Німеччина, наприклад вже готова глибоко співпрацювати та вести діалог з Британією про ЄС та користь для Сполученого Королівства від співпраці з ЄС. Гнучкість та толерантність мають бути ключем для процвітаючого ЄС і в цьому сенсі Британія безпомилково має дрейфувати в бік ЄС [2]. О. Денні експерт у справах казначейства від ліберал-демократів помічає, що «...Ми експортуємо товари та послуги до ЄС на суму понад 150 млрд. ф.ст. на рік, і Ми по суті є європейським фінансовим капіталом. Тому будь-яка розмова про вихід з ЄС буде катастрофою для підприємств та приведе до великої втрати робочих місць. Сьогодні Ми як ніколи маємо можливість відігравати провідну роль у ЄС» [3]. Треба сказати, що єдності у цьому питанні серед провідних партій влади не має. Нові торі не всі є прихильниками поглибленої співпраці з ЄС. Крім того, їх конкурент на майбутніх перегонах, а це Партія Незалежності Сполученого Королівства, категорично виступає проти такої співпраці, забираючи у торі на свою користь голоси виборців. Сучасні лейбористи хоч і кажуть про євроінтеграцію, однак не мають у цьому питанні чіткої позиції. Лише ліберал-демократи займають тверду проєвропейську позицію у цьому питанні. На їх думку, самий кращий шлях для процвітання Британії це будівництво міцної економіки, пов'язаної з Європою. Тому така неоднозначність політичних сил країни у цьому питанні заставляє Британію з насторогою ставиться до перспективи серйозних змін всередині Економічного і валютного союзу, які необхідно провести для виходу країн зони євро з кризи.

Так, наприклад, за словами Д. Хоуелла, експорт британських товарів та послуг в країни Співдружності з 2010 по 2011 рр. склав: 33,5 % в Індію, 31,2 % у Південну Африку, 30 % в Австралію, 18,3 % у Канаду [4]. Країни Співдружності – це величезний потенційний актив у кожному відношенні, як з економічної ділової точки зору, так із нашого внеску у світ. Два коня можуть їхати рівномірно, за думкою

того ж Д. Хоуелла, поки ми (британці) тримаємо наш баланс та нашу довіру як віжки [4].

Натомість ще у 2010 р у ЄС почалося узгодження пакету законодавчих ініціатив, спрямованих на посилення контролю над держборгом і дефіцитом держбюджетів держав – членів ЄС. Так званий «пакт шести» (п'ять регламентів і одна директива) вступив в силу в грудні 2011 р. Це законодавство посилює контроль з боку ЄС за розмірами держборгу і дефіциту держбюджету (60 % ВВП і 3 % ВВП, відповідно) держав – членів ЄС, а також визначає порядок накладення на них санкцій у разі порушення [5, с. 297]. Дане законодавство було прийнято через спільну процедуру прийняття рішень і застосовується до всіх держав членів, в тому числі і до Великобританії. Однак, на подальше посилення контролю над національними економічними показниками з боку Комісії Великобританія не пішла. Під натиском Німеччини та Франції в 2011 р держави – члени ЄС не тільки вирішили посилити заходи по дотриманню показників держборгу і дефіциту держбюджету, але і ввести автоматичні санкції при порушенні нових правил. Для цього країни-члени повинні внести в національне право положення, що забороняє перевищувати структурний дефіцит держбюджету більш ніж на 0,5 % ВВП. Спочатку пропонувалося внести відповідні зміни до Лісабонського договору, який набув чинності лише у 2009 р. після тривалого узгодження і складного процесу ратифікації. Однак дана пропозиція викликала багато суперечок, а британський прем'єр-міністр Д. Кемерон пообіцяв накласти вето на перегляд Договору. В результаті було вирішено підписати міжурядову угоду, що використовує інститути Європейського союзу. У березні 2012 р Бюджетний пакт підписали 25 держав: всі 17, що входять в зону євро, і 8, що зберігають національні валюти. До угоди не приєдналися Великобританія і Чехія. Британський прем'єр аргументував свою позицію тим, що пакт порушує національний суверенітет держави, що не входить до того ж в зону євро, зачіпає інтереси Сіті і не вирішує проблеми поточної кризи, оскільки ніяк не підвищує конкурентоспроможність країн Євросоюзу [5, с. 299].

У фінансовій допомозі кризовим країнам єврозони Британія бере участь також дуже специфічно. Основними критеріями, що впливають на вклад Сполученого Королівства, стали зацікавленість британських інвесторів та бізнес кіл в наданні допомоги, а також рівень політичних контактів з кожною із проблемних держав. Так, зокрема, Британія вельми активно включилася в процес фінансової допомоги Ірландії. Пакет фінансової підтримки Ірландії складається з п'яти джерел. Британія бере участь в трьох з них, а саме: в Європейському

фінансовому стабілізаційному механізмі, в який вносять вклади всіх держав – членів ЄС, в МВФ в якості його члена, а також через позики, надані Ірландії напряду [5, с. 300]. У випадку з Португалією британські кошти йдуть через ЕФСМ і МВФ. Відносно допомоги Греції позиція Британії набагато жорсткіше. Офіційну позицію країни озвучив міністр фінансів консерватор Дж. Осборн. Він заявив, що Сполучене Королівство більше не буде надавати допомогу Греції через структури ЄС, оскільки це проблеми зони євро, в яку Сполучене Королівство не входить. Водночас Британія не відмовляється від допомоги Греції по лінії МВФ.

Ще одна традиційна проблема членства Великобританії в ЄС – фінансові відрахування в загальний бюджет. Як вже було сказано, Британія входить до головних країн донорів ЄС. Так з 2011 р розпочалося узгодження базових параметрів чергового довгострокового бюджету ЄС на 2014-2020 рр. (Багаторічний фінансовий план). Переговори, проходили дуже складно, Великобританія і деякі інші країни періодично погрожували накласти вето на проект бюджету. Узагальнюючи заяви британських лідерів, вимоги Великобританії можна сформулювати наступним чином: збереження «британського чека», перерозподіл коштів ЄС на користь інноваційного розвитку, зниження відрахувань від ВВП національних держав і в цілому скорочення бюджету ЄС. Крім того, в розпал гострих дискусій про даний план Д. Кемерон виступив з екзотичною пропозицією сформулювати два бюджету ЄС: один – для єврозони, другий – для всього союзу [5, с. 311]. Втім, серйозно дана пропозиція не розглядалася. Вимога скоротити бюджет ЄС Д. Кемерон пояснював тим, що в умовах кризи і загального скорочення державних витрат виборці не зрозуміють, якщо бюджет ЄС зросте (саме цього вимагали Єврокомісія і Європарламент) [5, с. 315]. Наразі були скорочені витрати на інфраструктурні проекти (в тому числі транспортні, енергетичні, високотехнологічні), науку і політику різні соціальні організації. Єдиний внутрішній ринок ЄС для Великобританії як країни експортера товарів та послуг – найбільш важлива і цікава складова інтеграційного процесу.

Тут звичайно має місце й політична складова цього питання. Так, на думку Е. Гріса, ЄС запропонував законопроект для Британії, згідно з яким на довгі роки відтермінуються такі суто британські проекти як розробка сланцевого газу британськими компаніями, розробка авіаційних шумів у двигунах, які використовуються у військовій авіації та затримка розробки трьохмісячного поліса про тимчасове перебування мігрантів з ЄС, зокрема болгар та румун, що в свою чергу підіграє опонентам Торі Партії Незалежності Сполученого Королівства [6].

Антиєвропейська політична кампанія Н. Фараджа у 2014 р. пройшла доволі вдало, оскільки на місцевих виборах у травні 2014 року Торі поступилися своїми позиціями Партії Незалежності Н. Фараджа. Дана партія може взагалі виступити в якості руйнівної сили не лише проєвропейської політики Д. Камерона але й самої партійної системи Великобританії, яка вже не є двопартійною. Політична стратегія Д. Камерона у Європі сьогодні залежить від одної людини, Ангели Меркель, оскільки як було зазначено вище, Німеччина активно просуває інтереси Британії в ЄС.

Сам же Н. Фарад неодноразово заявляв, що «...Ми не повинні дотримуватися курсу на отримання для Британії вигідної угоди з боку ЄС. Довгостроковий національний інтерес не повинен керуватися короткостроковою політикою Д. Камерона» [7].

Нагадаємо, що сам Д. Камерон генерує ідеї по реформам ЄС. Та на думку П. Манделсона, це британські ініціативи а не європейські. Якщо Великобританія бажає диктувати свої умови ЄС, то їй потрібно бути ключевим гравцем а не стояти осторонь [8]. Чимало британців ототожнюють себе з материковими європейцями, однак з певними економічними та правовими відмінностями. Так, Мартін Келленен пише, що чимало європейців будували проєкт ЄС серцем, в той час як ми, британці, бачимо ЄС крізь призму холодного розуму [9].

Сьогодні ЄС, на думку британців, немає достатнього запасу міцності. Не гнучкі робочі ринки, енергетична політика не відповідають дійсності, але задовольняють пресу. Північ Європи не готова платити за Південь Європи, в той час як Південь не бажає поступатися економічним суверенітетом. Хто хоч якось намагається конструктивно критикувати певні вади ЄС потрапляє до лав популістів або до лав націоналістів. Якщо ЄС у подальшому бажає існувати, то йому потрібно навчитися поважати думку країни. Британці бажають самі управляти своїми національними інституціями, а не виконувати лише директиви від Брюсселя.

На думку А. Даффа, саме добровільне та активне співробітництво між інституціями європейських країн це найкращий шлях будівництва європейського суспільства. Придушення національної специфіки європейських держав та концентрація всієї повноти влади лише в одних руках може суттєво зашкодити європейському будівництву. Брюссель сьогодні має право критикувати та карати тих, хто рухається з його точки зору у невірному напрямі, якщо ми дбаємо про добробут ЄС то його урядовий інститут як Єврокомісія має бути перетвореною у демократичний конституційний уряд [10]. І тут Д. Камерон вказує, що національні міністри мають взяти відповідальність за ті чи

інші рішення у Раді Європи замість списання всіх дій на Брюссель як «цапа відбувайла». Великобританія, зі своїм лібералізмом та демократичною експертною оцінкою, могла б допомогти ЄС стати менш бюрократичним.

Ми, в свою чергу, можемо погодитися з думкою Д. Бофффея, про те, що якщо ми (британці) хочемо, щоб Європа йшла на певні поступки до Британії, то керівникам останньої потрібно бути лідерами такого рівня, як Маргарет Тетчер чи Т. Блер і Жак Ширак у тандемі [11]. Д. Камерон, на нашу думку, проявляє певну слабкість у даному напрямі.

Так, заяви Д. Кемерона про бажання переглянути баланс повноважень між національним (британським) та наднаціональним рівнями влади, а потім провести референдум про членство в ЄС виглядають як поступка євроскептикам в Консервативній партії та Партії Незалежності з метою залучити якомога більше електорату на свій бік. Представники цих партій закликають до виходу зі складу ЄС і не до кінця прораховують наслідки цього кроку для британської економіки.

Як вже зазначалося, товарообіг Великобританії (товар і послуги) з країнами ЄС становить понад 50 %, хоча в останні роки показник має тенденцію до зниження. Вихід країни з ЄС означає відтворення митних тарифів у торгівлі з країнами ЄС, втрати від введення яких неможливо компенсувати за рахунок збільшення торгівлі з третіми країнами. Від експорту безпосередньо залежить 3,3 млн робочих місць в Сполученому Королівстві. Ще більш неоднозначними можуть бути наслідки виходу з ЄС для зовнішньої політики Великобританії, для статусу країни на міжнародній арені. Норвегія і Швейцарія, часто приводяться як можливий приклад для наслідування, але ці країни не мають настільки високих політичних і економічних амбіцій, як Сполучене Королівство. Побоювання Великобританії відносно зростання наднаціональної складової в ЄС небезпідставні. Посилення інтеграції у фінансовій, бюджетній та економічній сферах в рамках єврозони спричинить зміну законодавства для всього Євросоюзу і перерозподіл повноважень на користь наднаціонального центру. На думку німецького канцлера Ангели Меркель, Бюджетний пакт можна розглядати як перший крок до поглиблення економічної інтеграції та політичного союзу. В цілому підтримуючи заходи з виходу країн єврозони з кризи, британський уряд підкреслює, що зростання федералізації в ЄС неприйнятний для Сполученого Королівства, тому необхідно переглянути умови членства країни в Євросоюзі.

В свою ж чергу, у ЄС ніхто не зацікавлений у виході Великобританії з його складу. Сполучене Королівство – безумовний економічний і політичний важковаговик. Багато малих країни ЄС бачать в Британії протизавагу франкогерманському домінуванню.

Позиція Великобританії допомагає підтримувати баланс інтересів в ЄС. В іншому випадку прихильникам принципів вільної торгівлі, відкритої конкуренції та інноваційного розвитку було б складніше відстоювати свої інтереси. Тут головними союзниками Британії виступають Німеччина, Нідерланди і Скандинавські країни. Тому співпраця Британії з ЄС, або її припинення сьогодні лежить лише у площині політичних дискусій партій влади. Однозначно Великобританія сьогодні не готова вийти з ЄС, однак ці дискусії з нашої точки зору є складовою політичних ігор партій з метою залучення якомога більше виборців на свій бік, тим більше, що політичні перегони до британського парламенту вже не за горами.

Бібліографічний список:

1. Danny A. Britain and the EU: We need a recovery that is built to last [Електронний ресурс] / Danny Alexander // The Independent Monday 23 December 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/britain-and-the-eu-we-need-a-recovery-that-is-built-to-last-9022872.html>
2. Renison A. In the EU, a better deal need not only be for Britain [Електронний ресурс] / Allie Renison // The Independent Tuesday 30 April 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/in-the-eu-a-better-deal-need-not-only-be-for-britain-8597170.html>
3. Danny A. Britain and the EU: We need a recovery that is built to last [Електронний ресурс] / Danny Alexander // The Independent Monday 23 December 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/britain-and-the-eu-we-need-a-recovery-that-is-built-to-last-9022872.html>
4. Howell D. Britain, the EU and the Commonwealth [Електронний ресурс] / David Howell // The Independent Wednesday 17 July 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/britain-the-eu-and-the-commonwealth-8713646.html>
5. Капинотова Н. К. Великобритания в Малой Европе и других регионах / Н. К. Капинотова // Дилеммы Британии поиск путей развития / Под ред. Ал.А. Громыко (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. – М. : Издательство «Весь Мир», 2014. – С. 297 – 356.
6. Grice A. Inside Westminster: If the Prime Minister wants to change the EU, he has to stop making enemies [Електронний ресурс] / Andrew Grice // The Independent Friday 20 December 2013. – Режим

- доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/inside-westminster-if-the-prime-minister-wants-to-change-the-eu-he-has-to-stop-making-enemies-9018943.html>
7. Watt N. David Cameron's EU review is futile and cynical, says Nigel Farage [Електронний ресурс] / Nicholas Watt // The Guardian, Monday 22 July 2013. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/22/david-cameron-eu-review-nigel-farage>
 8. Mandelson P. The best place to change the EU is the EU [Електронний ресурс] / Peter Mandelson // The Independent Sunday 28 April 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/the-best-place-to-change-the-eu-is-the-eu-8591163.html>
 9. Callanan M. The EU has to change – or it will shake itself apart [Електронний ресурс] / Martin Callanan // The Independent Sunday 2 June 2013. – Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/voices/comment/the-eu-has-to-change--or-it-will-shake-itself-apart-8641148.html>
 10. Duff A. Why the Tories EU renegotiation strategy won't work [Електронний ресурс] / Andrew Duff // The Guardian Thursday 27 June 2013. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/27/tories-eu-renegotiation-wont-work>
 11. Boffey D. David Cameron acts to stem Tory rebellion over EU referendum [Електронний ресурс] / Daniel Boffey // The Observer, Saturday 11 May 2013. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/politics/2013/may/11/cameron-acts-conservative-rebellion-referendum>

В статье рассмотрены политические рассуждения представителей партии власти, по отношению экономической целесообразности сотрудничества Великобритании и ЕС в таких вопросах как продажа товаров и предоставление услуг странам еврозоны, сотрудничество британских институтов власти с подобными институтами ЕС. Было доказано о неготовности Соединенного Королевства выйти из рядов стран ЕС в силу экономических, исторических и политических причин. Именно политическое рассуждение о дальнейшем выходе страны из ЕС на наш взгляд является ничем иным как политическими уступками современного британского правительства отдельным представителям от тори и особенно Партии Независимости, которая уверенно набирает политические дивиденды с целью их дальнейшего использования на майских выборах в 2015 году.

The political reasoning of representatives of parties of power were considered in the article, in relation to financial viability of collaboration of Great Britain and EU in such questions as a sale of commodities and grant of services to the countries of eurozone, collaboration of the British institutes of power with the similar institutes of EU. It was well-proven about unreadiness of the United Kingdom to go out

from rows countries of EU in force of economic historical and political reasons. Self political dissenting upon the further exit of country from EU to our opinion there is nothing other as certain concessions of the modern British government to the separate representatives from Tory and especially Party of independence, that confidently collects political dividends with an aim them the further use on the May electoral races in 2015.

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2015

УДК 327.57:339.92:332.1

Ткачук Ю. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІВНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В РАМКАХ ЄС

В статті розглядаються інтеграційні процеси, які сьогодні формують стратегічні інтереси різних країн та їх об'єднань. Аналізується транскордонне співробітництво як інструмент вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів в рамках ЄС.

Світовий політичний простір завжди привертав значну увагу як науковців, так і політиків-практиків у зв'язку його невизначеності та неодноректорності. Інтеграційні процеси сьогодні формують стратегічні інтереси різних країн та їх об'єднань. Інтеграційний поступ найбільш європейських країн та їх об'єднання у ЄС викликав значний інтерес сусідніх країн, які не були його членами. По мірі розвитку європейського інтеграційного об'єднання і виявлення його переваг, інтерес з боку сусідів зростає, як і їх бажання отримати повноцінне членство. І у теперішній час, незважаючи на значні труднощі та навіть ризики розпаду, ЄС є конгломератом, куди прагнуть ті, хто не в ньому. І Україна не є виключенням.

З особливою гостротою проблема загальноєвропейських цінностей активізувалася після прийому нових десяти членів у 2004 році через те, що жителям країн Східної Європи, які перебували майже півстоліття в ціннісному просторі колишнього СРСР, було важко освоювати ціннісно-смысловий тезаурус Центральної Європи.

У зв'язку з цим активізувалися як соціально-економічного, так і культурного поля Європи. Для Європейської інтеграції характерні

взаємопов'язані процеси поглиблення інтеграції та розширення географічних меж. Україна була і продовжує бути головним об'єктом пильної уваги ЄС, враховуючи її географічне становище та могутній потенціал. Новий етап розширення та входження до складу ЄС нових членів поставив перед об'єднанням проблему перспектив подальших відносин з новими транскордонними сусідами, в тому числі з Україною. На превеликий жаль, незважаючи на те, що ще у 2007-2008 рр. велися переговори між Україною і ЄС про укладання Угоди про Асоціацію, насамперед, економічну інтеграцію, у листопаді 2013 року українська влада в односторонньому порядку вирішила відмовитися від підписання угоди. Після подій Євромайдану, у 2014 році така Асоціація була підписана.

У той же час для вступу до ЄС країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям, прийнятим у 1993 році, які стосуються дотримання демократичних принципів, прав та свобод людини, правової держави і наявності конкурентоспроможної ринкової економіки, а також спільних правил та стандартів ЄС.

Стратегією створення об'єднаної Європи як єдиного політичного та символічного (культурного) утворення передбачалося досягнення соціально-економічної стабільності й безпеки в регіоні. Важливим аспектом культурної класової стратегії європейської інтеграції стала ідея європейського громадянства. Це свідчило про орієнтацію суспільної свідомості на формування європейської ідентичності як цивільного типу національної ідентичності [1].

Як зазначає британський дипломат Роберт Купер, «постмодерністський ЄС пропонує свій образ кооперативної імперії, загальної свободи і загальної безпеки, без етичного домінування і централізованого абсолютизму, до яких тяжіли колішні імперії, але також і етнічної винятковості – відмітної ознаки національної держави».

Відповіддю ЄС на нові заклики стало послання Європейської комісії Ради ЄС та Європарламенту «Ширша Європа – Сусідство: нові рамки відносин з нашими східними та південними сусідами». До цього документу запропоновано нові програми та нова схема використання нових та діючих програм «сусідства», під які підпадають Росія, «Західні нові незалежні держави» (Україна, Молдова, Білорусь) та країни Південного Середземномор'я (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Палестинська Автономія, Сирія, Туніс). Часові межі дії нової стратегії не визначено, але йдеться про період, що дорівнює, принаймні, десяти рокам, а також і надалі проголошується, що здатність Союзу забезпечувати для своїх громадян безпеку, стабільність та сталий розвиток не буде більше відокремлюватися

від його інтересів тісного співробітництва із сусідами. Щоб забезпечити стабільність як всередині, так і по другий бік кордонів нового Союзу, ставиться на мету створення та розвиток «зони процвітання та дружнього сусідства – кола друзів, з якими ЄС здійснює тісні та мирні стосунки, стосунки співробітництва. Створення разом з сусідами «зони спільного процвітання та спільних цінностей, що має за основу більш глибоку економічну інтеграцію, інтенсифіковані політичні культурні відносини, підвищений рівень транскордонного співробітництва та спільну відповідальність щодо попередження конфліктів між ЄС та його сусідами.

Стратегія «сусідства» торкається універсального спектру відносин на міжнародному, регіональному та локальному рівнях. В документі не вирішуються питання подальшого розширення ЄС та нового членства, тому це питання залишається відкрити, особливо для тих європейських країн, які чітко висловили своє бажання приєднатися до ЄС.

Поряд з цими питання розширення має бути обговорено вже за участю нових держав, які прийняті до ЄС, а через те рамки сусідських відносин навіть у середньостроковому вимірі не включатимуть таких питань, тобто «сусідські» відносини відокремлюються від питання вступу до Європейського Союзу. Для Європейської інтеграції характерні взаємопов'язані процеси поглиблення інтеграції та розширення географічних меж.

Щодо інтересів нашої країни, то на сучасному етапі її національні інтереси сконцентровані на демократичній трансформації суспільних відносин. У цих умовах держава, спираючись на систему національних інтересів, покликана здолати кризу, забезпечити розвиток і підтримку соціально-культурного і духовного відродження українського суспільства, забезпечити ефективне функціонування політичної системи в умовах стабільності, соціальної згоди й сприятливих міжнародних умов при утриманні колективної безпеки.

Слід зазначити, що однією з серйозних причин, що ускладнює процес загальноєвропейської інтеграції, було зловживання саме правовою регламентацією взаємодії на міждержавному рівні і нехтування її соціально-етичною складовою на рівні відносин між людьми [2]. І понині особистість Договором про Європейський Союз та Європейською конвенцією прав людини розглядається лише як політично-правовий суб'єкт, без урахування інших аспектів. У той же час правова система ЄС передбачає узгодження законодавства держав – членів і міжнародного права, з метою регулювання процесу

європейської інтеграції, створення та діяльності наднаціональних інститутів і відносин в межах ЄС.

У цьому аспекті важливе значення набуває поняття «єврорегіон» як інституціалізована форма транскордонного співробітництва, де шляхом співпраці учасників вирішуються спільні політичні, соціально-економічні, інформаційні проблеми та відстоюються регіональні інтереси. Обґрунтування необхідності прикордонного співробітництва міститься в Європейській хартії прикордонних і транскордонних регіонів, яка була прийнята 19 листопаду 1981 року на німецько-голландському прикордонні.

Ініціативи щодо утворення євро регіону в Україні виникли ще у 90-х роках ХХ століття. Перші транскордонні зв'язки були налагоджені між Кроснянським воєводством Республіки Польща, регіонами північно-східної Угорщини та Закарпаттям.

Геополітичні пріоритети зовнішньої політики ґрунтуються на тому положенні, що Україна – європейська держава, яка повинна зміцнювати, розширювати всебічні зв'язки з державами Європи. У той же час, Україна – колишня республіка колишнього СРСР, яка тісно пов'язана з усіма ними, і тому потребує збереження та подальшого розвитку взаємовигідних відносин з ними.

Нині складаються умови, в яких зовнішньополітична діяльність України на базі «багатовекторності» не відповідає ані внутрішній ситуації, ані геополітичним процесам. Водночас позиціонування України як держави з незалежною зовнішньою політикою, виходячи з її практичної можливості забезпечувати свою присутність на міжнародній арені, майже неможливо.

З одного боку, Україна сама потребує того, що вимагає від неї Захід – посилення демократії, розбудови ринкової економіки, незалежної судової системи, забезпечення свободи ЗМІ, вільного волевиявлення громадян. З іншого – посилення впливу Росії, активізація зусиль для залучення України до Євразійських структур та намагання послабити Українську державу. В зв'язку з цим змінюється контекст взаємостосунків Україна – ЄС. Однак слід чітко розрізняти два поняття: проведення символічної політики та виконання умов вступу до Євросоюзу.

Так, Україну почали позитивно сприймати в демократичному світі, але не слід забувати, що сьогодні лише закладаються передумови нової моделі держави і суспільства, і при цьому багато що залежить від волі як еліти, так і всього українського народу. Україна має відповідати копенгагенським критеріям, які передбачають стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство права, забезпечення прав

людини, повагу і захист прав меншин, ринкову економіку. Окрім цього, вона має взяти на себе зобов'язання, які випливають із членства ЄС. Так, Україна стала учасницею значної кількості важливих міжнародних договорів.

Визначення геополітичних інтересів України потребує врахування складної системи інтересів різних країн, розкладу сил – економічних, політичних, військових у кожному з регіонів світу. Особливо це стосується найближчих сусідів України і потуг глобального значення, що прагнуть знайти власні інтереси в Україні, або самі становлять для неї особливий інтерес.

Пріоритетність відносин з Європейським світом визначається насамперед національними інтересами України, яка прагне інтегруватися в Європейські структури не за будь-яку ціну, а за урахуванням усіх можливих наслідків для зовнішньої та внутрішньої політики країни [3].

Європейська інтеграція є феноменом, який всебічно розвивається, поширюється і вдосконалюється. І цей напрямок є своєчасним для подальшого становлення України як самостійної, незалежної, європейської країни.

Чотири системні перемінні – світова економічна криза, ріст нових центрів сили, зменшення потуг США та зростання ролі України є не другорядним питанням.

Геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України є її розвиток як незалежної суверенної держави сучасного світу за умов збереження її національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету власної соціально-культурної ідентичності.

Цей інтерес стає сьогодні загальновизнаним як серед правлячої еліти, так і в масовій свідомості. Його реалізація є головною передумовою забезпечення добробуту, безпеки соціального і культурного розвитку всіх громадян України.

Очевидно, що й для Європейських країн Україна є потенційним партнером і не лише з політичної точки зору, як важливий фактор формування системи колективної безпеки на континенті, а і з економічної – як великий споживчий ринок, джерело відносно дешевої робочої сили, як країна з невикористаним повною мірою інтелектуальним, науково-технічним і виробничим потенціалом.

Ключовими критеріями, що впливають на роль нашої держави в новітній європейській спільноті мають бути: відкрите громадянське суспільство, ефективне функціонування ринкової економіки, верхо-

венство права, цивільний демократичний контроль над військовою сферою, послідовність і передбачуваність у зовнішній політиці [4].

Інтеграція України до Європейського Союзу є одним з її основних зовнішньополітичних пріоритетів держави. У зв'язку з визначенням України основної мети – інтеграції до Європейського Союзу, включаючи членство в цьому міжнародному об'єднанні, – важливим завданням є приведення українського законодавства у відповідність до прав Європейського Союзу. Це забезпечить розвиток політичної, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави, сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведення його до рівня, що склався у державах – членах ЄС, створення правової, соціальної, демократичної держави, яка посяде гідне місце у світовому співтоваристві.

Україна повинна обрати свій шлях з урахуванням власних інтересів та визнати сталий розвиток метою свого подальшого соціально-політичного та економічного розвитку.

В умовах, що склалися у сучасній Україні, для неї було б доцільним докласти особливі зусилля щодо розширення та поглиблення транскордонного співробітництва з сусідніми країнами. Це дозволить їй значно розвинути існуючі міжнародні зв'язки, здійснювати соціально-економічну інтеграцію на мезорівні, підвищити якість життя населення не тільки в прикордонних районах, але і в країні в цілому. Важливу роль в цьому можуть зіграти єврорегіони.

Грунтуючись на основних положеннях мадридської конвенції (Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями або місцевими органами влади), а також існуючих реаліях транскордонного співробітництва, єврорегіони можна розглядати як форму транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади регіонів двох або більше держав, маючих спільний кордон, та з іншого боку, як інструмент вирівнювання та підйому рівнів соціально-економічного розвитку регіонів.

У останньому випадку єврорегіон постає своєрідною «з'єднувальною судиною», через яку з одного регіону до іншого можуть «переливатися» товари, послуги, робоча сила та капітали.

В умовах невизначеності щодо геоекономічної стратегії України та боротьби Євросоюзу та ЄврАзЕС за включення її до сфери власних інтересів, країні доцільно акцентувати увагу на підсиленні транскордонного співробітництва з певними державами, використовуючи для цього як форму та інструмент такого співробітництва сформовану систему єврорегіонів. Особливе значення транскордонне співробітництво

набуває у відносинах з Росією, з якою Україна має найбільш протяжний кордон. Більше того, у випадку реалізації Україною євроінтеграційного вектору, російсько-українське прикордоння, на якому вже створений та функціонує каркас єврорегіонів, може стати в певній мірі своєрідною «противагою» євроінтеграції. У зв'язку з чим подальше протистояння та відкрите втручання Росії у внутрішні справи України, у тому числі навіть змагання анексії територій (на початку Крим, потім Донецька і Луганська області тощо) мають вкрай негативні наслідки для обох країн і Європи в цілому. Тому необхідність подолання російсько-українського конфлікту, який носить характер латентно-воєнного, є найславнішою метою не тільки європейських країн, але і країн світу, бо у теперішній час локальні війни можуть дуже легко перетворитися у глобальні.

Бібліографічний список:

1. Європейський Союз (ЄС) // Геополітика : енциклопедія. – К. : Знання України, 2012. – С. 294-296.
2. Закревський В. Е. Європа, Україна, США: ціннісні системи / В. Е. Закревський // Перспективи. – 2011. – № 2 (48). – С. 42-48.
3. Каменчук Т. О. Геополітичні інтереси України / Т. О. Каменчук // Україна – Литва: безпековий вимір нових геополітичних стратегій. – Одеса, 2012. – С. 48-51.
4. Голіков А. П. Транскордонне співробітництво України в сучасних умовах її геоекономічної стратегії / Голіков А. П., Шуба Н. В. // Бізнес-інформ. – 2013. – № 6. – С. 42-45.

В статье рассматриваются интеграционные процессы, которые сегодня формируют стратегические интересы разных стран и их объединений. Анализируется трансграничное сотрудничество как инструмент выравнивания социально-экономического развития регионов в рамках ЕС.

This article discusses the integration processes, which today form the strategic interests of different countries and their associations. Analyzed cross-border cooperation as a tool for alignment of the socio-economic development of regions within the EU.

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2015

СТРУКТУРНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

В статті визначаються така категорія, як «модернізація», що належить до провідних структурних, концептуальних ознак трансформації або транзиту як певної проекції західних моделей розвитку на культури колишнього табору СРСР. Все це спонукає до зовсім невтішних прогнозів, а інколи розпачу, бо абстракція «модернізація» майже ні про що не говорить. Якщо на рівні економіки вона працює в контексті зміни інфраструктури, то на рівні політичних, ідеологічних систем, пов'язаних з інституалізацією громадянського суспільства, виглядає метафорою.

Вступ. Структурні перетворення соціальних систем не можуть бути абстрактними. Вони не зводяться до тої модернізації, яка може бути суто косметичною або здійснюватися у рамках маркетингових дефініцій і трансформації. Маркетизація, яка відбувалася з гайдаромікою, призвела до шокової терапії і до того колапсу, в якому знаходилася вся низка країн колишнього СРСР. Складно розігрується й російська карта.

О. Мотиль робить висновок: «Хоча видається, що Україна стане ще залежнішою від Росії ніж зараз, у цьому немає нічого трагічного. Якщо російські еліти залишаться прозахідними і продовжать розвивати свою країну в більш демократичному ринково орієнтованому руслі, російсько-українські стосунки будуть схожими у кращому разі на стосунки США і Канади. У гіршому – США і Мексики. Песимісти могли б сказати, що Росія стикається ще з більшими перешкодами демократизації, маркетизації, ніж Україна. Тоді оптимісти могли б висунути контраргументи, що якщо і коли Росія знову змінить свій курс, західні політики втрутяться і відновлять тісніші стосунки з Україною – за умови могли б сказати у свою чергу песимісти, що тривалі зв'язки з паразитичною Росією, не зроблять Україну ще більш не здатною до реформ» [6, с. 40]. Після виходу у світ цього видання пройшло десять років, різко помінявся вектор українсько-російських відносин. Шантаж, анексія, блокпости і терор стають реальністю наших днів.

Справа в тому, що сама суть модернізації зводиться до того перманентного процесу, який в свій час Микита Хрущов визначив як «наздогнати і перегнати Америку». Перегнати вже не вдасться, але ж

треба наздогнати. І ця потреба без кінця наздоганяти, наздоганяти, наздоганяти, ця другосортність або нижчевартість цих країн, які так невдало назвали країнами третього світу, звичайно, характеризує не весь соціокультурний комплекс, що визначає образ світу, образ людини і цінності буття в цьому світі. Але ми вже звикли до маркетингового підходу. Звикли до вузько політичних дефініцій. До ідеологічних схем. І вже в цьому коридорі, достатньо тісному, відбуваються ті складні деформації, трансформації, де культури нівелюються, трансформуються і кидаються на поміст низьких смаків, замінюються масовою культурою або культурою більш низького гатунку.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблематиці модернізації економіки та соціального потенціалу пострадянських країн присвячені роботи В. Андрущенка, Є. Бистрицького, А. Гілева, М. Рябчука [1; 2; 3; 8], проте є малодослідженими аспекти модернізації як метакультурного явища та фактору глобалізації.

Мета статті – визначити соціокультурні детермінанти модернізації соціального потенціалу пострадянських країн як складової транзитологічної парадигми.

Основна частина. Весь цей перебіг подій потребує, щоб кожна країна намагається шукати свою домінанту: релігійну, як це, наприклад, визначають ісламські фундаменталісти; культурну або націоналістичну, як це визначають зараз, зокрема, в Україні. Попередня її спроба, коли у владу йшли літератори і намагалися гуманізувати політику виявилась невдалою, бо вони швидко перетворилися на ще гірших бюрократів, ніж комуністичні діячі.

Т. Кузьо помітив що транзитологія колишнього комуністичного світу зосереджується на питанні демократизації та маркетингу. В той час, як потрібно знайти середній термін, який він визначає як інституалізацію. Інституалізацію потрібно розглядати в широкому, не лише об'єктному визначенні в нормах, інститутах, кількості партій, наприклад, яких достатньо, а в діючих нормах, спонуках, які приводять ті чи інші партії до влади. Цей автор відмічає: «Розглядаючи невідповідності одночасних перетворень, науковці часто звертаються тільки до проблем створення ринкової економіки і одночасно демократизації. Рідко, коли вчені розглядають несумісність державно інституційного і державно громадського будівництва з демократизацією і маркетинговою» [5, с. 46].

Можна сказати, що йдеться про певний синкретизм. Це той нероз'єднаний вузол, який не можна розглядати поодиночки як демократизацію, маркетингову, інституалізацію, а також національне громадянське будівництво (чотири частки модернізації). Тобто громадське

суспільство – це та структурна реальність соціуму, яка водночас не виникає. Потрібен певний етап і потрібні певні кроки зростання для того, щоб воно виникло. І намагання все просто звести до перетворень, до структурних перекомбінацій, перебудовань залишається абстрактним прогнозуванням непередбачених результатів.

До речі, це стосується й глобалізації. Л. Голмс наводить 13 чинників, які зумовлюють більшу всеохопність посткомуністичних перетворень, порівняно з соціальними перетвореннями, що відбуваються раніше в інших регіонах світу:

- зростання рівня суверенності і націоналізму;
- поганий розвиток демократичної і політичної культури і незрілі суспільства:
- велике очікування і надмірна віра у лідерів при їхній обмеженій здатності проводити швидкі зміни;
- неповага до інституції: існує потреба у вихованні колективної довіри до держави, верховенства права і конституції;
- скептичність щодо великих теорій;
- ідеологічний вакуум за відсутності базової загальносприйнятної ідеології та основних принципів;
- безладдя і вакуум у сфері моралі;
- загальна всеохопна революція;
- брак динамізму у трансформативних процесах;
- нестабільність: немає загальної згоди щодо темпів послідовності при частих змінах урядів;
- поширеність почуття незахищеності;
- менша доступність закордонної допомоги, ніж це було на ранніх етапах перетворень;
- проблема легітимації: старорежимні еліти, яким суспільство не довіряє, залишаються на своїх місцях» [9, с.47].

Можна продовжити цей список. В кожній країні трансформації відбуваються в своїх модифікаціях, але головне, що блок, який визначений цим автором як чотирьохскладова компонента транзитології, включає в себе демократизацію, інституалізацію, маркетизацію, а також формування національного громадянського суспільства. Ця сукупність є системою матрицею, що потребує не лише модифікацій та структурних перетворень, а перетворень системних, які визначаються певною ментальністю і культурою. Фактично це й складає антропний фактор модернізації соціального потенціалу.

Так, зрештою в Україні та Росії очікувалася більш швидка мобілізація трансформаційних процесів, а в Каспійському регіоні вони виглядали більш проблемно, але зараз усі країни вирівнялися, і тут

необияким фактором є наявність енергетичних ресурсів як базового чинника інтеграції в світовий європейський простір. Виходячи з того, що формальна юридична структура вже була детально визначеною, у 1990 році був прийнятий «Закон про економічний суверенітет України», «Закон про форми власності», а також «Про оренду державної власності».

Адже, важливо, що вони залишаються суто формальними і стикаються з цілою купою підзаконних актів, які впроваджуються «законом життя». Кожна нова команда, яка приходить до влади, намагається трансформувати цей підзаконний комплекс впровадження в життя цих законів, виникає безкінечна чехарда з правилами гри, що ніяк не приваблюють до себе.

Якщо до здобуття незалежності економіка України залежала від СРСР і одна третина обсягу продукції обмінювалася в цьому просторі, то після проголошення незалежності Україна, стала відкритою країною і практично проблема експорту та імпорту товарів була знята. Вона відповідає аналогічним показникам: Канади, Бразилії, Італії та інших розвинутих країн. Крім того Україна стала суб'єктом міжнародних фінансових ринків. Виникає можливість взаємодії з національними транскорпораціями через прямі іноземні інвестиції. Але ці можливості реалізуються вкрай повільно і неефективно.

Отже, всі дослідники сходяться до того, що Україна на стартових позиціях мала кращі показники, ніж інші країни. Однак нерішучість у проведенні економічних перетворень і той шок, який відбувся від розриву громадських зв'язків з іншими союзними республіками, відкинув економіку країни на декілька десятиліть назад. Інноваційна модель розвитку потребує різних системних складових, які в Україні існують в неповній мірі. Зокрема відчувається нестача енергоресурсів, а це прив'язує до Росії.

Металургійне виробництво і взагалі вся сфера, яка залишилася від колишнього СРСР, машинобудівні комплекси, наприклад, залишилися в старих структурних рамках технологічних ознак. Модернізація їх відбувається досить повільно, якщо взагалі відбувається. Завищені ціни на паливо створюють ситуацію, яка інколи приводить до колапсу і до зникнення певних виробничих комплексів.

С. Колчин висуває свою матрицю модернізації економіки. Він пише: «В ланцюгу: інвестиції, наука і технології, менеджмент, людський капітал, кожний ресурс, в теперішній час є слабким ланцюгом. Це свідчить про песимістичну оцінку перспектив масштабної прискореної модернізації економіки України» [4, с. 100].

Отже, економічний підхід оперує майже тими ж самими складовими, які зазначали соціологи та політологи Заходу, але в контексті економічної моделі. Цей же автор відзначає що іноземний капітал інвестування в Українську економіку не перебільшує 5-8 %, в порівнянні з Казахстаном, де ця цифра наближується до 33 %, в Естонії до 90 %. Таким чином, можна бачити, що прямі іноземні інвестиції, які є основним фактором модернізації економіки не діють як важливий акт глобалізаційних процесів. Складна ситуація і з науковим потенціалом, хоча за кількістю наукових робітників країна займає одне з перших місць в світі. Відчувається відтік спеціалістів на Захід. Україна в більшості орієнтована на старі технології, не спроможна до такої модернізації, як, наприклад, Китай і інші країни третього світу.

Цікавою є оцінка цього російського економіста і політолога щодо перспективи відношень України і ЄС: «На наш погляд, співробітництво з Євросоюзом, яке намічається в рамках європейської політики сусідства (ЄПС) навряд чи може привести до справжнього «інноваційного прориву» в українській економіці. Євросоюз і не ставить таких завдань. Мета ЄС в Україні і в цілому поясі «східноєвропейських сусідів» є більш прагматичною: наблизити правові, навчальні і технічні стандарти, покращити інституційне середовище і в цілому інвестиційний клімат, щоб європейські інвестори могли активно працювати на українському ринку і мали тут надійні гарантії своїх вкладів» [4, с. 108].

Цей прогноз звичайно є проросійським. Але в Україні відбулася, особлива після Євромайдану, своєрідна мегаорієнтація на ЄС. ЄС буквально стає новітньою релігією середнього класу та молоді. Чи слід відмовлятися від контакту з Росією, від всіх тих контактів які існували протягом десятиліть в СРСР? Наскільки це питання є актуальним після анексії Росією Криму і підживлення громадянської війни на Сході України?

Можна, однак, стверджувати, що не можна різко змінити плюси на мінуси, а просхідний і прозахідний варіант визначити як пріоритетні. Перспектива і розвиток мають бути відповідними до стандартів ЄС і орієнтовані на Євроінтеграцію. Проте розігрується безкінечна карта конфронтаційного позиціонування, де США, ЄС, Росія, Китай впливають на трансформацію геополітичних векторів розвитку та модернізації пострадянського простору.

Конфронтація, звичайно, не призводить до системного бачення проблем глобалізації і, більше того, цілісного врегулювання цих проблем. Ідея побудови єдиного економічного простору між Росією, Україною, Білорусією і Казахстаном, що була ініційована В. Путіним,

стала не актуальною після військових подій в Україні. Вже Білорусь та Казахстан думають, як захистити себе в умовах аморальної анексії та тотальної брехні. Проте Митний Союз інтенсивно презентується як гіперекспансіоністська політика Росії.

Виникає цікава спокуса, або реалізувати євразійський проект Росії і стати в чергу за російським капіталом в контексті інтеграційних модулів, яких вже достатньо на території колишнього СРСР, або шукати альтернативні варіанти. Президент О.Г. Лукашенко використовує два варіанти. З одного боку, він виголошує ідеологічно свою належність до проросійської орієнтації, а, з іншого боку, шукає інші варіанти. Так, поліцентризм стає висхідним і вихідним в державній політиці Білорусі. Втім, наскільки його буде підтримувати Росія, імперські амбіції якої зростають?

Країни Балтії, на відміну від інших країн СРСР, знаходяться в кращій позиції, бо вони вступили швидко в ЄС, а в складі СРСР знаходилися не так довго. Це призводило до того, що модернізація там відбулась набагато простіше і була пов'язана зі сприятливими геополітичними умовами, що перетворили регіон в сухопутний морський міст між Сходом і Заходом. Це дало величезну долю здобутків від транзиту між Росією і Європою, а також від фінансових операцій. Важливо, що ці країни більш рішуче здійснили інвестиції в свою економіку.

В Естонії накопичений об'єм міжнародних інвестицій склав 97,2 % в 2006 році. В Латвії і Литві відповідно 33,1 % та 33,6 %. Втім такі показники були можливі саме за умови геополітичних і геоекономічних обставин. Бурхливий розвиток відбувається в плані інформаційної економіки. Так, в країнах Балтії виникає той ринок, який починає конкурувати навіть з китайським. Розвиток інформативної економіки перетворює балтійський анклав в один із найбільш конкурентоздатних на території пострадянського простору.

Отже, якщо порівняти темпи модернізації структурних перетворень в Україні, країнах Балтії, Молдові, Білорусії, то вони вражають своїми контрастами, але ці країни в геополітичному і в географічному положенні є певними буферними зонами, перехідними від Росії і країн центральної Азії. Проте і Росія, і країни центральної Азії знаходяться в кращому положенні саме через ті обставини, що тут існує наявність великих енергетичних ресурсів. Ці країни спеціалізуються переважно на транзиті ресурсів. Так, Казахстан має величезні мінеральні та енергетичні ресурси. Він займає одне із перших місць в світі по запасам цинку, вольфраму, друге місце по запасам срібла, свинцю, хроміту, третє – міді, марганцю, а по запасам золота виходить в першу десятку.

На долю країни прибуває приблизно 8 % світових запасів залізної руди і близько 25 % урану. За запасами нафти займає 13 місце в світі, нафтовий показник Казахстану на ділянках суші складає 3,6 млрд. тон, по газу близько 2 трильйонів кубічних метрів. Запаси Казахської території шельфу складають порядку 15 млрд. тон. [4, с. 67].

Ці данні свідчать про те, що країна може не турбуватись про свій економічний розвиток і не турбуватись про високі технології, як це робить Китай, виходячи з своїх ресурсних обставин і економічного потенціалу. Але така позиція є марною, вона швидко відсувається вбік сировинних додатків високо технологічно озброєних країн і потребує модернізації технологічного потенціалу країни.

Звичайно, в промисловому виробництві провідні позиції займають анклавні, що здобувають нафту, газ і інші енергоносії. Проте Казахстан також займається тим, що намагається адаптувати до умов ринкової економіки інші національні сфери своєї культури, зокрема науку, культуру і ін. Це одна із мобільних і потенційно відкритих країн, яка активно приймає участь в різних напрямках взаємодії з країнами, які проявляють інтерес до енергоносіїв цієї країни. Важливо сказати, що країни Каспійського регіону в силу своєї ментальності не могли прийняти тої шокової терапії, яка так швидко призвела до модернізації економіки в країнах Балтії.

Так, зрештою в Узбекистані перехід на ринкові умови господарювання розтягнувся на певний час завдяки тому, що тут існує багато непрацевдатних, зокрема, пенсіонерів, дітей до сімнадцяти років, непрацюючих, багатодітних жінок. Ця демографічна умова призвела до актуалізації значного природного і виробничого потенціалу, а також ресурсів, які оцінюються сумою порядку одинадцяти трильйонів доларів. Призвела до того, що в цій країні лібералізація економіки і реформи щодо лібералізації всіх субструктур інституцій виглядають поки що нездійсненими в певній мірі. Так, держава встановлює ціни на бавовну і зерно через держзамовлення. Її контроль зберігається в ціноутворенні, розподілі кредитів і валютному регулюванні при високому рівні державної присутності в економічній сфері.

Про високий рівень державної присутності в економічній сфері, говорять наступні показники: бюджетні доходи складали від 35 % до 45 % ВВП, доля державних інвестицій в їх загальному об'ємі – 20 %, незначний об'єм нецентралізованого експорту. Держава підтримує крупні і середні підприємства, поступовість їх перепрофілювання і приватизації, що дозволило уникнути значного спаду виробництва промислової продукції [9, с. 189].

Отже, принципи шокової терапії не завжди спрацьовують, вони спрацьовують краще в буферних зонах, орієнтованих на транзит, на швидку маркетизацію торгівлі, але там, де вони пов'язані з традиційним патріархальним укладом, з виробництвом, яке потребує значних зусиль, саме таким є виробництво бавовни в Узбекистані, є не ефективними. Потрібні інші підходи, саме це і було визначено керівництвом цієї країни.

Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, відносять до групи найбільш бідних країн світу, не дивлячись на те, що вони мають значні природні ресурси, вони знаходяться на достатньо низькому рівні економічного розвитку. Отже, ми бачимо ту картину стагнації, яка існує і продовжує існувати в тих країнах, де утворилися напівдиктаторські режими, де далеко не лише до демократичних перетворень, але й до структур громадянського суспільства.

Висновки. Утворення диктаторських режимів у країнах пострадянського простору, сповнених середньовічних норм життя і ментальності, відкидає суспільство далеко від доби модерну. Це свідчить про те, що розпад СРСР виявився по-різному руйнівним для різних країн.

Якщо шокова терапія спрацювала у буферній зоні країн, а також країнах, які більше пов'язані з транзитом товарів, нафти, газу, то країни, які не мають енергетичних ресурсів, або мають величезні ресурси при нерозвинутому інституалізованому економічному секторі, знаходяться у занепаді. Отже, можна стверджувати, що сама позиція структурної модернізації, яка висунута західними транзитологами, політехнологами, виглядає вкрай неоднозначною для різних країн. Системна домінанта цієї модернізації у кожній країні має бути орієнтованою на той чи інший енергетичний ресурс, а також економічний потенціал, пов'язаний з виробництвом сировини та ін.

Географія структурної модернізації є вкрай строкатою, різниця темпів змін залежить від географічних, геополітичних, енергетичних чинників. Можна задати питання: а, якщо прийняти китайську модель і здійснювати всі структурні модифікаційні перетворення саме у форматі адаптивної стратегії? Саме в контексті китайської адаптаційної моделі, залишаючи ідеологічні чинники і всі ті механізми, які зараз функціонують в країнах СНД? Таке питання виглядає не просто риторичним, але й утопічним. На жаль, Росія, Україна і інші країни колишнього СРСР, не мають такої історичної спільності, як Китай. Республіки колишнього СРСР були і є настільки різними за своєю ментальністю, за своєю економікою, за своєю релігією, за своєю культурою, що комуністична ідеологія не змогла і не зможе стати

адаптивним буфером і стримуючим фактором модифікації пострадянського простору.

Тому припустити таку можливість, як це роблять неокомуністи, можна, але вона є непродуктивною. Стан, яким чином виходять країни із кризи, виглядає не адекватним і не співмірним з тими даними, які мають ці країни, із географічним, геополітичним положенням цих країн, з їх енергоресурсами. Особливо це стосується країн, так званої «буферної зони», таких, як Білорусь та Україна.

Зокрема, можна стверджувати, що цей безкінечний варіативний або компромісний простір, який потребує шукати шляхи існування двох анклавів – євразійського та європейського – має свою рацію. Модернізація економіки, соціального потенціалу в цілому країн СНД потребує узгодженості, але вона не може здійснюватися на декларативних засадах, які формуються на рівні дискурсивних, клубних, риторичних методологій.

Бібліографічний список:

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
2. Бистрицький Е. Посткомуністична філософія посткомуністичної доби / Євген Бистрицький // Політологія посткомунізму. – К. : Політична думка, 1995. – С. 13 – 67.
3. Гилев А. Межэлитные взаимодействия в условиях «цветных революций» / А. Гилев // Вестник Пермского университета. Серия «Политология». – 2007. – № 2. – С. 109 – 122.
4. Колчин С. В. Энергетические проблемы национальных экономик: структурные изменения и энергетическая безопажность / С. В. Колчин // Постсоветское пространство в глобализирующемся мире. Проблемы модернизации. – СПб. : Алетейя, 2008. – С. 64 – 87.
5. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Тарас Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – С. 45 – 71.
6. Мотиль О. Україна в теоретичній перспективі: песимистичні прогнози, оптимістичні контаргументи та одна чи дві провокації / О. Мотиль // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – С. 30 – 45.
7. Постсоветское пространство в глобализирующемся мире. Проблемы модернизации. – СПб. : Алетейя, 2008. – 312 с.

8. Рябчук Н. Украинская посткоммунистическая трансформация: между дисфункциональной демократией и неконсолидированным авторитаризмом [Электронный ресурс] / Н. Рябчук. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2010/06/01/ukraine>
9. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2004. – 362 с.

В статті определяються така категорія, як «модернізація», яка належить до ведучим структурним, концептуальним означаючим трансформації або транзиту як певної проекції західних моделей розвитку на культури лагерь СРСР. Все це побуждає до дуже неутішительним прогнозам, а іноді до відчаю, тому що абстракція «модернізація» майже ні про що не говорить. Якщо на рівні економіки вона працює в контексті зміни інфраструктури, то на рівні політичних, ідеологічних систем, пов'язаних з інституціоналізацією громадянського суспільства, виглядає метафорою.

In the article determined such category, as «modernization» which belongs to the leading structural, conceptual signs of transformation or transition as certain projection of western models of development on the cultures of the former to the USSR camp. All of it induces to the quite sad prognoses, and sometimes to despair, because abstraction «modernization» almost about anything does not talk. If at the level of economy it works in the context of change of infrastructure, at the level of the political, ideological systems, related to by determination of institutes of civil society, looks a metaphor.

Стаття надійшла до редколегії 19.01.2015

УДК 316.652(477)

Скриль С. А., Херсонський економічно-правовий інститут

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО

У статті розглянуто проблеми трансформації політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в Європейське співтовариство. Досліджуються особливості «єдиного політичного простору» країн Балтії, що сформований після розпаду СРСР.

Розпад СРСР та поступове розширення Євросоюзу є тими факторами, що вплинули на формування та розвиток політичних систем

держав Балтії. Визначення особливостей демократичного транзиту Латвії, Литви та Естонії, а також утворення цими державами єдиного політичного простору залишається актуальним об'єктом політологічного дослідження. Тематика статті має також практичне значення, оскільки досвід держав Балтії у проведенні структурних політичних реформ, у послідовній адаптації політичних інститутів до зразків держав ЄС, може бути використаний при проведенні в Україні комплексної державно-правової реформи.

Проблематика політичних трансформацій на постсоціалістичному просторі розглядалися, зокрема, у працях З. Бжезинського, С. Ліпсета, С. Хантігтона, М. Ільїна, І. Кудряшової, А. Мельвіля, М. Миронюка, Д. Стукала та інших. Питання формування сучасних політичних просторів, що мають певні спільні риси функціонування політичних систем та сповідують єдині геополітичні цілі, досліджувались П. Андерсоном, Н. Бреннєром, П. Бурдьє, С. Голуновим, М. Косолаповим, М. Лебедевою, І. Прохоренко, Г. Пушкарьовою, М. Стрежнєвою та іншими.

Ключовим поняттям політичних змін в посткомуністичних державах є поняття демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії. Загальними для багатьох держав етапами демократичного транзиту є наступні. Перший – криза авторитарного режиму та його лібералізація. Криза диктатури може мати як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні причини. Ослаблення або втрата режимом легітимності є важливою складовою політичної кризи. Зниження легітимності відбувається не тільки на рівні широких верств населення, але й на рівні еліт. На цьому етапі формується відкрита опозиція режиму, що призводить до створення конкурентного політичного середовища. Другий етап – встановлення демократії. Основним процесом на цьому етапі є інституалізація демократичних механізмів державної влади. Важливе значення набуває процедура розробки конституції та прийняття нового виборчого законодавства. Невід'ємною складовою демократизації влади виступає вибудовування ефективного механізму «стримувань і противаг». Нарешті, завершальним етапом легітимації нової політичної системи є реалізація принципу верховенства права у діяльності всіх політичних інститутів. Демократичним інструментом і одночасно – гарантією такої реалізації є функціонування незалежної судової влади, яка забезпечує втілення міжнародних стандартів у галузі прав людини в конституційну (на рівні конституційної юстиції), адміністративну (на рівні адміністративної юстиції) та правоохоронну (судами загальної юрисдикції) практику.

У науковому співтоваристві на початку 90-х років минулого століття склалось класичне розуміння стадій посткомуністичної трансформації, яке знайшло відображення у працях З. Бжезинського. На його думку, необхідно виділити три стадії такої трансформації. Перша стадія (1-5 років) передбачає прийняття нової конституції, нової виборчої системи, тобто є фундаментальною для подальших політичних та соціально-економічних реформ. Друга (3-10 років) та третя (5-15 років) стадії є консолідуючими суспільство та політичну систему. Важливим є розуміння первинності політичних реформ відносно економічних [1, с. 7].

Американський політолог С. Хантігтон у роботі «Третя хвиля» зазначає, що демократизація є міжнародним процесом, який носить хвилювий характер. «Хвиля демократизації є переходом групи країн від недемократичних режимів до демократичних, який відбувається в певний період часу, і кількісно переважає над тими країнами, в яких у цей же час розвиток здійснюється в протилежному (антидемократичному) напрямку» [2, с. 15].

Ефективність процесів демократизації, як зазначає Д. Растоу, залежить від наявності попередніх умов і проходження необхідних фаз розвитку. До попередніх умов переходу до демократії дослідник відніс національну єдність, яка передбачає усвідомлення громадянами загальної ідентичності та наявність стабільної влади. Далі він визначив фази демократизації: 1) «підготовча фаза», що характеризується конфліктом між елітами; 2) «фаза прийняття рішення», укладення пакту між елітами на основі прагматичних компромісів, які включають вироблення і свідоме прийняття демократичних правил; 3) «фаза звикання», на якій поступово закріплюються і затверджуються в суспільстві демократичні політичні процедури й інститути [3, с. 362].

Починаючи з 1989р. шлях від авторитаризму до демократії розпочали 29 країн колишнього «соціалістичного табору». Зважаючи на неоднакові цивілізаційні, зовнішньополітичні, соціально-економічні «стартові умови» для демократичного транзиту, не всі держави досягли успіху на цьому шляху. Важливо зазначити, що основною передумовою становлення демократії є рівень економічного розвитку. Так С. Ліпсет встановив, що серед країн з низьким рівнем економічного розвитку 74 % є авторитарними режимами, 24 % – «напівдемократичними» і лише Індія в цій групі країн – приклад демократичного режиму [4, с.9]. На думку А. Мельвіля, Д. Стукала, М. Миронюка, в багатоманітності напрямків трансформацій політичних систем на посткомуністичному просторі можуть бути визначені типологічні групи, що обумовлені особливостями співвідношення структурних

та процедурних факторів [5, с. 10]. Типологічні групи вказаними дослідниками сформовані на підставі індексу демократії за допомогою ієрархічного кластерного аналізу. Визначені наступні групи. Перша група – до демократичної консолідації (Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Монголія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Чехія та Естонія). Друга група – на шляху до демократії (Албанія, Македонія, Грузія, Україна). Третя група – проблемні трансформації (Арменія, Кіргізія, Росія). Четверта група – на шляху к автократії (Азербайджан, Білорусь, Казахстан та Таджикистан). П'ята група – консолідовані автократії (Туркменістан та Узбекистан). «У першому кластері (до демократичної консолідації) знаходяться посткомуністичні країни, які досягли значних результатів на шляху до консолідованої демократії. У більшості вони (за виключенням Монголії) мали достатньо сприятливі структурні умови для демократії. Трансформації, як правило, починались з невдоволення суспільств старими порядками, що супроводжувалось або розколами в правлячих комуністичних партіях та/або оформленням дієвої опозиції. Трансформаційні процеси майже не супроводжувались будь-яким насиллям» [5, с. 11].

Аналізуючи тенденції та зміст демократичного транзиту у державах Балтії, необхідно визначити нормативну основу політичної трансформації, а саме – конституційні засади реформування політичних систем у цих країнах. На теренах колишнього СРСР саме прибалтійські республіки першими розпочали шлях до цінностей «західного світу». Такий вибір має глибокі історичні та цивілізаційні коріння. Прийняття у цих країнах новітніх, європейських за змістом конституцій (окрім Латвії, в якій поетапно модернізувались окремі положення Конституції 1922року) стало передумовою швидкої та ефективної перебудови політичних систем.

Так, у Литві Конституція була прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 р. За формою Конституція Литовської республіки є некодифікованою, оскільки Основний закон містить також Конституційний закон про Литовську державу від 11 лютого 1991 р. та Конституційний акт «Про неприєднання Литовської республіки до пострадянських східних союзів» від 8 липня 1992р. У преамбулі Конституції зазначено, що правовий фундамент Литовської держави базується на Литовських Статутах (1529,1566,1588р.р.), кодексах феодалного права Великого князівства Литовського, що зіграли особливу роль в історії європейського права. Згідно з положеннями Конституції Литовської республіки фундаментальні засади державності формуються на типових для європейських правових традицій цінностях, а саме: суверенітеті народу, незалежності держави, політичному плюралізмі, вільному

функціонуванні політичних партій, широкому самоврядуванні, недоторканості особи, її свободи, приватного життя, власності та житла. Конституційні права і свободи засновані на принципах західних демократій, а також положеннях Європейської Конвенції з прав людини і основоположних свобод 1950р. [6].

Після проголошення незалежності та прийняття Конституції Литовської республіки у країні почала формуватись нова політична система, складовими якої стали: антитоталітарна ідеологія як орієнтир розбудови державності та розвитку суспільства, багатопартійність (більшість партій мали національно – ліберальну платформу та єдине політичне коріння – політичний рух «Саюдіс»), домінування інтересів середнього класу у формуванні економічної політики. Серед факторів, що вплинули на ефективність політичних реформ у Литві, слід виділити також люстраційний процес та перебудову системи місцевого самоврядування. Швидкий та безболісний для суспільства злам старої (компартійної) політичної системи слід розглядати як «м'яку революцію». З демократичним транзитом у Литовській республіці пов'язана і зміна зовнішньополітичного вектору розвитку держави. Серед найактуальніших завдань литовської зовнішньополітичної стратегії наприкінці ХХ століття виступили приєднання до Північноатлантичного Альянсу та інтеграція у Європейський союз.

Конституція Естонської республіки прийнята на референдумі 28 червня 1992р. Частиною конституції є закон об особливостях її застосування, прийнятий одночасно з самою Конституцією Естонської республіки, а також Закон про доповнення до Конституції Естонської республіки, прийнятий на референдумі у 2003р. Згідно з положеннями вказаного закону, у разі, якщо будь-які окремі приписи Основного Закону суперечать імперативним нормам Європейського Союзу, застосовується право Союзу. Тобто ще до вступу в ЄС Естонська республіка задекларувала домінування європейських цінностей та принципів європейського права відносно основних засад національної правової системи. Конституція закріпила парламентську республіку як форму державного правління, нормативно визначила ознаки правової держави.

Після проголошення незалежності республіки у 1990р. в Латвії поновлено дію норм Конституції 1922р., яка майже повністю дублювала приписи демократичної та соціальної за змістом Веймарської Конституції Німеччини 1919р. Конституція Латвії 1922р. нормативно формалізувала принципи парламентського республіканського правління, визначила соціальну направленість державної внутрішньої

політики та встановила орієнтири розвитку політичної системи незалежної Латвійської республіки.

Аналізуючи результати демократичного транзиту у прибалтійських державах, необхідно акцентувати, що умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку європейських стандартів виступили нормативні (конституційні, у першу чергу) та соціально-психологічні фактори, які мають певні історичні та культурні зв'язки з цінностями Західної цивілізації.

Важливо підкреслити, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної (як, наприклад, в Україні та Російській Федерації) конституції. Слід зазначити, що вже на початку 90-х років минулого сторіччя у прибалтійських країнах сформувався полікратичний тип форми держави, головними ознаками якого є: «м'який» поділ державної влади (характерний для змішаних та парламентських республік), домінування інтересів середнього класу у розробці моделей політичної та економічної систем, багатопартійність, ефективні механізми захисту прав і свобод людини.

Фактично наприкінці ХХ сторіччя прибалтійські країни – Латвія, Литва та Естонія створили самостійний, окремих від інших держав колишнього СРСР, єдиний політичний простір. Серед особливостей такого простору – спільність геополітичних інтересів, пов'язаних із вступом у Європейський Союз і Північноатлантичний Альянс та максимальним відокремленням від будь-яких політичних, економічних, військових союзів, що створюються державами колишнього СРСР.

У 2004р. прибалтійські держави стали повноправними учасниками Європейського Союзу, що вплинуло на певну трансформацію політичних і правових систем цих країн у напрямку уніфікації політичних інститутів та нормативно-правових актів до європейських стандартів. Із вступом до ЄС Латвія, Литва та Естонія стали частиною європейського правового простору, котрий слід розглядати як середовище, в якому за допомогою правових інструментів формується самостійна наднаціональна правова система. Водночас, держави, які функціонують в європейському правовому просторі, мають поділяти всю сукупність демократичних цінностей, що сприятиме виробленню різноманітних форм їх взаємодії, дозволить зберегти все позитивне, що було досягнуто під час вироблення правових форм співробітництва держав Європи [7, с. 143].

Таким чином, результативність демократичного транзиту у Латвії, Литві та Естонії, а також синхронність їх інтеграції у Європейський Союз, дає підстави наголосити на створенні єдиного прибалтійського політичного простору на теренах колишнього СРСР. Особливостями такого простору є спільність геополітичних цілей та інтересів, тотожність політичних систем, стандартизованість правових інститутів у європейському середовищі.

Бібліографічний список:

1. The National interest. Number 33, Fall 1993. – P. 7
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003 – 368с.
3. Растой Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растой // Полис. – 1995. – № 5. – С. 5-15.
4. Липсет С. Сравнительный анализ условий, необходимых для становления демократии / С. Липсет // Международный журнал социальных наук. – 1993. – № 3. – С. 9-10.
5. Мельвиль А. Траектории режимных трансформаций и типы государственной состоятельности / А. Мельвиль, Д. Стукал, М. МIRONЮК // Полис. – 2012. – № 3 – С. 8-22.
6. Конституция Литовской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www3.lrs.lt /home/ Konstitucija/ Konstitucija_RU.htm](http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm)
7. Шпакович О. Роль європейських інституцій у розвитку європейського права / О. Шпакович // Право України. – 2011.– № 5 – С. 142-147.

В статье рассмотрены проблемы трансформации политических систем Латвии, Литвы и Эстонии в условиях интеграции в Европейский Союз. Исследуются особенности «единого политического пространства» стран Балтии, которое сформировалось после распада СССР.

The article describes in difficulties in transformation of political systems in Lithuania, Latvia, and Estonia under the process of integration into the European community. Certain features of the single political region of Baltic states are being explored, which was created after the breakup of the Soviet Union.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2015

УДК 324(497.6)

Каравайцева О. В., НУ «ОЮА»

ВИБОРЧА СИСТЕМА ПОСТКОНФЛІКТНОЇ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ

В статті розглянуті аспекти становлення та розвитку виборчої та політичної системи Боснії і Герцеговини. Проаналізовано вплив виборчої системи на регулювання етнічних конфліктів в країні.

Виборча система Боснії і Герцеговини є породженням Дейтонських угод 1995 року. Боснія і Герцеговина – держава, в якій національне питання сприймається досить хворобливо, а розділ між трьома основними націями, що проживають в ній, штучно підтримується як складним територіальним пристроєм держави, так і його законодавством, у тому числі виборчим [1]. Згідно конституції Боснія і Герцеговина є «м'якою» конфедерацією, члени якої мають високий рівень самостійності в політичній, економічній і інших сферах життя. У територіальному відношенні Боснія і Герцеговина розділена на два ентитета і округ Брчко з особливим статусом. Федерація Боснії і Герцеговини (БГ) – основне місце мешкання хорватів і мусульман – розділена на 10 кантонів, які утворені виключно за територіальною ознакою. Останнє викликає певну незадоволеність хорватської частини: боснійські серби проживають в «своїй» республіці, а що існувала до 1994 р. хорватські Херцег-Босну ліквідовували і об'єднали з мусульманськими територіями [2].

Республіка Сербська – унітарний ентитет, основне місце мешкання боснійських сербів. Кожен ентитет має свої органи державної влади, конституцію і законодавство. Округ Брчко став особливою одиницею в 2001 р. причиною його «виділення» стала необхідність рівного доступу до судноплавної частини Сави для всіх державоутворюючих націй. Такий територіальний устрій і відносно напружені стосунки між націями зумовили особливий порядок формування найвищих органів державної влади Боснії і Герцеговини. Колективний глава держави – Президентство або Президія Боснії і Герцеговини – колективний найвищий орган виконавчої влади. Він відповідає за реалізацію зовнішньої політики, відає питаннями міжнародних відносин, виконує рішення Парламентської Асамблеї і здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією Боснії і Герцеговини. Згідно статті V Конституції, Президія складається з трьох членів, що обираються одночасно на чотири роки: один бошняк і один хорват обирається від Федерації Боснії і Герцеговини; один серб обирається від Республіки Сербської. Президентом (Головою Президії) стає член

Президії, що набрав на виборах найбільше число голосів. Проте через кожних 8 місяців пост переходить до наступного члена Президії, що забезпечує рівність національностей [3].

Найвищий законодавчий орган – Парламентська Асамблея складається з двох палат – Палати представників і Палати народів. Палата представників має 42 члени, що обираються на чотирирічний термін на основі пропорційного представництва в кожній етнічній групі. 28 місць виділено для Федерації Боснії і Герцеговини і 14 місць для Республіки Сербської. У БІГ кожні чотири роки проводяться загальні і муніципальні вибори з інтервалом в два роки між собою. В ході загальних виборів обираються члени колективної Президії БІГ, депутати Палати представників Парламентської Асамблеї БІГ, Національних Зборів Парламенту Республіки Сербської і Палати представників Федерації БІГ, парламентів самоврядних суб'єктів ФБІГ – кантон, а також Президент Республіки Сербської (Президент ФБІГ обирається з числа депутатів Парламенту ФБІГ). На місцевих виборах обираються начальники общин (мери міст) і депутати муніципальних зборів. Виборчий кодекс Боснії і Герцеговини встановлює жорстку прив'язку кандидатів в члени Президії до національності і території: хорвати і боснійці не можуть балотуватися в Республіці Сербською, як і серби у Федерації Боснії і Герцеговини. Боснійські дослідники відзначали дискримінаційний характер такого обмеження [4].

Конституційна і правова система демократичної держави визначається моделлю виборчої системи. Виборча система країни є основним механізмом для створення політичної системи, впровадження і вживання має прямий вплив на становлення демократії в цій країні і суспільстві. Виборча система Боснії і Герцеговини пройшла в своєму розвитку декілька етапів. Перший електоральний цикл – з 1996 по 1998 роки – пов'язаний із спробами зміцнення встановлених інститутів за рахунок неінституційного маніпулювання: зняття кандидатів, впливи на ЗМІ і т.д. Оскільки система електоральних інтересів залишалася незмінною, вживання маніпулятивних технологій привело лише до того, що отримані на виборах результати виявилися, хоча і помірнішими і компромісними, але багато в чому штучними. Другий електоральний цикл – з 1998 по 2002 роки – пов'язаний з розробкою нового виборчого законодавства. Головна проблема для Боснії і Герцеговини полягала в тому, щоб створити таку систему агрегації і репрезентації інтересів, яка не була б заснована на національному розділенні, і при цьому захистити права і інтереси основних національних груп. У країні відсутні сильні партії із змішаною (у національному відношенні) електоральною базою [5].

Світова спільнота бачила своє завдання в тому, щоб сприяти створенню і діяльності таких партій, підвищенню їх електоральної підтримки. У післявоєнний період міжнародні інститути, перш за все ОБСЄ, не раз міняли форму виборчої моделі на виборах різних рівнів, намагаючись підштовхнути виборців Боснії і Герцеговини до кроснаціональних стратегій голосування. У 1996–2001 роках розробка виборчої моделі для Боснії і Герцеговини відображала динаміку уявлень про методи регулювання міжнаціональних протиріч в розділених співтовариствах. Спочатку відповідно до загальних положень Дейтонського угоди в ньому використовувалися консоціальні методи, а потім були випробувані елементи інтеграційного підходу. «Правила і положення» Тимчасової виборчої комісії, схвалені 16 липня 1996 року, встановили на виборах в законодавчі органи влади пропорційне представництво з простою квотною системою [6].

Вибори президентів Федерації Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської, а також членів Президії повинні були проходити по мажоритарній системі. На загальних виборах були утворені два виборчі округи, що охоплювали території Федерації Боснія і Герцеговина і Республіки Сербської. Вибори Палати представників Боснії і Герцеговини проводилися по закритих партійних списках. У Республіці Сербської і у Федерації Боснія і Герцеговина голосування проходило по окремих бюлетенях. Місця розподілялися пропорційно. Мінімальний бар'єр не встановлювався. Запропонована ОБСЄ система розподілу місць в Палаті представників повинна була максимально відповідати тому, як розподілилися голоси виборців на виборах.

Згідно Конституції, Президія Боснії і Герцеговини складається з одного серба, що обирається безпосередньо від Республіки Сербської, одного хорвата і одного босняка, – від Федерації Боснія і Герцеговина. Таким чином, серб, що проживає у Федерації, хорват або босняк з Республіки Сербської, а також представник будь-якої іншої національної групи на території Боснії не можуть бути вибрані до складу Президії. За Конституцією, в ході перших виборів Президія обирається на два роки, в подальший період – на чотири роки. Сербський представник в Президії обирається від Республіки Сербською по мажоритарній системі відносної більшості. Кандидатури босняка і хорвата включаються в єдиний бюлетень, в якому виборець може відзначити лише одного з них. Голоси підраховуються не за всім списком, а окремо між хорватами і боснійцями. Вибраними вважаються хорват і босняк, що набрали більшість голосів серед кандидатів своєї національної групи. Таким чином, для виборців Федерації була передбачена можливість кроснаціональних стратегій голосування на виборах в Президію.

Мусульмани в 2000 році були упевнені в перемозі А. Ізетбеговіча в боснійському списку і вважали за краще проголосувати за кандидата – хорвата. Проте така стратегія викликала незадоволеність хорватської частини електорату. Мусульмани в два рази перевершують за чисельністю хорватів, тому вони можуть впливати на вибір хорватського представника в Президії. Спочатку передбачалося, що вживання даної стратегії буде частково стримуватися правилом: головою Президії на перших півроку після виборів стає той представник, який набрав найбільше число голосів виборців. Хорватський представник насправді не має шансів стати першим головою Президії. Але, якщо за кандидата-хорвата буде віддано багато голосів босняків, то цей пост може зайняти сербський представник.

До моменту засновницьких виборів в Боснії і Герцеговині не всі умови, необхідні для їх проведення, були дотримані: зокрема, не були забезпечені свобода слова, свобода пересування, не були створені «політично нейтральні умови» і лише незначна частина біженців повернулася в країну. Проте, в червні 1996 р. голова ОБСЄ Ф. Котті призначив загальні вибори на 14 вересня. Як і в 1990 р., на цих виборах перемогли партії і лідери військового часу. Підсумки голосування, як вже наголошувалося, не влаштували міжнародні організації, залучені в процес регулювання. З 1997 року міжнародні актори стали виступати за створення в країні такої виборчої системи, яка «систематично сприяла б перемозі помірних кандидатів над націоналістичними партіями». Постійний виборчий закон Боснії і Герцеговини був ухвалений лише в 2001 р. До цього моменту Тимчасова виборча комісія під контролем ОБСЄ випробувала на окремих виборах цілий ряд інструментів електорального дизайну, направлених на формування мультіетнічної структури управління на всіх рівнях [7].

У виборчій сфері з 1996 по 2001 роки сталися наступні зміни: тимчасова виборча комісія зобов'язала партії надавати передвиборні програми з викладом позицій по ключових питаннях (повернення біженців, права меншин, економічні перетворення, соціальні гарантії і тому подібне), які повинні були затверджуватися комісією. Цей захід був покликаний не допустити націоналістичну пропаганду в ході виборчої кампанії і налагодити нормальне функціонування боснійських інститутів. Були введені обов'язкові квоти на представництво жінок в законодавчих органах влади. За задумом розробників даної норми, вона повинна була сприяти помірнішим позиціям партій по етнополітичних питаннях і розвитку соціальної політики. Термін всіх виборних мандатів був обмежений двома роками, за винятком мандатів членів Президії Боснії і Герцеговини, термін повноважень яких

був закріплений в Конституції. Був введений принцип розділення влади на муніципальному рівні. Затверджений «спеціальний режим» в змішаних кантонах (Центральна Боснія і Герцеговіна-Нерехта), що виключав явне переважання однієї з етнічних груп, з тим, щоб кантональні уряди повніше відображали етнічно змішаний склад населення даної території. Пройшла апробацію преферентна система голосування на виборах президента і віце-президента Республіки Сербської. Ці пости довгий час займали члени Сербської демократичної партії. Вважалося, що нова система змінить результати голосування. Була введена система виборчих округів на загальнодержавних і місцевих парламентських виборах (2000 р.) в Республіці Сербській.

Раніше на виборах загальних органів Боснії і Герцеговини були лише два виборчі округи, кожен з яких включав територію одного з суб'єктів. Була змінена система підрахунку голосів вибірників в ході обрання Палати народів Федерації Боснія і Герцеговина, що дало вибірникам можливість не голосувати за представника своєї етнічної групи. Був затверджений так званий «відкритий аркуш», що дозволив виборцям віддавати свій голос як за весь партійний список, так і за окремих кандидатів. Передбачалося, що партії почнуть формувати свої списки не на національному принципі, і що зросте електоральна підтримка помірніших кандидатів. Територія Боснії і Герцеговини була розділена на багатоскладні (у національному відношенні) виборчі округи на виборах законодавчих органів влади; був введений принцип «компенсаційних мандатів», покликаний згладити зростаючу диспропорцію між отриманими голосами і місцями в легіслатурі.

На виборах 2002 р. виборча комісія Боснії і Герцеговини прийняла рішення розподілити ці мандати між партіями, що не змогли трьох процентний бар'єр, що дало можливість брати участь в політичному процесі малим партіям, зосередженим на рішенні, в першу чергу, економічних, а не етнічних проблем. Деякі з перерахованих вище новацій – квоти на жіноче представництво, розділення на багатоскладні округи, «компенсаційні мандати», «відкритий аркуш» і преферентна система виборів президента і віце-президента Республіки Сербською – увійшли до постійного виборчого закону. Як зазначає К.М. Соколова прийняття і проведення перших самостійних виборів під контролем національної виборчої комісії не поклали край дебатам, оскільки всі зусилля по створенню оптимальної електоральної моделі для Боснії і Герцеговини не змінили головного – націоналістичного характеру політики провідних партій [8].

Підсумки виборів 2006 р. знов продемонстрували силу провідних національних партій і стабільність електоральних віддань перевазі

над громадян постконфліктною Боснією і Герцеговиною. Зміни електоральної моделі не вплинули на саму систему артикуляції політичних інтересів – систему здійснення політичного вибору на основі етнічної ідентифікації. Проте окремі заходи сприяли реалізації партіями більш поміркованих стратегій. Наприклад, квоти на жіноче представництво привели, можливо, опосередковано, до формування Коаліції за зміни, яка і провела основні перетворення. Але введення «відкритого аркуша» дезавувало це досягнення [9].

Аналіз електоральних циклів і виборчої системи Боснії і Герцеговини показує, що впродовж 7 років після закінчення військових дій в країні зберігається відносно симетричне полімодальне розділення виборців за національною ознакою, що перешкоджає формуванню поля медіанних інтересів. У такій ситуації пропорційна система і квоти на національне представництво лише закріплюють міжнаціональне розділення в політиці. Максимального виграшу політики і партії досягають за рахунок націоналістичних стратегій. Зменшити цей виграш і сформувати політичне поле з помірних партій можливо лише за допомогою світової спільноти і виборчої комісії [10].

Враховуючи вищевикладене, виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини ставить функціонування загальних інститутів в залежність від співпраці політичних еліт в рамках широких коаліцій. Впродовж всього постконфліктного періоду існування країни створення і діяльність подібних коаліцій без втручання третьої сторони виявлялися практично неможливими. В першу чергу, у зв'язку з тим, що у політичній еліті були відсутні необхідний рівень довіри і внутрішня мотивація на співпрацю, а у влади, не дивлячись на зусилля світової спільноти, довгий час знаходилися націоналістичні лідери. По-друге, пропорційна система вела до порушення правил ефективності коаліцій, раніше всього правила оптимальної величини коаліції. Досвід Боснії і Герцеговини показує, що електоральна модель вважається основним інструментом інституційного регулювання конфліктів, слабо впливає на досягнення суспільної згоди. Без змістовної роботи з інтересами виборців виборча модель втрачає свою ефективність і не дає необхідних результатів в довгостроковій перспективі.

Бібліографічний список:

1. Общее рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине (Дейтонские мирные соглашения) 1995г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/380/73/IMG/N9538073.pdf?OpenElement>
2. Конституция Боснии и Герцеговины 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/constitution.pdf

3. Митин Г. Н. Лицо другой национальности: дискриминационный ценз на выборах Президиума Боснии и Герцеговины [Электронный ресурс] / Г.Н. Митин // Конституционное и муниципальное право. – 2010. – № 9. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/o2752.html>
4. Dmicic M. Ustavopravi osnov funkcionisanja Bosne I Hercegovine na osnovu slobodnih I demokratskih izbora Ustav BiH – ka novim rjesenjima [Электронный ресурс] / М. Dmicic. – Режим доступа : http://www.soros.org.ba/pravo_ustav_bih_01.asp.
5. Dragan Đukanović izborni sistemi u zemljama nastalim na području nekadašnje Jugoslavije. – 2006. – Vol. LVIII, br. 4, pp. 517. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx%3Fid%3D0025-85550604513D&prev=search>
6. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina. Provisional Election Commission. Rules and Regulations. 1996. Sarajevo. Partial Decision U 5/98 I of 29 and 30 January 2000 // Službeni glasnik BiH. No 23/00 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ccbh.ba/eng/odluke/index.php?src=2>
7. Election Law of Bosnia and Herzegovina «Official Gazette» of Bosnia and Herzegovina, 23/01. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>
8. Соколова Е.Н. Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии. – Космополис. – No 2 (18) 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-5.pdf
9. На выборах в Сербской Республике в составе Боснии и Герцеговины победили социал-демократы 02.10.2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.com/world/02oct2006/vybory.html>
10. Соколова Е. Н. Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии [Электронный ресурс] / Е. Н. Соколова // Космополис. – 2007. – No 2 (18). – Режим доступа : http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-5.pdf

В статье рассмотрены аспекты становления и развития избирательной и политической системы Боснии и Герцеговины. Проанализировано влияние избирательной системы на регулирование этнических конфликтов в стране.

In the article aspects of becoming and development of the electoral and political system of Bosnia and Herzegovina are considered. Influences of the electoral system on adjusting of ethnic conflicts in a country are analyzed.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2015

УДК 327.7:341.17(5-12+7)

Пісов М. П., НУ «ОЮА»

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАВОПОРЯДКИ В РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ НА ПРИКЛАДІ НАФТА ТА АСЕАН

Необхідність дослідження даної тематики пов'язана з особливим значенням, якого набувають питання, пов'язані з інтеграцією в сучасному світі. Різноманітність правових систем, їх правові відмінності складають проблему входження національних правових систем в ту чи іншу правову сім'ю. Одне з важливих місць у цьому процесі займає «інтеграційний» правопорядок, який існує в регіональних організаціях, таких як НАФТА та АСЕАН, паралельно з національними правопорядками кожної з країн-учасниць.

Процеси глобалізації та регіоналізації викликали потребу переходу до якісно нової інфраструктури світового порядку, важливе місце в якому відводиться міжнародним, зокрема міждержавним, організаціям. Початок XX століття характеризується особливою активністю регіональних міжурядових організацій.

Важливе місце в цих процесах відводиться правовому порядку який є складовою частиною, та елементом існуючого в будь-якому державно організованому суспільстві суспільного порядку. Останній є необхідною основою нормального розвитку будь-якого суспільства.

Як зазначав В.В. Борисов, громадський порядок є властивість всіх сторін життя суспільства: економічної, політичної та ідеологічної [3, с. 46].

Особливої важливості набула проблема становлення та подальшого розвитку міжнародного економічного правопорядку, дана проблема представляється особливо актуальною в світлі тих змін, які відбулися на міжнародній арені, особливо останніми роками і зробили істотний вплив на функціонування самої правової демократичної державності. Необхідно також відзначити важливу роль України як члена співтовариства у становленні й розвитку міжнародного економічного права, сприйняття нею міжнародних стандартів необхідних в установленні та розвитку міжнародного економічного правопорядку [1, с. 65].

Міжнародний економічний правопорядок – це система міжнародно-правових відносин, покликана надати спільноті держав структурну стійкість на основі цілей і принципів міжнародного права. Про уточнення усіх правових аспектів нового міжнародного економічного порядку йшлося на Генеральній Асамблеї ООН у 1979 р., де і була прийнята відповідна резолюція [15].

У вітчизняній та зарубіжній літературі висвітлювалася низка питань щодо правопорядку в цілому та його ролі в сучасних інтеграційних процесах, зокрема в працях: В.В. Борисов, В.Н. Денисов, А.Ф. Крижанівський, П.М. Рабінович, Ю.М. Юмашев, І.В. Брацук, Д. Паломбела.

Економічні сили зараз підштовхують до краху національних бар'єрів за допомогою створення єдиного інтегрованого світового ринку та формування відповідних регіональних ринків що призводить до інтеграційних процесів у політичній і правовій сферах. Все більшого розвитку отримує особливий різновид правових систем, а саме тих, які утворюються в результаті інтеграційних процесів, в основному в сфері економічних відносин.

Не є виключення і правопорядок в інтеграційних правових системах, який є також інтеграційним в зв'язку з його створенням на основі об'єднань і зливанні окремих, самостійних правових систем і діючих в їх основі правопорядків у стійке наднаціональне правове утворення.

Очевидно, що правовий порядок в інтеграційних правових системах виявляє себе як результат взаємодії національних правопорядків і утвореного в результаті правової інтеграції правового поля, яке поступово виникає, по мірі подолання міжнаціональних бар'єрів і протиріч. Процес становлення правопорядку тут проходить під впливом всього комплексу факторів, які впливають на правовий розвиток. Інтеграційний правопорядок – це складне і за кількістю складових, і за рівнями правове утворення: умовно кажучи, він має «горизонтальну і вертикальну» структуру. Первинним його складником є національні правопорядки, які утворюють «правовий простір» інтеграційного правопорядку. Проте інтеграційну правопорядок не формується як механічне поєднання чи арифметична сума національних правопорядків [4, с. 409].

Інтеграційний правопорядок на відміну від національного, не можна визначати результатом законності, оскільки в нього відсутнє примусово-державне забезпечення, що в свою чергу пов'язано з особливістю функціонування інтеграційного правопорядку – на основі договірних правових джерел. Інтеграційний правопорядок завжди чітко визначається інтересами і потребами до інтеграції та забезпечення правової впорядкованості і організованості у відносинах між учасниками цього процесу [4, с. 408].

Вирізняють інтеграційні правопорядки у відповідних сферах суспільної життєдіяльності – у економічній, соціальній, культурно-освітній та ін. Вони утворюються на перетині національного

і міждержавного правового регулювання відносин у відповідних галузях економіки. Прикладом таких «галузевих» утворень, сфера діяльності яких поступово розширюється, є Північно-Американська зона вільної торгівлі (НАФТА), ОПЕК, Азійсько-тихоокеанська економічна рада (АТЕР), АСЕАН, УНАСУР (МЕРКОСУР має достатній потенціал, щоб перетворитися в економічний і політичний ядро УНАСУР і консолідувати дане об'єднання. Особливе значення при цьому бере продовження процесу інтеграції на континенті, локомотивом якої виступає МЕРКОСУР – загальний ринок Південного конусу – інтеграційне об'єднання, створене в 1991 р Аргентиною, Бразилією, Парагваєм і Уругваєм, до якого в 2006 р приєдналася Венесуела, що ставить в якості однієї зі своїх основних задач створення тісного союзу держав Південної Америки, спрямованого на досягнення гідного рівня життя її народів [7, с.311].).

Таким чином, ця своєрідна галузево-правова інтеграція призводить до встановлення і певного галузевого правопорядку спочатку в економічній сфері – у галузі інвестицій, торгівлі, а надалі і в інших сферах, і поволі розповсюджується на інші сфери, які піддаються процесам інтеграції.

Однак при всій своїй численності і різноманітності інтеграційні об'єднання, незалежно від того, чи знаходяться вони на Американському континенті, в Африці чи в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, слідує в тому, що стосується їх інституціональної структури і функцій, двом основним моделям: Європейського Союзу і НАФТА.

У Центральній і Південній Америці, а також в Африці зразком для регіональних інтеграційних об'єднань служить Європейський Союз, а в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – НАФТА [9, с.77].

Більшістю істориків і політологів, які вивчали проблему Міжамериканського взаємодії та продовжують займатися нею, визнаний історичний факт неспівмірності відносин між США і їх південними сусідами. Не є винятком і Мексика [4, с.75].

Не дивлячись на це країни Північної Америки під егідою США вибрали свою модель регіональної економічної інтеграції. З 1 січня 1994 набув чинності «Північноамериканський договір про свободу торгівлі між Урядом Сполучених Штатів Америки. Урядом Канади та Урядом Мексики», або скорочено НАФТА.

Метою НАФТА є інтеграція економік Канади, США та Мексики. Кожна з національних економік цих країн має свої особливості, але вони доповнюють один одного. Безперечний лідер у цій «трійці» – США, в якому вже сформувалося постіндустріальне високотехнологічне і споживче суспільство. Економічну й політичну перевагу цієї

країни над своїми партнерами абсолютно очевидно. Досить сказати, що сукупний ВВП Канади та Мексики складає всього 12 % ВВП Сполучених Штатів Америки з їх трьохсотмільйонним населенням. Проте переважна економічна міць США робить їх значною мірою залежними від зовнішніх джерел сировини, і особливо від енергоресурсів, у той час як Канада і Мексика розташовують ними в надлишку. Саме таке положення служить одним з вирішальних факторів взаємодоповнюваності економік країн-учасниць. І саме тому, а також в силу того, що США є провідною світовою державою, НАФТА обмежується лише економічними аспектами інтеграції та спрямована на створення єдиного внутрішнього ринку і забезпечення свободи торгівлі і вільного руху капіталів в регіоні, а «не формування наднаціональної організації за типом Європейського Союзу, а отже говорити про формування в даній організації інтеграційного правопорядку характерного для країн ЄС доволі складно враховуючи цілі та вище наведені особливості НАФТА.

В першій статті (ст. 101) Договір проголошує створення зони вільної торгівлі в регіоні відповідно до ст. XXIV ГАТТ. Як загальний принцип передбачається відповідність НАФТА Генеральної угоди про тарифи й торгівлю (ГАТТ) та іншим міжнародними договорами, учасниками яких є сторони. Однак у разі невідповідності НАФТА цим іншими договорами пріоритет має НАФТА. Передбачається і можливість виходу з НАФТА з повідомленням про це за півроку. Тлумачення НАФТА має здійснюватися відповідно до норм міжнародного права.

Інституційна структура НАФТА наслідує традиційну структуру міжнародних договорів. Основний орган – Комісія з вільної торгівлі на рівні міністрів та заступників міністрів торгівлі. Вона засідає раз на рік (або в міру необхідності). До її складу входить більше 30 робочих груп і комітетів з основних питань торгівлі товарами і послугами, експорту та імпорту інвестицій і т.д., а також Секретаріат з трьома національними секціями (по числу країн-учасниць). Основне завдання комісії – контролювати належне виконання договору, діяльність робочих груп і комітетів і вирішувати спори між сторонами.

Особливу увагу в інституційній структурі НАФТА заслуговує механізм вирішення спорів. По-перше, для різних секторів економіки передбачені різні процедури, а по-друге, обмовляється можливість вибору учасниками тяжби між механізмом вирішення спорів НАФТА і ГАТТ. Унікальним у своєму роді є механізм вирішення спорів у галузі інвестицій, що дозволяє фізичним особам і корпораціям пред'являти позови державі і державним підприємствам.

Слід відзначити, що всі три країни-учасниці є федеративними державами, однак мексиканська федеративна система жорстко

централізована, штати не маючи повноважень у зовнішній сфері, і НАФТА застосовується тільки на федеральному рівні. У Канаді і особливо в США компетенції розділені між федеральними урядами і відповідно між провінціями і штатами. Так що в США, наприклад, штати хоча і не можуть змінювати Договір, але володіють істотними процедурними повноваженнями для захисту своїх законів, застосування яких НАФТА в іншому випадку могла б перешкодити.

НАФТА торкнулася і сфери приватного права. У США і Канаді діє загальне право, тобто по перевазі право судових прецедентів а в Мексиці – цивільне право. І тому мексиканські судді більш схильні точно слідувати Договору, в той час як американські судді, незважаючи на трансформаційний акт про застосування НАФТА, що включив цей Договір в правову систему США, при кожному зручному випадку спираються на національні доктрини регулювання в галузі міжнародної торгівлі. І не випадково вирішення спорів в НАФТА підлягає арбітражу, а не судовому розгляду.

Потрібно розуміти, що північноамериканська зона вільної торгівлі створювалася не в останню чергу для підтримки ефективного функціонування економіки США, яка переросла власні кордони, стала глобальною і потребує великої кількості сировинних ресурсів ззовні і в містких ринках збуту для своїх товарів, послуг і капіталів. Тій же меті покликана служити спроба, зроблена керівництвом США, для створення панамериканської зони вільної торгівлі в березні 1998 р. в Декларації Сан-Хосе (Коста-Ріка) був графік переговорів про поетапне створення панамериканської зони вільної торгівлі. Однак ця ідея зустрічає активний опір з боку ряду латиноамериканських країн, таких як Венесуела Аргентина і Бразилія, не кажучи вже про Кубу [5, с.4].

Проте США докладають всіх зусиль, щоб провести її в життя і тим самим об'єднати сферу свого торгового і політичного впливу на американському континенті зі сферою свого впливу в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, де інтеграційні процеси також розвиваються за моделлю міждержавного співробітництва, сприйнятого НАФТА. Так, Асоціація держав південно-східної Азії (АСЕАН), що розвивалася спочатку (1967 р) з яскраво вираженою політичною метою – зміцнення миру і стабільності в регіоні, а також сприяння економічному, соціальному і культурному прогресу, змінила на початку 1990-х рр. свої пріоритети на економічні та намітила створення зони вільної торгівлі до 2008.

АСЕАН є однією з найважливіших міжнародних організацій інтеграційного типу, що об'єднує десять держав від Індокитаю до Нової

Гвінеї: Бруней Даруссалам, Королівство Камбоджа, Республіка Індонезія, Лаоська Народно-Демократичної Республіка, Малайзія, Союз М'янма, Республіка Філіппіни, Республіка Сінгапур, Королівство Таїланд і Соціалістична Республіка В'єтнам [10].

Станом на 2012 р, на території АСЕАН проживало близько 600 млн. Чоловік, при цьому в регіоні спостерігається стійка тенденція до збільшення чисельності населення. Сумарний ВВП АСЕАН склав в 2012 р. 2,3 трлн. доларів США. Зростання сумарного ВВП АСЕАН тривав і в 2008 і 2009 рр. (на 4,4 % і 1,3 % відповідно), навіть незважаючи на світову фінансову кризу, яка скинула в рецесію багато провідних економік світу. Обсяг зовнішньої торгівлі в 2012 р склав близько 5,7 трлн. доларів США [13].

Незважаючи на це АСЕАН значно відстає за рівнем економічного розвитку від найбільш успішного на даний час інтеграційного об'єднання, Європейського Союзу, і навіть від окремих провідних в економічному плані країн. Але одночасно з цим, на відміну від багатьох розвинених країн, АСЕАН зберегла зростання економіки навіть в кризовий час.

Виникнення Асоціації саме в другій половині ХХ ст. не випадково, так як в цей період у світі повним ходом йшли процеси деколонізації. Майбутні держави-засновники АСЕАН одне за іншим проголошували свою незалежність: Філіппіни – в 1946 р, в 1949 р – Індонезія, в 1963 р. – Малайзія, в 1965 р – Сінгапур (Таїланд же ніколи не перебував під колоніальним гнітом). Положення країн не могло цілком гарантувати свій суверенітет.

Виникала небезпека для невеликих молодих держав знову опинитися в залежності від інших політичних сил (наприклад, СРСР чи США), яку можливо було подолати, тільки об'єднатися зусилля всіх держав регіону.

Тому на початку серпня 1967 міністри закордонних справ країн-засновників (їх прийнято називати «батьками засновниками») зібралися в курортному містечку Банг Саен, недалеко від Бангкока, для обговорення основних питань створення майбутньої організації. Результатом переговорів стало підписання 8 серпня 1967 Декларації АСЕАН. (відомої також як Бангкокська декларація).

Декларація передбачає 7 цілей Організації:

1) економічне зростання, соціальний прогрес і культурний розвиток; 2) регіональний мир і стабільність; 3) економічне, соціальне, культурне, технічне, наукове та адміністративне співробітництво; 4) взаємна допомога у проведенні досліджень та навчанні; 5) співробітництво в галузях сільського господарства та промисловості, торгівлі,

транспортному сполученні, зв'язку та поліпшенні життєвих стандартів; 6) підтримка досліджень Південно-Східної Азії; 7) співпраця з регіональними та міжнародними організаціями.

Бангкокська Декларація передбачала, що до неї можуть приєднатися й інші держави Південно-Східної Азії [11].

У процесі інтеграції в рамках АСЕАН був прийнятий ряд найважливіших міжнародних угод. Так, в 1976 р було підписано відразу три міжнародні документа: Договір про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії, Декларація АСЕАН та Угоду про установа постійного Секретаріату АСЕАН. [9, с.11]. Перше з вищеназваних угод підкреслювало прихильність держав-членів Асоціації принципом мирного вирішення спорів і, крім іншого, закріплювало такі основні принципи взаємовідносин між державами-членами: 1) взаємна повага незалежності, суверенітету, рівності, територіальної цілісності та національної єдності всіх держав; 2) право кожної нації існувати незалежно від іноземного впливу; 3) невтручання у внутрішні справи договірних сторін; 4) вирішення проблемних ситуацій і суперечок мирними засобами; 5) відмова від використання сили або загрози її застосування; 6) ефективне співробітництво [12]. Декларація АСЕАН закликала до розширення політичного та економічного співробітництва між державами-членами. Угода про заснування постійного секретаріату АСЕАН передбачало, як виявляється з назви, створення постійно діючого Секретаріату Асоціації для цілей координації діяльності Національного Секретаріату АСЕАН, заснованих ще на основі Бангкокської Декларації 1967 [8, с.28].

У 1997 р глави держав і урядів АСЕАН в Куала-Лумпурі прийняли програму розвитку Асоціації до 2020 р «Бачення АСЕАН 2020». Дана програма передбачає крім того зміцнення економічної інтеграції шляхом остаточного оформлення зони вільної торгівлі (після приєднання до АСЕАН держав, які були початковими учасниками угоди про зону вільної торгівлі 1992, В'єтнам, Лаос, М'янма і Камбоджа, знаходилися, можна сказати, в стадії перехідного періоду і частково не виконували зобов'язання за цією угодою, але зобов'язалися поступово усувати тарифні обмеження торгівлі; самий тривалий перехідний період був наданий Камбоджі – до 2010 р. і створення зони вільного руху інвестицій [14]. У 2003 р на о. Балі була підписана Декларація АСЕАН II, що передбачає створення Співтовариства АСЕАН з безпеки, Економічної і Соціально-культурного Співтовариства АСЕАН.

20 листопада 2007 відбулося значна подія в історії розвитку регіональної співпраці в Південно-Східній Азії, був прийнятий Статут АСЕАН, який наділив Асоціацію статусом міжнародної організації.

Статут закріпив основні принципи та напрямки діяльності Асоціації, а також встановив організаційну структуру АСЕАН. Основними нововведеннями Статуту є наступні: 1) надання Асоціації правосуб'єктності; 2) створення нових 8 форм політичного співробітництва на вищому рівні; 3) формування нових органів АСЕАН; 4) створення посад двох нових віце-секретарів; 5) затвердження нових зустрічей в рамках АСЕАН; 6) посилення ролі міністрів закордонних справ АСЕАН; 7) збільшення ролі Генерального Секретаря АСЕАН. Статут набув чинності після ратифікації всіма державами-членами 15 грудня 2008.

Отже, обидві інтеграційні системи мають схожі цілі та завдання, насамперед це економічна співпраця та розвиток власних економік, одним з важливих питань при цьому постає створення необхідного для цього інтеграційного правопорядку який би забезпечував дану діяльність, потрібно в котре відмітити, що на відміну від національного правопорядку результатом якого є законність, інтеграційний діє власне для самого процесу інтеграції та взаємодії різних правових систем в середині однієї міжнародної організації. Щодо загальної характеристики даних міжнародних організацій у світлі вищесказаного слід констатувати наступне:

По-перше, в північноамериканській зоні вільної торгівлі так само як і в АСЕАН акцент робиться на розвиток регіональної і світової торгівлі в рамках ГАТТ / СОТ, а також на стимулювання взаємних капіталовкладень. Співробітництво здійснюється в повній відповідності із загальноприйнятими методами традиційних міжнародних організацій, тобто носить міждержавний характер.

По-друге, функціонування північноамериканської зони вільної торгівлі здійснюється в умовах яскраво вираженого економічного і політичного нерівності партнерів, оскільки перевага США настільки значна, що Мексика і Канада вільно чи мимоволі змушені слідувати у фарватері свого великого сусіда, і, як наслідок цього, інтеграція має асиметричний характер. На відміну від АСЕАН члени якої на мають настільки кардинальної різниці в їх ВВП.

І, нарешті, по-третє, не зважаючи на те що АСЕАН має схожу організаційну структуру, завдання і цілі як і НАФТА. На відміну від останньої, можна констатувати, що за більш ніж 40 років розвитку інтеграційних процесів у Південно-Східній Азії країни змогли досягти суттєвого прогресу в рамках міжнародної міжурядової організації АСЕАН. Одним з найважливіших етапів розвитку АСЕАН стало підписання Статуту, та розвитку за ним в АСЕАН особливого інтеграційного правопорядку, не типового ані для ЄС, ані для НАФТА.

Бібліографічний список:

1. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / Антонович М.М. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 384 с.
2. Андреев Ю.А. Страны АСЕАН Проблемы тенденции современного развития. – М. : Знание, 1987. – 64с.
3. Борисов В.В. Правопорядок советского общества и пути его укрепления // Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1971. – Вып. 2. – С. 46.
4. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура : монографія / А. Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2009. – 504 с.
5. Орлова А. С. Южноамериканская интеграция: от США к Бразилии / А. С. Орлова // США. Канада. Экономика – политика – культура. – 2010. – № 1. – С. 70-81.
6. Романова З. И. Региональная интеграция – новые вызовы / З. И. Романова // Латинская Америка. – 2003. – № 8. – С.4-16.
7. Рыхтик М. И. МЕРКОСУР в системе союза южноамериканских наций (УНАСУР): особенности, проблемы и перспективы / М. И. Рыхтик, В. Н. Подгусков // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Международные отношения. Политология. Регионоведение. – 2010. – С. 310-316.
8. Солнцев А. М. Интеграционные процессы АСЕАН вчера, сегодня, завтра / А. М. Солнцев // Международное право. – 2010. – № 2. – С.28-31.
9. Юмашев Ю.М. Региональная интеграция и международные отношения / Ю. М. Юмашев // Московский журнал международного права. – 2006. – № 1. – С.75-88.
10. <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/agreement-on-the-common-effective-preferential-tariff-cept-scheme-for-the-asean-free-trade-area-afta> (Доступно на 04.01.2015 p.).
11. <http://www.asean.org/news/item/the-asean-declaration-bangkok-declaration> (Доступно на 05.01.2015 p.).
12. <http://www.asean.org/news/item/treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-indonesia-24-february-1976-3> (Доступно на 05.01.2015 p.).
13. [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ASEAN_countries_by_GDP_\(nominal\)](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ASEAN_countries_by_GDP_(nominal)) (Доступно на 05.01.2015 p.).
14. <http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/vision.pdf> (Доступно на 05.01.2015 p.).
15. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20895/1/33-Melnyk-36.pdf>

Необходимость исследования данной тематики связана с особым значением, которое приобретают вопросы, связанные с интеграцией в современном мире. Разнотипность правовых систем, их правовые различия формируют проблему вхождения национальных правовых систем в ту или иную правовую

семью. Одно из важных мест в этом процессе занимает «интеграционный» правопорядок, существующий в региональных организациях, таких как НАФТА и АСЕАН, параллельно с национальными правопорядками каждой из стран-участниц.

The necessity of the research of this topic is associated with significant value of the issues related to the integration of the modern legal space. The diversity of the types of legal systems, their legal differences constitute the problem of entering of national legal systems in certain legal family. Taking one of the most important places in the particular process, integration legal order exists in the regional organizations such as NAFTA and ASEAN parallel with national legal orders of each participating country.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2015

УДК 327:341.172

**Плевако І. Г., Національний університет
«Острозька академія»**

КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОКЕАНОПОЛІТИКИ КРАЇН МЕРКОСУР

Стаття присвячена аналізу океанополітики країнами південно-американського регіону. Головна увага прикута до зовнішньополітичних проблем латиноамериканських країн з огляду на їх бачення геополітики Атлантичного і Тихого океанів. Вивчено теоретичні і практичні кроки окремих держав МЕРКОСУР у сфері обґрунтування і реалізації їх інтересів в океанах. Автором виявлено, що Бразилія, Аргентина, Перу, Чилі, Венесуела та Колумбія, опираючись на значну теоретичну базу науковців і геополітиків, здійснюють низку кроків на шляху своєї геополітичної присутності в океанах. На основі проаналізованих досліджень встановлено, що країни МЕРКОСУР у ХХ столітті намагалися закріпити свої позиції у тому океані, до якого вони мали прямий вихід, а у ХХІ столітті здійснюють спроби обґрунтувати і реалізувати свою двоокеанічність. Крім того, на сучасному етапі для країн Південної Америки Атлантичний океан починає поступатися своєю геополітичною значущістю Тихому, що спричинено переорієнтацією латиноамериканських країн з ринків Європи на ринки Азії.

Постановка проблеми На сьогодні південноамериканський регіон набуває геополітичної значущості не лише через значні природні

ресурси, а й внаслідок спроб латиноамериканських країн протистояти чи влитися у глобальні політичні, безпекові, економічні та інші процеси сучасності. Відомо, що материк Південна Америка омивається водами двох океанів, тому природно, що досліджуванні у цій розвідці держави, які сьогодні входять до МЕРКОСУР, надають великого значення не лише виходу до океанів, а й закріпленню за собою статусу господарів, лідерів чи захисників водних просторів, аргументуючи це відповідними геополітичними концепціями, що отримали назву «океанополітика».

На латиноамериканських теренах океанополітика почала набувати геополітичного забарвлення з другої половини ХХ ст. До цього увага як теоретиків так і практиків зосереджувалась, головним чином, на сухопутній території, оскільки переважала так звана «територіальна свідомість». Однак пізніше саме океан почав сприйматися як один із найважливіших ресурсів, що забезпечують геополітичне позиціонування південноамериканського регіону в цілому, а також держав, що пізніше увійшли до МЕРКОСУР. Океанополітика держав МЕРКОСУР – Бразилії, Аргентини, Перу, Чилі, Венесуели, Колумбії і навіть Болівії, яка не мала виходу до моря, – стала пріоритетною у справі досягнення їх геополітичних інтересів. На думку дослідника чилійської геополітики Мануеля Родрігеса (Manuel Luis Rodríguez), основою океанополітики є наукове розуміння і раціоналізація певного типу відносин, враховуючи інтереси і прагнення зацікавлених акторів [21, р. 11-12].

Мета статті. У пропонованому увазі дослідженні ми ставили за мету проаналізувати проблему океанополітики в контексті латиноамериканської геополітики Атлантичного і Тихого океанів, а також вивчити теоретичні і практичні кроки окремих держав МЕРКОСУР у сфері обґрунтування і практичної реалізації своїх геополітичних інтересів в океанах. Виходячи із географічної детермінанти, що характеризує Південну Америку, основним завданням цієї розвідки є аналіз геополітики «латиноамериканської Атлантики» та геополітики «латиноамериканського Тихого океану», що омивають регіон.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема латиноамериканської океанополітики детально не була досліджена вітчизняними науковцями. Натомість, зарубіжні дослідники активно долучились до вивчення прагнень країн МЕРКОСУР до утримування впливу на Атлантичний і Тихий океани. Детально вивчають ці процеси в історичній перспективі латиноамериканські вчені і практики, серед яких згаданий вище М. Родрігес [21; 22], Д. Боснер (Demetrio Boersner) [5], Р.Монтальва (Ramón Cañas Montalva) [17], Е. Куфарді

(Emilio Meneses Ciuffardi) [8], Н.Нуњес (Nino Contavalli Núñez) [18], А.Багамон (Bahamon Dussan Augusto) [3] та ін. Певний внесок у дослідження проблеми зробив відомий польський дослідник М. Гаврицький (Marcin Gawrycki) [12]. Тому аналіз джерел та спроба синтезу наукової літератури є одним із завдань нашого дослідження.

Основні результати дослідження З часів античності до Нового Часу так званим «морським центром світу» було Середземне море. Згодом, коли відбулися відкриття нових морських шляхів, колоніальні завоювання і активізація торгівлі, Атлантичний океан перетворився на центр міждержавних відносин [21, р. 14]. Водночас, ще у 1924 р. Карл Хаусхофер в своїй роботі під назвою «Геополітика Тихого океану» прогнозував, що у ХХІ столітті політичним і економічним центром світу має стати Тихий океан [2, р. 2].

У ХХІ ст. «Атлантика» залишається морським центром глобального значення, проте, з виходом розвинутих країн Азії на світові ринки в якості беззаперечних міжнародних гравців Тихий океан набуває статусу ключового водного геополітичного об'єкта планети. Відтак, навколо саме цього океану формуються нові геополітичні системи, у стратегічних основах яких простежуються спільні інтереси і цілі, що об'єднують різні групи народів і держав з їхніми культурними й історичними особливостями [21, р. 14]. Крім того, аналітики, обґрунтовуючи гіпотезу про те, що центр морської ваги й нового світового порядку переміщується від Атлантики до Тихого океану [21, р. 20; 27], пропонують цікаві статистичні дані. Наприклад, латиноамериканський дипломат і юрист Густаво Варгас (Gustavo-Adolfo Vargas), посилаючись на данні Світового банку, демонструє, що частка країн Азії у світовому ВВП зростає з 19 % у 1950 році до 33 % у 1998 році і за обґрунтованими прогнозами до 2025 року вийде на показники від 55 % до 60 %. Відповідно, країни «Півдня» на чолі з Китаєм на сьогодні (після 2010 р. до жовтня 2014 р.) стають основним двигуном зростання світової торгівлі [27]. Отож, для кращого розуміння морської геополітичної переорієнтації країн Південної Америки варто зупинитись на генезі їх концепцій, що стосуються важливості доступу до океанів.

Бразилія. Відомим бразильським геополітиком, що обґрунтовував важливість геополітичної присутності своєї держави в Атлантичному океані, був генерал *Маріо Травассос* (Mario Travassos). У своїх науково-практичних розробках М. Травассос запропонував для обговорення і подальшого вирішення проблему транспортування природних ресурсів із заходу на схід (від узбережжя Тихого океану до Атлантичного) [16]. Звертаючи увагу на загрозу «аргентинського експансіонізму», М. Травассос небезпідставно вважав, що комунікаційна

залежність від Аргентини Болівії і Парагваю в регіоні Ла-Плати є небезпечною, оскільки потенційний аргентинсько-болівійський союз сприяв би виходу Аргентини до Тихого океану через чилійські або ж перуанські порти. Називаючи Болівію «серцем континенту», геополітик наполягав, що вона була важливою як для Бразилії, так і для Аргентини, відтак завданням бразильської влади було пов'язати її із власними морськими портами на Атлантичному океані шляхом створення умов для навігації у середині континенту [26, p. 95].

Не можна не згадати тези *Лісіаса Родрігеса* (Lisias Rodrigues), який розвинув концепцію «південноамериканських територій», що перебувають у сфері впливу антагоністичних сил. Такі території мали стратегічне геополітичне положення, де щоразу могло дійти до збройного конфлікту між конкуруючими сторонами. Такими стратегічними південноамериканськими теренами геополітик називав Летисію – територію гирла р. Амазонка, що була ключовою у налагодженні комунікацій від Тихого до Атлантичного океану [20, p. 65-66]. Л. Родрігес вважав за необхідне захищати гирло Амазонки. Щоб зміцнити становище країни, він переконував долучити до бразильської території Французьку Гвіану. Дослідник лобював створення південноамериканського геополітичного центру, який перебував би під контролем Бразилії, що своїм наслідком мало б контроль над всією південною Атлантикою [12, s. 121].

Не можна обійти увагою й поглядів інших авторитетних бразильських геополітиків, зокрема *Голбері до Коуту е Сільви* та *Карлоса де Мейра Матоса* (Karlos Matos). Генерал *Голбері до Коуту е Сільви* визначив дві важливі для Бразилії морські території: північно- та південно-центральну Атлантику [9, p.88-89], а генерал *Де Мейра Матос* наполягав, що бразильська безпека пов'язана із південною Атлантикою у напрямку Африки. Важливо, що для поширення впливу у південній Атлантиці Матос виголошував амбітні плани щодо розбудови військового і торговельного флотів і встановлення 200-кілометрової зони бразильських територіальних вод. Він закликав до утворення організації південно-атлантичного договору (SATO), що складався б з Бразилії, Аргентини, Чилі, Парагваю, Уругваю і африканських держав [12, s. 135-136].

Венесуела. Яскравий представник венесуельської геополітичної думки Рубен Кастільйо (Ruben Carpio Castillo) у 70-х рр. минулого століття наголошував, що Венесуела займає зручне геополітичне становище, а саме: знаходиться між Карибами і тихоокеанськими державами. Поряд із Кастільйо, низка інших венесуельських геополітиків відстоювали ідею контролю і забезпечення безпеки проток і

каналів, що відіграють геостратегічну роль для Венесуели. У цьому контексті найголовніших об'єктів нараховують шість (польський дослідник М. Гаврицький називає таких одинадцять), що так чи інакше пов'язують Венесуелу з острівними карибськими державами [10, р. 47-48; 12, s.199]: Панамський канал, Юкатанський канал, протока де ля Мона, протока Анегада, протока Гренада та протока Гольф. За допомогою цих географічних об'єктів у карибському регіоні Венесуела отримала шлях до місцевих і міжнародних ринків чим забезпечила станом на 2011 р. майже 90 % як експорту (в тому числі нафтопродуктів), так і імпорту [10, р. 47]. У свою чергу Панамський канал забезпечує шлях до Тихого океану і пов'язує Венесуелу з країнами Південної Америки, а також країнами Азії, найважливішими серед яких є Японія, Китай та Філіппіни [10, р. 48-49]. Не дивно, що у 2011 р. уряд Венесуели підтримував політику економічного зближення з Китаєм, оскільки, як писав Деметріо Боєрснер (Demetrio Boersner), це мало сенс, оскільки Китай, реагуючи на зміни в структурі влади в глобальному масштабі, посилював тенденції зовнішньої торгівлі, у тому числі з Венесуелою. Відтак, завдання Венесуели було розвинути стратегію сприяння комунікаціям і доступу до Тихого океану і Східної Азії, активізувати свою співпрацю з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону [5, р. 6].

Заслуговує на увагу той факт, що до 1990 року основні зовнішні гравці в Карибському басейні були зорієнтовані на геополітичний простір Атлантики: США, Європу, Південну Америку та, меншою мірою, на Близький Схід. З 1990 року, діапазон потужних акторів змістився за межі Атлантики до Тихого океану і Східної Азії, що також спричинило поглиблення та укріплення відносин з державами Південної Америки [5, р. 1].

Цікавими поглядами та спробами їх реалізації характеризується океанополітика **Чилі**. Варто пригадати, що саме Чилі належить спроба реалізувати у 1997 р. передбачену конвенцією «Montego Bay від 1982 р.» концепцію 12 миль територіального моря та 200 миль шельфу для своїх економічних інтересів [15, s.126]. Такому рішення передувала низка теоретичних розробок у цій сфері. Важливе місце у чилійській геополітиці займає також концепція «Божого призначення країни», що виражається у її експансії в зону Тихого океану. Ця ідея зародилася майже 200 років тому, а у 1951 р. вона знову з'явилася у праці письменника та дослідника дипломатії *Беньяміна Суберкасо Заньярту* (Benjamin Subercaseaux Zañartu, 1902-1973), у якій автор, згадавши про «Боже призначення країни», наголосив, що лише за умови удосконалення й розвитку військового і торговельного флотів для Чилі існують можливості закріпити своє домінування у південно-східній частині Тихого океану [12, s. 170].

Перші ідеї реалізації чилійської океанополітики знайшли теоретичне обґрунтування у працях основоположника чилійських геополітичних концепцій генерала *Рамона Каньяс Монтальви* (? , 1896–1977) [13]. Геополітик пропонував для реалізації ідею контролю Чилі над південним міжокеанічним шляхом: протокою Магелана, мисом Горн та каналом Бігл. Це, на думку Р.Монтальви, дозволило б Чилі не лише забезпечити геополітичну присутність, а й зобов'язувало б захищати Західну півкулю. Крім того, генерал, відстоюючи націоналістичні і антиаргентинські погляди, відкидав можливість доступу Аргентини до Тихого океану [12, s. 163, 170]. Навіть пропозиції з боку Аргентини у сфері економічної співпраці він тлумачив як спроби її виходу і закріплення на південному тихоокеанському узбережжі. Р. Монтальва відстоював тезу чіткого поділу у політичному впливі на океани: за Аргентиною мав би закріпитися вплив над Атлантичним океаном, а за Чилі, відповідно, – над Тихим [17, р. 160]. Ці погляди поділяв також підполковник чилійської армії *Віктор Чавес* (Chaves Victor), який у сер. 70-х рр. XX ст. наполягав, що Чилі мала б утримувати південну частину Тихого океану під своїм політичним контролем. Розвиваючи цю ідею, Р.Монтальва наголошував, що географічним кордоном повинен стати не мис Горн, а низка островів у Атлантичному океані (о. Південна Джорджія, Південні Сандвічеві, Південні Шетландські острови) [17, р. 163].

Теоретик чилійської геополітики *Еміліо Менесес Куфарді* (Emilio Meneses Ciuffardi 1950 р.н.) також дотримувався поглядів морської експансії. Щоб подолати зовнішні загрози, на думку професора, необхідно розбудувати військовий і торговельний флоти, що не лише утримували б і захищали морські шляхи, а й забезпечували б експлуатацію континентального шельфу, розвиток віддалених південних районів і посилення впливів на Антарктиду, яка пов'язана із тихоокеанськими островами [8, р. 290].

З часом Еміліо Куфарді запропонував геополітичну «реструктуризацію» Чилі, що передбачало перетворення її у морську державу. Необхідність таких змін дослідник обґрунтовував наступним: Чилі, на його думку, перетинає дві осі: довгу – Північ–Південь і коротку – Схід–Захід, а геополітичний центр країни, що знаходиться в Андах, важко контролювати з огляду на географічні особливості. Тому експансія у зону Тихого океану дозволила б не лише видовжити вісь Схід–Захід, а й локалізувати згаданий центр у серці країни, що геополітично зрівноважило б державу. Саме тому дослідник наполягав на геополітичній присутності Чилі у Тихому океані, побудові фортець

на островах і використання їх повітряного і морського простору для контролю «чилійського моря» [12, s. 170].

Розвиваючи аналіз динаміки становлення морського вектора зовнішньої політики Чилі, не можна обійти увагою праць чилійського адмірала *Хорхе Буїца* (Jorge Martinez Busch, 1936–2011 pp.). Він був геополітиком-практиком, оскільки протягом 1990-1997 pp. був командувачем військово-морського флоту Чилі і запропонував концепцію чилійської океанополітики, що передбачала такі категорії, як «морський інтерес», «морська потужність» та «морська свідомість». Геополітик вважав, що океан не можна розглядати виключно як середовище торгівлі, а як частину державної території, простір до розвитку і зростання держави. Для цього, на думку адмірала, необхідно оформити «океанічну політику», що забезпечить «морську свідомість» чилійців [11]. Південна півкуля – це переважно водні простори, а не материкові. Саме тут океани дають можливість реалізувати, як писав Фредерік Рацтель, права держави віднайти терени для поглинання. У випадку з Чилі, яка обмежена пустелею Атакама, Андами і негостинними південними територіями залишається рухатись у бік Антарктиди і «морських просторів» [12, s. 170-171].

«Морський інтерес», на думку адмірала, полягав у розвинутому торговельному і транспортному флоті, наявності низки морських портів, активної морської закордонної політики, рибальського флоту, а також організацій, що будуть досліджувати і використовувати багатства, що знаходяться на морському дні [1, p. 28; 6].

Схожі ідеї регіональної інтеграції і закріплення у зоні Тихого океану підтримував відставний адмірал *Оскар Бузета* (Oscar Buzeta) [1, p. 28]. Мануель Родрігес висловив думку про те, що політичне бачення О. Бузети можна було б розглядати як гео-морське, що передбачало повну реалізацію суверенітету над морськими ресурсами Південного океану (південної частини Тихого), а у Р.Монтальви – геостратегічне, що означало не лише тихоокеанську експансію, а й контроль над материковими просторами [22, p. 4].

Не можна обійти увагою й так званий «перуанський океанізм». Сьогодні **Перу** за її швидкі темпи економічного зростання почали називати «андським тигром» [24, s. 182]. Сучасний перуанський політолог Альберто Окампо (Alberto Bolívar Ocampo) наполягає на поглибленні і вдосконаленні контролю його країни над морськими шляхами у Тихому океані, зосереджуючи увагу на великому значенні портів, що простягаються узбережжям на 3 тис. км. На думку А.Окампо стратегічною концепцією Перу є забезпечення безпеки існуючих портів, оскільки останні повинні стати мостом між Південною Америкою

і Тихим океаном (так званим «Пацифіком»). Тільки за таких умов як південноамериканські держави, так і азійські актори з іншого боку океану будуть сприймати перуанське узбережжя як єдиний потужний морський порт, що задовольняє інтереси партнерів [19, р. 31].

Крім того, хоч Перу і не має прямого виходу до Атлантики, сьогодні у перуанській політологічній аналітиці зустрічається думка про те, що Перу – двоокеанічна країна, тобто така, що претендує на доступ до двох океанів: до Тихого океану на заході і до Атлантичного на сході (через річку Амазонку і її притоки Перу пов'язана із розвиненими країнами Атлантики і Сходу). Згаданий дослідник А. Окампо, враховуючи, що Амазонка значною мірою протікає через бразильську територію, стверджує, що Перу, використовуючи своє політико-географічне положення, повинна разом із Бразилією розвивати МЕРКОСУР, Андське Співтовариство, а також інтенсифікувати економічні взаємини з Азійськими і Тихоокеанськими країнами [19].

У цьому контексті варто пригадати слова найвидатнішого перуанського геополітика Едгардо Харіна (Edgardo Mercado Jarrin) про те, що лише співробітництво латиноамериканських країн, а не суперництво (як приклад, морське суперництво з Чилі) є запорукою їх власного геополітичного позиціонування, міжнародної торгівлі та безпеки морських шляхів [25, р. 53-54]. На сучасному етапі, як зазначає Ніно Нуньєс (Nino Contavalli Núñez), океанополітика Перу розглядається як запорука успіху національної політики розвитку, яка спрямована на вихід до регіональних та зарубіжних ринків через розгалужену систему портів і сучасних комунікацій для забезпечення океанічних коридорів. Саме такий підхід було запропоновано урядом Альберто Фухіморі у 90-рр. XX ст., а пізніше було оформлено у фундаментальну концепцію геополітичного позиціонування у двох океанах, яка реалізується сьогодні [18].

Не можна обійти увагою ідей щодо океанополітики в *Аргентині*. У першу чергу, варто згадати розробки адмірала Хорхе Фраги (Jorge Alberto Fraga), який у 80-х рр. XX ст. вважав, що Аргентина належить до атлантичного морського світу та ще й могла б бути найвпливовішим гравцем та захисником акваторій південної Атлантики. У 90-х рр. Х.Фрага наполягав на тому, що Аргентина мала б усіляко використовувати свої океанські простори і забезпечувати власні інтереси не лише у південній атлантиці, а й у південно-східній частині Тихого океану [12, s. 152, 154-155].

Принагідно згадати, що ще у 70-рр. XX ст. з ініціативи геополітика *Андреса Мартінелі* (Andres Juan Martinelli) було розроблено ідею доступу Аргентини до Тихого океану. Реалізацію свого задуму геополітик

вбачав в утворенні коридору у п'ять кілометрів завширшки у провінції Сальта, що мав би закінчуватися портом. Таку ідею підтримував інший аргентинський геополітик, *Норберто Цересолі* (Norberto Ceresole), який тоді ж вважав, що Аргентина має два шляхи геополітичного розвитку: атлантичний і тихоокеанський. Якщо атлантичний шлях передбачав тісну співпрацю із США і Бразилією, то тихоокеанський – з іншими іспаномовними країнами регіону: Перу, Болівією, Чилі, Парагваєм і Уругваєм. Саме тоді у Бразилії з'явилася небезпідставна думка про оточення її іспаномовними сусідами-ворогами. Але ідея знівельовалася після військового перевороту 1973 р. в Чилі, в результаті якого остання обрала вектор тісної співпраці з США і Бразилією [12, s. 157].

Значне місце океанополітика посідає у геополітичній думці *Колумбії*, яка має вихід як до Тихого океану так і через карибське море – до Атлантичного. У 60-х рр. ХХ ст. з під пера колумбійського геополітика і генерала *Хуліо Лондоньйо* (Julio Londoño) вийшла праця, де йшлося про досить слабку морську традицію у Колумбії, що своїм наслідком мало нерозгалужену систему портів, нечисельний флот. Тому геополітик у 1987 р. підкреслював, що запорукою геополітичного успіху Колумбії стане розвиток тихоокеанського узбережжя, що закладе фундамент майбутнього розвитку держави [3, р. 77]. Цей прогноз виявився небезпідставним, оскільки у 2011 р. Колумбія стала активним учасником Тихоокеанського альянсу. На переконання професора і полковника *Аугусто Багамона*, хоч на сьогодні Колумбія і черпає більше можливостей з Атлантичного океану, але перспектива її виходу на азійські ринки підштовхує прокладати комунікації, розбудовувати опорні пункти і розвивати інфраструктуру у напрямку Тихого океану [3, р. 77-79]. У перспективі на 2019 р. геополітик висловлює сподівання розвинути комунікаційну інфраструктуру настільки, що це дозволить зв'язати між собою виходи до двох океанів, а також інтегруватися в азійсько-тихоокеанські ринки [3, 166-167].

Висновки. Отже, океанополітика країн МЕРКОСУР пройшла значний шлях розвитку: від теоретичних розробок латиноамериканських геополітиків до реальних кроків держав не лише у минулому чи на сучасному етапі, а й з значними перспективами на майбутнє. Якщо другу половину ХХ століття можна охарактеризувати тяжінням до Атлантики, то з початком ХХІ століття окреслилася інша тенденція – збільшення уваги до Пацифіку. Геополітична теоретико-прикладна думка досліджуваних країн характеризувала і відстоювала різноманітні механізми доступу до комунікаційних шляхів як до Атлантичного і Тихого океанів, так і, з метою досягнення континентальної гегемонії в обох океанах. У цій розвідці поза увагою автора залишились підходи

до реалізації океанополітики іншими країнами латиноамериканського регіону, що стане предметом подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Araya R. D., Romero F. Geopolítica sin territorio: una mirada estratégica a los flujos de información / Rodrigo Araya D., Francisco Romero // Fasoc, abril-junio, 2001. – № 2. – P. 25-33.
2. Auel H. J. El oceano politico / Heriberto Justo Auel. – Buenos Aires, 1999. – 24 p.
3. Bahamon D. A. Colombia Geografía y Destino. Visión Geopolítica de sus Regiones Naturales / Augusto Dussan Bagamon. – 2012. – 206 p.
4. Barrios O. V. Influencia geopolitica de las vinculaciones interoceánicas / Oscar Violeta Barrios [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.monografias.com/trabajos88/influencia-geopolitica-vinculaciones-interoceanicas/influencia-geopolitica-vinculaciones-interoceanicas.shtml>
5. Boersner D. La geopolítica del Caribe y sus implicaciones para la política exterior de Venezuela / Demetrio Boersner. – Caracas, Octubre 2011. – 11 p.
6. Busch J. M. Politica oceanica nacional sugerencias para una formulacion / Jorge Martínez Busch – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://xa.yimg.com/kq/groups/24075691/1118111299/name/martinez+3+Politica+Oceanica+Nacional.pdf>
7. Chile-Perú: discursos contrapuestos y sus manifestaciones geopolíticas Chile-Peru: Opposing Discourses and their Geopolitical Manifestations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.flacsoandes.edu.ec/iconos/images/pdfs/Iconos38/9Dossier-Chile-peru.pdf>
8. Ciuffardi E. La crisis de laguna del desierto / Emilio Meneses Ciuffardi // Estudios Públicos, 2000. – № 80. – P. 287-304.
9. Couto e Silva do G. Geopolitica do Brasil / Golbery do Couto e Silva. – Rio de Janeiro, 1967. – 328 p.
10. Estructura geopolitica de Venezuela [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.radiofeyalegriaeducom.net/pdf/MD-2do-S10-InstruccionPreMilitar.pdf> – P. 46-50.
11. Gavilán A. F. Vision geopolitica de Chile: el mar presencial / Antonio Flores Gavilán. – Sábado. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mamiferopolitico.blogspot.com/2010/12/vision-geopolitica-de-chile-el-mar.html>
12. Gawrycki M. F. Geopolityka w myśli i praktyce politycznej Ameryki Łacińskiej / Marcin Gawrycki. – Warszawa, 2007. – 483 s.
13. General de Ejército Ramón Cañas Montalva. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://antarticaheroesanonimos.cl/imagenes/SUPLEMENTO%20EJERCITO%202014%20%20VDE%20%28VIERNES%29.pdf>.

14. La Antártica. Visionaria apreciación del general O'Higgins // Geopolítica Oceánica y Austral General Ramón Cañas Montalva: Selección de escritos. – P. 185.
15. Łukaszuk L. Polityka morska państw Ameryki Łacińskiej / Leonard Łukaszuk // Ameryka Łacińska wobec wyzwań globalizacji. – Toruń, 2006. – S. 121-130.
16. Lundgren K.S. Brazil's National defense strategy: prospects for the twenty-first century / Kenneth S. Lundgren. – Monterey, 1993. – 112 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA272429>
17. Montalva R. Chile, el mas Antartico de los Países del Orbe y su responsabilidad continental en el Sur-Pacífico / Ramón Cañas Montalva // Geopolítica Oceánica y Austral. – Santiago, 2008. – P. 157-170.
18. Núñez del Arco C. N. Importancia geopolítica del mar / Nino Contavalli Núñez del Arco – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nuestrabandera.lamula.pe/2011/03/03/importancia-geopolitica-del-mar/nuestrabandera/>. – Title from the screen.
19. Ocampo A. B. La importancia de la geopolítica y geoestrategia en los planes de desarrollo / Alberto Bolívar Ocampo // Military review. – Marzo-Abril, 2012.
20. Rodrigues L. Geopolítica do Brasil / Lisias Rodrigues. – Rio de Janeiro, 1952. – 140 p.
21. Rodríguez M. Globalización y geopolítica del Océano Pacífico: la redistribución de las hegemonías en el siglo XXI / Manuel Rodríguez – C. p. – 2004. – 32 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geopoliticaxxi.files.wordpress.com/2011/05/globalizacion-y-geopolitica-del-oceano-pacifico-en-el-siglo-xxi.pdf>
22. Rodríguez M. Introducción a una geopolítica de la Patagonia en los inicios del siglo XXI / Manuel Rodríguez – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patagoniafutura.files.wordpress.com/2013/02/introduccion-a-una-geopolitica-de-la-patagonia-en-el-siglo-xxi1.pdf>
23. Situación geográfica del Perú en el contexto geopolítico Americano – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://html.rincondelvago.com/peru_1.html
24. Skowronek T. Zapiski o Ameryce Łacińskiej / Tomasz Skowronek. – Warszawa, 2014. – 258 s.
25. Toledo L. C. La relación bilateral Chile-Perú: un caso de visiones geopolíticas opuestas / Lester Cabrera Toledo // Revista Encrucijada Americana, Otoño-Invierno 2009. – № 1. – P. 46-61.
26. Travassos M. Proyección continental del Brasil / Mario Travassos – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.manuelugarte.org/modulos/biblioteca/t/travassos/proyeccion_continental.htm#top. – Title from the screen.

27. Vargas G-A. La geopolítica del Pacífico / Gustavo-Adolfo Vargas – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dossiergeopolitico.com/2013/05/la-geopolitica-del-pacifico.html

Статья посвящена анализу океанополитики стран южноамериканского региона. Главное внимание уделено внешнеполитическим проблемам латиноамериканских стран, учитывая их видение геополитики Атлантического и Тихого океанов. Изучены теоретические и практические шаги отдельных государств МЕРКОСУР в сфере обоснования и реализации их интересов в океанах. Автором статьи выявлено, что Бразилия, Аргентина, Перу, Чили, Венесуэла и Колумбия, опираясь на значительную теоретическую базу ученых и геополитиков, осуществляют ряд шагов на пути своего геополитического присутствия в океанах. На основе проанализированных исследований установлено, что страны МЕРКОСУР в XX веке пытались закрепить свои позиции в том океане, к которому они имели прямой выход, а в XXI веке осуществляют попытки обосновать и реализовать свою двуокеаничность. Кроме того, на современном этапе для стран Южной Америки Атлантический океан начинает уступать своей геополитической значимостью Тихому, что вызвано переориентацией латиноамериканских стран с рынков Европы на рынки Азии.

The article is devoted to the analysis of the ocean-politics of South American countries. The main emphasis is made on foreign policy problems of Latin American countries from the perspective of their vision of geopolitical role of Atlantic and Pacific oceans. The author studies scholars' viewpoints on geopolitical interests of MERCOSUR countries in the ocean, as well as their implementation in practical policies. The author argues that Brazil, Argentina, Peru, Chile, Venezuela, and Columbia have done practical steps on the way to strengthening their geopolitical presence in the oceans, based on significant theoretical foundation by their scholars and policy-practitioners. It is identified that in the XX-th century MERCOSUR countries made considerable efforts to secure their position in the ocean, to which they have direct access. In the XXI-st century, instead, they have been making efforts to rationalize and secure their presence in both oceans. At the same time, Atlantic Ocean is becoming less important for South American countries comparing to Pacific, which can be explained by refocusing their attention from the European markets to the Asian ones.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2015

УДК 327.56(519.5)

Кан Д. С., Киевский национальный
лингвистический университет

КОРЕЙСКАЯ ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ СТРАТЕГИИ КИТАЯ

В данной статье идет речь о создании нового мирового порядка, одним из лидеров которого является Китай. Также изложен авторский взгляд на отношения Китая с КНДР и РК на новом этапе. Статья дает возможность более глубоко понять противоборство между Китаем и США в Азиатско-Тихоокеанском регионе и оценить сопоставление их сил на данном этапе развития.

После распада СССР и социалистической системы идет процесс становления нового мирового порядка и вся прежняя мировая система сильно изменилась вследствие глубокой и спонтанной реструктуризации мировой политики.

Очевидно, что идет процесс формирования и становления нового мирового порядка, но пока что трудно однозначно выделить стабильные тренды мирового развития [1, с. 52]. Крах биполярной системы, ключевая роль США в системе международных отношений, появление Китая как нового сильного игрока на мировой арене – все это говорит об изменениях, которые происходят на мировой арене. Да, действительно глобализация ускоряет экономическое развитие, однако и заостряет конкуренцию и социальную поляризацию, которая неминуемо приводит к социальным конфликтам и политическим противоречиям: как на локальном уровне, так и на мировой арене. Таким образом, как и во всем мире, так и в США идет жесткая борьба за власть, за влияние, за материальные ресурсы и престиж. Одним из таких сильных игроков на мировой арене является Китай, что конечно неизбежно приводит к изменению мирового порядка в целом и в США в частности. Сегодня совершенно ясно, что ключевыми игроками в борьбе за лидерство мирового порядка является США и Китай. Причем подход США и Китая к созданию нового мирового порядка в политическом формате контрастно отличается и выделяется, по мнению Л. Одгаарда, следующими искусственными дилеммами: «либерализм – мирное существование», «демократия – внутрисистемная прерогатива определения типа политического режима», «глобальная интеграция – консенсуальное ситуативное решение общих вопросов международной жизни», «международная кооперация – международная координация» [3, с. 24-31].

Контрастно отличаются и методы введения в жизнь своих моделей. США делает ставку на свой авторитет в мире, на широкую планетарную сеть двусторонних связей, на поддержку Евросоюза, опираясь на которые они выстраивают эффективные схемы регионального и глобального взаимодействия, ищут поддержку в стратегии воплощения в жизнь американской версии нового мирового порядка. Китай наоборот, рассчитывает на широкую консолидацию с его позицией со стороны стран глобальной периферии в силу его соответствия, по мнению Китая, судьбоносным интересам преобладающего большинства народов периферии.

Китай сегодня проводит свою версию систем нового мирового порядка, согласно которой, новый порядок должен держаться на принципах мирного сосуществования, взаимного уважения суверенитета и территориальной целостности между субъектами международной деятельности, недопустимости в международной практике актов агрессии и вмешательства во внутренние дела суверенных государств, поддержание норм равноправного и взаимовыгодного сотрудничества, введение международного налога на финансирование подъема слаборазвитых стран. Однако каждая система или концепция имеет право на существование. Поэтому создание новой международной мировой системы в реальном измерении краткосрочной перспективы видится как процесс дальнейшего разветвления пост-ялтинской системы на два неформальных, но жизнеспособных образования: евроцентрического и азиацицентрического – «субпланетарного» – масштаба, объединенных в продуктивный глобальный формат на основе конфедеративного взаимодействия. [2, с.32]

Несмотря на прогресс мирового глобализационного процесса, неопределенность развития стратегической обстановки в СВА за последнее время способствует сохранению пока прежней степени региональной безопасности, унаследованной от эпохи «холодной войны» и опиравшиеся на двухсторонние военно-политические союзы. Кроме того необходимо учесть, что начался новый этап – этап усиления напряженности и конфликтов. Пример тому межкорейские конфликты (военная провокация со стороны КНДР) и конфликт между КНР и Японией поблизости островов Сенкаку. Причем каждый актор региональной политики в СВА хочет добиться для себя наиболее выгодных условий. Необходимо также учесть фактор резкого экономического и политического подъема роли КНР, в связи с чем усилилась конкуренция между КНР и США.

После объявления об окончании войны в Афганистане, Америка делает акцент на Азиатскую стратегию. Так же отметим, что быстро-

развивающаяся Азия является наиболее подходящей ареной в аспекте воссоздания образа «мирового полицейского государства», а так же восстановления ослабленной экономики Америки. Эта стратегия занимает ведущую роль в странах, которые входят в транс-тихоокеанское партнерство и трёхсторонний альянс Америки – Японии – Южной Кореи, потому что именно эти регионы являются экономическим центром этой стратегии. Так же целью стратегии по восстановлению экономики является сдерживание резкого подъема Китая.

Китай, бросивший вызов Америке – сильнейшей державе в мире, становится угрозой для ее безопасности. Для лидерства Северо-Восточной Азии, помимо сотрудничества с Кореей и Японией, США активно приступили к улучшению отношений со странами в регионе Южно-Китайского моря и другими, которые имеют конфликты с Китаем, с такими странами как Филиппины и Вьетнам. Характерным примером является подписание военного договора с Филиппинами через 22 года, который делает возможным возвращение американской армии на территорию Филиппин.

Америка выбрала стратегию надежного партнерства с Японией, что ведет к потере лидирующих позиций на Ближнем Востоке, а так же к недостатку в бюджете государственной обороны. Америка поддерживает Японию в плане милитаризации и в восстановлении прав на создание армии. США для того чтобы расширить свое влияние в регионе под предлогом укрепления альянса, необходимо укрепить сотрудничество между странами этого союза, а так же будет продолжать убеждать к примирению Японию и Южную Корею, которые вступили в конфликт из-за исторических событий.

Китай занимает позицию согласно стратегии «Возрождения нации Китая» и единогласно выбрал путь соперничества с Америкой. Это означает, что Китай развился настолько, что готов вернуть былую славу и статус главенствующего государства. Китаю хорошо известно о планах стратегического союза Америки со странами экономического блока, поэтому Китай использует разнообразные стратегии, чтобы помешать им. Особенно он провоцирует конфликт между Японией и Кореей, дискредитируя трехсторонний альянс Республики Корея, Америки и Японии.

Осведомлённое лицо во внешних дипломатических отношениях Пекина сказал, что если Китай намеревается препятствовать милитаризации Японии и возвращению Америки в Северо-Восточную Азию, то он как минимум должен крепко держаться за Корею, а использование Кореи как слабого звена альянса только ухудшит отношения трехстороннего альянса. В контексте встречи на высшем уровне, председатель

Си Дзинь Пин предложил совместно провести мероприятие по случаю 70-летнего юбилея освобождения от японской оккупации в 2015 году. Председатель Си напомнил случай времен Имджынского вторжения, когда Корея и Китай сражались вместе против Японии.

Так же Китай добивается большего влияния над денежными оборотами Америки и Японии на своей территории. Китай намеривается инвестировать большую часть денег в создание банка развития инфраструктурных инвестиций и он может стать главным конкурентом США по доминированию в Азиатском регионе.

Заострившийся недавно ядерный кризис на корейском полуострове, потопление южно-корейского корвета «Чхонан», обстрел острова «Большой Ёнпхендо» – все это говорит о том, что в СВА мир по-прежнему находится под серьезной угрозой. Но по своей сути события 2010 года есть не только результат столкновения двух противоположающихся политических движений – американского стремления лидировать и инстинкта самосохранения северокорейского режима, а намного сложнее и указывает на глобальный характер проблемы. В этом регионе по-прежнему сталкиваются интересы США, Японии, Китая, России. То есть по-прежнему, как и много лет назад, «игроки» те же самые. А если учесть тот фактор, что большая доля мирового капитала вращается в регионе СВА, то можно предположить насколько тяжелым будет решение проблем в этом регионе, а это значит в первую очередь решение корейской проблемы.

События последних лет показывает, что в регионе СВА назревает, а точнее уже началась гонка в области ракетно-ядерного вооружения. И более того новая гонка вооружения привела к фактическому краху «Договора о неприменении ядерного оружия», а возможно и режима ядерного нераспространения в целом. Политика и действия КНДР показывают, что нарушение этого договора фактически остается безнаказанным, а ведущие государства мира не могут остановить те страны, которые бросают вызов мировому сообществу.

Многие политологи считают, что КНДР преимущественно использует свою ядерную программу как инструмент политического блефа и шантажа. Ядерная программа КНДР позволяет ей реализовать свои интересы и прежде всего обеспечивает политическую и экономическую выживаемость режима Ким Чен Ына. Так или иначе, совершенно очевидно, что большую роль во всем этом играет КНР. Всем известно, что Китай вследствие своего географического положения всегда имел особые исторические связи с Кореей. Поэтому есть смысл проанализировать исторические и политические связи Китая и Кореи за последнее время.

В период биполярного противостояния (период «холодной войны») Китай относительно корейской проблемы характеризовался стремлением сохранить статус-кво и ограничить нарушение безопасности со стороны КНДР. Следует подчеркнуть, что сильная политическая поддержка Пекином Северной Кореи усложняла проблему обеспечения стабильности на полуострове, но, безусловно, Китай выступал против действий, которые могли вызвать военный конфликт, который бы столкнул Китай с США.

Все участники решения Корейской проблемы, в том числе КНР, понимали, что в случае конфликта фундамент сближения и мира будет разрушен, поэтому следует ещё раз подчеркнуть, что главное для Китая – безопасность и сбережение своего контроля и влияния на Северную Корею.

Таким образом, политика Китая относительно Корейского полуострова была основана на прагматизме – сохранение стабильного мира и разделение политики и экономики. Это означало, что Китай как и раньше политически поддерживал Северную Корею, а экономически сотрудничал с Южной Кореей.

События 2010 – 2013гг. также как проведение очередного ядерного испытания КНДР, запуск ракет «Инха II, III», игнорирования требований МАГАТЭ, ущемление прав человека – факторы, которые привели к резкому осуждению Северной Кореи со стороны мирового сообщества. И только лишь КНР по-прежнему считала Северную Корею своим союзником. И это несмотря на колоссальную разницу в экономических и политических позициях, занимаемых обеими странами в мировой «иерархии».

Естественно возникает вопрос – каковы мотивы? Насколько долговечен этот союз? Для того, чтобы ответить на эти вопросы необходимо проанализировать события 2010-2012гг. Почему именно эти годы? Да потому, что именно в эти года началось резкое сближение КНР и КНДР. И тот факт, что только за 1 год (2010-11) тогдашний лидер Северной Кореи Ким Чен Ир трижды неофициально посетил КНР, и это будучи тяжело больным. Все эти факторы говорят о том что, у Северной Кореи не было другого выхода. Ни для кого не секрет, что между КНР и КНДР различий во многих сферах намного больше, чем общих черт. Какие же различия?

Это в первую очередь позиции, которые занимают обе страны на международной арене (слабая и мощная державы), разные политические системы (диктатура одного человека и коллективное управление), экономический курс развития (рыночная экономика и плановое хозяйство), идеологические различия (сильная и мощная

армия и прагматизм, основанный на социалистических принципах). Все эти сравнения говорят о том, что стратегии по многим позициям разительно отличаются.

Ещё в 2002 году Ху Дзинь Тао относительно китайско-северокорейских отношений сказал, что Китай переходит во 2-й этап стратегического сотрудничества. Смысл стратегических отношений заключается в том, что китайско-северокорейские отношения переходят из кровно-братского союза в официально-государственные отношения. Иными словами отношения переходят во взаимовыгодное сотрудничество. Но, несмотря на все эти заявления, КНР твердо стояла на позиции сохранения статус-кво на Корейском полуострове и это при том, что на тот период РК являлась третьим торговым партнером.

В свете нарастающей конкуренции с США, Китаю было выгодно сохранение нынешних позиций на корейском полуострове, то есть сохранение мира, мирный диалог между Севером и Югом, мирное объединение Кореи.

Конечно, Китай выступает за сохранение существующей позиции КНДР, но при этом он ратует за экономическую реформу Северной Кореи и, безусловно, за денуклеризацию. Однако сегодня совершенно очевидно, что Северная Корея не откажется от эскалации ядерного вооружения и будет стараться держать в напряжении не только корейский полуостров, но и США. Совершенно очевидно и то, что Северная Корея будет настаивать на создании напряженной ситуации между Китаем и США, Китаем и РК, другими окружающими странами. Таким образом, Северная Корея для Китая постепенно превращается из стратегического партнера в стратегическую обузу. В конечном итоге по мере углубления ядерного кризиса Северная Корея для Китая будет наращивать проблемы, которые потребуют принятия иного стратегического решения.

Безусловно, 3-х кратный неофициальный визит бывшего лидера Северной Кореи Ким Чен Ира является беспрецедентным случаем. Каковы же причины?

1. Прежде всего, попытка показать всему миру тесную связь и сотрудничество между политическими элитами Северной Кореи и Китая.

2. Через встречи с высшими руководителями Китая показать, что они по-прежнему являются нерушимыми братскими странами.

3. Показать своего преемника Ким Чен Ына и узнать мнение китайского руководства.

4. Предвидя длительное противостояние с Южной Кореей, получить стратегическую поддержку Китая.

Ким Чен Ир четко понимал, что в ситуации длительного противостояния с РК и ухудшения отношений с США только Китай может помочь сохранить существующий режим и оказать помощь в экономическом преобразовании. Таким образом, Северная Корея показала, что от Китая хочет получить политическую поддержку и экономическую помощь.

Следует отметить, что Северная Корея стратегически полностью доверяет Китаю и всеми силами показывает, что не нуждается в сотрудничестве с РК и США. Все это не могло не вызвать беспокойство РК, так как это означает возврат к «холодной войне» и отдаляет будущее объединение Кореи. Но военные столкновения 2010-12 годов вызвали новое напряжение на Корейском полуострове и показали, возможность начала крупномасштабных военных действий. В связи с чем в январе 2012 года были проведены официальные переговоры между США и КНР. В результате чего были даны настоятельные рекомендации по сохранению мира и стабильности на Корейском полуострове.

Понятно, что критический уровень напряженности на Корейском полуострове ещё не достигнут, поэтому пока что не собираются сесть за стол переговоров. В то же время, учитывая стратегическое партнерство Китая и Северной Кореи, Южная Корея и её союзники, а также другие окружающие страны должны не силовыми методами, а дипломатическими переговорами погасить напряженную ситуацию. Тем более что власть в Северной Корее сейчас находится у Ким Чен Ына.

Вместе с тем, необходимо подчеркнуть, что не все так гладко в отношениях между Китаем и Северной Кореей. Северокорейские лидеры разочарованы внешней и внутренней политикой Китая. Новый дозированный прагматизм в китайских экономических программах, ослабление идеологической деятельности, полный переход на рыночную экономику – все это противоречит внутренней и внешней политике лидеров Северной Кореи. Не может не беспокоить Северную Корею и нарастающее сближение Китая с США, Китая и РК. Кроме того, Пхеньян недоволен и уменьшением экономической помощи с Китая. Но, несмотря на некоторое охлаждение отношений между Северной Кореей и Китаем, если настанет критический момент, то Китай всегда окажет помощь Северной Корее.

Лейтмотив политики Китая относительно Корейского полуострова кратко можно охарактеризовать как сохранение мира и безопасности, усиление влияния на полуострове и резкое сближение с РК не только в экономическом отношении, но и в политическом плане

возобновление традиционных дружеских отношений на фоне обострения конфликта с Японией. Умело забить «клин» между Республикой Корея и Японией.

Сегодня Китай готов отказаться от предыдущих политических стратегий и идти по пути открытости и преобразования, он принял стратегию «Новой дипломатии» – резкое сближение с Республикой Корея, чтобы ослабить союз США, РК, Японии. Китай поменял тактику и стратегию в экономическом и политическом отношениях. В чем же заключается изменение стратегии Китая в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Резкое изменение политики Китая по отношению к РК началось в 2013 году после официального визита президента РК Пак Гын Хе в КНР и особенно после визита лидера Китая Си Дзинь Пина в Республику Корея в августе 2014 года.

Необходимо подчеркнуть, что РК готова и прилагает усилия для налаживания новых отношений с КНР. Как известно, в июне 2013 года состоялся четырехдневный первый государственный визит президента Южной Кореи Пак Гын Хе в Китай. Высшие руководители 2-х ведущих стран региона СВА обсудили острейшие вопросы мировой и региональной безопасности, а также вопросы укрепления сотрудничества во внешнеполитической, экономической, культурной и социальной сферах. Чем же примечательным был этот визит? Тем, что в отличии от практики последних 20-ти лет, президент РК свой второй (после США) заграничный визит нанесла не в Японию, а в КНР. Этому сопутствовало несколько причин. Растущая экономическая и политическая мощь КНР и её роли в экономическом развитии Южной Кореи, возможный потенциал влияния Китая на решение корейской проблемы. Объем торговли между КНР и РК в 2012 году составил 212 млрд. долларов, что больше, чем торговля РК с США и Японией вместе взятые, и в 2015 году намереваются довести объем торговли до 300 млрд. долларов. Кроме того, вызывающие действия правых сил во главе с С. Абэ, демонстративные территориальные претензии к РК (притязание на остров Докто), упорный отказ от признания совершенных Японией преступлений против народов Азии, в том числе Кореи, вызвали справедливое недовольство населения РК, которое руководство РК не могло игнорировать.

Зарубежное издание китайской коммунистической газеты «Женьминь жибао» четвертого 4-го августа 2014 года на первой полосе сообщило новость о визите китайского государственного лидера Си Дзинь Пина в Южную Корею под названием «Отношения между Китаем и Южной Кореей стоят на новой исходной точке стремительного развития». На состоявшихся переговорах на высшем уровне

между Китаем и РК два лидера государств приняли решение стать партнерами для совместного развития, регионального мира и мирового процветания. Многие китайские СМИ подчеркнули, что два государства, которые на протяжении двадцати двух лет дружеских отношений поддерживали друг друга во многих сферах, стали взаимовыгодными партнерами и показали пример развития отношений между странами. Также сообщалось, что Южная Корея и Китай, упомянув историю совместной борьбы против японского империализма, подчеркнули необходимость совместного сотрудничества против Японии. Также Китаем было предложено вместе отпраздновать 70-ю годовщину освобождения Кореи и Китая от японских захватчиков.

Китай, называя Южную Корею «родственной страной», показывает свое дружеское расположение и тем самым намеревается изменить расстановку сил влияния на Северо-востоке в свою пользу, втягивая в качестве союзника Республику Корея, которая является центральным стержнем системы трехстороннего сотрудничества Корея-США-Япония. США, наблюдая настороженным взглядом за отношениями РК и Китая, которые сближаются быстрыми темпами, ещё больше усиливает американо-японский союз. Япония в свою очередь полагается на поддержку США и проявляет готовность осуществлять план совместной обороны, а также берет курс на милитаризацию и ревизионизм истории. В дополнение к этому Япония пытается установить дружеские отношения с Северной Кореей. Таким образом, весь Северо-восточный Азиатский регион закружился в вихре преобразований сфер влияния. И в этой ситуации РК очень трудно сделать стратегический выбор, учитывая тот фактор, что США являются союзником. Дипломатические круги и известные политологи, ученые Южной Кореи предостерегают президента РК о том, что Корея должна принять взвешенное решение, которое пойдет ей на пользу [4, с. 13].

Китай сегодня расширяет свое влияние в Азии. На состоявшемся двадцатого мая 2014 года в г. Шанхае «Конференции взаимообмена и укрепления доверия Азии» лидер Си Дзинь Пин сказал: «Безопасность Азии должны обеспечивать азиаты» и настаивал на создании региональной системы безопасности. Южная Корея принимала участие в этой конференции, однако видно, что она держит некую дистанцию, отправив на майскую конференцию министра по делам объединения Юй Гиль Дже, вместо министра иностранных дел Юн Бен Се.

Си Дзинь Пинь 4 августа 2014г. на лекции в Сеульском университете сказал, что Китай предлагает основать инфраструктурно-инвестиционный банк Азии и надеется, что заинтересованные государства будут активно в нем участвовать. Ясно, что создание

ИИБА носит ярко выраженный характер против Банка Развития Азии (главное управление находится в Филиппинах), который возглавляют США и Япония. Очевидно, что США выражает беспокойство из-за резкого продвижения Китаем и Южной Кореей инфраструктурно-инвестиционного банка Азии. Американская газета «Нью Йорк Таймс» назвала переговоры по созданию этого банка между Китаем и Республикой Корея несколько неожиданными. Однако правительство Южной Кореи ещё не приняло окончательное решение и только лишь пока изучает этот вопрос.

В последнее время отношения РК с Китаем резко изменились. Если раньше сотрудничество между двумя странами было хорошо развито в экономической сфере, но не достаточно хорошо в политической, то сейчас отношения между ними стали теплыми и в политической сфере. Также тот факт, что Китай коснулся вопроса об американской противоракетной обороне на встрече на высшем уровне, говорит о том, что Китай пытается создать разрыв между США и РК во всех сферах.

В июне 2014г. командующий воздушными силами США в Южной Корее Кёртис Скапарротти заявил, что они продвигают вопрос размещения на американской военной базе американского противоракетного комплекса для высотного и заатмосферного перехвата ракет-«ТНААД». Позиции РК такова, что она не твердо возражает против расположения вооруженных сил США в Южной Корее, однако возражает против включения в них системы ПРО.

Китай не признает тот факт, что ПРО предназначена для воздействия на Северную Корею и утверждает, что она нацелена на Китай. Но в Южной Корее совершенно ясно понимают угрозу с Севера и поэтому нужно волевое решение по Северокорейской ядерно-рaketной угрозе.

Все эти вышеперечисленные факторы говорят о том, что накопилось довольно много сложных задач, которые нужно решить перед тем как стать на ту или иную сторону, невзирая на предложения и возражения Китая или США. В этой ситуации РК необходимо тщательно изучить и выбрать ту стратегию, которая выгоднее для Южной Кореи.

Итак, можно сделать следующие выводы:

1. Китай вступил в борьбу за мировое лидерство с США и активизирует действия в первую очередь в Азиатско-тихоокеанском регионе, намеревается изменить расстановку сил в СВА.

2. Китай хочет втянуть РК в качестве союзника, в связи с чем идет резкое сближение с РК.

3. Китай собирается создать порядок в противовес действиям США и Японии в Азиатско-тихоокеанском регионе.

4. Республика Корея находится в растерянности и проявляет осторожность, учитывая союз с США.

5. Новые дипломатические стратегии Китая в Азии.

6. Китай не сможет отказаться от взаимоотношений с Северной Кореей.

Саммит G-20 2014 года можно смело назвать саммитом, где произошло рождение новой сверхдержавы – Китая. На этом саммите Си Дзинь Пин подписал с Обамой новое визовое соглашение: теперь китайцы смогут получать 10-летнюю многократную визу для въезда в США. Кроме того, Си подписал соглашение беспрецедентного размаха о свободной торговли с премьером Австралии Тони Эбботом. Данное соглашение полностью открывает китайский рынок для любых австралийских товаров, отменяя в течении четырех лет и без того невысокие пошлины, а в обмен китайцы получают более широкие возможности для инвестиции в Австралию. Необходимо заметить, что нулевые пошлины на импорт может проводить страна, уверенная в своем экономическом превосходстве. Но значение соглашения куда больше чем просто демонстрация силы китайской экономики. Китай становится для развитой демократической Австралии экономическим партнером номер один.

Одновременно с визовым соглашением с США и торговым соглашением с Австралией и Южной Кореей, Китай объявил о своем «плане Маршала» для всей Средней Азии – о плане восстановления Великого шелкового пути под девизом «один пояс, одна дорога». Первоначальный капитал соответствующего фонда составил 40 млрд долларов. «Один пояс – одна дорога» призван пронизать Азию китайской дорожной инфраструктурой с неизбежными последствиями для геополитики. Одновременно, Китай объявил о создании Asian Infrastructure Investment Bank (АИВ) со штаб-квартирой в Пекине. АИВ как раз и будет финансировать строительство, став альтернативой мировому банку и МВФ в Азии, уже 21 азиатская страна вступила в АИВ.

Таким образом, можно сделать вывод, что для Китая геополитика – естественное продолжение экономики, а процветающая экономика – необходимая база для успешной геополитики. Итак, по итогам саммита G20 можно сказать, что утвердилась новая сверхдержава.

Библиографический список:

1. Розумюк В. Проблеми становлення нового світового порядку / В. Розумюк // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів ХХІ століття : матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 10 червня 2014). – К., 2014. – С. 52.

2. Гура В. Новий міжнародний порядок: проблеми та перспективи формування / В. Гура // «Третій світ» у контексті цивілізаційних вимірів розвитку і глобальних викликів XXI століття : матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 10 червня 2014). – К., 2014. – С. 32
3. Odgaard L. Entre Anarchie et l'ordre. Les programmes américain et chinois d'ordre international / L. Odgaard // ASPS – 2012. – Vol. 3.14. – p. 24-31.
4. Тхониль шиде (통일 시대) (Епоха воссоединения). – Сеул, 2014. – Vol. 99. – С. 13 (на корейском языке).

У даній статті розглядається створення нового світового порядку, одним з лідерів якого є Китай. Також викладено авторський погляд на взаємовідносини Китаю з КНДР та РК на новому етапі. Стаття дає можливість більш глибоко зрозуміти протиставлення між Китаєм та США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та оцінити зіставлення їх сил на даному етапі розвитку.

This article describes the process of a new world order creation and reviews China as one of the leaders of this process. Also there is shown the author's view of the relationship between China, the DPRK and Republic of Korea at the new stage. The article gives an in-depth understanding of confrontation between China and the United States in the Asia-Pacific region and to assess the comparison of their forces at the present stage of development.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2015

УДК 341.162

Коваль Д. О., НУ «ОЮА»

РЕЄСТРАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ В РАМКАХ ЮНЕСКО

У статті проаналізовані різноманітні реєстри культурного спадку, що ведуться ЮНЕСКО для його збереження, популяризації та захисту. Реєстри поділені на військові та цивільні. Розкрито основи процедури внесення об'єктів до списків культурного спадку.

Реєстрація культурної та природної спадщини має важливе значення для поширення та нарощення знань щодо окремих об'єктів культури, покращення заходів щодо їх захисту та охорони, а також можливості застосування спеціальних міжнародних захисних механізмів.

мів. Як правило під реєстрацією культурного та природного спадку мають на увазі внесення того чи іншого об'єкту до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що був започаткований Конвенцією про охорону всесвітнього культурного та природного спадку 1972 року. Проте враховуючи плюралізм проявів культури, важливим є розуміння й інших основних реєстрів. Актуальність дослідження полягає в відсутності на теренах пострадянського простору комплексних досліджень видів реєстрації культурного спадку.

На сьогодні в українській науці міжнародного права достатньо якісно досліджено питання формування Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Серед науковців, що займалися цією проблемою слід виокремити В.І. Акуленко, О.І. Мельничук, В.Н. Денисова, В.В. Максимова, Ю.С. Шемшученка та ін. Питаннями нематеріального культурного спадку займалися уже згадані В.І. Акуленко та О.І. Мельничук.

Підставою для первинної класифікації реєстрів культурних цінностей може слугувати їх призначення: захист в мирний чи військовий час. За цією ознакою класифікуємо їх для подальшого вивчення:

І. Реєстри культурних цінностей, створені на основі Конвенції про захисту культурних цінностей в разі збройного конфлікту 1954 року та протоколів до неї:

А) Міжнародний реєстр культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом (ч. 6 ст. 8 Конвенції);

Б) Список культурних цінностей, яким надається посилений захист (ст. 10, 11 Додаткового протоколу II до Гаазької конвенції 1954 року).

II. Інші реєстри культурного спадку:

А) Список всесвітнього спадку (ч. 2 ст. 11 Конвенції 1972 року);

Б) Список всесвітнього спадку, що знаходиться під загрозою (ч. 4 ст. 11 Конвенції 1972 року);

В) Репрезентаційний список нематеріального культурного спадку людства (ст. 16 Конвенції про охорону нематеріального культурного спадку 2003 року);

Г) Список нематеріального культурного спадку, що потребує термінової охорони (ст. 17 Конвенції 2003 року);

Д) Атлас світових мов, що знаходяться в небезпеці (в рамках Програми ЮНЕСКО по захисту мов, що знаходяться в небезпеці);

Е) Пам'ять світу (в рамках програми ЮНЕСКО по захисту всесвітнього документального спадку).

Створення Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом покликане захистити обмежене число укріплень, призначених для збереження рухомих цінностей, центрів концентрації культурних цінностей та нерухомих культурних

цінностей особливого значення. В ч. 1 ст. 8 Конвенції 1954 року закладені умови, за яких той чи інший об'єкт може бути включений в реєстр: знаходження на достатній відстані від індустріального центру або будь-якого важливого військового об'єкту, що є уразливим пунктом; невикористання в військових цілях. Якщо друга умова абсолютно зрозуміла та логічна, то перша, як вважає більшість дослідників Конвенції, – причина тотального ігнорування такого інструменту спеціального захисту державами-учасниками договору. Недостатньо зрозумілим є питання відстані на якій повинен розташовуватись об'єкт, що захищається від індустріального центру чи військового об'єкту. Оціночний характер вимоги утруднює її сприйняття державами, а отже й внесення об'єктів до реєстру. Дж. Томан вказує на те, що достатня відстань визначається для кожного конкретного об'єкту окремо [10, с. 109]. С. Е. Нахлік нагадує про положення, що існувало в Проекті конвенції про захист історичних будівель та витворів мистецтва, підготовленому Міжнародним бюро музеїв в 1938 році, і стосувалося відстані на якій повинні були знаходитися укриття для культурних цінностей. Таку відстань пропонувалося встановити на рівні 20 км від найбільш вірогідного театру військових дій. Відстань в 500 м пропонувалась в Проекті для захисту центрів концентрації цінностей [5, р. 207]. СРСР в доповіді ЮНЕСКО відмітив, що центри концентрації культурних цінностей знаходяться в країні в таких містах як Москва, Ленінград, Київ, Рига, Таллін, що одночасно є й індустріальними центрами, а тому це перешкоджає внесенню об'єктів в Реєстр. Ця позиція, на наш погляд, яскраво ілюструє проблеми пов'язані із формулюванням умови надання спеціального захисту культурним об'єктам.

Іншим суттєвим недоліком ч. 1 ст. 8 є згадка про уразливі пункти, що на думку делегацій США та Франції є відображенням військової тактики в договорі, замість турботи про збереження культурних цінностей. Ч. 2 та 5 ст. 8 Конвенції встановлюють два винятки, коли порушення вимог ч. 1 не позбавляє об'єкт можливості бути внесеним в Реєстр. Так, згідно ч. 2 ст. 8, в разі якщо укриття сконструйоване таким чином, що швидше за все бомбардування не зможе завдати йому шкоди, воно може користуватися спеціальним захистом навіть тоді, коли не виконуються вимоги попереднього пункту статті. Ч. 5 надає можливість державам включити культурні цінності до Реєстру в випадку, якщо сторона договору зобов'язється не використовувати в військових цілях об'єкти, що знаходяться поряд.

Правила формування та ведення Реєстру встановлені в Виконавчому регламенті Гаазької конвенції. Згідно ст. 12 Регламенту, Міжнародний реєстр культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним за-

хистом ведеться Генеральним директором ЮНЕСКО. Його копії знаходяться в Генерального секретаря ООН, та в держав-учасниць Конвенції. Реєстр формується із розділів, кожний з яких відводиться окремій країні. В рамках розділу виокремлюються три підрозділи: укриття, центри концентрації культурних цінностей та інші нерухомі культурні цінності. Заяви Генеральному директору про включення певного об'єкту до Реєстру можуть подаватися державою-власницею цінностей або державою-окупантом. В заяві зазначається місце розташування об'єкту та обґрунтовується його відповідність вимогам статті 8 Конвенції. Після отримання заяви Генеральний директор ЮНЕСКО поширює її серед інших країн-учасниць договору. На пропозицію по внесенню тих чи інших культурних цінностей в Реєстр в порядку, передбаченому ст. 14 Регламенту, в чотирьохмісячний термін може бути подане заперечення договірною стороною. Підставою для цього заперечення може бути невизнання об'єкту культурною цінністю в розумінні ст. 1 Конвенції, а також невиконання вимог ст. 8 щодо розташування культурного об'єкту. Втім, як свідчить практика, держави, розширено трактуючи згадане положення, можуть блокувати включення цінностей до Реєстру і з інших причин. Так, заява зроблена в 1972 року Кхмерською республікою щодо включення в Реєстр Ангкор-Вата, була відхилена Кубою, Єгиптом, Румунією та Югославією на тій підставі, що заява була зроблена не владою, яку вищеперераховані країни визнають як правомочну представляти Кхмерську Республіку [10, с. 110]. При виникненні подібної ситуації договірна сторона Конвенції, а також Генеральний директор мають право на демарш, ціллю якого є відмова сторони, що виказала заперечення від цих заперечень. Передбачається крім того можливість розгляду спору щодо включення в Реєстр в порядку арбітражу.

Спрощений порядок внесення (без очікування вирішення питань із запереченнями) в Реєстр можливий в випадку, коли сторона, що подала заявку на внесення своїх культурних цінностей в нього стає учасницею збройного конфлікту. Прискорена процедура внесення в Реєстр встановлена Регламентом для імпровізованих укриттів, що створюються за нагальної в них потреби та реєструються за посередництва Генерального комісара по культурним цінностям.

Виключення можливе за заявою сторони, що вносила культурну цінність в Реєстр; в разі денонсації конвенції відповідною державою; в разі коли умови для внесення у спрощеному порядку минули, а згоди щодо відкликання заперечень досягнути не вдалося.

На даний час в Міжнародний реєстр культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом внесено лише 4 укриття

(в Зандвоорті, і Маастріхті (Нідерланди); Оберрідер-Штоллен (Німеччина) та один центр концентрації культурних цінностей (Ватикан).

Непопулярність, а відповідно і неефективність спеціального захисту підштовхнула дослідників до пошуку нових інструментів посилення турботи про найзначущіші культурні цінності. Про необхідність створення нового режиму захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту відзначав в доповіді про недоліки Конвенції 1954 року П. Бойлан [1]. Додатковий протокол до Гаазької конвенції 1999 року створює новий режим захисту культурних цінностей, що, по суті, має замінити недієвий спеціальний захист із договору 1954 року. Так, глава 3 Протоколу присвячена посиленому захисту, який якісно відрізняється від свого конвенційного аналогу.

Ст. 10 Протоколу визначає критерії внесення цінностей в Список культурних цінностей, яким надається посилений захист:

1. Такі цінності повинні складати культурний спадок, що має величезне значення для всього людства. Даний критерій роз'яснений в Керівництві по імплементації Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей в разі збройного конфлікту, виданому в 2009 році. Згідно п. 33 Керівництва згадане в ст. 10 значення доводиться відбиттям в культурних цінностях періоду/періодів розвитку людської цивілізації; проявом щедравальної людської креативності; відображенням цивілізацій, які вже не існують; ілюстрацією людських досягнень в різних сферах мистецтва та науки; ідентифікуючою ознакою суспільства. На думку Д. Томана, підтвердженням універсальної цінності об'єкту є його включення до Списку всесвітнього спадку ЮНЕСКО [7, р. 192].

2. Охорона на належному рівні в рамках національних правових заходів.

3. Використання культурних цінностей не в військових цілях та не для їх прикриття.

Процедура внесення об'єктів в Список в Протоколі прописана аналогічним до Конвенції чином. Важливим нововведенням є закріплений ч. 3 ст. 11 Протоколу механізм пропозиції щодо висування культурного об'єкту для внесення в Список. Держави-учасниці договору, Міжнародний комітет «Блакитний щит» та інші міжнародні неурядові організації можуть пропонувати Стороні, що володіє юрисдикцією щодо культурних цінностей, внести той чи інший об'єкт до Списку культурних цінностей, яким надається посилений захист. Важливим позитивним нюансом формування згаданого списку є необов'язковість стовідсоткового погодження членів Комітету (всьо-

го 12 членів) на внесення об'єкту до переліку. Необхідною є згода 4/5 присутніх делегатів.

Протоколом запроваджений разом із інститутом виключення із Списку, інститут призупинення надання посиленого захисту. Підставами призупинення посиленого захисту (як власне і виключення зі Списку) Протоколом названі використання об'єкту в військових цілях та невідповідність одній із вимог, прописаних в ст. 10. Співпадіння підстав для виключення та призупинення захисту створює додаткову можливість для діалогу між Комітетом та Державою щодо усунення порушень Протоколу.

На даний момент до Списку внесено уже 4 об'єкти: 3 Кіпром (поселення Чойрокоїтіа, розписні Церкви в регіоні Трудос та місто Пафос) та 1 Італією (замок дель Монте).

Серед «невійськових» списків культурної спадщини, найвідомішим є Список всесвітнього спадку ЮНЕСКО, ведення якого було започатковане Конвенцією про охорону всесвітнього культурного та природного спадку 1972 року. Повноваження формування Списку Конвенцією покладено на Міжурядовий комітет по охороні культурного та природного спадку загального видатного значення. В ч. 1 та 2 ст. 11 Конвенції закріплюється основне правило композиціювання Списку: воно здійснюється на основі переліків (Попередній список) об'єктів культурного та природного спадку, що їх готують держави-сторони договору. Національні переліки для включення їх до Списку повинні бути затверджені Комітетом. В своїх рішеннях Комітет повинен керуватися мірилом «видатного універсального значення»; тільки об'єкти, що є його маніфестацією можуть бути включенню до Списку всесвітньої спадщини. Пункт 49 Операційного керівництва по імплементації Конвенції про всесвітній спадок 2008 року вказує на те, що потрібно розуміти під видатним універсальним значенням. Згідно документу, це культурна та/або природна значущість, яка є настільки винятковою, що виходить за межі національних кордонів і має велике значення для теперішнього і прийдешніх поколінь. Остання версія критеріїв по відборі об'єктів для включення до Списку, міститься в вищезгаданому Операційному керівництві та замінює існуючу до 2005 року систему із 6 відокремлених критеріїв для культурного спадку та 4 для природного. Нова класифікація критеріїв є конгломератом 10 підстав, згідно яких держави-члени Конвенції та Комітет мають ідентифікувати об'єкти всесвітнього спадку.

Перших 6 критеріїв стосуються культурного спадку, останні чотири – природного. Для культурного спадку обов'язкове встановлення автентичності об'єктів згідно правил, закріплених в Документі про

автентичність, прийнятому в Нарі (Японія) в 1994 році. Крім того, фізичний стан культурної цінності має бути задовільним, а негативні впливи на нього різноманітних факторів – контрольованими. Будь який об'єкт, що пропонується до внесення, повинен відповідати вимозі інтегрованості, що означає включати важливі елементи та атрибути культурного чи природного значення.

При прийнятті рішення про внесення до Списку Комітет широко практикує консультації із міжнародними організаціями, задіяними в справі охорони культурного спадку: Міжнародним дослідницьким центром зі збереження та реставрації культурних цінностей (Римський центр), Міжнародною радою із охорони пам'яток та історичних місць (ІКОМОС), Міжнародним союзом із охорони природи та природних багатств (МСОП) [9, с. 286].

Формування Списку відбувається в відповідності до цілей діяльності Комітету, викладених в Будапештській декларації про культурний спадок 2002 року. Однією із таких цілей є укладання достовірного Списку, що б був репрезентативним і географічно збалансованим свідоцтвом культурних та природних об'єктів, що мають видатну універсальну цінність [2]. Про схожі засади йдеться й в Глобальній стратегії формування Списку, ухваленого на 18-ому засіданні Комітету в Пхукеті (Таїланд) в 1994 році [6]. Цілі максимальної збалансованості Списку слугують ліміти по розгляду аплікацій від держав по включенню об'єктів до переліку світової культурної та природної спадщини. Так, відповідно до п. 61 Керівництва 2008 року, Комітет не може розглядати більше 2 заявок від однієї держави в рік (за умови, що одна заявка стосується природної спадщини або культурних пейзажів) та 45 заявок загалом. Крім того, вищезгаданим документом передбачений десяти ланковий механізм пріоритизації заявок, покликання якого також полягає в досягненню максимального еквілібріуму Списку.

Заявка держави має включати інформацію щодо відповідального органу держави, який адмініструє питання внесення об'єктів до Списку всесвітньої спадщини; назви та даних щодо розташування об'єкту; загальний опис та аргументацію на користь видатного універсального значення об'єкту; критерію на основі якого пропонується внесення; підтвердження автентичності та інтегрованості; довідки про схожість та особливості пропонованого об'єкту в порівнянні із тими, що вже знаходиться в Списку. В заявці державі необхідно вказати на границі культурного чи природного об'єкту та його буферну зону, заходи, які вживаються для охорони.

Ще одним переліком культурної спадщини, ведення якого здійснюється в рамках ЮНЕСКО є Репрезентаційний список нематері-

ального культурного спадку людства. Список під такою назвою існує з 2008 року, коли Конвенція про захист нематеріального культурного спадку вступила в силу, проте справжнім початком його ведення слід вважати 2001 рік. Саме тоді, на сесії ЮНЕСКО в Парижі, 19 «культурним просторам» було присуджено титул шедеврів усного та нематеріального культурного спадку [8]. До моменту 2005 року даний титул був визнаний уже за 90 маніфестаціями культурного спадку. Репрезентаційний список поглинув усі 90 об'єктів визнаних ЮНЕСКО шедеврами, а згодом й наростив кількість записів про нематеріальний культурний спадок до близько 240.

Внесення в Список відбувається за заявою держав-учасниць Конвенції 2003 року, рішення про включення до Списку приймає Міжурядовий комітет по охороні нематеріального культурного спадку. Комітетом розроблений, а Генеральною Асамблеєю затверджений, список із 5 критеріїв згідно яких повинна відбуватися евалюація об'єктів-претендентів на включення до Списку (так званні критерії R). Крім того, визначено й 6 критеріїв, що дозволяють віднести об'єкт до Списку нематеріального культурного спадку, що потребує термінової охорони (критерії U).

Процедурні моменти включення об'єктів до Списків викладені в Оперативному керівництві по виконанню Конвенції 2003 року, остання редакція якого була затверджена в Парижі в 2012 році. Хоча про це прямо й не сказано в Керівництві, ідея раціонального формування переліку культурного спадку, що зустрічається в правилах формування Списку всесвітньої спадщини, закладена і в відповідні правила по формуванню Репрезентаційного списку.

Наприкінці 2013 року до Репрезентаційного списку було внесено петриківський розпис, який став першим об'єктом від України.

Атлас світових мов, що знаходяться в небезпеці ведеться ЮНЕСКО в рамках Програми по захисту мов, що знаходяться в небезпеці. Атлас витримав три перевидання: в 1996, 2001 та 2010 років. Особливістю цього переліку є те, що участь держав у формуванні списку мов в небезпеці може відбуватися лише в форматі консультацій, проте рішення про включення тієї чи іншої мови, як такої, що має бути внесена до списку приймається виключно міжнародною групою експертів-лінгвістів, очолює яку на даний час британський спеціаліст Крістофер Мозлі [3]. Заявку на включення мови до переліку можна подати через спеціальну он-лайн форму, що розміщується на сайті ЮНЕСКО, після чого заявка розглядається згаданою групою. Включення до Атласу відбувається на підставі комплексного дослідження мови за 9 критеріями, які були визначені Експертною групою ЮНЕСКО ad hoc з мов, що знаходяться

в небезпеці [3]. Крім мов у небезпеці до Атласу також включенні ті, використання яких останнім часом суттєво скоротилося. Включення тієї чи іншої мови до Атласу надає ЮНЕСКО можливість предметно комунікувати із державами щодо поліпшення умов існування, розвитку, поширення та створення ефективних правових механізмів захисту окремих зразків людських знакових систем.

На сьогодні в Атлас включено 2473 мови, із них на території України зустрічаються 15 (білоруська, кримсько-татарська, кримсько-турецька, східно-словацька, гагаузька, караїмська (Крим), караїмська (західна Україна), грецько-маріуполітанська, ногой, плаутдіетсх, полезіанська, грецько-понтійська, романська, русинська, урум, ідіш).

Програма Пам'ять світу, що реалізується починаючи з 1992 року, адмініструється Міжнародним допоміжним комітетом, однією із функцій якого є ведення реєстру документального спадку людства. Підставами для включення до реєстру є перевірка по наступним критеріям: часова характеристика, місце створення, соціально-культурний контекст, предмет та тема, форма та стиль, соціальна, духовна, громадська значимість. Допоміжними обставинами, що дозволяють зорієнтуватися в значущості того чи іншого документу є його рідкість, інтегральність, загроза існуванню, план охорони. На даний момент український спадок представлений у вигляді колекції архівів Радзівіла та бібліотеки Нешвежа, а, також, збірки єврейського музичного фольклору. В Чеській Республіці зареєстрована як документальний спадок колекція української емігрантської періодики [4].

Проведене дослідження дає підстави виокремити наступні ключові положення щодо досліджуваних питань:

1. Під егідою ЮНЕСКО ведуться списки, призначення яких полягає в захисті цінностей від конкретної небезпеки (війни), а також «цивільні» переліки культурного спадку.

2. Щодо першої групи реєстрів, можливо стверджувати, що свою функцію вони не виконують через низьку популярність звернення до них держав. Така ситуація пов'язана як із презюмуванням мирного існування, що притаманна більшості країн Європи, Америки та Океанії, так і з недосконалим міжнародно-правовим регулюванням ведення списку (стосується Списку по Конвенції 1954 року). Прогресивним за юридичним оформленням процедурних моментів формування є Список, що ведеться на підставі II Додаткового протоколу до Гаазької конвенції 1999 року, проте порівняно незначна кількість ратифікацій Протоколу та вже згадана проблема неприпустимості можливості участі держави у збройному конфлікті не сприяє його наповненню.

3. «Цивільні» Списки ЮНЕСКО були створені на підставі 2 Конвенцій (Конвенцією про охорону всесвітнього культурного та природного спадку 1972 року та Конвенції про охорону нематеріального культурного спадку 2003 року), Програми ЮНЕСКО по захисту мов, що знаходяться в небезпеці та програми Пам'ять світу. Правове регулювання їх ведення достатньо якісне (це пов'язано із принциповою згодою держав щодо охорони культурного спадку в ситуаціях, що не стосуються збройних конфліктів, а також з достатньо частим оновленням оперативних керівництв по веденню списків). Цю групу можливо додатково поділити на звичайні списки та списки посиленої уваги. Якщо включення до списків першої підгрупи бажане для будь-якої країни, то потрапляння до другої є рефлексією недостатності охоронних заходів щодо конкретного елементу культури.

4. Український культурний спадок представлений в Списку всесвітнього спадку ЮНЕСКО, Репрезентаційному списку нематеріального культурного спадку людства, Реєстрі документального культурного спадку та Атласі світових мов, що знаходяться в небезпеці. Видається важливим з точки зору популяризації культури України як всередині країни, так і за її межами, подальша робота по включенні українських об'єктів до Репрезентаційного списку. Крім того, важливо наголосити, що присутність окремих культурних об'єктів чи елементів у переліках ЮНЕСКО – не лише привілей, але й обов'язок по підтримці належного рівня їх збереженості. Обов'язковим є не лише формальне законодавче закріплення гарантій, але й ефективна практична їх реалізація. Приклад Собору святої Софії та Києво-Печерської Лаври яскраво ілюструє проблему із деформацією практики турботи про культурні цінності порівняно із загальними законодавчими гарантіями.

5. Незважаючи на досить значне представництво України в Атласі світових мов, що знаходяться в небезпеці, належного національно-правового регулювання їх збереження не існує. Це також не з найкращої сторони демонструє справжнє ставлення нашої держави до того культурного розмаїття, що їй належить. Прийнятий Верховною Радою закон «Про основи мовної політики» практично не зачіпає проблеми збереження тих 15 зникаючих мов, що їх спеціалісти ЮНЕСКО прикріплюють до території України, а тому потрібно створювати нові правові механізми які б адекватно адресували окреслену проблему.

Бібліографічний список:

1. Boylan P.J. Review of the Convention for the protection of cultural property in the event of Armed Conflict (The Hague Convention of 1954) / Boylan P.J. // CLT-93/WS/12. – ЮНЕСКО. – 1993.

2. Decision 26COM 9. – Budapest Declaration On World Heritage. Режим доступу : <http://whc.unesco.org/en/decisions/1217>.
3. Endangered languages. UNESCO / UNESCO web site. Режим доступу : <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/faq-on-endangered-languages>.
4. Memory of the World Register. – UNESCO Program / UNESCO web site. Режим доступу : <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register>.
5. Nahlik S. E. Protection of Cultural Property / Nahlik S. E. // International Dimensions of Humanitarian Law. – Geneva/Paris. – Henry Dunant Institute/UNESCO. – 1988. – p. 206-230.
6. Progress Report on the Preparation of a Global Strategy for a Representative World Heritage List. – UNESCO Documents. Режим доступу : <http://whc.unesco.org/archive/repcom94.htm#global>.
7. Toman J. Cultural Property in War: improvement of protection / Toman J. – Paris: UNESCO Publishing. – 2009. – p. 190-220.
8. UNESCO issues first ever proclamation of masterpieces of the oral and intangible heritage. – UNESCO Press / UNESCO web site. Режим доступу : <http://www.unesco.org/bpi/eng/unescopress/2001/01-71e.shtml>.
9. Мельничук О.І. Міжнародно-правові засади формування списку Всесвітньої культурної та природної спадщини / Мельничук О.І. // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – с. 285-288.
10. Тoman Д. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта / Тoman Д. – М. : ООО «Издательский дом «МАГИСТЕР-ПРЕСС». – 2005. – 520 с.

В статье проанализированы различные реестры культурного наследия, которые ведутся ЮНЕСКО для его сохранения, популяризации и защиты. Реестры поделены на военные и гражданские. Раскрыты основы процедуры внесения объектов в списки культурного наследия.

In the article the different registers of cultural heritage, which are maintained by the UNESCO for the preservation, promotion and protection of such heritage are analyzed. Registers are divided into military and civilian. The paper deals with the procedure of inclusion of cultural objects into the lists of cultural heritage.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2015

Зубченко Н. І., НУ «ОЮА»

ДОБРОБУТ ТВАРИН ТА ЇХ ЗАХИСТ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ: РОЗВИТОК ДОКТРИНИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті характеризується розвиток доктрини міжнародного права навколишнього середовища у сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Розглянуто окремі теоретичні доробки вітчизняних та закордонних вчених. Представлено умовну класифікацію доктринальних джерел.

Постановка проблеми. Проблеми міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження набувають у сучасному суспільстві все більшої актуальності. Нормативно-правове регулювання сфери забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження потребує удосконалення, міжнародно-правові акти з питань поводження з тваринами мають бути імplementовані до законодавства України, необхідне підвищення обізнаності пересічних громадян щодо сфери забезпечення добробуту тварин – всі ці питання нагально мають бути вирішені. Не є виключенням і наука – рівень наукової дослідженості тематики поводження з тваринами є досить невиразним та одноплановим.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематиці міжнародно-правового регулювання сфери забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження присвячена порівняно невелика кількість досліджень. При цьому, варто наголосити, що вітчизняні вчені мало приділяли увагу міжнародно-правовому регулюванню поводження з тваринами, в той час як зарубіжні дослідники заклали засади теоретичних досліджень сфери забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження.

Метою постає аналіз останніх тенденцій доктринальних досліджень проблематики забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорсткого поводження в контексті формування відповідних міжнародно-правових стандартів.

Виклад основного матеріалу. В рамках вивчення розвитку доктрини міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження вкажемо найбільш ґрунтовні та основоположні наукові праці, проте до уваги слід взяти не тільки джерела вказаної тематики, але й дослідження в галузі міжнародного права в цілому.

У довідковому посібнику «Міжнародна співпраця в області охорони довкілля і природних ресурсів» [1] Є.А.Висторобець поряд з іншими питаннями міжнародного права навколишнього середовища, розглядає питання забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорсткого поводження. Автор доволі детально зупиняється на міжнародних договорах, що регламентують захист тварин та збереження рідкісних видів, характеризує міжнародні організації, до сфери інтересів яких належить забезпечення добробуту тварин та захист їх від жорсткого поводження.

У 2013 році великий колектив авторів з країн пострадянського простору розпочав роботу над укладанням бібліографічного видання «Антологія інтерекоправа» [2]. Видання представляє собою каталогізацію наукових публікацій, присвячених міжнародному екологічному праву, а також забезпечення доступу до повного тексту (посилання в мережі Інтернет). «Антологія» включає перелік більш ніж 3500 об'єктів обліку (бібліографічних описів), під час укладання Антології було використано велику кількість бібліографічних видань.

Окрема увага також приділена проблематиці забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження засобами міжнародного права. «Антологія» налічує близько 50 джерел, що тим чи іншим зачіпають проблему поводження з тваринами.

Для ефективного забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження необхідне неухильне дотримання законодавства. Проте, під законодавством мається на увазі не тільки національне право, але й міжнародне. Міжнародна організація охорони здоров'я тварин (Міжнародне епізоотичне бюро) – World Organization for Animal Health (OIE) [4] – постійно лобіює прийняття нового законодавства в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження. В рамках діяльності Організації постійно видається науковий журнал, де точаться дискусії з найгостріших питань поводження з тваринами.

З позицій міжнародного права інтерес представляє Випуск 24 за 2005 рік, де було представлено кілька публікацій з питань міжнародно-правового регулювання забезпечення добробуту тварин та регіональних аспектів співробітництва держав в сфері добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження, в тому числі ця і декілька інших статей Випуску [5].

Серед досліджень Європейської системи забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорсткого поводження особливо вирізняються праці В. Капорале [3]. Дослідник вважає, що ефективність

європейського регулювання даної проблематики зумовлена низкою факторів, таких як розвинуті технології у тваринництві та експериментах, ефективна експлуатація дикої природи, розуміння потреб тварин, підвищення обізнаності громадськості. Останній фактор визначає необхідність прийняття нового законодавства з питань добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що окремо регламентувало роль тварин у різних життєвих ситуаціях, будь то виробництво продуктів харчування, робота або розваги.

У статті «Global perspectives on animal welfare: Europe» В. Капорале та його співавтори надають огляд найбільш актуальних заходів, що проводяться Радою Європи та Європейським Союзом у галузі забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Автори виділяють електронне навчання в якості інструменту для гармонізації тлумачення і застосування законодавства у галузі забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Країни Північної та Південної Америки, знаходячись географічно в одній півкулі, дуже різні за кліматичними умовами, виробничими системами, вимогами ринків, економічним розвитком та, (не виключення) за фактором забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження. Дослідження Н. Rojas та його співавторів [6] оглядає взаємодію держав Північної та Південної Америки у сфері добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у існуючому стані, та окреслює перспективи подальшого розвитку такого співробітництва. Стаття аналізує пріоритетні питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, а саме: гуманний забій для споживчих цілей, боротьба з хворобами, ефективне виробництво продукції тваринного походження. Результати аналізу показують, що рівень розвитку і забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження відрізняється від країни до країни, в той же час всі ці країни співпрацюють задля досягнення спільної мети забезпечення добробуту тварин. Автори наголошують, що країни Північної та Південної Америки велику увагу приділяють добробуту сільськогосподарських тварин як одного з основних сегментів виробництва та ринку.

У країнах Африки отримання прибутку від використання тварин та інтенсивне тваринництво переважають над гуманним ставленням до тварин, – вважає W. N. Masiga [7]. Низький рівень розвитку виробництва, далеко не гідний рівень життя суспільства, економічні негаразди, екологічні проблеми переважають над гуманізацією суспільних відносин. Дослідник наголошує, що дуже часто мають місце прояви жорстокого поводження з тваринами: негуманне полювання, фізичне

виснаження сільськогосподарських тварин, браконьєрське винищення рідкісних диких видів, і цей перелік можна продовжувати.

В рамках міждержавного співробітництва країни Африки намагаються вирішити питання збереження місць мешкання диких тварин (що є забезпеченням добробуту тварин), проте через зростання населення і підвищення попиту на землі сільськогосподарського призначення, заповідні території неухильно зменшуються. Автор статті вважає, що побутові питання і питання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у їх нерозривному зв'язку потрібно вирішувати нагально за допомогою політичного і міжнародно-правового співробітництва, інформованості громадськості, участі держав та міжнародних організацій у питаннях захисту тварин.

В Азії та на Далекому Сході визнається проблема жорстокого поводження з тваринами сільськогосподарського призначення, з тваринами при забої, при використанні під час розважальних заходів. І хоча держави поступово налагоджують співпрацю в сфері забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, гуманне ставлення до тварин неможливо визначити тенденцією законодавства цих країн, – наголошує S. A. Rahman [8]. Він відмічає деякий прогрес у забезпеченні добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, що був досягнутий за допомогою програм ветеринарного забезпечення та підвищення обізнаності суспільства. Існують громадські освітні програми, збільшується роль міжнародних засобів масової інформації, зростає попит на екологічний туризм.

Для вирішення проблеми добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження у країнах Азії, Далекого Сходу та Океанії автор пропонує прийняття універсальних міжнародних стандартів, які б реалізовувалися різним чином в залежності від рівня економічного розвитку держави та індивідуальних державних пріоритетів.

У дослідженні колективу авторів за загальним керівництвом В. Г. Дідика «Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському союзі та в Україні» [9] висвітлено процес становлення, сучасний стан та тенденції розвитку регулювання правовідносин у сфері довкілля, здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства ЄС та України у сфері довкілля, зокрема стосовно реалізації принципу сталого розвитку, вільного доступу до екологічної інформації, правовій охороні ґрунтів, регулювання якості води та захисту водних ресурсів, засобів обмеження шумового забруднення, поводження з небезпечними речовинами, відходами, запобігання зміни клімату, захисту природи і біорізноманіття, захисту населення у випадку над-

звичайних ситуацій, програм енергозбереження, відповідальності за екологічну шкоду.

Розділ 12 вказаної публікації носить назву «Правове регулювання захисту природи і біорізноманіття в законодавстві ЄС та України» і розглядає проблемні аспекти збереження та охорони біорізноманіття, правової охорони об'єктів дикої флори і фауни в Європейському Союзі та в Україні, особлива увага приділена вимогам поводження з генетично модифікованими організмами.

У навчальному посібнику під редакцією М. М. Микієвича «Європейське право навколишнього середовища» [10] розглянуто питання формування та розвитку європейського права навколишнього середовища, визначено його місце у системі європейського права. Автори встановлюють компетенцію Європейського Союзу у галузі охорони довкілля, характеризують предметні сфери регулювання європейського права навколишнього середовища. Розглянуто питання законодавчого забезпечення та основні принципи правової системи Європейського Союзу у галузі охорони навколишнього середовища, досліджено інституційний механізм та охарактеризовано діяльність законодавчих органів, визначено їх функції та повноваження. Досліджено правові аспекти співпраці України і Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища.

Питання аспектів правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження присвячено Розділ 7 «Збереження та охорона біологічного різноманіття у європейському праві навколишнього середовища» (Особлива частина). В рамках даного дослідження автори зупиняються на концептуальних питаннях забезпечення біологічного різноманіття у міжнародному та європейському праві. Окрема увага приділена охороні дикої фауни, торгівлі видами дикої фауни у рамках Європейського Союзу.

У монографії В. І. Лозо «Правові основи екологічної стратегії Європейського Союзу: концепція, програмне забезпечення, систематизація і коментар чинного законодавства ЄС» [11] проаналізовано процеси формування і розвитку правових основ екологічної стратегії Європейського Союзу, її зміст та особливості, структура і принципи відносин з національним законодавством держав-членів і відповідними інститутами міжнародного права, умови застосування, порядок і ступінь юрисдикційного захисту екологічних норм, особливості побудови і діяльності природоохоронних структур Європейського Союзу. Також детально досліджені основні поняття та категорії екологічної стратегії ЄС.

Автор ретельно дослідив основні напрямки розвитку екологічно-права Європейського Союзу, в рамках цього уваги заслуговує ч. 6 «Розвиток законодавства ЄС про охорону біосфери». Особлива увага приділена охороні птахів, китоподібних (і навіть поза рамками права ЄС). В. І. Лозо наголошує на участі європейських держав у ініціативах збереження біологічного різноманіття.

Дослідження тематики добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження є досить новою для української школи міжнародного права. Лише на початку 2000-х років почалися перші спроби формування проблематики добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження на територіях пострадянських держав як наукової сфери. Основоположні дослідження щодо статусу тварин проходили в кримінально-правовій науці в силу того, що вітчизняна правова доктрина визнає лише поняття захисту тварин від жорстокого поводження (Детально про питання співвідношення понять «добробут тварин» та «захист тварин від жорстокого поводження» див.: [12]).

Т. Р. Короткий займається дослідженням добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження значний час і є одним з основоположників руху з впровадження міжнародно-правового регулювання гуманного поводження з тваринами в Україні. Вченим було зроблено декілька різнопланових публікацій щодо забезпечення добробуту домашніх тварин в Україні, а також щодо інституціоналізації зоозахисного руху в Україні [13; 14].

Гуманізація міжнародних відносин не могла не вплинути на формування гуманного ставлення до тварин. Проте, Україна, на думку автора, має низку проблем забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження: жорстоке поводження з бездомними тваринами, знущання над тваринами у зоопарках, рух «догхантерів», проблеми використання тварин у експериментах і т. д. Ця проблема породжує необхідність вирішення проблеми як національного законодавства, так і практики його застосування. Актуальності проблема набуває ще й в рамках європейського вектору інтеграції України, що тягне за собою зближення вітчизняного законодавства із правом ЄС, а також приведення його у відповідність до існуючих міжнародних стандартів.

Т. Р. Короткий наголошує на необхідності залучення до зоозахисного руху в Україні юристів, особливо в сфері міжнародного права, що могли б створити правові передумови і умови пропаганди гуманного ставлення до тварин, формування праворозуміння і правової культури, яка б могла протидіяти жорстокому поводженню з тваринами [14].

З метою обговорення юридичних проблем забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження були проведені Міжнародно-правові читання «Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами і їх захист та практика України: проблеми ратифікації Європейської конвенції про захист домашніх тварин» (Київ, Інститут міжнародних відносин, 18 червня 2013 р.), за матеріалами якого було видано спецвипуск Українського часопису міжнародного права [15].

У Читаннях взяли участь провідні вчені-міжнародники України – О. В. Буткевич, О. О. Грінченко, Б. В. Бабін, а також дослідники, що займаються проблематикою поводження з тваринами в інших галузях права та інститутів міжнародного права – А. С. Шелудченкова, О. М. Спектор, В. А. Копилян, Н. В. Хендель. Були розглянуті питання широкого спектру – від етико-філософських засад добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, характеризувannya законодавства окремих держав і до визначення міжнародно-правових стандартів забезпечення добробуту тварин і захисту їх від жорстокого поводження.

Висновки. Загалом, з огляду на досліджувані джерела, слід наголосити, що усі вони поділяються на декілька груп:

- такі, що досліджують загальні питання міжнародного екологічного права (а в рамках цього – питання добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження);
- спрямовані на питання добробуту тварин з різних позицій;
- такі, що акцентують увагу лише на захисті тварин від жорстокого поводження;
- зосереджені на висвітленні виключно міжнародно-правових питань забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження;
- такі, що піднімають питання різногалузевого правового регулювання забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження.

Проте, тематика міжнародного екологічного права та особливо тематика забезпечення добробуту тварин та захисту їх від жорстокого поводження, не може бути віднесена до однієї галузі права, чи навіть до однієї наукової галузі. Це настільки комплексна та складна сфера дослідження, що однозначно віднести цю тему до права чи, наприклад, до етики, майже неможливо; правові норми цієї сфери дуже залежать від етичних, етичні норми пов'язані з ветеринарними, ветеринарні регламентовані знову ж таки правовими – своєрідне замкнене коло.

Бібліографічний список:

1. Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды и природных ресурсов : Справочное пособие / Автор и составитель: Е.А.Высторобец. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2000. – 80 с.
2. Антология интерэкоправа: учебное пособие, тематический каталог, ссылки на скачивание полных текстов, источниковедческие обзоры, интервью и статьи / Под. ред. Е. А. Высторобца ; [предисл. В. И. Данилова-Данильяна, к читателям А. Д. Буриана, пролог Р. М. Валеева]. – 2-е изд. – М.– Уфа: МИРмпОС, Центр интерэкоправа ЕврАзНИИПП, 2014. – 678 с.
3. Caporale V. Global perspectives on animal welfare: Europe / V. Caporale, B. Alessandrini, P. Dalla Villa, S. Del Papa // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 567-577.
4. The World Organisation for Animal Health (OIE) : official web-site [Electronic resource]. – Access: <http://www.oie.int/>
5. Animal Welfare: global issues, trends and challenges : Scientific and Technical Review 24 (2) [Electronic resource]. – Access: http://web.oie.int/boutique/index.php?page=ficprod&id_prec=93&id_produit=332&lang=en&fichrech=1&PHPSESSID=e8a830f1fc2cceb92e7a823550328d55
6. Rojas H. Animal health policies and practices in the Americas : preliminary study / H. Rojas, L. Stuardo, D. Benavides // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 549-563. (іспанською мовою).
7. Masiga W. N. Global perspectives on animal welfare : Africa / W. N. Masiga, S. J. M. Munyua // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 579-586.
8. Rahman S. A. Global perspectives on animal welfare: Asia, the Far East and Oceania / S. A. Rahman, L. Walker, W. Ricketts // Scientific and Technical Review of the Office International des Epizooties (Paris), 2005. – Vol. 24 (2). – P. 597-610.
9. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському союзі та в Україні / За заг. ред. к.е.н. В. Г. Дідика. – К., 2007. – 579 с.
10. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2004. – 255 с.
11. Лозо В. И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза: концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС : монография / В. И. Лозо. – Х. : Право, 2008. – 368 с.
12. Зубченко Н. И. К вопросу о соотношении понятий «благополучие животных» и «защита животных от жестокого обращения» в международном праве / Н. И. Зубченко // Актуальні проблеми

- політики : зб. наук. праць / НУ «ОЮА» ; Південноукр. центр гендерних досліджень. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 135-145.
13. Короткий Т. Р. Правовое регулирование охраны домашних животных в Украине / Т. Р. Короткий, С. А. Химченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Корміч. – О. : Юрид. літ., 2003. – Вип. 16. – С. 231-236.
14. Короткий Т. Р. Организационно-правовые вопросы защиты животных в Украине: роль юристов в институционализации движения по защите животных / Т. Р. Короткий // Укр. часопис міжнар. права : наук.-практ. журн. – 2013. – Спец. вип.: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – С. 33-39.
15. Український часопис міжнародного права : наук.-практ. журн. – 2013. – Спец. вип.: Міжнародно-правові стандарти поводження з тваринами та їх захисту і практика України. – 88 с.

В статті характеризується розвиток доктрини міжнародного екологічного права і міжнародно-правових стандартів сфери забезпечення благополуччя тварин і захисту їх від жорстокого поводження. Вивчаються окремі теоретичні напработки вітчизняних і зарубіжних учених. Приведена умовна класифікація доктринальних джерел.

There is a characteristic of the development of the doctrine of the international environmental law and of the international standards of the sphere of animal welfare and protection them from abuse in the article. Some of the theoretical studies of domestic and foreign scientists are researched. There is a conditional classification of the doctrinal sources in the article.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 32.303.09:167.7

Польовий М. А., НУ «ОЮА»

НЕЙРОМЕРЕЖЕВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ НА ПРИКЛАДІ ЄС

Статтю присвячено аналізу можливостей здійснення нейромережевого моделювання політичних процесів, які протікають в рамках міжнародних регіональних спільнот. Прикладом для застосування методики побудови нейромережевої моделі обрано Євросоюз.

Сучасна політична реальність майже на будь-якому рівні характеризується надзвичайною складністю. Міжнародні регіональні спільноти, яскравим прикладом яких є Європейський союз, вірогідно, наближаються до рівня найскладніших міжнародно-політичних утворень в сучасному світі. Вочевидь, Євросоюз, з одного боку, виявляє риси держави, ба навіть наддержави, з іншого, лише конфедерації із доволі самостійними складовими. Із будь-якого з цих поглядів Євросоюз може розглядатися як утворення, що має певну політичну структуру, в якій протікають певні, політичні за своєю сутністю, процеси. Важливим кроком на шляху більш глибокого розуміння політичних процесів в рамках Євросоюзу уявляється побудова та подальший аналіз імітаційних моделей цих процесів. Моделі, поза сумнівом, є одним з найважливіших інструментів наукового пізнання. Відомо, що моделювання певного об'єкту дозволяє значно поглибити наші знання про нього за умови вивчення саме його моделі [1]. Різноманітні позитивні аспекти побудови моделей у науково-дослідній діяльності

детально вивчені в літературі [1; 2; 3; 4; 5]. Відносно соціальних процесів, але в аспекті соціологічному, питання застосування різноманітних моделей детально вивчалися Ю.М. Плотинським [1]. В той же час залишається багато теоретико-методологічних проблем побудови та подальшого використання таких моделей у вивченні як власне політичних процесів, так й у модельному вивченні процесів, що протікають у владних колах Європейського союзу.

Питання вибору апарату моделювання тих чи інших явищ або процесів завжди вирішується дослідником виходячи із досить різноманітного кола міркувань. Значне місце серед цих міркувань посідає інформація про принципову можливість та застосовність використання певного методу моделювання для дослідження явищ із тими чи іншими характеристиками.

Завданням даної роботи є розгляд можливостей та обмежень у синергетичному трактуванні політичних процесів, що протікають у рамках Євросоюзу, за допомогою апарату побудови штучних нейронних мереж.

Як відомо, значна кількість моделей політичних явищ, і політичні процеси не є виключенням, так чи інакше спирається на загальновідомі теоретичні моделі політичної системи Д. Істона, Г. Алмонда та К. Дойча, які складають певний теоретичний фундамент для подальших побудов. Поняття політичної системи, що було введене до наукового обігу Д. Істоном, вважається важливим чинником політологічного аналізу політичних реалій сучасного суспільства. Власне кажучи, не буде перебільшенням твердження про те, що й політичні процеси у модельному трактуванні розуміються досі як певна сукупність станів політичної системи, що змінюють один одного. Слід відзначити, що таке розуміння, з одного боку, є дещо обмежувачим, а, з іншого, ступінь цієї обмеженості залежить, по-перше, від проміжків часу, що враховуються у моделі (доба, місяць, рік тощо), і, по-друге, від масштабу, в якому розглядається процес (країна, регіон, соціальна група тощо). Отже, політичний процес при моделюванні все також можна розглядати як перебіг сукупності станів тих чи інших явищ чи політичної системи в цілому.

Відомо, що як поняття політичної системи, так і відповідні моделі у політичній науці вже пройшли повний шлях від цілковитого захоплення до критичного відношення та майже повного нехтування. Майже загальновизнаним тепер є визнання великої відстані між теоретичними моделями політичної системи та їх практичним втіленням – конкретними політичними системами, внаслідок чого при аналізі цих останніх у відповідному часі із теоретичних моделей беруться лише

окремі поняття та характеристики. Отже, теоретичні моделі використовуються на зразок ідеальних типів у веберівському сенсі.

Не зважаючи на те, що різноманітні недоліки моделей Д. Істона, Г. Алмонда та К. Дойча неодноразово висловлювалися у літературі [7], не слід забувати, що головною рисою будь-якої моделі є максимальне наближення до точності в імітації лише певних рис оригінального об'єкту, яке супроводжується, як правило, вкрай неточним відображенням усіх інших сторін об'єкту, що вивчається. Більше того, саме з метою вивчення цих окремих рис об'єкту й створюється модель. Апарат побудови моделі може бути різним. Звичайно до нього пред'являються лише вимоги підтримання адекватності трансляції характерних рис об'єкту, що вивчається, до тримання певного рівня формалізації та забезпечення подальшого всебічного вивчення побудованої моделі.

Загальною вадою перелічених вище моделей політичної системи є надлишкове узагальнення етапів підготовки та реалізації політичних рішень, що враховує, умовно кажучи, «макрополітичні чинники», але не дає можливостей аналізу «мікровпливів» на ці рішення. Власне кажучи, саме такі впливи й спричинювали наявність значних відмінностей між теоретичними моделями політичної системи, та її конкретно-історичними втіленнями. Цей недолік пов'язаний з наявними на час розробки вказаних моделей методами моделювання, які й не мали адекватних засобів для врахування «мікрополітичних» факторів.

З огляду на вищезазначене ми вважаємо за доцільне розглянути можливості врахування «мікрополітичних» факторів у моделюванні «політичної системи» Євросоюзу на базі апарату теорії побудови штучних нейронних мереж. Основним завданням моделі політичної системи, заснованої на даному методичному апараті, слід вважати якомога точніше уловлення тих рис процесу підготовки, реалізації й адаптації політичних дій, що звичайно не беруться до уваги в існуючих моделях, орієнтованих звичайно на «узагальнений» підхід.

Головні вихідні міркування стосовно вибору для побудови моделі саме методів побудови штучних нейромереж, на нашу думку, наступні:

– по-перше, єдиною діючою і вирішальною особою в політичній системі, яку слід враховувати, є людина. Навіть якщо за таку особу виступає колективний орган влади, його поведіння повинне, на наш погляд, описуватися в термінах поведінки індивіда, а в деяких випадках усю діяльність цього органа влади доречно розбивати на діяльність окремих індивідів, що його складають;

– по-друге, ми виходимо із припущень про наявність безлічі політичних акторів та про ймовірне перевищення їхньої загальної кількості над загальною кількістю дорослих членів суспільства в кілька разів. У даному випадку ми апелюємо до відомої ситуації, коли та сама людина в процесі своєї життєдіяльності виконує різні ролі протягом досить обмеженого часу, який порівнянний із часом одного такту моделі (наприклад, ролі батька, підлеглого, керівника, виборця тощо). Ми гадаємо також, що для кожного політичного актора, якого має враховувати модель, є можливим визначення певної закономірності (напевне, наближеної до циклічної) зміни його ролей.

– по-третє, ми передбачаємо стохастичну або умовну рівнозначність дій, точніше – найближчих наслідків дій – усіх політичних акторів. Ми гадаємо, що в сучасних політичних системах досить часто є ситуація, за якої під впливом випадкових та вкрай незначних факторів приймаються випадкові ж політичні рішення і здійснюються відповідні дії;

– по-четверте, ми виходимо з припущення про те, що дії або рішення навіть великої групи осіб можуть бути зведені до сукупності дій або рішень окремих особистостей;

– по-п'яте, бажано, щоб результуюча модель мала практичну застосовність – давала можливість прогнозування розвитку політичної системи та її життєдіяльності за умов незначного адаптаційного зміння;

Отже, модель повинна враховувати не просте переміщення потоків інформації та дії політичних акторів, а й відбивати основні риси процесів прийняття і реалізації рішень.

Виходячи з вимог до бажаного апарату моделювання слід визнати, що одним з найбільш придатних апаратів моделювання політичної структури Євросоюзу, яка повинна мати описувані вище характеристики, є теорія побудови штучних нейронних мереж.

Ми вважаємо, що серед основних подій у процесі функціонування політичної системи виступають наступні:

- сприйняття політичними акторами інформації,
- обробка отриманої інформації і
- формування певного рішення.

Слід відзначити, що ці вихідні міркування стосовно сутності моделі політичної системи близькі до основи моделі К. Дойча [8].

Вказані основні події відбуваються, кінець кінцем, у свідомості людини, аналогом якої може вважатися штучна нейромережа. У процесі функціонування людського колективу також виявляються риси аналогії з нейромережею (наприклад, у випадку колективного

прийняття рішень йдеться про прояв певної форми суспільної свідомості). Взаємодія окремих індивідів у процесі соціального спілкування дає також субстратну подібність з нейромережею – в обох випадках йдеться про кілька однакових одиниць, певним чином структурованих та взаємодіючих одне з одним. Широко відома фактична нерівність окремих людей, а в нашому випадку й держав-членів Європейського союзу, імітується в нейромережі відмінностями в значеннях коефіцієнтів цілком однакових штучних нейронів. Здібність політичної системи агрегувати великий обсяг різномірної вхідної інформації найкраще може імітувати знову ж таки нейромережа, оскільки надзвичайна ефективність агрегування інформації є однією з характерних рис багатопарових нейромереж.

Основні успіхи у вивченні штучних нейромереж досягнуті фахівцями в області автоматичних систем керування і розпізнавання образів [6, с. 3 – 8]. Внаслідок особливостей потреб того напрямку науки, що найбільшою мірою розвивав теорію нейромереж, у більшості існуючих нейромережових моделей у вигляді вирішальних правил використовуються досить складні математичні функції, розраховані на обробку кожним елементом мережі точно вираженої числової інформації [9, с. 17 – 18]. З огляду на вищезазначене найбільш продуктивною уявляється побудова моделі політичної системи із запозиченням структури та принципів побудови штучної нейромережі з введенням у неї нечітких вирішальних правил, а також незвичайних схем розміщення штучних нейронів.

Головна риса штучної нейромережі – наявність у ній певної кількості шарів, кожний з яких складається з певної кількості так званих штучних нейронів, або базових процесорних елементів. Кожен штучний нейрон у межах одного шару має ідентичну із сусідніми нейронами функцію перетворення вхідного сигналу, але з різними коефіцієнтами перетворення. Коефіцієнти перетворення в нейронах кожного шару можуть бути або такими, що регулюються, або постійними. Причому, як правило, на вхід кожного штучного нейрона одного шару попадають усі вхідні сигнали, а в результаті перетворення цих сигналів кожен нейрон видає на виході до наступного шару тільки один – результуючий – сигнал [10, с. 108 – 126].

Така побудова штучної нейромережі дозволяє використовувати її з метою апроксимації математичних функцій, рішення задач багатовимірної типологізації й оптимізації складних безупинних процесів [9, с. 22 – 35].

Вважається доведеним, що ступінь точності апроксимації математичних функцій багатьма видами нейромереж залежить від кількості

шарів мережі та числа штучних нейронів у кожному шарі – чим їх більше, тим більш точною, і, найімовірніше, більш швидкою буде апроксимація. Є, щоправда, певна межа кількості штучних нейронів, після перевищення якої модель починає втрачати свою гнучкість та властивість адекватного відображення різноманітних ситуацій дійсності, перетворюючись у звичайну детермінаційну модель конкретного процесу.

Може бути проведена аналогія між функціонуванням штучних нейромереж та процесом функціонування політичної системи будь-якого масштабу. І в роботі нейромережі, і в процесі функціонування політичної системи:

- кожна одиниця отриманої інформації переломлюється у свідомості людини безліччю додаткових факторів – її особистими перевагами, рівнем і широтою освіти, умовами середовища життєдіяльності і сприйняття (у нейромережі – безліччю вагових коефіцієнтів) – причому вплив цих факторів спрямовано тільки на одне – підсилити до максимуму чи, навпаки, знизити до нуля «звучання» цієї одиниці інформації в «загальному хорі»;

- точність результуючої інформації корелює з кількістю одночасно оброблюваних одиниць інформації (у політичній системі вона зв'язана, хоча й не лінійно, з кількістю людей, що беруть участь у інформуванні політичної системи та у прийнятті рішень, у нейромережах аналогом виступає кількість задіяних нейронів у шарі);

- відбувається одночасне «схоплювання» різноманітної інформації (цілісної «картинки») про об'єкт (одночасно необмеженою безліччю каналів вхідної інформації на першому шарі);

- весь отриманий обсяг інформації обробляється одночасно (паралельно);

- відбувається надзвичайно швидко й істотне агрегування отриманої інформації (від шару до шару);

- механічне збільшення числа одночасно оброблюваних одиниць інформації приводить, поряд з підвищенням імовірності досягнення найкращого результату агрегування, до імовірності отримання правдоподібних, але невірних результатів (багатоекстремальність процесу навчання багатошарової нейромережі аналогічна широко відомій можливості упевненого одержання діаметрально протилежних висновків з однакової вихідної інформації).

Виходячи із зазначених вище засад, стає можливою побудова подібної моделі політичної системи Європейського союзу, що, як ми вказували вище, фактично є моделлю синергетичного функціонування його політичних інститутів [11]. Наскільки нам відомо, це перша

спроба використання теорії побудови штучних нейронних мереж у моделюванні функціонування політичних інститутів Євросоюзу.

Розглянемо основні риси даної моделі. Нейромережева модель політичної системи Євросоюзу складається з кількох шарів штучних нейронів (у математиці штучний нейрон називається базовим процесорним елементом, у нашій моделі ми заміняємо його виразом «елемент нейромережі» – ЕНМ).

Кожен ЕНМ представляє в моделі одного актора політичної системи. У даному варіанті моделі ми намагаємось врахувати усі види ЕНМ. Життєвим аналогом ЕНМ має виступати як певна політична організація, так і окремих індивід. На нашу думку, в ідеальному варіанті всі ЕНМ у моделі повинні представляти тільки індивідів, оскільки будь-який політичний інститут так чи інакше є проявом діяльності окремих людей. Усі ЕНМ у моделі рівнозначні та характеризуються однаковими функціями отримання, перетворення та агрегування вхідної інформації, але деякі з цих ЕНМ включені у різні шари нейромережі.

Структура моделі формується таким чином, щоб імітувати процес функціонування політичної системи з урахуванням висловлених вище гіпотез про характеристики політичної системи.

Модель складають кілька блоків, кожен з яких містить один шар ЕНМ. Функціонування моделі виражається у почерговому включенні кожного з цих блоків, переробці ним певної вхідної інформації та передавання її агрегованої частини наступному блоку:

1. Блок формування базових вимог (побажань).
2. Блок підготовки та прийняття місцевих рішень.
3. Блок підготовки та прийняття рішень рівня окремих держав.
4. Блок підготовки та прийняття рішень рівня Євросоюзу в цілому.
5. Блок реалізації політичних рішень, прийнятих на рівні Євросоюзу (блок політичної дії).
6. Блок сприйняття дій і рішень [11].

Результати сприйняття дій складають вхідну інформацію до наступного кроку дії першого блоку. Після переходу інформації про сприйняття дій до першого блоку починається новий цикл роботи моделі.

Важливою особливістю моделі є те, що в ній немає жодного ЕНМ, що входив би тільки до одного блоку. Кожен ЕНМ бере участь у роботі не менш двох (частіше – трьох) блоків. Функції фільтрування (перетворення) вхідної інформації кожного ЕНМ умовно поділяються на дві частини:

– «загальнолюдські» – загальні для всіх ЕНМ і покликані імітувати звичайні людські міркування, умовиводи і реакції (на зовнішній вплив);

– «спеціалізовані», що відповідають рольовій позиції індивіду чи інституту – у залежності від положення в політичній системі вони будуть різними.

Спроби верифікації моделі показали, що у подальшому, можливо, має сенс виділення у кожному блоці моделі кількох шарів ЕНМ з метою забезпечення більш тонкого настроювання моделі.

Важливим припущенням уявляється те, що стосується поки що метафоричного розуміння нейромережевого підходу до політичної системи Європейського союзу та має знайти своє місце у подальшій розробці моделі: якщо представляти процес функціонування будь-якої політичної системи процесом діяльності відповідної нейромережі, є підстави очікувати, що в кожному конкретному історико-географічному випадку ця нейромережа вже є оптимізованою під наявну конкретну ситуацію політичного життя. Ця стихійна або синергетична оптимізація виглядає на зразок того, як вже у давні часи людські шляхи та розселення стихійно оптимізувалися під природні умови [12]. Нажаль, конкретні засоби оптимізації цієї системи поки що залишаються невідомими. Ми припускаємо, що оптимізованою є нейронна система усього процесу існування людини (а не тільки його політичної складової) та одним з головних критеріїв його оптимізації має виступати комфортність – тобто такий підхід до організації політичного життя, який має доставляти перш за все максимум зручності існування людини.

Отже, нами розглянуто деякі риси штучних нейронних мереж, що роблять їх подібними до біосоціальних та політичних об'єктів, що, у свою чергу, дозволяє сподіватися на наявність можливості побудови аналогових імітаційних нейромережевих моделей різноманітних політичних процесів, що протікають у такому різновиді міжнародного регіонального об'єднання, як Євросоюз. Побудований нами варіант теоретичної моделі політичного процесу як сукупності станів політичної системи показав можливість практичної реалізації подібних моделей. Проблемами подальших досліджень уявляються дослідження з більш детальної верифікації моделі на матеріалі Євросоюзу, побудови різноманітних її варіантів щодо різних аспектів політичного процесу в межах даного міжнародного об'єднання, та пошук інших сфер застосування методів нейромережевого моделювання у політичних дослідженнях.

Бібліографічний список:

1. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
2. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. – М. : Прогресс, 1988. – 506 с.
3. Мангейм Дж. Б. Политология. Методы исследования : Пер. с англ. / Дж.Б.Мангейм, Р.К.Рич. Предисл. А.К. Соколова. – М. : Издательство «Весь Мир», 1997. – 544 с.
4. Моисеев Н.Н. Математика в социальных науках / Н.Н.Моисеев // Математические методы в социологическом исследовании. – М., 1981. – С. 10 – 24.
5. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / D.A.Easton. – New York: Wiley, 1965.
6. Осовский С. Нейронные сети для обработки информации / С. Осовский ; пер. с польского. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 344 с.
7. Общая и прикладная политология / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.
8. Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации / К. Дойч. – М., 1993. – 124 с.
9. Терехов В.А. Нейросетевые системы управления / В.А. Терехов, Д.В.Ефимов, И.Ю.Тюкин. – М. : Высш. шк., 2002. – 183 с.
10. Каллан Р. Основные концепции нейронных сетей / Р. Каллан. – М. : Издательский дом Вильямс, 2001. – 287 с.
11. Польовий М.А. Головні риси нейромережевої моделі політичної системи / М. А. Польовий // Актуальні проблеми політики. – Одеса : Фенікс, 2007. – Вип. 31. – С. 106 – 114.
12. Доорн П. Географическое положение, модели взаимодействия и реконструкции исторических поселений и коммуникаций // История и компьютер: новые информационные технологии в исторических исследованиях и образовании. – St. Katharinen, 1993. – С. 105 – 139.

Стаття посвящена аналізу можливостей здійснення нейросетевого моделювання політичних процесів, які протікають в рамках міжнародних регіональних сообществ. В якості прикладу для застосування методики побудови нейросетевих моделей обрано Європейський Союз.

The article is devoted to the analysis of possibilities of realization of neuronet simulation of political processes which flow within the framework of international regional associations. For application of methods of neuronet simulation construction European Union is selected.

Стаття надійшла до редколегії 11.12.2014

УДК 323.2

Долженков О. О., ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського»

СУЧАСНА ДЕМОКРАТІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемам концептуалізації сучасної демократії. Проаналізовані основні виміри демократії у сучасному світі. Наголошено на системному зв'язку демократії та лібералізму. Ключові слова: демократія, теорія демократії, політика, політичні інститути.

Постановка проблеми. Демократія – одна з найбільш вживаних категорій політичної науки, яка не знайшла загальноприйнятної концептуалізації. На підтвердження цього лише перерахуємо епітети, що найчастіше вживаються в політичній науці щодо демократії – пряма, представницька, класична, ліберальна, неліберальна, плюралістична, елітарна, народна, егалітарна, розвиваюча, протективна, партиципаторна, електоральна, делегативна, плебісцитарна, марксистська, буржуазна, і навіть тоталітарна. Всього ж, за спостереженням Д. Колъє і С. Левитського, різні політологи виділяють до 550 типів і підтипів і відповідних визначень демократії [1]. Здається, що набагато простіше виявилось придумування нових найменувань для кожного випадку «відхилення» політичної системи від передбачуваного еталона демократії, ніж робота з чіткої концептуалізації.

Серед причин – те, що демократія найчастіше постає у двох основних іпостасях: як наукова категорія і як інструмент політики. Причому обидва цих уявлення не існують паралельно, вони взаємопов'язані. Подібний взаємовплив привносить значний елемент спотворення в словесне наповнення концепту демократії. Тому, на наш погляд, варто докладніше розглянути зазначену проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні наявна певна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Серед них праці Ф. Барановського, М. Буника, А. Грамчук, Н. Гедікової, В. Дергачова, М. Лукашевича, Ф. Рудича та інших. Однак постійна експлуатація цього поняття на рівні буденної свідомості, переважання емоційних і часто некомпетентних оцінок поступово вихолощують науковий зміст концепту демократії. Тим більше, що теорія демократії не має єдиного наукового джерела. Її витоки простежуються в працях теоретиків Античності (Платон, Арістотель, Перікл, Цицерон та ін.), Нового часу (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), великий внесок у її становлення був зроблений батьками-засновниками США (Т. Джефферсон, А. Гамільтон,

Д. Медісон, Дж. Джей, Б. Франклін). Сучасна демократична теорія представлена безліччю шкіл і напрямів, кожна з яких володіє солідною методологією і користується значним авторитетом серед певних сегментів наукової спільноти [2]. Виник свого роду стійкий еквілібріум конкуруючих напрямків дослідження демократії, які не поспішають зливатися в єдину теорію. Труднощі теоретичного осмислення демократії призвели до того, що дана наукова категорія перейшла в розряд «концептних натяжок». Це словосполучення було запропоновано одним із класиків політичної науки Дж. Сарторі, який відзначив: «... чим більший світ, тим активніше ми вдаємося до розтягування концептів, тобто до розпливчастої, аморфної концептуалізації... Кінцевим результатом таких натяжок виявляється те, що придбання з точки зору зони охоплення, як правило, обертаються втратами в плані змістовної точності» [3, с. 69].

Метою статті є аналіз сучасної демократії за допомогою виявлення та розгляду тих іпостасей, в яких вона постає в сучасних умовах, робота робочої моделі демократії, яка не претендує на універсальність, проте може бути придатною для дослідження сучасних політичних режимів та їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Політичну демократію можна визначити як спосіб існування політичного порядку і функціонування політичних практик, як принцип організації політичного простору в цілому.

Представляється доцільним виділення чотирьох основних вимірів сучасної демократії – конституційного; інституціонального; електорального; а також стану забезпеченості прав і свобод людини.

Демократія як конституційна система. Уявлення про демократію як про конституційну систему, або систему правління, широко поширене як у сучасній науці, так і в повсякденній свідомості. Звичними стали такі словосполучення, як «президентська демократія», «парламентська демократія» тощо. В даному випадку уявлення про демократію виходить за рамки категорії політичний режим, які жорстко відведені їй вітчизняною традицією правознавства та суспільствознавства, і зрощується з формою правління як певною сукупністю і правовим положенням органів державної влади, конституційної структури та порядку їх формування. Саме тому, торкаючись демократії, ми говоримо саме про систему правління як поєднання формальної конституційної структури органів державної влади і демократичних елементів: виборності, принципу поділу влади, демократичних методів владарювання, інших процедурних аспектів, відповідного ціннісного наповнення.

Демократія як інституціональна система. Ще з античних часів простежуються спроби розробки напрямку політичної науки, яке, слідуючи за Д. Сарторі, прийнято назвати «порівняльним конституційним інжинірингом», тобто дослідницького пошуку форм і різновидів політичних інститутів, які найбільшою мірою задовольняли б вимогам суспільства щодо справедливого та ефективного управління.

У ході розвитку суспільних наук виявилися два основних підходи до розуміння характеру і сутності політичних інститутів: юридичний і соціологічний [4, с. 145]. Вони органічно взаємопов'язані, причому формально-легальне трактування логічно випливає з соціологічного. Будь-якого роду формальні інститути, наприклад, політична влада або система реалізації народного суверенітету, або система права, ґрунтуються на принципі регулювання поведінки і примусу до виконання, є свого роду «правилами гри», легальними рамками. Тому «інститути – це стійкі регулярності людської поведінки в ситуаціях, структурованих правилами, нормами і загальними стратегіями, які конститууються і реконститууються людською взаємодією в частих і повторюваних ситуаціях» [5, с. 582].

Не можна зводити всю сукупність політичних інститутів лише до формальних правил. Надзвичайно важливим, на наш погляд, є розрізнення формальних та неформальних політичних інститутів, що становить плідну дослідницький напрямок. На думку відомих теоретиків неформальної інституціоналізації В. Меркеля і А. Круасан, існує два основних види інституціоналізації: (1) прийняття конституції і політично керовані процеси формування інститутів (політична інженерія або цілеспрямоване інституційне будівництво; і (2) встановлення та інституціоналізація неформальних правил і практик політичної гри [6, с. 20]. Ступінь переважання того чи іншого типу інституціоналізації передбачає формування або демократичного (у разі переважання формальних інститутів), або «дефектного», недемократичного (у разі переважання неформальних інститутів) політичного устрою. Формальні інститути – це конституції, статuti, закони та адміністративні норми. Вони детермінують формальні структури політичної системи і механізми легітимації влади. Неформальні інститути включають в себе звичаї, традиції, моральні цінності, релігійні переконання, а також культуру в цілому. Крім того, до неформальних політичних інститутів слід зараховувати групи інтересів і тиску, лобістські структури, нелегальні цивільні асоціації, корупцію, кланові, мафіозні, корпоративні структури та клієнтели.

Важливо відзначити, що неформальні інститути часто надають деяку еластичність політичній системі, тому що дозволяють приймати

певні рішення в обхід рутинізованих формальних механізмів. Але очевидним є й те, що така функція неформальних інститутів є достатньо нешкідливою тільки тоді, коли останнє слово у прийнятті найважливіших рішень все-таки залишається за формальними інститутами.

М. Дюверже зробив значний внесок у політичну науку, зв'язавши поняття політичний інститут і політичний режим. «Сукупність політичних інститутів, що діють в даній країні в даний момент, становить «політичний режим»: в якомуś сенсі політичні режими – це сузір'я, зірками в яких є політичні інститути» [7, с. 647].

Демократія як інституціональна система, таким чином, повинна розумітися як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Звідси можна вивести поняття інституційної інфраструктури демократії, або інституційного дизайну, – формального каркаса, на якому тримається демократична політична система. Широке розуміння інституційного каркасу демократії включає сюди не тільки організаційні структури, а й весь комплекс організуючих взаємодію людей принципів, у тому числі цінності, традиції, установки, інші аспекти психологічного життя. Відповідно, політичні режими, що формально характеризуються як демократії, але в яких відсутні або слаборозвинені найважливіші інститути, або переважає неформальна інституціоналізація, можуть бути віднесені до дефектних демократій.

Демократія як електоральний механізм. Видатний політолог і соціолог С.М. Липсет підходив до сутності демократії наступним чином: «Демократія в складному суспільстві може бути визначена як політична система, що забезпечує регулярну конституційну можливість зміни урядовців, і соціальний механізм, що дозволяє максимально великій частині населення впливати на прийняття основних політичних рішень, шляхом вибору між претендентами на зайняття політичних позицій» [8, с. 27]. З цього визначення випливає, що принцип реалізації влади народу в сучасних умовах формалізується за допомогою наступних інститутів: (1) виборність органів державної влади та місцевого самоврядування; (2) безпосереднє волевиявлення громадян (референдуми, плебісцити, електронна демократія); (3) принцип підзвітності та громадського контролю.

Принцип виборності, безсумнівно, є одним із стрижневих у сучасних демократіях. Його зміст полягає у визнанні необхідності заміщення ключових владних позицій на державному та місцевому рівні за допомогою виборів. Демократія, таким чином, може бути визначена як протипага тим режимам, при яких народ повністю виключений

з процесу прийняття рішень і позбавлений будь-якого контролю над політичною елітою.

Контроль за прийняттям рішень реалізується за допомогою принципів вертикальної і горизонтальної підзвітності. Механізм вертикальної підзвітності заснований на виборності органів державної влади і, відповідно, можливості народу шляхом виборів зміщувати неутондну політичну еліту і замінювати її на нову. Він також виражається в системі партійного і цивільного контролю над виконавчою владою, а також різноманітних механізмів громадської участі в політиці. Що стосується «імперативного мандата» – юридичної залежності депутата від виборців, що припускає можливість відкликання депутата – то дана практика не отримала особливого поширення в світі.

Принцип горизонтальної підзвітності полягає в механізмі контролю, що встановлюється в просторі взаємодії між органами державної влади. Цей принцип реалізовано в системі стримувань і противаг, і ключову роль в його функціонуванні відіграють судова влада і прокуратура, яка здійснює нагляд над діяльністю виконавчої гілки. Уряді країн «горизонтальний контроль» над діяльністю уряду здійснюється за допомогою створюваних парламентом постійних комісій та спеціальних слідчих комісій (США), рахункових палат та інститутів парламентських ревізорів. Важливу роль у цьому процесі відіграє інститут омбудсманів, які здійснюють контроль як за додержанням прав і свобод людини і громадянина (Великобританія, Польща, Росія), так і за дотриманням законності в діяльності адміністрації та органів місцевого самоврядування (Норвегія, Данія, Швеція, Фінляндія).

Прагнення реалізувати ідеали безпосередньої демократії в сучасних умовах, подолати політичне відчуження мас і забезпечити максимальну участь народу у справах управління викликали появу концепції партиципаторної демократії (демократії участі). Її прихильники (Б. Барбер, К. Пейтман, К. Макферсон та ін.) пропонують використання засобів масової комунікації, в першу чергу розвиток так званої «теледемократії», використання електронної пошти, широку практику проведення референдумів на загальнонаціональному та місцевому рівні, проведення обговорень і дебатів із залученням максимально більшого числа громадян і т.д. Найголовніше – не допустити тиранії меншості, елітарного правління, при торжестві якого, люди в кінцевому рахунку стануть ототожнювати демократію з тим, у що вона перетворилася: в систему, теоретично відкрити для всіх, але на практиці керовану організованою меншістю багатіїв або фанатиків, що приносить наше майбутнє в жертву своїм миттєвим інтересам.

Уявлення про демократію як механізм реалізації влади народу надзвичайно поширене в сучасній науці, втілюючись в мінімалістських концепціях демократії, найбільш авторитетна з яких представлена у праці відомого вченого Й. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія». Він запропонував інструментальну, емпіричну модель демократії – демократичний метод. Сутність його полягала в наступному: «Демократичний метод являє собою інституційний устрій для прийняття політичних рішень, при якому індивіди набувають владу для реалізації своїх рішень за допомогою змагальної боротьби за голоси людей» [9, с. 269]. Однак модель Й. Шумпетера виявилась аналітично безпорадною при необхідності провести оцінку демократичності того чи іншого режиму, оскільки формальному критерію проведення виборів відповідали безліч політичних систем, у тому числі антидемократичних. Описувана проблема не тільки зберігається, але й підсилює свою актуальність в даний час – епоху розширення простору електоральних демократій – режимів, що поєднують виборність органів влади з диктаторським правлінням.

Демократія як інструмент забезпечення прав і свобод та захисту меншин. Поширення неліберальної демократії, тобто електоральної формули без ліберального наповнення, є однією із загроз повноцінному політичному розвитку. Протиріччя між конституційним лібералізмом і демократією виникає з приводу обсягу урядових повноважень. Конституційний лібералізм передбачає обмеження влади, а демократія – її накопичення і реалізацію. З цієї причини багато лібералів XVIII і XIX в. вважали демократію силою, здатною підірвати свободу. Безумовно, подібне уявлення про демократію логічно виводиться з вчення Ж.-Ж. Руссо про загальну волю і заснованої на ньому концепції радикальної демократії. Загальна воля, в якій втілюється думка більшості, є вищим законом, тому, як пише французький мислитель, «якщо хто-небудь відмовиться підкорятися загальній волі, то він буде до цього примушений всім Організмом, а це означає ні що інше, як те, що його силою примусять бути вільним» [10, с. 211]. А. де Токвіль, усвідомлюючи внутрішню суперечливість демократії, знаходив рішення в поєднанні її з інститутами ліберальної спрямованості. А. де Токвіль писав у книзі «Старий порядок і революція»: «Значення слова «демократія» тісно пов'язане з ідеєю політичної свободи. Знаходити епітет «демократичного» правління, при якому немає політичної волі, – це явний абсурд (якщо слідувати природному змісту слів)» [11, с. 8].

Багато представників сучасної політичної філософії і науки, в основному поділяють ці погляди. Так, французький філософ Ж. Рансьєр

з деякою емоційністю заявляє: «Треба сказати відверто, що те, що ми зevamo демократією, є ні що інше, як лібералізм» [12, с. 66]. Дж. Сарторі також ототожнює політичну демократію і лібералізм, відзначаючи, що «перше є переважно друге, але під іншим ім'ям». Однак він уточнює, що «лібералізм – насамперед технологія обмеження влади держави, тоді як демократія – спосіб включення влади народу в державі» [13, с. 385].

Висновки. Поєднання лібералізму і демократії дозволяє взаємно нейтралізовувати властиві їм недоліки. Так, демократія з її прагненням до суспільної згуртованості, політичної рівності, формулюванням та досягненням суспільно значущих цілей врівноважує лібералізм з властивим йому індивідуалізмом, антиегалітаризмом і аристократичним принципом. З іншого боку, лібералізм попереджає такі можливі наслідки демократії як тиранія більшості і демократична диктатура і забезпечує права меншини.

Підсумовуємо основні ознаки ліберальної демократії:

1. Контроль над державою і прийняттям ключових політичних рішень здійснюється за допомогою обраних представників і посадових осіб; важливо, щоб військові були підпорядковані обраному цивільному посадовій особі;

2. Виконавча влада обмежується як конституцією, так і механізмом горизонтальної підзвітності;

3. Результати виборів не визначені заздалегідь, опозиція має можливість прийти до влади, і жодній з політичних груп, що діють згідно з конституцією, не може бути відмовлено у формуванні політичної партії та прийнятті участі у виборах;

4. Культурним, етнічним та іншим меншинам надана свобода вираження своїх інтересів у політиці, а також їм не заборонено говорити рідною мовою і розвивати свою культуру;

5. Громадяни мають різноманітні канали реалізації своїх інтересів, окрім партій і виборів, включаючи різні незалежні організації та рухи, що володіють свободою об'єднання;

6. Існують альтернативні джерела інформації, до яких громадяни мають вільний (необмежений з політичних міркувань) доступ;

7. Громадяни користуються свободою совісті, думок, слова;

8. Громадяни політично рівні;

9. Індивідуальні та групові свободи ефективно захищені незалежною і недискримінаційною судовою владою;

10. Верховенство закону захищає громадян від незаконного затримання, посилення, тортур, залякування та втручання в особисте життя.

Перспективи подальших досліджень в цьому напрямку полягають в уточненні взаємозв'язку сучасної демократії з конституціоналізмом, як закріпленням в законі недопущенням всевладдя держави. Слід врахувати, що існують електоральні демократії, в яких конституціоналізм нерозвинений і існує лише формально, а отже – відповідні суспільства не є ліберальними. Очевидно, що саме така форма авторитаризму виявилася найбільш поширеною моделлю політичного устрою недемократичних країн сучасного світу, що вимагає окремого аналізу.

Бібліографічний список:

1. Collier, David and Levitsky, Steven. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research / Steven Levitsky, David Collier // World Politics. – Vol. 49. – No. 3. – April 1997. – P. 3-16.
2. Held, David. Models of Democracy: Third Edition / David Held. – Stanford, California: Stanford University Press, 2006 – 234 p.
3. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии. Часть I / Дж. Сартори // Полис. – 2003. – № 3. – С. 65-71.
4. Алексеева Т.А. Современные политические теории / Т.А. Алексеева. – М. : РОССПЭН, 2000 – 384 с.
5. Crawford, Sue E. S. and Ostrom, Elinor. A Grammar of Institutions / Sue E. S. Crawford, Elinor Ostrom // American Political Science Review. – vol. 89, № 3. – September 1995. – P. 579-590.
6. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 15-23.
7. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / М. Дюверже / Антология мировой политической мысли в 5 томах. Том 11. – М. : Мысль, 1997. – С. 646-650.
8. Lipset, Seymour Martin. Political Man: the Social Bases of Politics / Seymour Martin Lipset. – John Hopkins University press, 1981. – 219 p.
9. Shumpeter, Joseph A. Capitalism, Socialism and Democracy / Joseph A. Shumpeter. – Third edition. – New York: Harper Torchbook, 1962. – 316 p.
10. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре: Трактаты / Жан-Жак Руссо – М.: ТЕРРА, 2000. – 510 с.
11. Токвиль, Алексис де. Старый порядок и революция / Алексис де Токвиль. – М.: Московский философский фонд, 1997 – 590 с.
12. Рансьер Ж. На краю политического / Жак Рансьер – М. : Праксис, 2006. – 218 с.
13. Sartori, Giovanni. The Theory of Democracy Revisited / Giovanni Sartori – Chatham House Publishers, Inc., 1987 – 412 p.

Статья посвящена проблемам концептуализации современной демократии. Проанализированы основные измерения демократии в современном мире. Сделано ударение на системной связи демократии и либерализма.

The article is dedicated to the problems of conceptualization of modern democracy. The main dimensions of democracy in the modern world are being analyzed. The stress is made on a systemic link between democracy and liberalism.

Стаття надійшла до редколегії 26.12.2014

УДК 321.013

**Осипова С. А., Приднестровский государственный
университет им. Т. Г. Шевченко**

ПРОЦЕСС ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ОСОБЕННОСТИ ПРОТЕКАНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ РИСКИ

В статье анализируются структурные геополитические изменения, произошедшие в мире на рубеже XX-XXI вв., связанные с образованием, развитием и функционированием новых государств, рассматриваются особенности процесса государствообразования в условиях глобализации и демократизации политического пространства. Автором представлена периодизация процесса государствообразования в политической истории, выявлены особенности этого процесса в новейшее время и обозначены политические риски, сопутствующие возникновению новых государств.

Процесс государствообразования является одним из самых сложных процессов, протекающих в политическом пространстве, и важнейшей составляющей политического развития, как на ранних этапах истории человечества, так и в современном мире. Под политическим процессом понимается форма функционирования политической системы общества, характеризующая ее изменение в пространстве и времени; некая совокупная деятельность субъектов политики, обеспечивающая функционирование и развитие политической системы. Политическое развитие, в свою очередь, предполагает последовательную смену качественных состояний политической системы в целом и ее отдельных составных частей.

По справедливому замечанию немецкого социолога, основоположника геополитики Ф. Ратцеля, государство возникает там, где все общество объединяется во имя целей, которые являются лишь целями

всего общества и могут быть достигнуты лишь благодаря общим усилиям в течение определенного времени [1, с. 33].

Современное политическое пространство характеризуется двумя взаимосвязанными тенденциями – глобализацией и демократизацией, – которые представляют собой два мощнейших фактора, воздействие которых на мировое пространство вызывает его трансформацию: причем их влияние распространяется на все политические процессы и события, происходящие в мире, а значит, на формирование новой структуры политического мироустройства. С одной стороны, названные тенденции способствуют расширению и углублению международного сотрудничества, ускорению поступательного общественного развития, обуславливают открытость и стабильность мирового сообщества. С другой – в связи с тем, что в обществе все еще не выработаны механизмы эффективного рационального управления процессами глобализации и демократизации, они превращаются в стимуляторы политических рисков, вызовов и даже угроз стабильности политического развития и международной безопасности.

Исследователи геополитических процессов сходятся во мнении, что глобализация реконструирует мировое политическое пространство, разрушая Вестфальскую государствоцентричную модель мира, согласно которой территориальная независимость, формальное равенство государств, невмешательство во внутренние дела других государств и государственное согласие являются основополагающими принципами международного сообщества [3, с. 521]. В сложившихся обстоятельствах государства и общества на всех континентах, без исключения, пытаются адаптироваться к новым условиям политического мироустройства, в котором больше нет четкого разделения между внешними и внутренними делами. Глобализация в определенной мере подрывает роль национального государства, оказывая влияние на формирование внешней и внутренней политики практически любого из представленных на политической карте мира современных государств.

Однако, с другой стороны, несмотря на то, что глобализация способствует размыванию национального суверенитета, государства остаются ключевыми акторами в политическом пространстве. Более того, продолжается процесс государствообразования, т. е. возникают и развиваются новые государства. Так, в середине XX в. – на момент создания Организации Объединенных Наций – в ее составе насчитывалось 51 государство, к началу 1990-х годов – уже 166, а в настоящее время – 193 [2]. Количество государств с начала XX в. увеличилось более чем в три раза, и национальное государство, по мнению россий-

ского политолога Т.М. Лебедевой, продолжает оставаться единицей политической ответственности [4]. Правда, подвергаясь влиянию двух противоположных (и, возможно, разрушительных) тенденций, современное национальное государство либо под влиянием глобализации растворяется в больших региональных объединениях, либо распадается на этнические компоненты.

Серьезные структурные геополитические изменения, произошедшие в мире на рубеже XX-XXI вв., оказали и продолжают оказывать большое воздействие на ход политической истории, в т. ч. и на становление, развитие и функционирование новых государств, появившихся на политической карте мира в обозначенный период. В условиях современного мироустройства степень актуализации данной научной проблемы возрастает, а сама проблема приобретает особую остроту. Начало XXI в. ознаменовалось знаковыми событиями, повлиявшими на развитие процесса государствообразования: в течение 2008-2014 гг. большинство (108 – по состоянию на 13 августа 2014 г.) государств-членов ООН признали независимость Республики Косово, а в 2011 г. абсолютное признание и членство в ООН получила Республика Южный Судан [2]. Эти события стали своего рода стимулом для активизации борьбы за независимость уже существующих де-факто государств по всему миру.

Наряду с признанием Косова, события начала XXI в. – вооруженная агрессия Грузии против Южной Осетии, признание Россией и некоторыми другими государствами независимости Абхазии и Южной Осетии; политический кризис на Украине, выход Республики Крым из состава Украины и последующее включение его в состав Российской Федерации в качества субъекта страны; референдумы по вопросам независимости в Шотландии и Каталонии – делают обращение к проблемам государствообразования в современном мире насущно необходимым.

При этом вопросы о праве народов на самоопределение и создание самостоятельного государства, о признании или непризнании вновь образованных государств, о критериях такого признания являются наиболее дискуссионными в современной политической науке и вызывают противоречивые суждения и оценки, как с теоретической, так и с практической точек зрения.

Этот факт можно объяснить несколькими причинами. Во-первых, появление нового государства – явление относительно редкое. Истории известно не так много периодов, когда образование новых государств носило активный характер. Во-вторых, образование нового государства и его международно-правовое признание всегда

сопряжено со столкновением интересов отдельных государств, народов и международного сообщества. В-третьих, в международном праве институт признания относительно не развит и не систематизирован: отдельные аспекты признания регламентируются некоторыми международными, национальными и дипломатическими актами или решениями международных организаций. Международный обычай, общие принципы и доктрины – это все, чем располагает мировое сообщество в вопросах, связанных с процессом государствообразования.

Как результат в политической и юридической науках сложилась методологическая проблема, связанная с противоречием между фактом возникновения на политической карте мира новых независимых государств, высокой степени вероятности продолжения этого процесса в перспективе мирового развития и незавершенностью теоретико-методологических и практических подходов, касающихся различных аспектов их легитимации. Сложность разрешения обозначенной проблемы связана с тем, что на современном этапе развития ни политическая наука, ни наука международного права, ни политическая практика не дают внятного ответа на вопрос, какой из двух фундаментальных принципов международного права – нерушимости границ или права наций на самоопределение – более важен? Традиционно при оценке событий, связанных с появлением в политическом пространстве новых государств, для международного сообщества приоритетом является первый принцип, связано это, на наш взгляд, с понятными опасениями со стороны экспертов и политиков-практиков по поводу возможности возникновения неуправляемой цепной реакции распада многонациональных государств. Однако при таком подходе отрицается признание общества как динамической системы, способной к саморазвитию, которая не только сама совершенствуется, но и создает условия для поступательного развития складывающихся ее структурных частей и появления новых элементов. Такими элементами, в частности, могут стать новые государства, появляющиеся на политической карте мира, а методологической основой генезиса новых государств выступает, как правило, право народов на самоопределение.

С сожалением приходится констатировать, что на сегодняшний день в мировой политике и международном праве критерии и механизмы легитимации вновь образованных государств и процесса государствообразования в целом не выработаны, имеются лишь попытки приспособить к решению проблемы те или иные институты и элементы современной системы международных отношений. Правда, все большее число политиков-практиков и ученых-политологов из раз-

ных стран мира приходят к пониманию объективности и необратимости процессов, связанных с изменением политической карты мира и становлением новых суверенных государств. Акцентируя внимание на изучении проблем государствообразования в настоящем, мы тем самым перебрасываем мост в прошлое и создаем предпосылки для понимания основных тенденций развития этого процесса в будущем.

Государствообразование – сложный и многообразный процесс, опосредованный многими историческими, региональными особенностями каждой эпохи, спецификой локальных цивилизаций (древневосточных, античной, средневековых на Востоке и на Западе), общественно-экономических формаций и др. факторами. Тем не менее, по мнению украинского политолога В. Логвиной, возможна обобщенная генетическая и историческая схема эволюции государства, включающая несколько основных этапов [5, с. 84.]. Процесс государствообразования, начавшись в период разложения первобытного строя, не прекращался на протяжении всей истории человеческого общества и продолжается на ее современном этапе. Используя исследовательскую логику В. Логвиной, представим периодизацию процесса государствообразования в политической истории:

- ранний этап, когда в результате разложения родоплеменного строя, постепенного обособления от общества вождей и их приближенных и сосредоточения у них управленческих функций, ресурсов власти и социальных привилегий, возникновения частной собственности, классов и эксплуатации, возникают первые в истории человечества государственные образования;

- имперский этап рабовладельческой эпохи характеризует становление, развитие и упадок империй как величайших государств, могущественных военных держав, объединяющих разные народы и территории в единое государство;

- феодальный этап включает процессы возникновения и развития государства, представляющего собой организацию класса феодальных собственников, созданную в интересах эксплуатации и подавления правового положения крестьян;

- конституционный этап связан с подчиненностью государства обществу и гражданам, с юридической очерченностью полномочий и сферы государственного вмешательства, с правовой регламентацией деятельности государства и созданием институциональных и иных гарантий прав человека. Результатом этого этапа становится возникновение национального государства современного типа;

- имперский этап нового времени, когда возникновение централизованных национальных государств в сочетании с обострением

межгосударственных отношений и необходимостью наращивания военного потенциала, а также начало колониальной экспансии приводит к укреплению существующих (Российской, Британской) и возникновению новых (Австро-Венгерской и Германской) империй;

– новейший (современный) этап охватывает события XX – начала XXI вв. и характеризуется многообразием предпосылок и условий возникновения новых государств. Наиболее существенные изменения на политической карте мира на протяжении новейшей эпохи связаны с невероятным ростом числа независимых государств. Новые государства появляются:

– после Первой мировой войны, когда прекратили свое существование многонациональные Российская, Австро-Венгерская и Османская империи, – 27 государств;

– в середине XX в., когда страны Африки, Азии и Латинской Америки освободились от многовекового колониального гнета, – 90 государств;

– в начале 1990-х годов – вследствие распада социалистических федераций Югославии, Чехословакии и СССР – 27 государств [2].

Признанные политической наукой теории о происхождении и сущности государства раскрывают причины возникновения и некоторые признаки государства как явления социогенеза, т. е. отвечают на вопрос, почему возникло государство вообще? Однако ни одна из теорий, ни даже все они в совокупности не отвечают на вопрос, почему образуются новые государства? В еще меньшей степени перечисленные теории объясняют, почему новые государства образуются в современном политическом пространстве? Именно поэтому вопрос о происхождении государства остается дискуссионным, поскольку политическая история, политическая антропология, этнография и другие науки социально-гуманитарного цикла вводят в научный оборот ранее неизвестные факты, позволяющие по-новому взглянуть на причины и предпосылки процесса государствообразования.

Библиографический список:

1. Дугин А. Г. Геополитика: учебное пособие / А. Г. Дугин. – М. : Академический проект, Гаудеамус, 2011. 592 с.
2. Государства-члены ООН // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/members/> (дата обращения 19.01.2015 г.).
3. Государственная политика: учебное пособие / под ред. А. И. Соловьева. – М. : Издательство Московского университета, 2013. – 544 с.

4. Лебедева Т. М. Государство как актор геополитики // Научно-аналитический проект «Геополитика» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.geopolitics.ru/2012/10/gosudarstvo-kak-aktor-geopolitiki/> (дата обращения 19.01.2015 г.).
5. Логвина В. Л. Політологія : навчальний посібник / В. Л. Логвина. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 304 с.

У статті аналізуються структурні геополітичні зміни, що сталися у світі на рубежі ХХ-ХХІ ст., пов'язані з виникненням, розвитком і функціонуванням нових держав, розглядаються особливості процесу державоутворення в умовах глобалізації і демократизації політичного простору. Автором представлена періодизація процесу державоутворення в політичній історії, виявлені особливості цього процесу в новітній час і позначені політичні ризики, супутні виникненню нових держав.

The article analyzes the structural geopolitical changes taken place in the world at the turn of the 20th and 21st centuries connected with the formation, development and functioning of the new states; it also considers the peculiarities of the state formation process in the context of globalization and democratization of the political space. The author presents the state formation process periodization in political history, reveals this process peculiarities within modern time and designates political risks associated with the emergence of the new states.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2015

УДК 364:323.21(477)

Драшкович А. І., ОНУ імені І. І. Мечникова

ПРИЙНЯТТЯ ВЛАДНИХ РІШЕНЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУТНОСТІ ЛЕГІТИМАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті розглядаються шляхи та механізми прийняття політичних рішень та виокремлюються шість теоретичних підходів до цього процесу – елітизм, плюралізм, марксизм, корпоративізм, професіоналізм, технократія. Для забезпечення високого рівня довіри до влади з боку громадян, легітимності владних рішень важливою умовою виступає суб'єктність рішення. При цьому розглядається декілька основних типів технологій прийняття та реалізації рішень елітними групами, зокрема популізм, консерватизм, демократизм та радикалізм.

На сучасному етапі розвитку в Україні одним з головних питань стає наближення влади до громадян, як у територіальному сенсі

(перенесення частини рішень на рівень місцевого самоврядування), так і в метафізичному – тобто врахування інтересів та потреб громадян у діяльності владних інституцій, що призведе до зростання рівня довіри громадян до влади, а у кінцевому результаті – підвищенню рівня легітимності влади та її рішень.

У цьому процесі найважливіша роль належить інформаційній сфері, комунікації, вчасному інформуванню населення про діяльність влади та доведення до влади інтересів та вимог громадян, громадських організацій. Демократизація взаємодії влади та суспільства, повноцінна участь громадян у процесі прийняття владних рішень неможлива без забезпечення вільного доступу до інформації щодо функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, реалізації ними державної політики та управління окремими сферами суспільного (соціального, економічного, політичного, культурного) життя.

Ще одним важливим фактором у легітимації владного рішення виступає рівень загальної, політичної і правової культури влади та суспільства, знання і розуміння власних прав та обов'язків у процесі вироблення, прийняття та реалізації владних рішень.

У сучасних умовах до політики, через виборчий механізм, залучена переважна більшість пересічних громадян України, що засвідчує їх небайдуже ставлення до того, що відбувається в державі. Так, останнім часом в Україні спостерігається досить висока активність громадян під час виборчих кампаній, опитувань громадської думки, інших суспільно-політичних акцій, що є беззаперечною ознакою демократичного розвитку суспільства та легітимності прийнятих владних рішень.

У моделі прийняття рішень можна виділити наступні структурні елементи, які і визначають процес та результат політики. До них відносяться такі структури влади, як: клас, багатство, бюрократичні й політичні утворення, групи тиску, а також технічні знання чи професіонали (В. Парсонс [1]). Якщо поставити у центр аналізу кожний з цих структурних елементів, то можна виокремити шість теоретичних підходів до прийняття рішень: елітизм, плюралізм, марксизм, корпоративізм, професіоналізм, технократія.

Для забезпечення високого рівня довіри до влади з боку громадян, легітимності владних рішень важливим виступає суб'єктність рішення – тобто питання, хто приймає та реалізує владні рішення, впроваджує політику? Отже, елітизм є одним із визначальних підходів до владного рішення, а у центрі аналізу знаходиться еліта як група, відповідальна за політичний курс країни, її внутрішню та зовнішню політику.

При цьому, як правило, можна виділити декілька основних типів технологій прийняття та реалізації рішень елітними групами, зокрема популізм, консерватизм, демократизм та радикалізм. Популізм передбачає пряму апеляцію еліт до громадської думки, до безпосереднього врахування масового настрою. Тому він обов'язково зорієнтований на спрощення запропонованих цілей, забезпечення подолання всіх протиріч та швидке просування до успіху. Достатньо часто в таких випадках використовують лестощі, залякування внутрішньою або зовнішньою погрозою, безпідставні обіцянки, а то і демагогію. Найбільш часто популізм використовується при харизматичному правлінні, але популістські заходи можуть стати складовою частиною політичного курсу і при інших режимах, у тому числі тих, які дотримуються раціональних методів управління.

Елітизм в цілому зорієнтований на різного роду посередницькі форми взаємодії з громадянами, у тому числі під час виборчих змагань, акцентують увагу на розвиток представницьких органів та структур в політичному процесі. Широкого розповсюдження набуває тут діяльність тіньових, апаратних механізмів влади.

Консерватизм характеризує стійке прагнення влади за будь-яких суспільних перетворень приймати рішення, які сприяють збереженню тих чи інших інститутів, структур або стосунків влади.

Радикалізм призводить до протилежних результатів, він рідко приносить суспільству мир, порядок та спокій, при ньому насилля виступає як основний метод управління.

У сучасних умовах процес прийняття владного рішення абсолютно неможливий без відповідної участі в них різноманітних суб'єктів політичного процесу. Згідно з теорією раціонального вибору, більшість людей схильні до раціональної поведінки (при цьому їй притаманна певна логіка). Прихильники такого погляду вважають, що людина намагається в усьому, в тому числі й у політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, а отже – найменших затрат і зусиль. Прихильники теорії «мічиганської моделі» доповнюють теорію раціонального вибору: вони вважають, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або похідною від політичної соціалізації. Як зазначає вже цитований дослідник В. Терличка, «прихильники концепції елітаризму вважають, що державну політику розробляють і визначають аспекти її впровадження, обрані чи призначені професіонали. Вони добре підготовлені, поінформовані і через це компетентні, а надмірне розширення соціального представництва і кордонів політичної участі призводить до кризи та зниження ефективності дії усієї системи державного управління.

Суб'єктом державної політики виступає еліта, котрій делегуються основні повноваження з прийняття стратегічних для країни рішень і яка акумулює колективну волю нації [2, 135].

Політична участь не тільки забезпечує реалізацію інтересів і запитів громадянина в процесі політичної діяльності, а водночас, як уже зазначалося у першому розділі, є дієвим засобом політичної соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції особи.

У політичній діяльності громадян стосовно участі у прийнятті владних рішень вирізняють кілька типів політичної поведінки: конформізм, політичну індиферентність та політичний активізм. Останнє притаманно тим, кого реальний стан не лише у процесі прийняття владних рішень, в політиці та у суспільстві в цілому абсолютно не влаштовує, і вони готові до активних дій зі змін стану справ.

Люди з таким типом політичної поведінки активно залучаються до політичного, суспільного життя, глибоко переконані, що саме завдяки їх особистій участі стан справ у суспільстві зміниться на краще. Саме з таких громадян формуються політичні лідери. Саме вони виступають найбільш активною частиною політичної еліти, визначальним чином впливають на процес прийняття та реалізації владних рішень.

Розглянемо їх типологію більш детально. В залежності від характеру поведінки, політики, учасники політичного процесу поділяються на політичних лідерів, активістів, послідовників, лідерів громадської думки.

Політичні лідери, як правило, очолюють політичний рух завдяки підготовленості, авторитету, соціальному статусу тощо. Активісти виступають посередниками між лідерами і тими, хто йде за ними, підтримує їх. Фактично вони впливають на рядових учасників політичних дій і процесів, дещо змінюють стратегію і тактику політичного дійства. Послідовники мають різний ступінь політичної, соціальної активності, в цілому підтримують ідеї лідерів, але з певних причин не досить чітко усвідомлюють навіть власні інтереси у політичній боротьбі і тому менш активні, ніж активісти. Лідери громадської думки не стільки організаторською, організаційною діяльністю, скільки інтелектуальною (особливо в засобах масової інформації) підсилюють емоційне, психологічне напруження навколо політичних проблем, до яких привернуто увагу багатьох людей.

У процесі прийняття владних рішень проявляються певні лідерські якості, які впливають як на політичну систему в цілому, так і на рішення, зокрема. На думку відомого українського дослідника М. Головатого, серед них варто відзначити такі:

– акумулятивність. Ця риса є вирішальною з точки зору взаємодії із суспільством, врахування громадської думки у прийнятті рішень,

особливо для лідерів високого, загальнонаціонального, загальнодержавного рівня. Вона полягає в здатності акумулювати і адекватно виражати у своїй діяльності інтереси певних, досить великих мас;

- компетентність. Це всебічна підготовленість політичного лідера до діяльності у сфері політики, суспільних відносин. Компетентність набувається в результаті постійного і глибокого навчання, самоосвіти, самовдосконалення. Значною мірою компетентність зумовлюється тривалістю та досвідом політичної діяльності політичного лідера;

- наявність чіткої політичної програми. У справді авторитетних, популярних політичних лідерів програми здебільшого відповідають інтересам їх електорату, інтересам великих соціальних груп або класів;

- інноваційність. Це здатність постійно генерувати, продукувати нові ідеї, по-новаторському осмислювати старі, відомі сентенції, вміти їх коригувати, розвивати і вдосконалювати. Ще краще, якщо політичний лідер вміє не лише конструювати нові ідеї, а й пропонує механізми їх практичної реалізації. Така здатність завжди імponує його прихильникам, електорату;

- велика популярність, яка досягається завдяки ефективності політичної діяльності вдалих іміджевих стратегій, вміння завойовувати симпатії людей, та іноді – звичайного популізму;

- політична гнучкість: лідер високого рівня, як правило, успішно вибирає альтернативні рішення, завойовує симпатії і прихильність у результаті неординарних дій і вчинків;

- політична воля, вміння і здатність брати на себе відповідальність. Ця важлива риса притаманна сміливим, рішучим політикам, які швидко знаходять вихід з критичної суспільної ситуації і беруть на себе відповідальність за прийняті рішення;

- гострий розум, політична інтуїція. Ці, певною мірою вроджені якості, лідер постійно розвиває. Йдеться про вміння мислити аналітичне, неординарно, пророкувати і передбачати можливий розвиток подій. Такі якості притаманні небагатьом політичним лідерам;

- організаційні здібності. Вони потрібні політичному лідерові будь-якого масштабу, але особливо важливі для лідерів, які є національною елітою, насамперед президентів, керівників парламентів, урядів, міністрів, лідерів найвпливовіших політичних партій, об'єднань, сил;

- мова політичного лідера. Йдеться про мову, якою спілкується політичний лідер, політичну термінологію, поняття, властиві лідерові з високим рівнем загальної і політичної культури;

- володіння політичними технологіями. Справжній політичний лідер повинен професійно володіти комплексом (системою) спеціальних,

цілеспрямованих, послідовних та ефективних дій і прийомів, що забезпечують очікувані ним політичні результати діяльності. До того ж політик повинен досконало володіти політичним маркетингом – системою пропаганди, підкреслення і демонстрації кращих рис, притаманних йому самому або тим, кого він підтримує в політиці;

– популізм. Виокремлюємо цю якість у її позитивному розумінні, оскільки «робота на публіку» притаманна фактично всім політичним лідерам, також словосполучення «популістське рішення» стало візитівкою для дій влади під час, або напередодні виборчої кампанії. Вдало використаний популізм – постійна поява перед людьми, не застережливе спілкування з ними, тільки на користь політикові. Шкода, коли такий популізм потім не підкріплюється конкретикою політичної, суспільне корисної діяльності [3, с. 25].

Для даного дослідження важливо виокремити та проаналізувати якості політичного лідера загальнонаціонального масштабу, які дещо відрізняються від вищенаведених.

Саме від загальнонаціональних лідерів залежить прийняття важливих владних рішень, які асоціюються та ототожнюються у громадській думці із діями державної влади, державною політикою в цілому. Це такі якості, як:

– уміння бачити, виокремлювати проблему і генерувати ідеї, розробляти політичні завдання загальнонаціонального характеру. Без такого таланту політичний лідер рідко піднімається над особистими, містечковими інтересами;

– готовність персоніфікувати функціональні цінності відповідно до конкретного історичного періоду. Ідеться про вміння бачити і вирішувати ту чи іншу проблему з урахуванням як історичного досвіду, практики, так і особливостей реального історичного часу;

– уміння генерувати ідеї, розробляти програми не лише на загальнонаціональному рівні, а й у разі потреби узгоджувати інтереси багатьох суб'єктів політичного процесу;

– уміння вселяти віру, оптимізм у весь народ, націю, великі соціальні групи. Така якість найчастіше притаманна харизматичним лідерам;

– політичне уявлення. Ця риса притаманна політикам неординарним, високого рівня, її можна пояснити як своєрідний інтуїтивний і раціональний творчий елемент політики, спосіб визначення і оцінювання кризової ситуації, стратегії пошуку рішень, здійснення конкретного політичного курсу [3, с. 26].

Розглядаючи проблему особистості як суб'єкта прийняття політичних рішень, відомий польський політолог А. Бондар так диферен-

ціював суб'єктів політичного процесу, які безпосередньо впливають на прийняття владного рішення:

- громадяни, які фактично ніякого більш-менш помітного впливу на політику, політичне життя не мають. Таких громадян у кожній країні досить багато, включаючи не лише байдужих до політики, а й взагалі аполітичних;

- громадяни, які входять до складу громадських організацій, і навіть кількох, однак таких, що недостатньо активно впливають на політичний процес;

- громадяни, які є членами активно діючих партій, громадських організацій та об'єднань;

- громадський, політичний діяч, діяльність якого в політиці досить помітна і відчутна;

- професійний політик, для якого політична діяльність – це задоволення власних матеріальних, духовних, соціальних та інших інтересів і потреб;

- політичний лідер як найвища посадова особа у політичному, суспільному житті (президент, прем'єр, спікер та ін.) [Цит. за: 4, с. 123].

Статус політичного лідера можна розглядати з різних поглядів – функціонально-рольового (йдеться про певний статус, що його завоював будь-який член групи, колективу); професійного (у цьому разі має значення місце лідера серед інших у професійній ієрархії стосовно конкретної предметної сфери діяльності); морально-етичного (такий статус пов'язаний з характером оцінки колективом особистісних людських морально-етичних якостей лідера).

Враховуючи це, необхідно звернути увагу, перш за все, на структуруючі елементи процесу розробки та впровадження владних рішень та функціональних зв'язків між ними. У демократичному суспільстві етапна модель розробки та впровадження владних рішень складається з таких елементів:

- 1) етапу виявлення та структурування політичної проблеми;
- 2) висунення та розгляд альтернатив вирішення політичної проблеми експертними інституціями, оцінка наявних політичних альтернатив, що може відбуватися за низкою критеріїв;
- 3) включення альтернативи-переможці до урядового або парламентського порядку денного та її легітимізація;
- 4) впровадження та підсумкове оцінювання результатів політичного рішення.

Такими причинами є не тільки навмисно нечітке визначення меж політичної проблеми, оцінювання засобів її вирішення, а й суперечність у баченні шляхів її вирішення місцевою бюрократією та обраними особами, що перебувають під тиском локальних зацікавлених груп.

На думку українського дослідника С. Кузнецова, «сутність легітимаційного потенціалу державної влади, що проявляється в конкретних підставах та мотивах, які мобілізують для публічного доказу легітимності політичного курсу і які мають соціальну силу для створення та досягнення соціально-політичного консенсусу, що є найважливішою умовою легітимаційного процесу» [5, с. 6].

Таким чином, легітимність владних рішень в умовах демократичного політичного режиму ґрунтується на особливих процедурах відносин між громадянами та політичними акторами й відрізняється наявністю способів і методів внутрішнього розподілу влади.

Бібліографічний список:

1. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс ; пер. з англ. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.
2. Тертичка В. В. Державно-політичне рішення як об'єкт наукового аналізу / В. В. Тертичка // Вісн. УАДУ. – 2009. – № 2. – С. 135-142.
3. Головатий М. Ф. Професія – політик / М. Ф. Головатий. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 88 с.
4. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. – Львів : ЦПД, 2006. – 240 с.
5. Кузнецов С. С. Процес легітимації державної влади в Україні в умовах сучасних демократичних трансформацій : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / С. С. Кузнецов ; ОНЮА. – Одеса, 2008. – 16 с.

В статье рассматриваются пути и механизмы принятия политических решений и выделяются шесть теоретических подходов к этому процессу – элитизм, плюрализм, марксизм, корпоративизм, профессионализм, технократия. Для обеспечения высокого уровня доверия к власти со стороны граждан, легитимности властных решений важным условием выступает субъектность решения. При этом, рассматривается несколько основных типов технологий принятия и реализации решений элитными группами, в частности популизм, консерватизм, демократизм и радикализм.

The article discusses the ways and mechanisms of political decision making and the allocation of six theoretical approaches to this process – elitism, pluralism, marxism, corporatism, professionalism, technocracy. To ensure a high level of trust to power by citizens and to legitimacy of government decisions an subjectivity of solutions acts as important condition. At the same time several basic types of technology adoption and implementation of decisions by elite groups is analyzed, in particular the populism, conservatism, democracy and radicalism.

Стаття надійшла до редколегії 24.12.2014

Стоцький В. В., ГУ «ЮНПУ імені К. Д. Ушинського»

ВЫНУЖДЕННАЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПЕРЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ В УКРАИНЕ: ЕЕ ПРИЧИНЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматриваются вопросы вынужденной миграции, связанной с обострением социально-политической и экономической ситуацией на востоке Украины и аннексией Крыма. Обосновывается необходимость кардинальных перемен в стране в связи с изменением внешнеполитического вектора развития.

Политические, социальные и экономические процессы в украинском обществе активизировали население, усилили проявление его пассионарности и привели к расколу, вылившемуся в «революцию достоинства», потерю Крыма и военное противостояние на Донбассе. Перед рядовыми гражданами стала актуальной проблема миграции из небезопасных для их жизни районов, где военное противостояние не дает возможности вести активную трудовую деятельность и где нет уверенности в личной безопасности и безопасности своих близких.

Всем обществам присущи миграционные процессы, но количество мигрантов, направление и состав миграционных потоков, их демографические, социальные и экономические предпосылки значительно отличаются друг от друга в разных странах.

Миграционная проблема всегда была в центре внимания ученых всего мира. Многие научные институты исследуют вопросы, связанные с миграционной подвижностью населения, процессами переселения и адаптации мигрантов, что является серьезной не только экономической, но и социально-политической проблемой современных стран мира.

Целью данной статьи является рассмотрение процесса внутренней миграции жителей Украины с территории Крыма, из зоны боевых действий в Луганской и Донецкой областях, что активизировало и внешнюю миграцию, реструктуризацию демографического состава Украины и привело к серьезным изменениям демографических показателей.

Статья базируется на информации, полученной из официальных СМИ, а также личных наблюдений автора. В связи с этим все суждения и выводы, приведенные в статье, могут нести субъективный характер.

Итак, считая совершенно справедливо процесс миграции мировой проблемой, тем не менее, никто не мог предположить, что данная проблемы настолько остро коснется Украины, а внутренняя миграция примет такие масштабы и затронет интересы всех украинцев. Любые социально-политические изменения – войны, государственные перевороты, природные катаклизмы, эпидемии приводят к активизации перемещения людей из одних районов в другие с более благоприятными условиями жизни.

С точки зрения автора статьи, для того, чтобы решиться на миграцию, нужно обладать определенным уровнем пассионарности, и события, произошедшие в нашем государстве, свидетельствуют о всплеске активности граждан, что не могло не повлиять на внутреннюю и внешнюю политику Украины.

Миграции (от лат. *migro* – перемещаюсь, переселяюсь) – это перемещения людей, связанные с изменением места жительства как в пределах одной страны, так и за ее пределами. Суть миграции заключается в механическом перемещении населения во времени и пространстве. Существуют межгосударственные и внутригосударственные, временные и постоянные миграции. Внешняя миграция связана с пересечением государственной границы и делится на эмиграцию и иммиграцию. Соответственно, внутренние миграции – это перемещение населения в пределах страны, между её регионами.

Если миграция носит временный характер, она может быть маятниковой, характерной для крупных промышленных центров, таких как Киев, Харьков, Донецк, Одесса. К такому виду миграции можно отнести такие ее разновидности, как ежедневные поездки на работу или учебу; миграцию выходного дня (на природу, на отдых); отпускную миграцию, которая не имеет четких временных и пространственных ограничений; срочную миграцию, которая ограничена временем от нескольких суток, недель, месяцев до нескольких лет, ее причинами могут быть учеба, заработки, лечение, отдых и т. д.

Один из типов постоянных миграций – это переселение населения из сельской местности в город, перераспределение населения между малыми, средними и крупными городами. В настоящее время из-за военных столкновений на территории Луганской и Донецкой областей, аннексии Крыма для Украины характерна миграция, связанная с переселением беженцев как внутри страны, так и за ее пределами. Данная миграция тяжело сказывается на экономике принимающих территорий, да и территориям-донорам она не приносит выгоды. Кроме того, в 2014 году Украина столкнулась с новым видом миграции – не выезжая за пределы своего государства, жители Донбасса фактически оказались вне его «реальных» границ.

События конца 2013 – первой половины 2014 годов в Украине стали испытанием на зрелость национальной самоидентификации граждан, продемонстрировав классический формат «верхи не хотели, а низы не могли» жить по-старому.

В контексте данной статьи следует отметить, что миграционные процессы в Украине до событий в Крыму и на востоке качественно не влияли на политический курс страны. Так, в соответствии с данными государственной службы статистики Украины, в 2012 году количество иммигрантов составило – 76,4 тысяч человек, из них прибывших из стран СНГ – 38,6 тысяч человек (50,6 %). Количество эмигрантов – 14,5 тысяч человек, из них выбывшие в страны СНГ – 6,4 тысяч человек (44,3 %) [1].

Как видно из приведенных данных, количество мигрантов в страны СНГ по соотношению внешней и внутренней миграции отличалось не настолько существенно для того, чтобы изменить показатели построения электората в определении будущего политического развития Украины в рамках внешней политики. Соотношение же граждан, имеющих право голоса и предпочитающих направление ЕС или СНГ, также имело незначительные количественные отличия.

Количество трудовых мигрантов, предпочитающих страны Европейского Союза в 2007-2008 гг., составляло 41,8 % от общего числа мигрантов, на заработки в Российскую Федерацию отправилось 48,1 % мигрантов. В 2010-2012 годах ситуация изменилась не существенно 48,6 % – зарабатывали в странах ЕС, 43,2 % – в России. Это говорит о том, что в конце 2012 года Украина все еще была не в состоянии выбрать внешний курс развития относительно запада или востока и придерживалась многовекторной политики, скорее – вынужденной, чем реально представляющей интересы государства и населения. Вынужденной потому, что в борьбе за власть политики играли на предпочтениях электората из разных областей, а значит и представляли программы развития государства в рамках двух противоположных путей развития, исключающих дальнейшее использование ресурсов многовекторности [2].

В сравнении с данными за июнь 2014 года количество мигрантов увеличилось почти в четыре раза. Переселенцы из зон боевых действий выбирают место жительства внутри страны или за рубежом. Беженцы требуют дополнительных средств на снятие жилья и питание. Государство не в состоянии предоставить его в должном объеме, много сложностей и с оформлением документов. Благотворительные организации и волонтеры оказывают посильную помощь переселенцам, но проблема адаптации только набирает обороты, количество

внутренних мигрантов растет. Самый трудоспособный слой населения, уже имеющий образование, семью, профессию, уезжает за рубеж. Отток молодежи приводит страну к экономическому спаду в связи с тем, что остаются люди пенсионного возраста и подрастающее поколение. И те, и другие требуют опеки государства, что в современных условиях более чем проблематично. Последствия этих процессов будут сказываться на экономической и социально-политической ситуации в стране еще не один год.

Жители Крыма, Донецкой и Луганской областей стали «вынужденными мигрантами», не покидая территории своей страны. Каждый из них должен решить для себя дилемму – остаться украинцем или поменять гражданство.

19 июня 2014 года Верховная Рада Украины приняла Закон «О правовом статусе лиц, которые вынуждены покинуть места жительства вследствие временной оккупации Автономной Республики Крым и г. Севастополя и обстоятельств, связанных с проведением антитеррористической операции на территории Украины». Внутренняя миграция из проблемных районов носит дуальный характер. С одной стороны – она добровольная, с другой – это вынужденная мера для спасения своей жизни, достоинства и обеспечения необходимых условий жизни, получения пенсий, пособий, медицинского обслуживания, образования.

С востока Украины и с территории Крыма, по данным МОМ [3], в конце октября 2014 года из-за конфликта на востоке Украины бежали более 800 тысяч человек, в том числе 430000 – внутренние перемещения, 387000 украинцев бежали на территорию Российской Федерации, 6600 человек попросили политического убежища в Европейском Союзе и почти 600 человек – в республики Беларусь. Украина теряет свой интеллектуальный, профессиональный и демографический потенциал. Однако наиболее важной является изменение настроения населения, которое в демократическом государстве может изменить направление внешней политики. В результате действий российской стороны и аннексии Крыма, в помощи и стимулировании «сомалийского синдрома» на востоке Украины даже пророссийские регионы изменили предпочтение в сторону прозападных политических сил в Украине и усиления связей со странами ЕС.

Явный геополитический конфликт между США и ЕС, с одной стороны, и Россией, с другой, предпочли разрешать на территории третьего государства, которым стала Украина. Украина, являясь плацдармом для решения геополитических проблем сверхдержав, испытывает на себе все тяготы слабого государства, ведущие к полити-

ческому и экономическому кризису и вследствие этого – к изменению демографических показателей населения.

До рассматриваемых событий наиболее острой демографическая ситуация была в 2012 году в Донецкой, Днепропетровской, Луганской, Харьковской, Черниговской и Полтавской областях. Уровень смертности в этих регионах превышал уровень рождаемости в среднем в два раза. По данным Государственного комитета статистики, в 2012 году население Донецкой области сократилось более чем на 27 тыс. человек, Днепропетровской и Луганской – более чем на 14 тыс., Харьковской – почти на 13 тыс., а Черниговской и Полтавской области – почти на 10 тыс. человек.

Согласно данным отчета ООН о состоянии городов мира за 2012 год, обнародованный в октябре того же года, Киев является единственным украинским городом с позитивными показателями динамики роста населения. Только по официальной статистике, в 2012 году в Киев приехали 35 тыс. иностранцев и 52 тысячи украинцев со всей страны. Днепропетровск занял первое место в мире в рейтинге городов, в которых быстрее всего уменьшается количество населения. ООН прогнозирует, что количество жителей украинской столицы возрастет почти на 100 тыс. человек к 2025 году и составит 2,92 млн. человек, а население Днепропетровска уже к 2025 году сократиться почти на 17 % и составит 967 тысяч человек (сейчас 1,16 млн.). Кроме того, в топ-28 городов мира с наибольшим темпом вымирания попали еще четыре украинских города – Донецк, Запорожье, Харьков и Одесса [4].

Это свидетельствует о том, что еще до возникновения проблемной ситуации на Востоке, регион по ряду причин уже с 90-х годов перестал быть процветающим. Луганская и Донецкая области с 2004 года характеризуются отрицательным приростом населения в несколько тысяч человек.

Донбасс, не смотря на то, что был основан выходцами из Европы, с самого начала изменил свое отношение к западному миру и не менял его на протяжении всей своей истории. В настоящее время пророссийски настроенные жители оккупированных территорий меняют свои убеждения. Реалии сегодняшнего дня стирают иллюзию надежды «на старшего брата». Более половины жителей восточных областей, которым дали возможность проголосовать на других участках, вне зоны АТО, проголосовали за прозападные политические силы.

В целом, на парламентских выборах наиболее активно голосовали во Львовской области – 70 % избирателей. Остальные регионы Западной Украины также показали высокую явку – в Тернопольской области 68,28 % избирателей пришли на выборы, в Волынской – 64,85 %, Ивано-Франковской – 63,73 %, Хмельницкой – 60,21 %. Менее

50 % избирателей проголосовало в таких 10 областях Украины, как – Донецкая (32,4 %), Луганская (32,87 %), Одесская (39,52 %), Херсонская (41,36 %), Николаевская (42,8 %), Закарпатская (44,68 %), Харьковская (45,32 %), Запорожская (47,19 %), Днепропетровская (47,86 %), Черновицкая (48,4 %) [5].

**Изменение геополитических предпочтений избирателей Украины
по результатам парламентских выборов 2012 и 2014 гг. [6]**

Регионы/ Выборы	Поддержка прозападных политических сил, %			Поддержка пророссийских политических сил, %			Итоговый сдвиг в 2012- 2014 гг., процентных пунктов
	2012	2014	Изменение в 2012- 2014, п.п.	2012	2014	Изменение в 2012- 2014, п.п.	
Украина (без Крыма и Севастополя), в т.ч.:	54,3	81,2	27,0	44,7	16,4	-28,3	55,2
Запад	82,0	95,0	12,9	16,9	3,1	-13,8	26,3
Центр	67,1	89,5	22,5	31,8	8,3	-23,6	46,1
Юг	35,8	61,7	25,9	63,1	35,3	-27,9	53,8
Восток, в т.ч.:	24,3	54,6	30,3	74,7	42,4	-32,3	62,6
Харьковская и Запорожская	18,6	50,8	32,2	80,4	46,2	-34,3	66,4

Итак, миграционные процессы носят колебательный характер. Вынужденная демографическая реструктуризация, вызванная военно-политическим кризисом, вызревающим в течении длительного времени, лишь подчеркивает необходимость проведения срочных и эффективных мер по достижению консенсуса в обществе, легитимизации власти и реформированию всех сфер жизнедеятельности в обществе.

Государство, не верящее в себя, в свою мощь, не может быть жизнеспособным. Без эффективных и решительных действий надежда на европейский вектор может потерять силу.

Библиографический список:

1. Государственная служба статистики Украины. Миграция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docme.ru/doc/365459/gosudarstvennaya-sluzhba-statistiki-ukrainy-migraciya---unese>
2. Вынужденная миграция в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.prostobank.ua/finansovy_gid/byudzheth/stati/vynuzhdennaya_migratsiya_v_ukraine_prava_i_garantii_migrantov

3. Вынужденная миграция в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhzet/stati/vynuzhdennaya_migratsiya_v_ukraine_prava_i_garantii_migrantov
4. Отчет ООН о состоянии городов мира за 2012 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sensor.net.ua/news/221413/liderami_v_reyitinge_vymirayuschih_gorodov_mira_stali_goroda_ukrainy_otchet_oon
5. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. – Режим доступа: http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/
6. Илларионов А. Главный результат украинских парламентских выборов [Электронный ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступа: <http://aillarionov.livejournal.com/749505.html>

У статті розглядаються питання вимушеної міграції, пов'язаної із загостренням соціально-політичною та економічною ситуацією на сході України і анексією Криму. Обґрунтовується необхідність кардинальних змін в країні у зв'язку із зміною зовнішньополітичного вектора розвитку.

The questions of the forced migration, related to intensifying a socio-political and economic situation on east of Ukraine and annexation of Crimea are examined in the article. The necessity of cardinal changes for a country in connection with the change of foreign-policy vector of development is grounded.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2015

УДК 351

Семченко О. Р., ОНАС им. А. С. Попова

МЕХАНИЗМЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

В статье анализируются механизмы информационного обеспечения стабильности исполнительной и законодательной власти, обеспечивающие диалоговые формы общения с гражданами с помощью новых информационно-коммуникационных технологий. Показано, что применение информационно-коммуникационных технологий в политической сфере и государственном управлении призвано усовершенствовать деятельность органов государственной власти, сделать ее более эффективной, открытой, подотчетной обществу. В то же время, неудачные попытки использования ИКТ способны навредить политической стабильности.

В контексте развития информационного общества в Украине актуальной является проблема развития процесса реформ, в котором важную роль играют не только объективные социально-политические и экономические факторы, но и состояние информационного пространства. Поэтому, безоговорочным условием существования стабильного демократического государства является конструктивная деятельность информационных институтов, ориентированных на демократические нормы и ценности, благодаря которым граждане смогут овладеть важнейшими общественно-политическими знаниями и быть информированными о политической жизни общества.

Цель статьи заключается в том, чтобы уточнить механизмы информационного обеспечения стабильности политической системы. Задачи статьи – проанализировать механизмы информационного обеспечения стабильности исполнительной и законодательной власти, которые обеспечивают диалоговые формы общения с гражданами с помощью новых информационно-коммуникационных технологий.

Юлий Нисневич, исследуя проблему структурного обеспечения устойчивости политической системы, ввел в научный оборот понятие «контур инфокоммуникационной стабилизации политической системы», задачей которого является предотвращение угрозы политической стабильности в демократических политических системах через информационно-коммуникационные (инфокоммуникационные) взаимодействия между гражданским обществом и государственной властью.

Применение информационно-коммуникационных технологий в политической сфере и государственном управлении призвано усовершенствовать деятельность органов государственной власти, сделать ее более эффективной, открытой, подотчетной обществу. В то же время, неудачные попытки использования ИКТ способны навредить политической стабильности.

Ю. Нисневич считает, что обращение общества с властью должно опираться на механизм общественного мнения и механизм лоббирования. А власть для эффективного общения с обществом должно использовать такие механизмы, как связи с общественностью или «public relations» и консультативное взаимодействие. Естественно, что все эти механизмы переплетены, а реализуются и взаимодействуют с помощью новейших информационно-коммуникационных технологий [1].

Как видим, все вышеуказанные механизмы информационного обеспечения стабильности исполнительной и законодательной власти обеспечивают диалоговые формы общения с гражданами

с помощью новых информационно-коммуникационных технологий, которые могут применяться для мобилизации активных граждан и их институтов в целях решения актуальных общественных задач и позитивного общественного развития, а также противодействия внешним и внутренним угрозам политической стабильности украинского государства.

На наш взгляд список механизмов информационного обеспечения политической стабильности следует дополнить механизмом цифровой демократии, что будет обосновано ниже.

Итак, рассмотрим некоторые механизмы информационного обеспечения политической стабильности более подробно. Начнем с механизма общественного мнения. В отличие от устоявшегося стереотипа о том, что четвертой властью является пресса, как когда-то об этом образно сказал выдающийся французский писатель Оноре де Бальзак, на самом деле четвертой властью во всем мире считают общественное мнение. Очевидно, так произошло потому, что когда общественное мнение молчит, его заменяет мнение журналиста, которое может быть выдано за общественное мнение. Неслучайно некоторые исследователи считают, что «Борьба за общественное мнение – центральный нерв современной политики» [2, с. 50].

Как известно, Украина находится в состоянии политической и экономической нестабильности. С целью преодоления кризисных явлений 9 декабря 2014 г. Правительство Украины презентовало в Верховной Раде свою Программу действий, которая резко ухудшает социально-экономическое положение населения страны. До принятия Программы действий в Интернете «гуляли» различные варианты данной Программы, один «страшнее» другого, что, конечно же не могло быть положительно воспринято обществом. Люди не понимали, что их ждет. Многие называли полученную в Интернете информацию «фейком», не веря, что такие планы правительства могут быть правдой. Позже выяснилось, что программа правительства действительно содержит очень болезненные реформы буквально для всех социальных групп общества.

Естественно, это не может не вызвать дестабилизацию украинского общества. В целях ее недопущения, на наш взгляд, такие действия правительства должны были сопровождаться мощной информационной поддержкой, которая включает формирование общественного мнения.

Ведь, как показывает социологический опрос, проведенный Центром Разумкова 26 сентября – 10 октября 2014 года, украинцы готовы терпеть экономические трудности. Одни собираются искать

дополнительную работу, но готовы и «затянуть пояса». Другие попытаются найти новую работу, более высокооплачиваемую. Значительная часть граждан согласна «затянуть пояса» – от 17 % до 33 % в зависимости от класса, к которому относятся (низший, средний или высший). При этом, чем беднее человек, в частности, это касается пенсионеров, – тем больше они готовы ограничивать свои потребности. На помощь государства в случае потери работы рассчитывает лишь 1 % украинцев [3].

Таким образом, в целом исследование показывает готовность украинцев к трудностям во имя блага государства. Но, как известно, предел терпения не бесконечен. Однако никто из представителей власти не посчитал нужным поговорить с обществом, с теми же врачами, учителями, преподавателями, так называемыми бюджетниками, объяснить им, сколько же нужно потерпеть и, главное, ради чего? Правительство ограничилось только беседами с депутатами, от которых зависело прохождение в Парламенте этой Программы.

«Чем это все угрожает стране? Прежде всего – неопределенностью. В условиях войны на востоке Украины и тотальной коррупции на разных уровнях власти это смерти подобно. От нового правительства украинцы ждут быстрых и действенных шагов. А самое главное, ждут внятных объяснений, сколько продлится в стране режим выживания. Ответов на эти вопросы правительство пока не дает», – такой комментарий поместила на своих страницах газета DW 15 декабря 2014 г. [4].

Нельзя не согласиться с Ю. Нисневичем, который справедливо высказывает мысль о том, что угроза социально-политической стабильности многократно усиливается, когда «государственная власть игнорирует необходимость разъяснять обществу смысл и содержание своих решений и действий, обосновывать их приоритетность для достижения общенациональных, общезначимых целей развития по отношению к частным интересам» [5].

О необходимости информационного обеспечения действий власти в целях сохранения политической стабильности неоднократно заявляют и другие эксперты. По их мнению, государственная власть должна стать более открытой для общества. Известный экономический эксперт Эрик Найман считает, что если власть будет закрытой и не станет обговаривать с обществом реформы, то это может привести к новому, возможно последнему Майдану. С точки зрения эксперта, главной ошибкой нового правительства является отсутствие контактов с обществом по поводу реформ. Простым украинцам не объясняют, почему тяжесть реформ ляжет именно на их плечи, а не на плечи

СБУ, МВД, прокуроров, судей, которые сохраняют свое благополучие. В качестве примера эксперт приводит Швейцарию, где в такие важные моменты, как проведение социальных реформ, проводятся референдумы. Никто не принимает решения за граждан. «У нас громадян намагаються в черговий раз поставити перед фактом: ось, тепер ви будете жити так. У нас влада лінива, вони не ведуть ніякого інформаційного обговорення, не питають людей і в результаті отримують Майдан», – отметил Найман [6].

Таким образом, пока еще представители государственной власти не очень интересуются общественным мнением по поводу своих действий. А ведь общественное мнение является одним из механизмов информационного обеспечения политической стабильности. Действенным инструментом механизма общественного мнения в информационном обществе выступают социальные сети, популярность которых растет в геометрической прогрессии.

Очень правильно отреагировал Генеральный штаб ВСУ на многочисленные слухи о мобилизации. На своем портале он создал страницу вопросов и ответов на тему мобилизации. И. о. спикера Генштаба ВСУ Владислав Селезнев пояснил, что «С каждой новой волной мобилизации все больше появляется разного рода слухов, не соответствующих в действительности. Чтобы каждый гражданин нашей страны имел возможность задать свои вопросы по мобилизации, пресс-служба Генерального штаба Вооруженных Сил Украины создала страницу на сервисе вопросов и ответов» [7].

Все больше украинских высокопоставленных чиновников ведут собственные страницы в социальных сетях. Являясь первоисточником информации и используя оперативность социальных сетей, они успешно исполняют, по сути, функции своих пресс-служб, которые в силу объективных причин, не могут так быстро доносить до общества необходимую информацию. Новые коммуникационные возможности общения власти и общества привели к появлению так называемого «новоза». Политический лексикон обогатили такими понятиями, как «Twitter-дипломатия», «Facebook-министр» и др. Следует отметить, что присутствие государственных чиновников в социальных сетях в Украине, в отличие от западных стран, стало новым явлением, особо развившемся после Евромайдана. До этого присутствие в сети высших государственных лиц было скорее исключением из правил.

В связи с этим в экспертной среде продолжается дискуссия о том, насколько власть стала больше открытой? И можно ли теперь говорить об успехах внедрения принципов электронной демократии?

Бесспорно, что во время Евромайдана социальные сети сыграли неоценимую роль в мобилизации противников режима Януковича.

Социальные сети активно использовались оппозиционерами, которые став властью, не прекратили свою интернет-активность. На наш взгляд, это служит более высокому уровню информированности общества, поскольку на интернет-страницах государственных деятелей люди узнают об их намерениях, знакомятся с проектами различных решений и принимают участие в их обсуждении. Наиболее активным среди министров является министр внутренних дел Арсен Аваков, который ежедневно публикует информацию о милиции. Министр внутренних дел стал довольно популярным блоггером, о чем свидетельствует число его подписчиков – 260 тысяч.

Важным информационным механизмом обеспечения политической стабильности является так называемая «цифровая демократия», под которой нами понимается процесс принятия политико-управленческих решений в результате взаимодействия граждан и политических акторов в сетевом пространстве Интернета. Принципы цифровой демократии были реализованы в технологиях электронного правительства, призванного сделать деятельность органов государственной власти более открытой для общества и таким образом поднять уровень доверия населения к властным структурам.

Украинское государство также стремится к тому, чтобы стать цифровым, что должно способствовать большей открытости и прозрачности органов государственной власти.

В настоящее время в Администрации президента Украины готовится ряд законопроектов по информатизации Украины «Digital Ukraine». Об этом сообщил заместитель главы Администрации президента ответственный за реформы Дмитрий Шимкив: «Сейчас готовится законопроект, который касается цифровой Украины, он носит название «Digital Ukraine». Это пакет законопроектов, которые касаются нескольких направлений: первый – проект закон об открытых данных и подаче их в формате, которым смогут пользоваться или разработчики, или электронные системы, чтобы использовать эти данные для дальнейшей обработки... Второй законопроект – это реализация электронных обращений и электронных петиций» [8].

«Цифровая демократия» создается, как на центральном, так и на региональном уровнях. В качестве примера приведем опыт Одессы, где с 1 марта 2015 г. стартует проект «Электронный город». Электронный город – это система электронного управления городом с одной стороны и сервис по приему заявлений от граждан – с другой. Как заявил советник мэра Сергей Дубенко, «С 1-го марта проект будет работать в той части, когда любой одессит сможет по электронной почте отправить заявление, в том числе фотографию проблемы, за-

явлению будет присвоен номер, и заявитель сможет отслеживать путь его прохождения по профильным подразделениям и получить ответ на свой запрос или жалобу».

В то же время чиновники горсовета будут мониторить работу своих подчиненных, поскольку на каждом таком электронном обращении будет стоять «контроль» с указанием руководителя, которому будет приходить отчет об отработке заявления одесситов параллельно ответу заявителю. Также для руководства будут составляться сводные отчеты об эффективности работ по обработке запросов граждан. «Это очень удобно. К примеру, фотографии неубранного мусора или авто чиновника, припаркованное с нарушением ПДД, можно будет отправить не в социальную сеть, а в электронном виде в систему «Электронный город», где ему будет присвоен номер, и заявитель сможет отслеживать прохождение своей жалобы по всем инстанциям и зафиксировать конкретный результат своего обращения», – заявил С. Дубенко.

Также «Электронный город» позволит отслеживать по GPS на карте городе перемещение коммунальной уборочной техники. Т.е. во время ликвидации последствий снегопада одесситы смогут в реальном времени видеть маршруты перемещения снегоуборочных машин и т.п. Мэр также поручил установить на коммунальной технике за внебюджетные средства видеорегистраторы для фиксации работы в непрерывном времени [9].

Как стало известно из дополнений к закону «О Государственном бюджете Украины на 2015 год» относительно распределения расходов на финансирование электронного правительства и Национальной программы информатизации в 2015 году выделено 2 млн грн. По сравнению с 2014 г., когда на внедрение в стране электронного правительства было выделено 18,75 млн грн, это в девять раз меньше. Для сравнения в 2013 г. было выделено 37,5 млн грн. Реализацией Национальной программы информатизации занимается Государственное агентство по вопросам электронного правительства. В целом в 2015 году ведомству будет выделено 4,733 млн грн. [10].

Тот факт, что украинская власть все же стремится стать более открытой для общества, подтверждают ее действия в последнее время. В ноябре 2014 г. появилось сообщение о том, что Председатель Верховной Рады Александр Турчинов утвердил Порядок доступа к открытым заседаниям парламента, благодаря которому заседание Рады смогут посетить все желающие. Для этого необходимо предварительно подать электронную заявку и получить пропуск на соответствующий пленарный день.

23 декабря 2014 г. в истории украинского парламентаризма произошло знаменательное событие. Впервые заседание ВР впервые смогли посетить обыкновенные граждане. Первых 11 граждан попали в этот день на заседание Верховной Рады, заполнив электронные заявления на сайте парламента. Заполнение и отправка такого заявления не позже чем за пять дней до заседания является условием, которое позволяет посетить заседание Рады. В день заседания нужно прийти с паспортом и получить пропуск. Посетителю можно находиться на заседании в зале посетителей, а также в кулуарах третьего этажа [11].

Важным шагом навстречу открытости власти стал законопроект № 0949 «Об открытости использования публичных средств», который 14 января 2015 г. на заседании комитета по вопросам Свободы слова и средств массовой информации был рекомендован парламенту для принятия во втором чтении и в целом. Как считают эксперты, когда закон вступит в действие, осуществить проверку расходования средств чиновниками будет легче, чем обновить статус в Facebook. Законом предусмотрено создание онлайн-платформы, на которой будет отражена информация об использовании всех государственных средств – от госбюджета до трат коммунальных предприятий. Для общества станет открытой информация о ценах закупок, объемах финансирования, о заключенных договорах и даже затратах на командировку чиновников [12].

В конце декабря 2014 г. народный депутат Украины Николай Томенко зарегистрировал в Верховной Раде проект Закона об открытости онлайн-трансляций заседаний Кабинета Министров Украины. Принятие такого Закона, по мнению автора, будет оказывать содействие открытости и публичности в деятельности правительства Украины, более широкому привлечению граждан к принятию решений Кабинета Министров и усилению ответственности каждого члена правительства за свои действия.

В частности, законопроектом предусмотрено обеспечить гласность заседаний правительства Украины путем онлайн-трансляций в полном объеме заседаний Кабинета Министров Украины на официальном веб-сайте Правительства.

По мнению Николая Томенка, освещение заседаний Кабинета Министров не должно происходить по принципу, когда есть так называемая паркетная съемка открытия заседания, а потом оно длится, фактически, в закрытом режиме. Политик считает, что «необходимо, чтобы все заседания правительства имели, по меньшей мере, онлайн-трансляцию, чтобы любой журналист или гражданин, который имеет доступ к Интернету, не только услышал вступительное слово

премьер-министра, а и дискуссии, которые происходят на заседании правительства, позицию и голосование каждого министра» [13].

Открытость деятельности органов государственной власти, их желание взаимодействовать с обществом будут способствовать росту доверия со стороны граждан, которое ведет к политической стабильности.

Библиографический список:

1. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы [Электронный ресурс] / Ю. А. Нисневич. – Режим доступа : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=97565>
2. Василенко И.А. Политические переговоры / И.А. Василенко. – М. : Гардарики, 2006. – 271 с.
3. Украинцы согласны работать на двух работах [Электронный ресурс]. – <http://domik.ua/novosti/ukraincy-soglasny-rabotat-na-dvux-rabotax-n231944.html>
4. Deutsche Welle: Программа правительства Украины – выживание вместо развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : from-ua.com/obzor-pressi/333408-dw-programma-pravitelstva-ukraini-vizhivanie-vmesto-razvitiya.html
5. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=97565>
6. Лініва на реформи влада сама «викопас собі яму» – експерт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://businessua.com/vlada/15108liniva-na-reformi-vlada-sama-vikopae-sobi-yamu-ekspert.html#>
7. Генштаб создал отдельную веб-страницу для вопросов и ответов о мобилизации, – Селезнев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/20878747/?frommail=1>
8. Украина готовится стать цифровой – АПУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/economics/20790672/?frommail=1>
9. Электронный город: в Одессе запускают систему мониторинга работы чиновников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.048.ua/news/706777>
10. На электронное правительство и Национальную программу информатизации в 2015 году выделено 2 млн грн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://interfax.com.ua/news/economic/243817.html>
11. 11 граждан впервые посетили заседание Верховной Рады [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gordonua.com/news/politics/11-grazhdan-posetili-zasedanie-Verhovnoy-Rady-57447.html>.

12. Бути чи не бути прозорості публічних коштів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/22/7055336/>
13. Томенко: «Українці повинні знати, як і що ухвалює уряд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://procherk.info/news/7-cherkassy/29617-tomenko-ukrayintsi-povinni-znati-jak-i-scho-uhvaljue-urjad>

У статті аналізуються механізми інформаційного забезпечення стабільності виконавчої й законодавчої влади, які забезпечують діалогові форми спілкування з громадянами за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій. Показано, що застосування інформаційно-комунікаційних технологій у політичній сфері й державному управлінні покликано вдосконалити діяльність органів державної влади, зробити її більше ефективною, відкритою, підзвітною суспільству. У той же час, невдали спроби використання ІКТ здатні нашкодити політичній стабільності.

The article analyzes the mechanisms of information to ensure stability of the executive and legislative branches, which provide interactive forms of communication with citizens through the new information and communication technologies. It is shown that the use of information and communication technologies in politics and public administration is designed to improve the activities of public authorities, make it more efficient, open and accountable society. At the same time, unsuccessful attempts to use ICT can harm political stability.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2015

УДК 342.25: 321.015

Попова М. Ф., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ГРОМАД

У статті розглядаються питання змін в системі влади у сучасних країнах, насамперед, з несталим соціально-економічним і політичним потенціалом, пов'язаних з необхідністю децентралізації владних відносин.

Політична практика вимагає негайних змін в системі влади та політичного управління, які спроможні б були відповідати викликам глобалізації, поширення кризових явищ в світовому соціально-економічному просторі, появі нових акторів на політичній арені, та водночас, відображала би історичні, національно-культурні, етнічні

та інші особливості кожної країни, кожного суспільства. Все це вимагає перегляду моделі політичного управління сучасною країною з урахуванням нових можливостей влади та самоврядних процесів, їх співвідношенню в процесі здійснення політичного управління на практиці.

Пошук нової моделі політичного управління ускладнюється й кризовими явищами в суспільних науках, пов'язаних з відсутністю чіткої парадигми мислення та відповідної методологічної основи для дослідження та аналізу нових явищ в політичному процесі та тих наслідків, до яких вони призводять в управлінні країнами.

Отже, на сьогодні перед політичною теорією стоїть актуальна проблема перегляду співвідношення влади та самоврядування в процесі здійснення політичного управління країною, розробки моделі взаємин між ними, яка б відповідала і традиціям даного суспільства, і вимогам часу, та формуванню на основі такої моделі взаємин влади та самоврядування нової моделі політичного управління сучасними країнами.

Кожна доба характеризується появою нових явищ та процесів, які впливають на перебіг політичного процесу в суспільстві, а тому категорія «влада» як центральна категорія політичного управління є завжди актуальною для політичної науки та практики. Сучасність характеризується домінуванням демократичних засад в політичній теорії та практиці, що вимагає і від політиків-практиків, і від політологів та суспільствознавців креативного осмислення позитивного досвіду провідних країн світу та його втілення з урахуванням особливостей українських реалій в політичну практику країни.

Проблема пошуку парадигми та відповідної методології досліджень повинна ґрунтуватися на дослідженнях політичної реальності, однак, виникає певна прогалина, що характеризується відсталістю методології щодо можливостей описати реальність, а з іншого боку, сама реальність постійно змінюється, що відображається на перманентності наукового пошуку парадигми мислення.

Щодо місця України в світовому політичному процесі, то необхідно відзначити, що українські вчені постійно досліджують проблеми підвищення ефективності управління та всі його можливі наслідки як у світі в цілому, так і в Україні, зокрема. Починаючи з кінця ХХ ст. в Україні виходить низка монографій, присвячена дослідженню місця та ролі України в світовому політичному просторі.

Співвідношення центробіжних та периферійних тенденцій є однією з найстаріших форм суспільно-політичного ладу, тому й політична наука за весь свій час існування збагатилася численними науковими

дослідженнями. Майже всі роботи з політичної теорії та практики тим чи іншим чином зачіпають проблеми здійснення влади, тому скарбниця знань про можливі моделі її здійснення, з урахуванням або ні принципів самоврядування та децентралізації, є місткою та, водночас, постійно потребує подальших досліджень.

Зазначимо, що останнім часом питання регіональної політики втратили суто дисциплінарне значення, навпроти, все більше зустрічаються міждисциплінарні дослідження, переважно політико-економічного, або політико-правового спрямування. Перша група досліджень представлена роботами С. Базілова, А. Бузні, Ю. Денисова, С. Злупка, А. Калитенка Л. Федулова та ін. Друга група, що переважно спеціалізується на політико-правових аспектах регіональної політики, представлена роботами С. Бірюкова, Я. Боренько, О. Коротича, В. Лексіна та А. Шведова, Є. Перегуди та ін.

Т. Татаренко в своїй монографії «Регіональний фактор у політичному житті України» [1] приділяє увагу формуванню та функціонуванню регіонів як актора здійснення децентралізації влади. В даній роботі український регіон досліджується комплексно, однак, акцент робиться на політико-правовій діяльності регіонів, особливостях історичного, природно-ресурсного, національного факторів регіонального розвитку, формуванню реального регіонального самоуправління. На сьогодні дане дослідження є одним з найгрунтовніших політико-правових досліджень регіональної політики в Україні. Досить цікавою є позиція О. Новикова, Е. Гуляна та Н. Романовича щодо розгляду принципу розподілу влад в контексті концепції «симфонії влад», яка за природою свого походження є релігійною теорією. Дані автори стверджують, що концепція «симфонії влад» є природно притаманною слов'янському народу, тому пропонують брати її як один з принципів побудови взаємин між владою центру та регіонів. Це, на їх думку, сприятиме гармонійному здійсненню політичного управління країною [Див.: 2; 3; 4; 5].

Для сучасної України теорія сталого розвитку, яка нині поширюється, актуальна не тільки як система соціально-економічних та політичних показників, які мають бути досягнуті у належні терміни і на відповідній території, а насамперед як простір (вектор) для подальшого розвитку регіонів у контексті сталого розвитку країни. Так, на думку С. Вовканича, «для України теорія сталого розвитку на будь-якому рівні (країни чи регіону, нації чи окремої особи) ефективно діятиме лише тоді, коли цілісно і всебічно охоплюватиме весь комплекс стратегічних пріоритетів, включно з чинниками державотворення та націостановлення» [6, 8].

Центральна влада – і парламент, і уряд – демонструє сьогодні неготовність робити кроки до децентралізації, що пов'язано перелусім із незавершеністю приватизаційних процесів, зокрема у сфері земельних наділів, природних ресурсів країни, державного майна. І допоки не викристалізуються і не усталяться рішення щодо цих процесів, громадам очікувати нічого. Ідеальний хід розвитку подій – бодай концептуальне узгодження прийнятного для громад і органів самоврядування варіанта.

Отже, сучасним політикам і представницьким органам на місцях належить викласти своє детальне бачення подальшого розвитку системи влади хоча б у силу того, що вони інтегровані в цю систему і їм депо краще, ніж суспільству, відомо про її можливості та вади, а ще краще – про складнощі відносин усередині влади й політикуму. Але ж саме суспільство, набагато більше, ніж політики, відчуває на собі наслідки чинного державного управління, надмірної централізації влади та її безвідповідальності. Тому за будь-якого варіанта розвитку подій у площині пошуку нових політичних форм організації державної влади громадянам принципово важливо, щоби влада могла ефективно надавати якісні управлінські послуги, а для цього вона має стати в тому числі й децентралізованою і, водночас, збалансованою в розподілі своїх немалих повноважень.

Так, в Україні вже понад року активно обговорюється питання щодо необхідності проведення реформи децентралізації влади як єдино вірного еволюційного шляху розвитку регіонів. Не дивлячись на те, що жодній центральній владі в Україні за всі роки незалежності не були потрібні сильні регіони із загальновизнаними на місцевому рівні лідерами, з думкою яких довелося б вважатися, сьогодні ми бачимо певний прогрес в цьому напрямі через певні зобов'язання перед Радою Європи.

Відомо, що одним з пріоритетів для Ради Європи є успішна, ефективна і дієва децентралізація влади в Україні. Під впливом європейських структур сьогодні в цьому напрямі досягнутий певний прогрес: прийнята концепція децентралізації, відповідний Бюджетний кодекс, закон про добровільну співпрацю між місцевими громадами, розробка законопроекту про добровільне укрупнення місцевих громад.

Сьогодні варіант змін у Конституції, внесений президентом України, передбачає введення інституту представників президента в областях в сукупності з ідеєю виборів глави місцевої самоврядності депутатами обласних і районних рад з власного числа. Але, якщо говорити про децентралізацію в її повному розумінні, правильніше було б організувати вибори глави місцевої самоврядності прямим

голосуванням жителів регіону/області/району. Це б унеможливило обрання компромісної фігури, погодженої групами впливу у відповідній раді.

Кажучи про децентралізацію, варто відзначити, що це складний процес для будь-якої країни, але захоплення централізацією не проходить дарма ані для суспільства, ані для держави. Якщо сильну централізацію державної влади в перші роки незалежності України можна було виправдати пріоритетними завданнями молодій держави, то її наявність в даний час і в середньостроковій перспективі стримуватиме розвиток країни, створюватиме небезпеку стратегічного відставання в цьому напрямі.

Українська практика останніх років показала, що надмірна централізація влади наводить до погіршення справ на місцях, що спричиняє за собою збільшення протестного настрою громадян. Робота над поліпшенням якості життя і підвищенням всіх життєво важливих стандартів в наших селах, містах, районах, областях і в країні в цілому має бути чітко розділена між місцевою владою, яку представляють органи місцевої самоврядності (які, у свою чергу, сформовані з представників громад) і центральною владою нашої держави. На практиці все далеко не так гладенько. Місцева самоврядність в Україні де-юре є, а де-факто її майже немає, оскільки вона позбавлена можливості повноцінно вирішувати і впливати на ті або інші процеси, що відбуваються в громадах, чий інтерес і представляє місцева влада, без схвалення або участі центральної влади. Це привело до того, що 70 % керівників на місцях занадто далекі від проблем своїх громадян і виправдовують свою неспроможність залежністю від Києва. Українські реалії такі, що для позитивного вирішення виділення відповідних засобів, для вирішення життєво важливих проблем в громадах, потрібно обійти немало кабінетів представників центральних органів влади, які можуть посприяти у виділенні необхідного фінансування.

У зв'язку з надмірною централізацією фінансової складової нашої бюджетної сфери, на місцях також згубно позначається і надмірна управлінська централізація влади, через районні і обласні адміністрації, які безпосередньо підкоряються Президентові і кабінету міністрів України, що наводить майже до ручного управління всіх без виключення процесів, що відбуваються на місцевому рівні. Згідно законам України «Про місцеву самоврядність в Україні» і «Про місцеві державні адміністрації», все повинно бути навпаки. Місцеві адміністрації, відповідно до делегованих повноважень, є підзвітними і підконтрольними органам місцевої самоврядності в частині роботи бюджетної, соціально-економічної і культурної сфер на території відповідних районів і областей.

У ідеалі, згідно чинному законодавству, місцеві адміністрації, по суті, повинні виконувати функцію виконавських комітетів місцевих рад. Але, як показує практика, вони беруть на себе роль першої скрипки в районах і областях, відносячись до рад як до придатка, який повинен без особливого розгляду приймати те, що вносять адміністрації з врахуванням інтересів і побажань не територіальних громад, а центральних органів влади.

Українська дійсність красномовно демонструє те, що дана модель устрою влади на місцях себе зжила. Двовладдя повинне піти в минуле.

Досвід реформ в країнах Європи і СНД показує, що децентралізація грає важливу роль в процесах демократизації і трансформації економіки і суспільства, які вимагають правильного розуміння їх суті, продуманості і зваженості дій, оскільки зачіпає різні сторони життя суспільства – політичні, правові, соціальні, адміністративні, економічні і культурні.

Децентралізація сприяє підвищенню сприйнятливості органів влади до місцевих потреб і проблем. Коли відповідальність за надання послуг і забезпечення інфраструктури децентралізована, місцеві органи можуть краще оцінювати співвідношення витрат і доходів, а також гнучкіше реагувати на потреби населення в рамках бюджетних обмежень. Децентралізація сприяє підвищенню ефективності роботи і центральних державних органів, оскільки звільняє їх від вирішення завдань місцевого характеру і дозволяє концентруватися на стратегічних питаннях розвитку країни, ретельному плануванні і організації різних програм на всеукраїнському рівні.

Майбутнє України за децентралізацією влади, яка приведе до ефективнішого управління і розвитку територій, адже з повноваженнями на місця передається і відповідальність за ту або іншу громаду, будь то сіло, район, місто, область. Саме відповідальність сама по собі спрацює як фільтр, як люстрація для місцевої влади, адже беручи зобов'язання за добробут людей і розвиток територій, двічі подумаєш про відповідальність. У результаті до влади на місцевому рівні прийдуть лише професіонали, люди, упевнені в собі, з необхідним багажем знань і навиків, справжні менеджери, які в умовах децентралізації зможуть розвинути свої громади і вивести їх на новий рівень. Адже чим міцніше за громаду, тим сильніше держава.

Бібліографічний список:

1. Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / [за ред. А. П. Зайця]. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 928 с.

2. Романович Н. А. Концепція «разделения властей» через призму концепции «симфонии властей» [Электронный ресурс] / Н. А. Романович. – Режим доступа до статті: <http://www.qualitas.ru/index.shtml?159>
3. Гулян Э. К. К вопросу о влиянии византийской христианской традиции на формирование русской государственности / Э. К. Гулян // Право и политика. – 2014. – № 4. – С. 67-82.
4. Новиков О. А. Развитие концепции «симфонии властей» в Древней Руси в XV-XVII вв. / О. А. Новиков // Вестник Воронежского государственного университета. – Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 2. – Ч. 1. – С. 23-36.
5. Новиков О. А. Византийская концепция «симфонии властей». Историко-политический аспект / О. А. Новиков // Право и политика. – 2012. – № 7. – С. 12-37.
6. Вовканич С. Й. Соціогуманістична парадигма інтеграційної стратегії розвитку України та її регіонів / С. Й. Вовканич // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 7-22.

В статье рассматриваются вопросы изменения в системе власти в современных странах, прежде всего, с неустойчивым социально-экономическим и политическим потенциалом, связанных с необходимостью децентрализации властных отношений.

The article examines the changes in the system of state power in modern countries, especially with the unstable socio-economic and political potential, associated with the need for decentralization of power relations.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014

УДК 316.723-053.81

Каретная О. А., НУ «ОЮА»

ВИДЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В РАМКАХ МОЛОДЕЖНОЙ СУБКУЛЬТУРЫ

Молодежная субкультура, как любая культура, является динамической системой, изменения которой на каждом новом временном отрезке, фиксированные во внешних проявлениях, отражают способность данной системы, с одной стороны, соответственно реагировать на внешние и внутренние процессы, а, с другой, адаптироваться к меняющимся внешним и внутренним условиям своего существования.

Проблемы молодежной субкультуры чаще всего рассматриваются в рамках концепции социализации. Смысл молодости как опреде-

ленного жизненного периода заключается в переходе из одного социального статуса (детского) в другой (взрослый). Споры вызывают, как и временные рамки молодости, так и существование субкультур как таковых. Противники идеи субкультур утверждают о том, что молодежное общество и так сильно дифференцировано, обладает самыми разными ценностями и мировоззрениями, и лишь условно могут быть объединены в общности, и только некоторые из них можно отнести к разряду субкультур.

Актуальность данной статьи заключается в том, что изучение различных подходов к молодежной субкультуре связано прежде всего с тем, что молодежь является одной из наиболее подверженных влиянию социальных групп, а в условиях трансформации украинского общества именно от того, какими ценностями будет обладать молодежь, зависит развитие общества в целом.

Целью данной статьи является изучение влияния и последствий субкультуры на молодое поколение.

Вектор становления субкультуры противоположен вектору установления культурного господства. Молодежная субкультура не сразу стала описываться и анализироваться именно как субкультура в данной модели. Ей отказывали в равноправии с иными субкультурами этническими, религиозными. Ее феномены длительное время рассматривались как девиации отклонения от норм и как таковые привлекали внимание в большей степени криминологов, чем культурологов и социологов, а также частично и политологов.

Молодежная субкультура как феномен существует уже не многим более пяти десятилетий. За это время появились специальная терминология и понятия используемые при его изучении. Чаше всего в литературе встречаются такие понятия как молодежная субкультура, культура и политическая субкультура.

В ряде исследований молодежная субкультура рассматривалась с позиций молодежного потребительства и интерпретировалась как форма массовой культуры. Было зафиксировано возникновение в конце 50-х гг. новой потребительской группы, которая возникла и стала необычайно важной для многих компаний, производящих молодежную продукцию. Как новая потребительская группа молодежь отличалась не своим «неправильным» поведением, а особенностями поведения и выбора на рынке, и именно этот новый спектр молодежных выборов открывал новые горизонты «подростковой культуры». Потребительство молодежи концентрировалось в тех сферах, в которых происходило наиболее бурное послевоенное развитие: подростки покупали больше всего одежды, обуви, спиртных напитков и табачных

изделий, конфет и шоколада, закусок, тратили много денег на кино, театр, журналы, газеты, пластинки и книги. При этом потребляемые товары с точки зрения молодежи были специфичны по отношению к товарам для «взрослых», что позволяло посредством потребления утверждать молодым людям свою идентичность.

В доиндустриальных обществах подростковость перемещалась во взрослую жизнь через принимаемое всеми и достаточно очевидное окончание детства, и начало взрослой жизни. Поскольку большой разницы между ценностями, передающимися от поколения к поколению, не существовало, период взросления был «естественным» и без особых проблем. Но в индустриальных обществах все эти процессы намного усложнились. Молодежь индустриальной эпохи уже не могла, как прежде, воспользоваться прежним молодежным опытом поколения взрослых, поскольку традиционные роли, которые они могли воспринять в семье, уже не могли им помочь в приобретении новых взрослых статусов и ролей.

В 90-х годах XX столетия в отечественной науке начали предприниматься попытки дать разграничения понятиям «молодежная культура» и «молодежная субкультура». Например, в научной литературе в 1996 году понятие «молодежная культура» в широком смысле употребляют как собирательное для обозначения феноменов «молодежная субкультура» и «молодежная контркультура». Считается что молодежная субкультура – это культура создаваемая молодыми людьми для самих себя, это культура «не для всех», культурная подсистема внутри официальной системы. Она определяет стиль жизни, ценностную иерархию и менталитет ее носителей. Молодежная субкультура рождается и существует в связи с определенными потребностями молодых людей социализироваться и при этом активно заявлять о себе [1, с. 22].

Термин контркультура обозначает социокультурные установки, противостоящие фундаментальным принципам, лежащим в основе той или иной культуры, характеризующиеся отказом от сложившихся социальных ценностей, моральных норм и идеалов, стандартов и стереотипов массовой культуры. Термин «контркультура» появился в западной литературе в 1960 г. Его ввел американский социолог Теодор Роззак который попытался объединить различные духовные влияния, направленные против господствующей культуры, в относительно целостный феномен. Теория контркультуры ставила своей целью ниспровержение современной культуры, которая представлялась организованным насилием над личностью. Этот протест принимал различные формы – от пассивных до экстремистских.

В отечественной социологии для обозначения членов молодежных субкультур использовался термин «неформальные молодежные объединения».

Неформальные объединения молодежи – это несанкционированные властью, автономно и спонтанно возникающие молодежные группы и движения, объединенные общими идеалами и интересами, отличными от общепринятых, традиционных представлений о престижном и полезном [2, с. 60].

А. С. Панарин отождествляет понятие неформальное молодежное объединение с понятием неформальная организация. Он считает, что неформальная организация – это один из типов организации социальных систем, возникающий и существующий наряду с формальной организованностью этих же систем [3, с. 50].

Неформальная организация – это спонтанно сложившаяся система социальных связей, норм, действий, являющихся продуктом более или менее длительного межличностного и внутригруппового общения [4, с. 14].

Большая часть работ по молодежной субкультуре пришлась на период перестройки, когда обсуждение этого вопроса изначально задумывалось как доводы в спорах о том, как должны взаимодействовать государственные структуры с неформальными молодежными объединениями. Это обернулось потоком исследований молодежной субкультуры, которые по большей мере сосредотачивались на описании внешних проявлений: активности, манер, поведения и т.п. представителей той или иной молодежной субкультуры или «неформалов». Вместе с тем, предпринимались, и попытки уйти от описательности и заняться анализом феномена молодежной субкультуры, выявлением причин ее возникновения, отрицательных и положительных сторон [5, с. 48].

Если обратиться к истории, то станет очевидным тот факт, что молодежная культура возникла как самостоятельный феномен. Первые молодежные субкультуры и их представители были восприняты обществом недоброжелательно, окружающие видели в них проявление девиантного поведения, и относили такие группы криминогенному обществу.

Первыми оформившимися молодежными субкультурами стали битники и хипстеры. Их поведение было неординарным истораживающим для общества. Идеология битников базируется на протесте, подкрепленному марксистской идеологией, и свободе от социальных и религиозных норм. Особенно интересными эти идеи показались артистической молодежи. Поэты, художники, музыканты, стали

исповедовать почти нищенский образ жизни: слонялись по затертым кафе, собирались в подвалах и демонстрировали свои произведения таким же, как они, тем, кто поймет, и все это приправлено джазом, который они так любили. Отделяя себя от общества, которое их высмеивало, они прибегали к походам с рюкзаками по бескрайним просторам Америки, также они славились своими экспериментами с алкоголем и наркотиками, считавшимися весьма модными у битников. Такое самовыражение молодежи настораживало общество.

Примечательно в этом отношении замечание Д. Ф. Скотта, сделанное в 1962 году: «Поражает неприличная спешка, с какой американское общество жаждет избавиться от этих послевоенных блудных сыновей, которых уже почтили изрядным количеством преждевременных некрологов, продиктованных одними лишь благими пожеланиями» [6, с. 126 – 146].

После первой волны субкультуры битников последовала «молодежная культура» хиппи. На первых порах это касалось сугубо одежды и украшений. Все причудливое, во что они облачались плоть до лохмотьев и расклешенных джинсов довольно быстро было освоено промышленностью. Вслед за внешним видом последовало индустрия молодежной музыки. Любое проявление молодежного движения в рамках субкультуры в музыке использовалось рыночной экономикой для получения прибыли с помощью массового производства, впоследствии уже стали создаваться и иные музыкальные направления [7, с. 80-82].

Смена культурных эпох влечет за собой четкую смену стереотипов и норм поведения. Наиболее болезненными оказываются пограничные области, когда старые стереотипы уже не отражают изменившейся реальности, но еще продолжают существовать в жизни старшего поколения и навязываются молодым традиционной системой воспитания и образования [8, с. 54]. Тотальный кризис конца XIX – начала XX вв. был связан с тем, что классическая европейская культура исчерпала свои функции так же, как в свое время исчерпала их культура ритуальная. Общество оказалось на пороге существования, не связанного нормой, а, следовательно, и законом [9, с. 12].

Можно говорить, что направления молодежной субкультуры быстротечны, поскольку решают сиюминутные задачи, но будучи культурой, существующей несколько десятилетий, может претендовать на вечность.

Молодежная субкультура всегда элитарна и рассчитана на конкретного потребителя. Она относится к сфере того небольшого, что может быть произведено на заказ, в массовом количестве, поэтому

она не прерывно изменяется и обновляется поскольку со временем изменяются и ее представители. Более того, средства массовой информации уверяют молодых людей в том, что если они соотносят себя с скажем так «продвинутыми в обществе» то им необходимо потреблять продукты данной культуры. В молодежную субкультуру молодое поколение убегает по тому, что они пытаются найти понимание и своих единомышленников в той или иной структуре общества. Поэтому любая молодежная субкультура это тот или иной вариант уйти от действительности в мир иллюзий, фантазий. Молодые люди, увлекаясь субкультурой, изолируют себя от общества и создают собственную культуру со своими обрядами, со своей символикой жестах и т.д. В противоположность молодежной субкультуре цель культуры для молодых это удержание молодых людей в социуме и обеспечение их тем, что по мнению взрослого поколения более приемлемо и близко.

В рамках культуры для молодых идет навязывание определенного стандарта, также лишение индивидуальных возможностей и подведение всех под некий общий стандарт, не учитывая интересы индивида. Культура для молодых заявляет о себе с экранов телевизоров, со страниц журналов, газет, а также разного рода рекламах. В отличие от этой культуры молодежная субкультура никому себя не навязывает. А так как молодежная субкультура изолирована от общей принятой культуры, к ней присоединяются лишь определенный круг индивидов. Культура молодых нивелирует предпочтение молодежи, под общий стандарт навязывает его вне зависимости от того, с какими представителями молодежи имеет дело в качестве примера может быть городская либо сельская молодежь, а вот молодежная субкультура – это явление больших городов. Из выше изложенного мы видим, что необходимо четко разграничивать такие феномены как молодежная субкультура и культура для молодых (как разновидность массовой культуры). Несмотря на то, что обе имеют прямое отношение к молодежи, они различны по своей сути, но при этом в обществе они сосуществуют вместе. Полностью игнорировать культуру для молодых не представляется возможным, поскольку она: во-первых проявляется во всем, что касается молодежи и будучи навязываемой, иногда проявляется агрессивно; во-вторых, культура для молодых постоянно проходит процесс обучения, обновления и старается соответствовать обществу. В индустриальном и постиндустриальном обществе молодежная субкультура принимает на себя часть функции социализации, которую некоторые семьи и общественные организации не в силах выполнять. В результате в данных обществах социализация молодых

людей может проходить тремя вариантами плюс множество промежуточных вариантов таких как: традиционное, смешанное и последний вариант это посредством молодежной субкультуры.

Можно сделать вывод, что молодежная субкультура – это феномен, свойственный крупным городам, где большое количество молодежи, у которого много свободного времени, мало обязанностей, есть достаточно состоятельные родители, которые обеспечивают материальную сторону их сосуществования.

Также субкультура-это культура, создаваемая молодыми для себя, для собственной группы, собственного мира и не рассчитанная на общее массовое потребление. При этом молодежную субкультуру не следует путать с «культурой молодых», ни с культурной деятельностью людей молодежного возраста. Как показывает практика, в обществе существуют и случаи отклонения от нормального хода социальных событий, в результате которых молодые люди не «вписываются» в общество «традиционным путем» вследствие чего попадают в лоно молодежной субкультуры, однако в упомянутых случаях это является вероятностью, а не соблазном. В числе таких возможных каналов молодежной субкультуры можно отметить семью, учебное заведение, частичную занятость молодых людей или же безработицу, а также статусное несоответствие желаемого Молодежная субкультура – это переходная стадия становления личности, утрачивающая свое значение по мере адаптации юности к взрослению. Однако чтобы одна реальность сменила другую, новые метафоры должны объединиться с властью, которая заинтересуется и будет способствовать развитию культуры.

Библиографический список:

1. Головатый Н. Ф. Социология молодежи : курс лекций / Н. Ф. Головатый. – К., 2005. – 325 с.
2. Кравченко А. И. Социология : учеб. пособие для студентов вузов / А. И. Кравченко. – М. : ПЕРСЭ; Логос, 2002. – 640 с
3. Панарин А. С. Контркультура и социальные трансформации / А. С. Панарин. – М., 2003. – 176 с.
4. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект-Пресс, 2005. – 270 с
5. Ляников Н. В. Социально-экономические условия формирования духовной культуры студенческой молодежи. Учебное пособие / Н. В. Ляников. – М. : Издательство ВНИИФК, 2003. – 182 с.
6. Нигматулина Г.А. Особенности процессов инкультурации молодежи в конце XX века – начале XXI века. / Г.А. Нигматулина. – Казань : Информационно-издательский центр при Управлении делами Президента, 2008. – 190 с.

7. Иваненко С.П. Проблемы социализации современной молодежи / С.П. Иваненко. – Оренбург, 1999. – 348 с.
8. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 2000. – 430 с.
9. Латышева Т. В. Феномен молодежной субкультуры: сущность, типы / Т. В. Латышева // Социол. исслед. – 2010. – № 6. – 45 с.

Молодіжна субкультура, як будь-яка культура, є динамічною системою, зміни якої на кожному новому часовому відрізку, фіксовані у зовнішніх проявах, відображають здатність даної системи, з одного боку, відповідно реагувати на зовнішні та внутрішні процеси, а, з іншого, адаптуватися до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов свого існування

Youth subculture, like any culture, is a dynamic system, which changes with each new time interval, fixed external manifestations reflect the ability of the system, on the one hand, to respond appropriately to internal and external processes, and on the other, to adapt to changing external and internal conditions of its existence.

Стаття надійшла до редколегії 26.12.2014

УДК 321.02(477)

Снівак М. В., Національна академія внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Аналізується стан та проблеми внутрішньої політики охорони здоров'я в Україні. Розглянуто сучасні підходи в розумінні понять здоров'я і громадське здоров'я, чинники впливу на їх стан, сутність та значення політики охорони здоров'я як самостійної сфери суспільних відносин забезпечення здоров'я населення. Обґрунтовано необхідність зміни існуючої системи охорони здоров'я як передумови наступних змін у цій сфері, передумови євроінтеграційного розвитку України, досягнення сучасних стандартів охорони здоров'я.

Упродовж останніх десятиліть поняття «здоров'я» набуло сутнісного політичного значення. Уряди, державні чи приватні організації, за допомогою політичних заходів всіляко намагаються знайти ефективні важелі впливу на індивідуальне та суспільне здоров'я з метою поліпшення його стану. Активізація участі урядів і зацікавлених груп у виробленні політичних рішень щодо охорони здоров'я, посилення уваги науковців різних сфер знань до цієї царини не є випадковими.

Адже питання здоров'я (чи його відсутності), вартості й доступності лікування, належних умов життя стосуються інтересів широких груп населення, формують електоральні настрої, стають предметом політичних дискусій. Відтак можна вести мову про те, що медики втратили монополію на регулювання системи охорони здоров'я, а політика охорони здоров'я стала предметом політологічних досліджень. Найбільш актуальними у політологічному дискурсі є питання щодо цілей та напрямів охорони здоров'я, фінансування даної сфери та розподілу коштів, впливу на чинники охорони здоров'я (навколишнє середовище, умови проживання, система медичного обслуговування), забезпечення права громадян на безкоштовну медичну допомогу, реформування системи охорони здоров'я та ін.

Нові вимоги до політики охорони здоров'я пов'язані також з об'єктивним процесом формування цілісного світу – глобалізацією. У сучасному світі спостерігається глобалізація проблем здоров'я, які при цьому активно політизуються. Епідемія ВІЛ/СНІДу, тютюнопаління та наркоманії, туберкульозу, гепатитів, ожиріння тощо у різних країнах стали предметом політичних дискурсів на національних та глобальному рівнях. Пандемії (глобальні епідемії) інфекційних захворювань становлять загрозу для країн і все частіше потребують негайної реакції національних систем охорони здоров'я. Достатньо згадати при цьому останні спалахи вірусу Ебола 2014-2015 рр., від якого померли тисячі людей у різних країнах світу [1]. З іншого боку, до розв'язання проблем охорони здоров'я дедалі активніше долучаються наддержавні структури та міжнародні громадські організації, які відіграють роль глобальних акторів політики охорони громадського здоров'я. Проте впровадження міжнародних зобов'язань, стандартів, програм та модельного законодавства сфери охорони здоров'я у конкретних країнах значною мірою залежить не від доцільності соціально-медичних втручань, а від ендегенних політичних чинників – локального контексту, соціокультурних і політичних традицій, ідеологічних уподобань. Такі модерні політичні інновації спонукають до глибшого осмислення процесів взаємовідносин між національними і наднаціональними політичними інститутами у сфері охорони здоров'я, сучасних тенденцій урядування і впливу глобальних ініціатив на конкретні сфери політики.

У глобальному вимірі науки ще доведеться дати відповідь на багато проблемних питань пов'язаних з існуванням людини. Як відзначає відомий російський вчений К. Лосєв, медична статистика, незважаючи на зростання тривалості життя, невблаганно засвідчує про погіршення здоров'я населення планети, швидке і велике зростання споживання

лікарських препаратів, зростання бездітних пар, зростання новонароджених з генетичними порушеннями, появу нових хвороб, захисту від яких поки-що не знайдено. За останні тридцять років, за даними ВОЗ, з'явилося три десятки нових захворювань [2]. Відтак у сучасному світі значно актуалізуються проблеми взаємодії між національними та локальними ініціативами щодо охорони здоров'я, глобальними ідеями та місцевим, локальним середовищем їх втілення. Україна, останніми роками, обрала шлях підтримання та залучення до подібних практик, а тому система охорони здоров'я в державі має відповідати світовим стандартам.

Проблемам ефективності політики охорони здоров'я та її складових, удосконалення механізмів державного регулювання галузю присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців Ю. Гайдасва, З. Гладун, П. Джуна, В. Дереди, Н. Кризиної, О. Кисельової, Ю. Лисицина, В. Москаленко, О. Поживілова, Т. Семигіної, О. Худоби, О. Щепіна та ін. Однак у сучасних умовах реформування системи охорони здоров'я в Україні зазначена проблематика значно актуалізується і потребує досліджень науковців в аспекті її євроінтеграційного розвитку, розпочатих реформ.

Здоров'я – це біологічна, медична, філософська, економічна, соціальна, правова і політична категорія, що має індивідуальний та суспільний виміри. У науковій літературі розрізняють здоров'я індивідуума, тобто здоров'я окремої людини, та здоров'я населення (громадське здоров'я). Здоров'я людини – природний стан організму, якому притаманна врівноваженість з біосферою і відсутність будь-яких виражених хворобливих змін. Здоров'я людини – результат комплексного впливу багатьох складових. У середньому здоров'я людини, зазначає О. Головінов, на 20 % залежить від екологічних умов (50 % – від способу життя, 20 % – від генетичних чинників; 8-10 % – від системи охорони здоров'я [3].

Здоров'я населення – це стан населення, який характеризується комплексом демографічних показників (народжуваність, смертність, смертність немовлят, рівень фізичного розвитку, захворюваність, середня очікувана тривалість життя) [4, с. 89]. Воно є системним явищем, що формується певним середовищем і перебуває у постійній взаємодії з ним. На стан здоров'я населення, відмічають сучасні дослідники, суттєво впливають: демографічна та медична ситуації, духовний та культурний рівні, матеріальний стан, соціальні відносини, конфлікти, засоби масової інформації, урбанізація, темпи індустріалізації тощо. Відтак охорона здоров'я повинна мати комплексний характер, що слід враховувати в політиці охорони здоров'я [5]. Така політика є відносно

самостійною сферою суспільних відносин, пов'язаною з реалізацією національних і глобальних цілей, соціально-економічним реформуванням суспільства; її результати слугують мірилом для оцінки рівня суспільного добробуту, розвитку суспільства та його безпеки. Сучасна політика охорони здоров'я ґрунтується на тому, що уряди країн несуть відповідальність за стан здоров'я населення, а не лише за стан та фінансування системи надання медичної допомоги, яка працює в країні. Політика охорони здоров'я слугує одним із способів легітимації влади і оперує нормативними (ціннісними) уявленнями про здоров'я як бажаний рівень соціально-демографічних показників [6, с. 26].

Сутність сучасних реформаційних процесів охорони здоров'я в Україні, на наш погляд, перебуває перш за все в площині змін пов'язаних з розумінням його парадигми. Медико-біологічна парадигма охорони здоров'я поступилась місцем соціально-політичній і на зламі тисячоліть розуміння здоров'я має інше змістовне наповнення. Воно розглядається не лише як біологічний стан людини, а значно ширше як соціальна цінність і складова добробуту, системний об'єкт, який може змінюватися, перебуває у взаємодії з певним середовищем. Держава є відповідальною за охорону здоров'я, зокрема, збереження здоров'я здорових людей, формування середовища, сприятливого для підтримання здоров'я, створення бізнес-дружньої обстановки на ринку охорони здоров'я, мережі надання медичних послуг тощо. Завданням соціальної, правової держави як ключового суб'єкта політики охорони громадського здоров'я в сучасних умовах, стає створення умов та подолання перешкод на шляху реалізації права людини на охорону здоров'я і формування безпечного для життя середовища, а також регулювання усіх зацікавлених суб'єктів політики охорони здоров'я між собою [7, с. 26-27]. Реалії засвідчують, що такі напрямки діяльності нашої держави перебувають на початковому етапі.

В останні роки в Україні до запровадження реформ в системі охорони здоров'я вдавалися неодноразово. Такими кроками можна вважати затвердження Національного плану розвитку системи охорони здоров'я на 2008–2010 рр., підготовку і передачу до Верховної Ради України нової редакції Основ законодавства охорони здоров'я в Україні, затвердження Концепції розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини тощо. Широко обговорювалися проекти медичної реформи: запровадження інституту сімейних лікарів, появу лікарняних кас та медичних полісів. Однак жодну з десятків пропозицій так і не можна вважати до кінця реалізованою. Реального, системного реформування галузі так і не відбулося.

Фрагментарність пропонованих змін та їх часткове запровадження призводили лише до накопичення проблем. Свій бинт, власні ліки і хабар на руку – приблизно так вже понад 20 років виглядає лікування українського пацієнта. На папері медичні послуги надаються громадянам безкоштовно. У реальності, як свідчать дослідження, кожен другий українець відмовляється від візиту до медика через неможливість сплатити за лікування. Той же, хто має гроші надає перевагу приватним клінікам або лікуванню за кордоном. Тому система охорони здоров'я в Україні нагально потребує послідовних та глибоких інституціональних та структурних перетворень, спрямованих на поліпшення здоров'я населення та задоволення його справедливих потреб у медичній допомозі. Сьогодні українці бажають мати сильну систему охорони здоров'я, яка забезпечить достойний рівень медичного обслуговування для всіх на рівні розвинутих європейських країн завдяки профілактиці захворювань, а в разі необхідності, за рахунок ефективного лікування.

Особливість сучасного стану України – перехід від декларованого до реального стану євроінтеграційного поступу, що передбачає значні суспільно-політичні зміни в країні. Ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна отримала інструмент та дороговказ для своїх перетворень. Так, стаття 426 Угоди про асоціацію передбачає розвиток співробітництва в галузі охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання [8] у майбутньому. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Вона передбачає в рамках названих чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, до яких належить і реформа системи охорони здоров'я. Метою державної політики у цій сфері є кардинальне, системне реформування, спрямоване на створення системи, орієнтованої на пацієнта, здатної забезпечити медичне обслуговування для всіх громадян України на рівні розвинутих європейських держав. Головними напрямками реформ мають стати підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я, забезпечення для них вільного вибору постачальників

медичних послуг належної якості, надання для цього адресної допомоги найбільш соціально незахищеним верствам населення, створення бізнес-дружньої обстановки на ринку охорони здоров'я. Орієнтиром у проведенні реформи є програма Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я – 2020» [9]. Важливим політичним програмним документом є також Коаліційна Угода, парафована 21 листопада 2014 р. депутатами Верховної Ради України VIII скликання, яка передбачає проведення конституційної, антикорупційної, правоохоронної та інших реформ у державі, реформу системи охорони здоров'я. Серед основних напрямів, зокрема, визначено формування системи забезпечення і підтримки якості медичної допомоги, здійснення стабільної фармацевтичної політики на макро- та мікрорівні, забезпечення якісної та доступної медицини, заходи щодо структурної реорганізації системи медичного обслуговування, забезпечення здорового способу життя та громадського здоров'я [10]. Важливим і перспективним у сфері охорони здоров'я, на наш погляд, є комплекс заходів останнього напрямку, який передбачає забезпечення пріоритетності оздоровлення, фізичної культури, створення належної інфраструктури для занять фізкультурою і спортом через подальше стимулювання бізнесу та розвиток державно-приватного партнерства; стимулювання розвитку екобезпечних технологій та посилення просвітницької діяльності серед населення щодо вимог екологічних норм і стандартів; популяризація здорового способу життя, культури здоров'я, ранньої діагностики хвороб; використання інструменту соціальної реклами в засобах масової інформації для популяризації здорового способу життя; розроблення та впровадження системи громадського здоров'я «Україна 80+», з метою збільшення тривалості життя громадян України та ін.

Успадкована Україною з радянських часів система охорони здоров'я, так звана комплексна модель Семашко, нині повністю себе вичерпала. Система була розроблена після Другої світової війни для боротьби з інфекційними захворюваннями і травмами, які в цілому є наслідком зовнішніх причин, а не визначаються особистою поведінкою, опікувалася питаннями здоров'я матері і дитини, але в цілому то був час, коли комунікації були ускладненими а медичні технології не дорогими. Вона належала і фінансувалась державою, була спрямована на утримання лікарень, з надзвичайно фрагментованим управлінням, та послугами, що були зосереджені на лікуванні окремих нетяжких гострих станів та фактичною відсутністю профілактики. Як наслідок її функціонування держава утримує громіздку мережу лікарень (2200 лікарень і понад 400 тисяч лікарняних ліжок у державному секторі – значно більше ніж у ЄС в цілому), асигнує на охорону

здоров'я в пропорціях, порівнянних з європейськими, але не платить за послуги, які отримують пацієнти. За статистикою, Україна посідає друге місце у Європі (після Білорусі) за кількістю лікарняних ліжок на душу населення, має майже вдвічі більше лікарень і поліклінік ніж у Німеччині, але використовуються вони вкрай неефективно. На 40 млн. жителів, в Україні витрати на охорону здоров'я на одну людину, за даними Світового банку, становлять 149 \$. У Німеччині, де населення – 81 млн., витрати на охорону здоров'я на одну людину – 4800 \$ [11]. До того ж «помилкове» фінансування «ліжок і лікарень» далеко не єдина проблема існуючої системи охорони здоров'я в Україні. Вона продовжує залишатися закритою для практик міжнародних тенденцій модернізації та зміцнення систем охорони здоров'я, має значні осередки неефективного функціонування та корупції, не забезпечує формування політики в таких вкрай важливих областях, як інформаційні технології, зайве централізована та має неефективне управління, чисельний фрагментарний набір застарілих установ охорони здоров'я нездатних забезпечити громадян ефективними і якісними послугами тощо.

Організаційні, правові, фінансові, управлінські, економічні, структурні, кадрові, інформаційні, галузеві та інші фундаментальні помилки не дозволяють Україні досягнути значного приросту людського капіталу, зазначено у проекті «Національної стратегії побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2025» [12]. Усе це відбувається незважаючи на те, що Україна витрачає на охорону здоров'я значну суму своїх доходів. У 2012 році загальні витрати на охорону здоров'я складали приблизно 7,7 % від ВВП. Ця частка фактично дорівнює або навіть вище, ніж в країнах, які приєдналися до ЄС після 2004 року, і вища, ніж у Польщі, Румунії і Естонії, що забезпечують своїх громадян кращими медичними послугами та мають кращі результати в сфері охорони здоров'я. Через низький рівень ВВП на душу населення, цей високий відсоток у абсолютних цифрах складав у 2012 році лише 2391,7 грн. на людину на рік (299,3 \$, що значно нижче ніж 3340 \$ (середньоєвропейське значення), включаючи Чехію (1432 \$), Польщу (854 \$), Болгарію (516 \$) і Румунію (420 \$). Враховуючи суттєву девальвацію національної валюти у 2015 році – показник істотно скоротиться.

У 2012 році очікувана середня тривалість життя при народженні в Україні складала 66,1 років для чоловіків і 76 років для жінок, що є низьким показником не лише порівняно з середнім європейським (72,5 і 80 відповідно), але і дуже схожими на показники в Україні у 1990 році (65,7 для чоловіків і 75,0 для жінок). У поєднанні з міграцією,

поточний стан здоров'я сприяв розвитку демографічної кризи, в результаті якої населення скоротилося на 7 мільйонів (з 52 до 45,3 млн.) протягом двох десятиліть.

На жаль, Україна демонструє одні з найгірших показників охорони здоров'я в Європейському регіоні, що характеризується високими показниками смертності, захворюваності та інвалідності. За показниками смертності, що в період між 1991 і 2012 роками збільшилися на 12,7 %, Україна посідає друге місце в європейському рейтингу (у Європейському Союзі показник смертності зменшився на 6,7 %). Смертність працездатного населення формує чверть загального показника (у чоловіків це одна третина всіх смертей, з трьох-чотирьох кратною вищою ймовірністю смерті, ніж у жінок всіх вікових груп 16 – 60 років). Переважають та в останні роки залишаються незмінними основні причини смертей, як неінфекційні захворювання: серцево-судинні та церебро-васкулярні, онкологічні, хвороби обміну речовин. У 2013 році серцево-судинні захворювання були основною причиною смерті у 66,5 % випадків, а також новоутворення (13,9 %), і на третьому місці (6 %) – зовнішні причини (травми, отруєння, тощо). Такі тенденції залишаються майже незмінними і в 2015 році.

Ці тривожні цифри підтверджують, що переважна більшість українців перебуває під впливом таких факторів ризику, як тютюнопаління, зловживання алкогольними напоями, нездорове харчуванням, відсутність фізичної активності, забруднення оточуючого середовища. Наприклад, більше половини дорослих українських чоловіків регулярно палять, у порівнянні майже з 25 % у Західній Європі (міжнародний досвід показує, що 25 % курців втрачають в середньому близько 20 років тривалості життя в порівнянні з некурцями).

Одним з ключових чинників такої ситуації є безперечно і погані економічні показники країни. Так, валовий внутрішній продукт України в 2013 році склав 1460 млрд. грн. (177,4 млрд. \$), що на душу населення складає значно нижче, ніж найгірші показники окремих країн Європейського Союзу. В умовах боротьби з агресією Кремля про зростання економічних показників говорити марно, водночас реформування системи охорони здоров'я не потребує відкладення.

Не може залишатися поза увагою ще один аспект проблеми – кадровий. Сучасний стан системи охорони здоров'я в Україні доповнюється як процесом втрати кваліфікації лікарями (які працюють з неповним навантаженням і не мають повноцінної практики), так і швидким старінням і зниженням кількості лікарів (часто неправильно тлумачать тенденцію, конвертуючи кількість лікарів на душу населення, не приймаючи до уваги фактор скорочення чисельності населення),

медсестер та іншого кваліфікованого медичного персоналу. Низька заробітна плата, незалежно від обсягу і якості роботи, що надається в технологічно зношеному і професійному середовищі, а також жорстких робочі правила, на чолі з незрозумілими рішеннями політично призначених начальників мають вплив на етику, мораль і соціальну привабливість професії медичного працівника.

Міністерство охорони здоров'я до цього часу виконує низку не властивих для нього функцій, що також є проблемою застарілої системи. До таких функцій відносять централізована закупівля ліків, утримання медичних та освітніх закладів, Академії медичних наук та ін. Очевидно МОЗ має виробляти політику в галузі охорони здоров'я та здійснювати контроль її виконання.

Підбиваючи підсумки, слід відмітити, що зазначені проблеми внутрішньої політики охорони здоров'я в Україні, на жаль, не є вицерпними. Нині здійснені лише перші кроки до їх вирішення, але остаточно вони можуть бути подолані лише за умови нового розуміння парадигмальних понять здоров'я, громадське здоров'я та кардинальної, глибокої, але контрольованої зміни існуючої системи.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку повинні бути зосереджені на виробленні пріоритетних напрямів перетворень окресленої галузі, подолання перешкод здійснення реформ охорони здоров'я України, а також розуміння охорони здоров'я як компонента процесу глобалізації, що стає політичним проектом в Україні.

Бібліографічний список:

1. Ученые: вирус Эбола мутирует – BBC. УНИАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/world/1037621-uchenye-virus-ebola-mutiruet-bbc.html>
2. Кузина С. Судьба человека. Что нам угрожает сегодня? / Комсомольская правда в Украине. 14 сентября 2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kp.ua
3. Головінов О. М. Людський капітал в системі виробничих відносин: монографія / О. М. Головінов. – Донецьк : Дон-ДУЕТ ім. Тугана-Барановського, 2004. – 160 с.
4. Щепин О. П. Здоровье населения – основа развития здравоохранения / О. П. Щепин, Р. В. Коротких, В. О. Щепин, В. А. Медик ; под. ред. О. П. Щепина. – М. : [б. в.], 2009. – 376 с.
5. Семигіна Т. В. Здоров'я у сучасному науковому та політичному дискурсі / Т. В. Семигіна // Гілея. – 2011. – Вип. 46. – С. 639–645.
6. Семигіна Т. В. Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального: монографія / Т. В. Семигіна. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 400 с.

7. Семигіна Т. В. політика охорони громадського здоров'я в Україні у контексті процесів глокалізації (політологічний аналіз) : автореф. дис. – док. політ. наук : спец. 23.00.02 / Т. В. Семигіна ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2013. – 44 с.
8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&
9. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
10. Оприлюднений повний текст коаліційної угоди, яка напередодні була парафована новою більшістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : samoromich.ua/wp-content
11. Ковтонюк П. Готуватися до страхової системи вже сьогодні радять розробники Стратегії з реформування охорони здоров'я [Електронний ресурс] / П. Ковтонюк. – Режим доступу : <http://lada.fm/2015/01/20/gotuvatisya-do-strahovoyi>
12. Проект Національної стратегії побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2025. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.Apteka.ua/artikel/315522

Анализируется состояние и проблемы внутренней политики охраны здоровья в Украине. Рассмотрены современные подходы в понимании здоровья и общественного здоровья, факторы влияния на их состояние, сущность и значение политики охраны здоровья как самостоятельной сферы общественных отношений обеспечения здоровья населения. Обоснована необходимость замены существующей системы охраны здоровья как условия последующих изменений в этой сфере, условия евроинтеграционного развития Украины, достижения современных стандартов здравоохранения.

The state and problems of domestic policy of health care in Ukraine are analysed. Modern approaches in understanding of health and public health, factors of influence on their state, essence and value of politics of health care as an independent sphere of public relations of providing of health of population are considered. The necessity of replacement of the existent system of health care as terms of subsequent changes in this sphere, condition of eurointegration development of Ukraine, achievement of modern standards to save a health is reasoned.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2015

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 340.15(477)"09/13"

Кормич А. І., НУ «ОЮА»

ПРАВОВІ ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В статті аналізується процес розвитку правових ідей та становлення законодавства в період Київської Русі. Розглянуто вплив правового чинника на ефективність управління та інтенсивність державотворення.

Процес формування української державності нерозривно пов'язаний з розвитком правової думки, що виступала дієвим чинником державотворення, фіксуючи основні його параметри в конкретних нормах. Тому розуміння сутності держави та специфіки всіх складних державотворчих процесів, що характеризують суспільний розвиток, обов'язково потребує дослідження правових ідей та документів, які їх відображають. Це зумовило аналіз процесу становлення державності в нерозривному поєднанні з характеристикою правових документів в науковій літературі, передусім в дослідженнях вчень про державу і право [1; 3; 4].

Протягом I тисячоліття н.е. племена, що населяли терени сучасної України, пережили ряд важливих періодів своєї суспільно-політичної історії. Вони пройшли шлях від родоплемінної організації влади і військової демократії з первісними нормами соціального життя до багатокласового класового суспільства, появи перших протодержав – князівств і становлення примітивних норм державності і права та аж до створення ранньофеодальної держави, самобутні риси якої визначали всі попередні етапи історичного розвитку і яка постала як могутнє політичне об'єднання тогочасної Європи.

Літописець Прокопій Кесарійський, готський історик Йордан описують норми життя племен, що склались, як такі, що визначаються спільним вирішенням всіх проблем, обранням Ради старійшин як представників визначних родів, обранням вождя-князя для ведення війн та існуванням ряду інших важливих норм, які регламентували суспільне співжиття.

Письмові джерела, як «Повість временних літ» Нестора – літописця, характеризують процес становлення слов'янської держави на цій території, починаючи від династії Київичів та заснування Києва – центру майбутньої розвиненої держави, що через півтора століття стане відомою як Київська Русь [2, 162-163].

Саме епоха Київської Русі стане яскравим прикладом стимулюючої функції правових ідей в державотворенні. На кожному з етапів формування давньоукраїнської державності створювались нормативні акти, що регулювали суспільні відносини відповідного періоду. Найчастіше поява таких документів асоціювалась з діяльністю конкретних державних діячів, як правило, з іменами князів, які керували державою в дані періоди її історії.

Найдавніше джерело права – звичай, поступово інтегрувалось у письмові джерела і неписані правові норми ставали писаним законом. Процес формування права на цих землях мав свої особливості, оскільки рабовласництво тут не набуло розвиненого характеру і носило фактично патріархальний характер. Тому правові відносини склались між вільними людьми і стосувались в основному: життя, привілеїв, майна. Найбільше регулятивних норм відносилось саме до майнових відносин: права володіння, користування, власності, податків, майнових прав сім'ї тощо. Поступово склались і норми, що регулювали міждержавні відносини.

Так, за періоди князювання від Аскольда і Діра до Ігоря, виникла певна система права, яка регулювала взаємини князя з дружиною, боярами; укладались мирні договори, зокрема, з Візантією, де використовувались терміни як «закон руський»; визначались умови сплати данини іншими державами в результаті завойовних походів Київських князів.

Більш чіткого оформлення правові норми набули за управління княгині Ольги (945-964 рр.), яка правила від імені свого сина Святослава.

Вона провела ряд важливих реформ, спрямованих на укріплення держави і княжої влади, а також на укріплення авторитету держави у зовнішніх відносинах.

Поділила власність, землі та доходи на державні, що належали державі в цілому та приватні, які були власністю князя. Відповідно 2/3 данини посилались до Києва у державну скарбницю і 1/3 до Вишгорода (місто, яке було у власності княгині) в особисту скарбницю княгині. Створила спеціальний апарат зі збору данини. Встановила єдиний розмір податку та визначила чіткі терміни їх збору. Створюються княжі адміністрації на підконтрольних землях, шляхом переведення місцевої знаті у статус княжих бояр. Створюються органи, що виконують судові функції. Формуються засади дипломатії як способу регулювання зовнішньо-політичних взаємин.

Адміністративно-судові реформи 946-947 років можна вважати найважливішими досягненнями княгині Ольги у створенні цілісної управлінської системи та закріпленні її правового статусу. Були узаконені системи «погостів» (адміністративних, фінансових), унормовані повинності («уроки»), якими могли керуватись представники влади на місцях, коли стягували данину чи чинили суд. Вона закріпила за княжою казною виняткові права на багаті хутовим звіром землі, забезпечивши собі і нащадкам постійний приток прибутків. Адже саме хутро в той час виконувало функцію валюти або золота в торгових взаєминах з іншими державами. Але не позбавляла княгиня і підлеглих всіх засобів існування, бо розуміла, що це необхідно не лише їм, а і забезпечує можливість і надалі платити данину в державну і княжу казну. Всі ці дії реформували економіку і фінансову систему. За понад 20 років керівництва державою Ольга зміцнила Київську Русь та значно піднесла її міжнародний статус. Завдяки дипломатії, а не війнам, вона розширила кордони власної держави, коли племена добровільно переходили під її «руку». Але центральна влада ще була неспроможна обмежити права місцевої знаті. Місцеві князі знаходились лише у васальній залежності від Києва, сплачували данину та залучались як союзники до закордонних походів. При цьому вони сиділи у містах, що були центрами їх племен і виступали повноправними хазяями на своїх територіях. Держава являла собою своєрідну асоціацію «світлич» і «великих» князів, які перебували «під рукою» великих київських князів. Еволюція держави йшла шляхом розширення і розгалуження системи «княжих намісників» і їх гарнізонів. Управління і суд були джерелами прибутків. Всі соціальні та політико-правові процеси визначались розвитком феодалної формації.

Таким чином, більшість науковців стверджують, що саме за правління княгині Ольги завершився перший етап розвитку української державності та були закладені основи права Київської Русі.

Розквіт держави та права пов'язані з епохою князя Володимира Великого або Святого (980 – 1015 роки). Саме за його керівництва започаткована «нова доба» в історії української держави, права, церкви, політики.

Великим досягненням став процес християнізації Русі в результаті проведеної релігійної реформи, з вибором східної гілки християнства і орієнтацією на Візантію, яка на той час була однією з найвпливовіших держав Європи і Близького Сходу з високим рівнем культури.

Безумовно, свою роль відіграли всі попередні кроки засвоєння і прийняття нової віри, принаймні, представниками верхівки суспільства. «Повість временних літ» Нестора – літописця відносить початок цього процесу ще до часів Аскольда, коли у 867 році з'явилась християнська єпархія у Києві та відбулось часткове хрещення верхівки суспільства. За правління Олега християнство переслідувалось. Але вже за Ігоря християни співіснували з язичниками. Наприклад, перед походом на Візантію в 944 році частина війська присягала язичницьким богам Перуну і Волосу, а інша давала присягу в християнській церкві святого Іллі. Християнкою була і княгиня Ольга та її найближче оточення. У Константинополі княгиню приймав могутній володар християнського Світу імператор Візантії, між державами встановили дипломатичні відносини. Але християнізація ще не набула характеру незворотності. Так, за Святослава знову почались переслідування християн, після невдалих військових походів відбувались християнські погроми у Києві.

Остаточну крапку в цьому процесі християнізації Русі поставив князь Володимир.

Офіційне хрещення Русі Володимиром у 988 році підняло міжнародний статус Київської Русі, зміцнило княжу владу і положення феодальної верхівки держави, сприяло культурним запозиченням, які визначали характер і спрямованість політико-правового життя українського суспільства. Київська Русь остаточно увійшла в загальноєвропейський культурно-історичний і правовий простір. Поширювалась писемність, створювались школи, розвивались література, мистецтво, архітектура. Християнська ідеологічна та політико-правова система була явищем прогресивним, сприяла засвоєнню історичної спадщини Візантійської і Римської імперій. Правда у віддаленій перспективі орієнтація саме на східний варіант християнства, з падінням ролі Візантії, стала гальмувати розвиток українського суспільства. Але на час прийняття християнства це стимулювало всі процеси в державному і суспільному житті.

Володимир Великий розширив кордони Київської Русі, об'єднавши східнослов'янські племена. Він зміцнив і об'єднав державу, провівши «адміністративну реформу» у 988 році, посадивши своїх 12 синів намісниками в різних містах замість племінних вождів. Тепер від імені Володимира управляли, збирали данину, чинили суд. На кордонах будувались фортеці і фактично започатковувалась прикордонна варта.

Окрім організаційно-адміністративної діяльності значне місце відводилось правовій сфері. Князь провів судову реформу, вдосконаливав законодавство, зокрема, «Статут земляний», який діяв ще з часів Ольги.

Не меншого значення для зміцнення держави набували і церковні закони, які пізніше були систематизовані. Цими законами встановлювалась десятина з усіх доходів на утримання церкви, затверджувалось існування і компетенція церковного суду. Були засновані єпархії у великих містах, а для Київського єпископа Володимир добивається від Константинопольського патріарха титулу митрополита. Церква виступала суттєвим елементом держави, відчувала відповідальність за державу, зміцнювала авторитет державної влади князя як політичного і правового чинника. Разом з тим, церква виступала на захист моральних принципів, утверджуючи християнський світогляд.

В результаті Київська Русь займала гідне місце серед інших держав того часу, як писав пізніше митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать» [2, 165].

Заключний етап в утвердженні української ранньофеодальної держави Київської Русі та розвитку її правової системи пов'язані з іменами князів Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха.

Ярославу Мудрому (978 – 1054) вдалося після братовбивчої війни, що розпочалась по смерті Володимира Великого, не лише встановити контроль над територіями, а і створити умови для досягнення апогею могутності Київської Русі. Він розширив кордони держави від Балтійського до Чорного моря, від річки Оки до Карпат. Будуються собори, церкви, монастирі. При них створюються школи і бібліотеки. Розвивається культура і освіта. Саме при Ярославі будується гордість Київської Русі – храм Софія Київська.

Та особливе значення для розвитку права мала кодифікація юридичних норм українського народу, відома як «Руська правда» Ярослава Мудрого.

Її перша частина, відома як «Правда Ярослава» (1015 – 1016 роки), створювалась як заповіт для п'яти синів князя. І правовий зміст даного документу був орієнтований на захист людського життя, честі

та гідності і прояв милосердя. За будь-які злочини існував штраф, смертна кара не впроваджувалась, а найважчою карою вважалось вигнання з рідної землі. Документ включав і правові настанови дохристиянських часів, що свідчило про те, що писане право в своєму розвитку завжди спиралось на існуючі національні правові традиції. Кодекс обіймав три блоки правових норм: статті про вбивство, статті про поранення і образу, статті про порушення прав власності. Безумовно, це не повне джерело норм українського права. В ньому, наприклад, не визначалось правове становище залежного населення, деякі норми відставали від еволюції соціально-економічного життя. Але в цілому це достатньо прогресивний документ, що стимулював розвиток суспільних відносин.

Друга частина «Руської правди» отримала назву «Правда Ярославичів», її пов'язують із синами Ярослава і відносять до 1072 року. Окремі норми були доповнені і ставали відповідями на загострення соціального протесту і розвиток феодалістичних відносин.

«Руська правда» фіксувала чітку систему судочинства, поділяючи його на світське та церковне. У світській судовій ланці нижчою судовою інстанцією вважались громадські суди, а вищою – княжі. Компетенція кожного чітко прописувалась. Визначались учасники судового процесу: «ябедник» – офіційний обвинувач, «метальник» – писар, «істці» – слідчі, «старці» – з дорадчим голосом. Окреслювалась і юрисдикція церковних судів. Це сприяло розвитку судової системи та утверджувало правове регулювання всіх суспільних процесів.

Кодекс вперше офіційно захищав права жінок. За вбивство жінки призначалось таке ж покарання як і за вбивство чоловіка. Дружина зберігала майно по смерті чоловіка і ставала главою сім'ї. Боярин ділив майно і серед синів, і серед дочок. Право захищало матір, якщо діти не корились. Такі норми були дуже прогресивними і спирались на національні правові традиції.

Вводилась класифікація злочинів: проти князя, проти держави та проти особи, а також майнові злочини. Існувала специфічна міра покарання – «поток і пограбування» за найтяжчі злочини – підпали, конокрадство, розбій. Тоді злочинця разом з сім'єю виганяли з громади, їх майно знищували, а всі причетні позбавлялись прав.

Визначалась процедура розшуку злочинця. Передбачалась можливість для обвинувачуваного виставляти свідків – «двох послухів» на підтвердження власної невинуватості. Існували вельми специфічні випробування – водою або розпеченим залізом, що могли слугувати виправданням, або, навпаки, підтвердження скоєння злочину.

Тобто, складалась і фіксувалась ціла система правових та процесуальних норм, які регламентували конкретні сфери суспільних відносин.

Подальший розвиток права в Київській Русі відноситься до періоду правління Володимира Мономаха (1113 – 1125 роки).

Юридичний збірник «Статут Володимира Мономаха», прийнятий після великого повстання у Києві у 1113 році, був спрямований на укріплення влади князя та феодалів і, разом з тим, мав певною мірою задовольнити потреби основної маси населення – «закупів» і «смердів».

Цей юридичний документ обмежував лихварські відсотки – «рези». Унормовувались спадкові права. Вводились опікунські права та інші норми сімейного права. Великий розділ уточнював норми кримінального та процесуального права.

З ім'ям Володимира Мономаха пов'язана ще одна пам'ятка та джерело права часів Київської Русі – «Повчання дітям» [2,164]. Цей документ характеризувався як вершина права та гуманності Київської Русі. Це було «нове українське право» – договір князя з народом. В даному документі Володимир Мономах виступив проти зловживання владою з боку урядовців, проти зловживань судовою владою. Він наказував синам стежити за тим, щоб не звинувачували невинних. Князь виступив проти введення смертної кари. Він піднімав авторитет релігії та кліру. Наголошував на ідеалах справедливості, шани і поваги до людей, відповідальності за власні вчинки і перед людьми, і перед Богом. Він призивав підтримувати авторитет і славу держави, старанно вчитись і працювати для цього.

Такий зміст правових настанов свідчив про намагання князя поєднувати справедливе володарювання з турботою про спасіння душі, відповідно до повчань митрополита Никифора на адресу самого Володимира Мономаха. Він гідно продовжував справу своїх попередників щодо вдосконалення правової та управлінської системи держави, роблячи їх більш ефективними.

Таким чином, за правління різних князів політико-правова думка Київської Русі активно розвивалась під впливом політичних ідей Візантії, ортодоксального християнства та історичної спадщини слов'янських і неслов'янських протодержавних утворень попередніх епох.

В системі влади вагома роль належала судовим інституціям, найвищою ланкою яких був князь. В свідомості народу князь сприймався як вищий і справедливий суд, за старою традицією поваги до родоплемінної старшини. Як політико-правова так і церковно-державна

доктрини підтримували такий імідж князя. Поступове розмежування юрисдикції князя, церкви та васалів залишало регулювання найважливіших відносин за князем, що виступав вищою інстанцією, здатною розв'язати складні суспільні суперечності та контролювати процес регуляції правових відносин в державі і суспільстві.

Важливе місце в системі владно-управлінських відносин займали також і представницькі установи з відповідними інституційними структурами: князівська рада, боярська рада, князівські з'їзди, собори. Взаємини між ними складались як певний компроміс між сильною державною системою управління і установами попередньої воєнної демократії.

Помітним був також вплив віча, з широкою компетенцією у вирішенні важливих державних справ. Це надбання родоплемінного суспільства забезпечувало безпосередню участь народу в управлінні, особисте право людини. Саме цей верховний орган влади вирішував питання війни і миру, фінансів, оговорював закони, міг вигнати князя, який не влаштував громаду, або поставити князя на володіння. І це обмежувало князівську владу, незважаючи на авторитет і громадську вагу князя в період Київської Русі, створюючи можливості для самоврядування.

Правові аспекти суспільного життя даної історичної епохи мали і ряд інших проявів. Так, утвердження княжої, боярської, церковної власності спричинило оформлення складної і взаємопов'язаної системи сюзеренітету – васалітету, зближення публічної влади з земельними власниками, посилення не лише економічної, а і особистої залежності селян-общинників тощо.

Важливу роль у виконанні державних функцій відігравала церква. Саме вона здійснювала певний ідеологічний примус, виправдовувала політику держави, освячувала князівську владу, її практичну діяльність та законодавство. Так будувались взаємини світської і церковної влади в період централізованої держави. Правда пізніше, на етапі князівських міжусобиць та феодальної роздрібненості, ця тенденція дещо зміниться, поступившись претензіям духовництва на керівні ролі і певною опозиційністю до великокнязівського престолу.

Таким чином, можна констатувати, що правові ідеї та їх втілення в законодавство стимулювали розвиток української державності періоду Київської Русі, впроваджували прогресивні зрушення у формуванні системи управління та у державному і суспільному розвитку, забезпечували гідне місце української держави серед цивілізованих європейських країн.

Бібліографічний список:

1. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право / А.І. Кормич. – К. : Алерта, 2012. – С. 247-254.
2. Правовая мысль : антология / Сост. В. П. Малахов. – М. : Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 162-165.
3. Скакун О. Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні: IX ст. – 1917 р. / О. Ф. Скакун. – К., 1990.
4. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 1.

В статтє анализируются процесс развития правовых идей и становления законодательства в эпоху Киевской Руси. Рассмотрено влияние правового фактора на эффективность управления и интенсивность государственного строительства.

The present article provides the analyses of the process of legal ideas development and formation of legislation in the times of Kievskia Rus. The influence of legal factors upon the effectiveness of public administration and the dynamics state building

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2014

УДК 340(477.75)(091)

Хаяли Р. И., м. Сімферополь

**БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫЕ ОБЩЕСТВА
КРЫМСКИХ ТАТАР В ПРАВОВОМ ПОЛЕ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ
(КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)**

В статтє анализируются правовые аспекты становления и развитие благотворительного движения в среде крымских татар

Постановка проблемы. Составной частью формирующегося современного гражданского общества является деятельность благотворительных обществ. Научное осмысление правового регулирования статуса крымскотатарских благотворительных обществ в конце XIX начале XX вв. имеет важное практическое значение. Имеющиеся публикации по проблематике написаны без использования нормативно-правовых актов, регулировавших процесс становления и развития благотворительных обществ в среде крымских татар. Такой подход

приводит к механическому изложению проблематики, существенно ограничивая понимание и изучение многих её аспектов.

Земская и городская реформы в период модернизации экономики России во второй половине XIX века, правовой основой которых стали «Положения о губернских и уездных земских учреждениях» 1864 года и «Городовое положение» 1870 года, существенно расширили компетенцию местных органов самоуправления, заложили основы формирования гражданского общества.

Вместе с тем, несмотря на то, что земская и городская реформы охватили Таврическую губернию, крымские татары в силу различных факторов были слабо представлены в органах местного самоуправления. Подавляющая часть крымских татар населяли сельскую местность. К тому же компетенция и деятельность земских учреждений не всегда охватывала районы проживания крымских татар. В свою очередь, крымские татары испытывали определенное недоверие к земствам, в которых они почти не имели своих представителей.

В пореформенный период деятельность благотворительных обществ приобретает новое качество, что предопределяет цели и задачи исследования.

Важную роль сыграл «Устав об общественном призрении», принятый в 1892 году, который определил правовой статус благотворительных ведомств и учреждений. Положения «Устава» разрешали открытие заведений общественного призрения, комитетов, обществ и касс благотворительных в европейских губерниях под контролем Министерства внутренних дел [1, С. 1]. Часть 2 главы третьей Устава содержала правовые нормы создания и деятельности благотворительных обществ. Создание благотворительных обществ было возможно только после разрешения правительства, а контроль за их деятельностью осуществляло МВД.

С целью правовой оптимизации деятельности благотворительных обществ, в 1897 году издается циркуляр МВД, основу которого составлял «Примерный устав обществ пособия бедным» [2]. Устав регламентировал основные нормы деятельности благотворительных обществ.

В 1898 году благотворительные общества, на основании принятого «Положения», были освобождены от государственного промыслового налога [3]. Также на основе Положения о государственном промысловом налоге общества освобождались от налога при организации и проведении благотворительных столовых, пенсионных касс, базаров, спектаклей, концертов.

Принятие нормативных актов в Российском государстве в 90-е годы XIX столетия создали правовые условия для возникновения благотворительных обществ крымских татар. За короткий период в Крыму была создана сеть благотворительных организаций и обществ, способных решать насущные вопросы образования, издательского дела, удовлетворяя социальные и культурные потребности населения.

Необходимо отметить, что благотворительность в среде крымских татар имела давние исторические традиции. Об этом свидетельствуют сохранившиеся источники, фонтаны, другие сооружения. Но этот тип благотворительности, в отличие от благотворительности XIX века имел узкую направленность и строился на основе шариаата.

Одно из первых крымскотатарских благотворительных обществ возникает в 1893 году под руководством Исмаила Муфтизаде. Правовой основой деятельности общества послужил «Устав об общественном призрении» 1892 года. Устав общества, созданный усилиями Исмаила Муфтизаде, предполагал деятельность в социальной и просветительской сфере [4, С. 11]. 24 декабря 1896 года последовало утверждение устава министром МВД.

В короткие сроки Крымское мусульманское благотворительное общество («Джемиет хайрие») выросло до 62 членов, внесших на благотворительность 975 рублей. Председателем общества был избран инициатор и создатель Исмаил Муфтизаде, товарищем председателя А. М. Тайганский, членами правления С. А. Омеров, С. М. Ибраимов [5].

22 февраля 1898 года на отчетном собрании в Симферополе Исмаил Гаспринский подвел первые итоги по результатам работы общества. К этому времени общество объединяло восемнадцать почетных членов и более ста действительных, в том числе одиннадцать женщин [6, С. 169].

В начале XX столетия благотворительные общества («Джемиет хайрие») имелись во всех крупных городах, уездах и даже отдельных деревнях Крыма. Например, Бахчисарайское мусульманское благотворительное общество возглавлял Мустафа Давыдович, в последующем Бахчисарайский, а затем Алуштинский городской голова [7, ЛЛ. 1-6].

Общества решали важные неотложные вопросы социально-экономического, культурно-образовательного характера. Каждое общество имело свой устав. Крымскотатарская общественность и жители различных населенных пунктов предпринимали интенсивные шаги по открытию учебных заведений самых различных уровней. Эти усилия были довольно успешными, так как благотворительные

общества и их члены, действовавшие на местах, как никто другой имели представление о насущных проблемах. Они поддерживали связи с земствами, местной администрацией и добивались от них помощи и поддержки.

Усилиями благотворительных обществ предпринимались меры по открытию школы грамоты для татар в Бахчисарае в 1898 году, татарского женского училища и мужской гимназии для детей в 1906 году [8, ЛЛ. 1-8; ЛЛ. 1-20]. По инициативе Исмаила Муфтизаде и его соратников были открыты мектебы-рушдие, несколько русско-мусульманских туземных школ, классы русского языка при мусульманских мектебах и медресе, а также оказана помощь малообеспеченным семьям [9, С. 11].

В исследуемый период, благотворительные общества, находясь под контролем органов МВД, не имея государственной поддержки, смогли сохранить и развить систему народного образования, национальную культуру.

Важную роль в расширении компетенции деятельности благотворительных обществ сыграли «Временные правила об обществах и союзах» 1906 года [10]. Отныне общества и союзы могли образовываться без разрешения правительства (ст. 2). Контроль за деятельностью обществ и союзов осуществляли губернатор (градоначальник) (ст. 17).

С принятием «Временных правил», существенно расширяется сфера деятельности обществ. Приоритетным направлением в этот период становится система образования. Во многом благодаря благотворительным обществам в начале XX столетия возник новый тип школ мектебов-рушдие, где преподавались светские науки. Так, с инициативой открытия учебных заведений выступали члены различных обществ. В 1905 году население деревни Такил-Джабанак Евпаторийского уезда собственными усилиями построило здание медресе. В приходе Аджи-Бей предполагалось открыть женское медресе [11, ЛЛ. 1-7; ЛЛ. 1-11]. Усилиями правления Алуштинского благотворительного общества в 1914 году в городе была открыта школа рукоделия для татарских девочек, для которой из фонда вакуфных земель дополнительно было выделено 8 тысяч рублей. В свое время Бахчисарайский городской голова Мустафа Давидович обратился к управляющему Таврической казенной палаты С. Н. Цветову об открытии в городе ремесленного училища для обучения детей ремеслам [12, ЛЛ. 1-6].

Именно в этот период благодаря деятельности благотворительных обществ, взявших на себя материальное обеспечение, крымскотатарская молодежь получила возможность учиться в учебных заведениях Петербурга, Москвы, Одессы.

Благотворительные общества создавались по типовому уставу с условным названием. Например, устав Бахчисарайского благотворительного общества, состоявший из 11 параграфов, определявших цель создания общества, состав, права и обязанности членов, был опубликован на страницах газеты «Терджиман-Переводчик». На основе этого устава был разработан устав Ялтинского благотворительного общества помощи бедным южнобережным татарам, также изданный в типографии газеты «Терджиман-Переводчик» в 1902 года [13, С. 176, С. 72].

В качестве другого примера можно привести устав Алуштинского благотворительного общества, в соответствии с которым преследовались цели улучшение материального и нравственного состояния бедных мусульман Алушты и его окрестностей без различия пола, возраста и состояния. В сферу деятельности общества входило устройство народных читален, кабинетов, библиотек, больниц и амбулаторий.

Постановлением Правления Алуштинского Благотворительного общества от 2 мая 1914 года первоначальный состав общества образовался из учредителей, которые по принятию устава и после немедленного за этим созыва общего собрания получили звание членов – почетных, действительных и соребнователей, то есть сотрудников, согласно принятым на себя обязательствам. Почетными членами считались лица, внесшие более 100 рублей единовременной помощи. Звание действительного члена могло быть присвоено по постановлению общего собрания членов тем лицам, которые своим безвозмездным трудом содействовали обществу, как-то медики, учителя и другие. В состав общества входили сотрудники или соребнователи. Ежегодный взнос для действительных членов составлял 3 рубля, соребнователей 2 рубля. Категория соребнователей приглашалась и утверждалась правлением общества, состоявшим из 6-12 лиц, из которых ежегодно перевыбиралась 1/3. В первые два года после образования общества перевыборы проходили по жребию, а затем по старшинству избрания. Выбывающие члены могли быть вновь избраны в случае, если они давали на это согласие. Члены правления ежегодно избирали председателя, его товарища, казначея и секретаря. Примечательно, что члены правления и председатель выполняли свои обязанности безвозмездно. Как правило, это были очень богатые и состоятельные, вместе с тем, весьма образованные и культурные люди. Общество имело своих участковых, которые вели учет лиц нуждающихся в помощи и поддержке.

Алуштинское благотворительное общество занималось снабжением одеждой и продовольствием беднейших слоев населения,

обеспечением работой, медицинской помощью, воспитанием сирот, поддержкой преимущественно женских начальных училищ. Средства общества формировались за счет пожертвований граждан, членских взносов, доходов от имеющихся капиталов, публичных сборов. Финансы общества хранились в государственном банке или в виде ценных бумаг. Спектр их деятельности был очень широк и охватывал все сферы жизни [14, С. 1-19].

Благотворительное общество в Бахчисарае с 1910 года возглавлял Сеитджелил Хаттатов, а в Карасубазаре Абдурешид Медиев. Как видно из сообщения Департамента Духовных дел по предложению гласного Бахчисарайской городской Думы Сеитджелил Хаттатова в 1913 году на рассмотрение Думы был внесен проект открытия института [15, Л. 1]. В своем заявлении, прочитанном перед членами Думы 20 февраля 1913 года, Сеитджелил Хаттатов отметил, что современное положение татарского мектеба в Крыму более чем жалкое как в учебном, так и воспитательном отношении. В постановляющей части отмечалось, что желательно, чтобы в Бахчисарае была открыта учительская семинария для подготовки педагогов для мектебов. Дума дала согласие на частичное финансирование учебного заведения. Для выработки программы устройства семинарии было принято решение о передаче данного вопроса в городскую комиссию по народному образованию. На вторичном собрании Бахчисарайского благотворительного общества 28 апреля 1913 года под председательством Исмаила Гаспринского с участием 28 членов отмечалось, что существующие медресе чисто конфессионального типа, где отсутствуют общеобразовательные предметы, не могут выполнять подготовку учительских кадров для мектебов. Собрание постановило – просить городское самоуправление г. Бахчисарая открыть и поддержать новую семинарию [16, ЛЛ. 10-10 об., ЛЛ. 13-14].

В этом процессе были и негативные явления. По мнению Абдурешита Медиева, в основе своей крымскотатарское население особенно сельских местностей оставалось индифферентными к благотворительным обществам [17]. Благотворительные общества крымских татар так и не могли реально конкурировать с администрацией губернии, с земскими и городскими органами самоуправления [18, С. 90-91].

Выводы. В первой четверти XX века сеть благотворительных обществ, действовавших в Крыму, представляла собой целостный социальный организм. Всего в крае функционировало 6 благотворительных обществ помощи бедным мусульманам. Среди них Ялтинское общество помощи бедным южнобережным татарам

во главе с С.-А. Озенбашлы, благотворительное общество в Феодосии и Феодосийском уезде, Бахчисарайское благотворительное общество. Приобретенный организаторский и управленческий опыт участия в благотворительном движении интеллигенцией в решении правовых, социально-экономических, культурно-образовательных вопросах был использован в политических процессах в Крыму в 1917 – 1921 годах.

Библиографический список:

1. Свод Законов Российской империи. – Т. XIII. – СПб., 1892. – С. 1.
2. Правительственный вестник. – 1897. – 12 июля.
3. Положение о государственном промысловом налоге 1898 года // Полное Собрание Законов Российской империи. Собр. 2. Т. XVIII. – Отд. 1. – № 15601.
4. Корольова Л. Й. Суспільно-політична і просвітницька діяльність Ісмаїла Муфти-заде (1841 – 1917) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. / Л.Й. Корольова. – К., 2003. – С. 11.
5. Крымское мусульманское благотворительное общество // Терджиман. – 1904, 12 марта.
6. Богданович І. О. До джерел кримськотатарської журналістики: навчальний посібник / Богданович І. О., Ганкевич В. Ю. – Сімферополь, 2004. – С. 169.
7. ГА АРК. Ф. 241. Оп. 1. Д. 595. ЛЛ. 1 – 6.
8. ГА АРК. Ф. 64. Оп. 1. Д. 927. ЛЛ. 1 – 8; Д. 1213. ЛЛ. 1 – 8; 1299. ЛЛ. 1 – 20.
9. Корольова Л. Й. Суспільно-політична і просвітницька діяльність Ісмаїла Муфти-заде (1841 – 1917) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.Й. Корольова. – К., 2003. – С. 11.
10. Полное собрание Законов Российской империи. – Т. XXVI. № 27479.
11. ГА АРК. Ф. 27. Оп. 1. Д. 12950. ЛЛ. 1 – 7; Оп. 3. Д. 789. ЛЛ. 1 – 11.
12. ГА АРК. Ф. 64. Оп. 1. Д. 912. ЛЛ. 1 – 6.
13. Богданович І. О. До джерел кримськотатарської журналістики: навчальний посібник / Богданович І. О., Ганкевич В. Ю. – Сімферополь, 2004. –С. 176; Тимощук О. Кримськотатарська політико-правова думка кінця ХІІІ – початку ХХ століття: особливості генезису та автономістські процеси еволюції / Тимощук О., Таран П. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. – М., 2004. – С. 72.
14. Устав Алуштинского мусульманского Благотворительного общества. Симферополь тип. А. И. Пастака, 1914 г. – С. 1 – 19.
15. ГА АРК. Ф. 27. Оп. 1. Д. 12145. Л. 1.
16. ГА АРК. Ф. 27. Оп. 1. Д. 12145. ЛЛ. 10 – 10 об.; 13 – 14.
17. Р. М. Крымские письма. Празднование 20-летнего юбилея газеты «Терджиман» // Каспий. – 1903. – 25 апреля.

18. Ганкевич В. Ю. Джадідістська реформа просвіти кримських татар (межа XIX – XX ст.) 07.00.02. Всесвітня історія : дис. ... докт. іст. наук / В. Ю. Ганкевич. – Сімферополь, 2000. – С. 90 – 91.

У статті аналізуються правові аспекти становлення та розвитку благодійного руху у середовищі кримських татар

The article analyzes the law aspects of the formation and development of charity movement among the Crimean Tatars

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2014

УДК 340.134(477.74-250д)"18/19"(091)

Дзевелюк А. В., НУ «ОЮА»

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ КОДИФІКАЦІЇ М. Ю. ЧИЖОВИМ

У даній статті досліджується внесок М. Ю. Чижова в теорію кодифікації, співвідношення кодифікації і науки, а також основні вимоги, які пред'являються до кодифікації.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена наступними обставинами. По-перше, тим, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки, поряд з використанням досягнень західної цивілізації, все більшої актуальності набуває звернення до власної науково-правової спадщини, особливо творчості вітчизняних вчених-юристів дорадянського періоду. По-друге, необхідністю заповнення прогалин у знаннях про минуле вітчизняної правової думки, у вивченні історії формування та розвитку українського правознавства в їх значущості для сучасності. По-третє, тим, що воно присвячено теоретико-методологічні правовій спадщині несправедливо забутого вітчизняного правознавця, доктора державного права – Миколи Юхимовича Чижова (1853-1910) [про його біографію див.: 1, 2], з ім'ям якого пов'язано вивчення загальнотеоретичного правознавства в Імператорському Новоросійському університеті. Тим часом ідеї вченого до цих пір не стали предметом самостійного дослідження.

Метою цієї роботи є аналіз одного з аспектів науково-правової творчості М. Ю. Чижова, а саме – його поглядів на такі теоретичні питання кодифікації, як поняття, передумови, значення та особливості кодифікації, основні вимоги до її здійснення, роль законодавця в процесі кодифікації, співвідношення та взаємовплив кодифікації і правової науки.

Свої теоретичні міркування про кодифікацію М. Ю. Чижев починає із з'ясування передумов кодифікації. При цьому він пише, що «кодекси не являються творінням революцій, твором свавілля або філософської системи. Кодекси – це суть та результат прогресивного розвитку права відповідно до потреб суспільства» [3, с. 74]. Тим самим в числі передумов кодифікації вченим виділяються фактори двоякого порядку.

По-перше, це суто юридичні фактори, що проявляються в приведенні до порядку існуючі закономірності, у зведенні окремих закономірностей в одне ціле, в одну систему. Потреба такого роду дій зумовлена тим, що закони, видані в уривчастих формах, у народів досягли певної міри розвитку, проявляються у вигляді багатьох правових положень, створених в різний час, і при цьому важко уникнути протиріч, що «становлять справжню загрозу при застосуванні законів; звідси випливає неминучість перегляду законодавства, – неминучість приведення в гармонію положень, у творчості яких брали участь різноманітні фактори державного життя» [3, с. 72].

По-друге, на думку М. Ю. Чижова, кодифікації обумовлюються також станом державного життя народу, що складає результат поєднання трьох систем соціальних факторів: 1) інтелектуальних, 2) політичних і 3) економічних [3, с. 75]. Глибоке зворушення цих основних елементів, що входять в державне життя, викликає розбіжності з існуючими потребами суспільства багатьох закономірностей, які з часом стають не тільки марними, але й шкідливими. Ці, відживши свого часу положення, до формального їх вилучення з законодавства, природно, служать перешкодою. «Тому в певний період часу законодавець має звільнити від них позитивне право, подібно до того, як від зростаючого дерева відсікаються його засохлі гілки» [3, с. 72]. Отже, у суспільстві виникає потреба у загальних реформах в праві, які часто здійснюються появою кодексів.

Що стосується самого поняття кодифікації, то, на думку українського вченого, її слід відрізняти від консолідації. Якщо під консолідацією він розуміє зведення в одне ціле окремих постанов, виданих у різний час, у різних формах та редакціях, то кодифікація визначається ним як об'єднання окремих закономірностей діючого права в перероблену систему, проникненою однією спільною ідеєю, загальним духом. «Кодифікація передбачає переробку існуючого права на нових засадах, що змінює старе право і заснований на ньому юридичний побут народу. Вилучити з законодавства застарілі його частини, привести в гармонію частини, що збереглися, санкціонувати їх і дати їм через це нове життя, – ось завдання, що лежить у відому епоху на законодавцеві, що визначає і сам предмет кодифікації» [3, с. 72].

Як вважає автор – «кодифікація становить перетворення в праві», але «за допомогою кодексів законодавець не створює цілком нового права, а констатує лише здобуті результати, піддає їх перегляду і критичній оцінці, приводить до порядку, узгоджує їх між собою і встановлює єдиний закон» [3, с. 74].

За М. Ю. Чижевим, значення кодифікації у розвитку права велике і полягає в наступному: по-перше, з її допомогою з усієї маси законодавчого матеріалу виділяються і зводяться в одну систему ті положення, які мають бути визнані обов'язковими, по-друге, через кодифікацію, що встановлює внутрішню єдність у позитивному праві, усуваються суперечності і недоліки між різними законоположеннями; по-третє, кодифікація прагне переглянути позитивне право, змінити і поліпшити недосконалі законоположення згідно з потребами, що змінилися; по-четверте, через кодифікацію відкривається велика доступність законодавства суспільству і при кодифікації легше користуватися членам даного суспільства позитивним правом; по-п'яте, кодифікація, здійснена за сприятливих умов, дає неодмінно хороші політичні та юридичні результати, в тому числі твердість і постійність позитивному праву.

На думку М. Ю. Чижова, кодифікація не завжди необхідна і корисна і для того, щоб вона була дійсно необхідною і корисною, повинна відповідати наступним вимогам.

По-перше, оскільки «минуле, на підставі закону спадковості соціальних явищ, завжди зумовлює майбутнє», остільки кодифікація не веде до розриву сьогодення з минулим, не має виявляти зневаги до минулого, до історії юридичного життя та законодавства народу, тому що розвиток людського суспільства представляє одне ціле, частини якого нерозривно пов'язані один з одним, впливають один на одного.

По-друге, кодекси, прийняті в результаті кодифікації, повинні відповідати стану суспільства за змістом, формою та простором. Кодекси не вічні і абсолютно досконалими не можуть бути, вони мають відносну досконалість, можуть і повинні навіть за певних обставин підлягати перегляду. «Якою б повнотою і досконалістю не відрізнявся кодекс, він не може передбачити все в сьогоденні, а тим більше в майбутньому, а тому є тисячі питань, які залишаються не поміченими законодавцем, не передбаченими ним, і з якими доводиться мати справу суддям. І це тому, що закони одного разу видані залишаються в тому вигляді, в якому були написані, тоді, коли люди не перебувають у стані спокою. Поза кодексом, наскільки б не була досконала кодифікація, можуть існувати і існують додаткові правові положення, запозичені з справедливості, звичайного права, науки та судової практики» [3, с. 73].

По-третє, кодекс має містити в собі лише те, що може бути предметом законодавчого регулювання. Однак це не означає, «що все, що регламентовано законодавчою владою, з цієї єдиної причини може бути кодифіковано. Кодекси не повинні змішуватись з приватними законоположеннями і розглядатися, як збірники останніх. Передусім перехід зі стану закону на ступінь положення необхідно, щоб законодавство піддалося випробуванню і отримало розвиток за допомогою науки і судової практики, які здатні розкрити його переваги і недоліки. У кодекс всі положення зведені в чітку систему і як тільки вони увійшли до його складу, виключити їх неможливо без зміни цілого» [3, с. 77].

По-четверте, кодифікація повинна бути здійснена своєчасно, коли вона стала можливою і необхідною внаслідок прогресивного розвитку права. Кожен передчасний перегляд законодавства шкодить і затримує прогрес позитивного права. Для того, щоб кодифікація була дійсно корисною, необхідно, щоб різноманітні елементи законодавства досягли розвитку і принесли суспільству очікувані результати. Якщо ціллю кодифікації є встановлення гармонії, привести у єдність різні положення позитивного права, то вона може здійснитися тільки тоді, коли ця гармонія буде мати свою основу у громадських елементах.

По-п'яте, перш ніж звести закон у кодекс, треба його випробувати. Закон, не випробуваний наукою та судовою практикою, не повинен входити до складу кодифікаційного акту.

По-шосте, «в кодексі не повинні змішуватись наукові принципи із законодавчими постановами». Однак, наукові теорії, санкціоновані законодавчою владою, зводяться в юридично обов'язкові правила і не повинні підлягати змінам і навіть обговоренню до їх скасування. Отже, ці теорії, «внесені до кодексу, зупиняють безперервний і сприятливий вплив науки на законодавство, бо узаконюється та чи інша теорія, яка вважається обов'язковою для вчених-юристів. Якщо до кодексу вносяться наукові теорії, то вони створюють різні незручності і навіть небезпеку» [3, с. 77].

М. Ю. Чижев звертає увагу на дуже цікаву проблему – проблему про роль законодавця в кодифікаційному процесі. При цьому він задається питаннями: в якому положенні повинен знаходитися законодавець у процесі кодифікації? Чи повинна бути пасивною його роль? Чи слід поставити законодавця в таке положення, щоб він обмежувався тільки констатуванням результатів, даних розвитком права, зроблених внутрішньою силою? Відповідаючи на ці питання, вчений порівнює право з мовою народу, що розвивається разом з народом. Відомо, що в розвитку мови всіх цивілізованих народів наступають

епохи, коли письменники, силою своєї думки перетворювали мову свого часу. При цьому, охопивши різноманітні елементи слова, очищали, і розкривали всю красу слова, і тим самим створювали кодекси мови. Згодом вони стали законодавцями слова, і народ незабаром побачив у нових формах мови точний вираз, його способи мислити і відчувати. У праві відбувається те ж саме, що і в мові. Інакше кажучи, втручання законодавця у справи нововведень у законодавство не тільки можливо і корисно, а іноді навіть необхідно. Законодавцю не завжди доводиться чекати, поки зникне все старе у праві. Якщо крім старих положень, які існували довгий час, розвиток народного життя не може продовжуватись, то законодавець повинен внести зміни та доповнення до них. Коли нація розвивається прогресивно, без переворотів, без революцій, тоді дія законодавця обмежується головним чином (але не виключно) межами перевірки, приведення до єдності різних положень права. Зовсім інша роль законодавця, коли внутрішнім суспільним переворотом проводяться докорінні зміни в суспільстві; тоді для нового порядку речей необхідними є нові правила, які встановлюються новим законодавством. Роль законодавця в такому випадку стає активною і творчою.

На думку М. Ю. Чижова, революційні епохи несприятливі для кодифікації. При цьому під революцією він розуміє не тільки насильницькі і корінні перевороти, але й ті з них, які відбуваються приховано в звичаях та ідеях і викликають не меншу необхідність, як і перший, втручання законодавця. Зокрема, ту ж думку висловлювали й творці кодексу Наполеона. Вони зберегли з колишніх законів всі ті, які зв'язані з великими змінами, створеними в політичному ладі, або які здавалися їм самі по собі заслуговуваними переваги перед застарілими і непридатними узаконенню. Таким чином, у революційних періодах можна обійтися і без кодексів, обмежуючись тимчасовими законодавчими актами. Але потім кодифікація стає необхідною для узгодження нових ідей, вироблених під впливом революцій, з колишніми принципами. Для здійснення цього завдання недостатньо тільки переглянути законодавство, а потрібно, щоб законодавець зробив вибір між протилежними засадами, прийнявши на себе творчу роль у законодавстві.

Цікавими є погляди М. Ю. Чижова також на співвідношення і взаємовплив кодифікації і правової науки. Так, на думку вченого, кодифікація не може охопити право у всій його повноті і дати праву остаточну форму. Цілком кодекси ніколи не задовольняють життєві потреби. Отже, найповніші кодекси не в змозі все передбачити і служити достатнім керівництвом для правозастосовників. В силу зазначених причин «кодекси не можуть зробити науку марною і вхід

науки до кодексу відкритий». Звідси випливає постулат про те, що «наука повинна існувати поряд з кодексами» [3, с. 78].

Автор вважає, що наука має справу з кодексами «через призму вільного тлумачення та аналогій». По-перше, наука необхідна для застосування кодексів настільки ж, наскільки вона потрібна і при їх складанні. По-друге, наука, не обмежуючись цим, роз'яснює не тільки чинне право, але постійно сприяє до створення майбутнього права.

Кодекси не можна розглядати, як збірники положень, що складають останнє слово права. Вони не обмежують юридичну діяльність в основі нації, і наука виключає участь недосконалих законів і приймає нові; вона черпає свою енергію з наукових джерел.

Як ніколи актуальними сьогодні є такі висловлювання вченого: «Наука не може бути прикута до тексту законів; вона не застосовується тільки в межах легальності; вона вільна по відношенню до кодексу. Тексти законів ні в якому разі не складають формул, призначених до закріпачення науки. Констатуючи здобуті результати, тексти законів служать для науки точками опори для досягнення нових удосконалень, нових результатів» [3, с. 78].

Інший постулат вченого виражений наступним чином: «занепад науки права ніскільки не залежить від кодифікації». На його думку, кодекси не затримують і не затримали розвиток правової науки. (Як приклад вказується такий факт, що прусський кодекс антітрохи не завадив свого часу Савіні видати своє чудове дослідження «чинного римського права», не історичне дослідження, але дослідження, що відноситься до загального чинного права). У той же час вчений підкреслює, що «з виданням кодексів, підстави і точки опори для науки змінюються, і ось вона минає моменти сумніву, невизначеності, коливається в знаходженні для себе шляху, але раз останній знайдений, формули закону не можуть зупинити її подальшого розвитку» [3, с. 78].

Вищевикладене дозволяє прийти до висновку, що внесок М. Ю. Чижова в теорію кодифікації істотний. І розроблені ним положення щодо таких теоретичних питань кодифікації, як поняття, передумови, значення та особливості кодифікації, основні вимоги до її здійснення, роль законодавця в кодифікаційному процесі, співвідношення та взаємовплив кодифікації і правової науки зберігають наукову цінність і до цього дня.

Бібліографічний список:

1. Бабкін В.Д. Чижев Микола Юхимович / В.Д.Бабкін, І.Б.Усенко // Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2002. – Т.1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – С. 222-224.

2. Самодурова В.В. Чижев Микола Юхимович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. Словник. Т. 4. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 355-357.
3. Чижев Н. Введение в изучение права (Энциклопедия права): Заметки Ординарного Профессора Императорского Новороссийского Университета Н.Е. Чижева. – О. : Тип. «Русской Речи», 1908. – 274 с.

В данной статье исследуется вклад Н. Е. Чижева в теорию кодификации, соотношение кодификации и науки, а также основные требования, которые предъявляются к кодификации.

This article explores the contribution of N.E. Tchizhov's to the theory of codification, the ratio of codification and science, as well as the basic requirements that apply to codification.

Стаття надійшла до редколегії 2.12.2014

УДК 340.11:342.5(091)

Опаленко Д. А., НУ «ОЮА»

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ДЕРЖАВНА ВЛАДА»

Стаття присвячена висвітленню розвитку категорії «державна влада» з урахуванням концептуальних підходів функціонування державної влади. Розкрито питання взаємозв'язку функціонування державної влади із світоглядними соціальними орієнтирами. Було зазначено, що соціальна влада невід'ємна від будь-якої організованої, більш-менш стійкої і цілеспрямованої спільності людей, що дозволяє стверджувати про вагоме значення державної влади в управлінні будь-яким суспільством.

На всіх етапах історичного розвитку суспільства таке явище, як влада, завжди було об'єктом пильної уваги та досліджень. Протягом віків людство формувало своє ставлення до влади. Вихідним і визначальним при цьому, врешті-решт, стало положення, згідно з яким держава покликана слугувати забезпеченню природних і невід'ємних потреб людини, а народ визнавався єдиним джерелом влади. На основі зазначених положень сформувалася концепція, за якою держава виступає не як володар суспільства, а як його захисник.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці відомих учених-теоретиків у галузі теорії права, а також представників інших суспільних наук. Значну увагу дослідженню теоретичних аспектів

державної влади приділяли у своїх працях С. Алексєєв, М. Байтін, Г. Єллінек, М. Козюбра, О. Копиленко, А. Мамичев, І. Самолова, В. Чиркін, В. Шаповал та ін.

Метою цієї статті є з'ясування історичного розвитку, сутності та призначення державної влади як загальнолюдського феномену.

Історично склалося так, що якісні та структурні ознаки й характеристики влади зумовили виділення окремих її гілок — законодавчої, виконавчої і судової. Загальновизнаний теоретик концепції поділу влади Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що поєднання всієї повноти влади в одній особі або в одному органі державної влади завжди буде призводити до сваволі. Він зазначав, що всі три зазначені гілки влади мають бути відносно незалежними, мати свою чітко визначену компетенцію. За Монтеск'є, перша влада — законодавча — видає і скасовує закони, друга — виконавча — видає зовнішніми зносинами і забезпечує безпеку держави, третя — судова — карає злочинців та стримує зіткнення двох перших гілок влади. Судова влада при цьому може виконати дане призначення тільки за умови її самостійного існування [1, с. 156].

Ш. Монтеск'є зазначав: «Щоб створити помірне правління, треба вміти комбінувати влади, регулювати їх, приводити в дію; це такий шедевр законодавства, який рідко вдається виконати випадку і який рідко дозволяють виконати розсудливості» [2, с. 38-39].

Як зазначає В. Чиркін, принцип поділу влади виступає як складова демократії, його практична реалізація становить цінний досвід контролю держави з боку громадянського суспільства, оскільки суспільство найбільш здатне контролювати таку владу, яка розділена і частини якої певною мірою протистоять одна одній [3, с. 3]. На основі наведеного та аналогічних положень сформувалася теза про те, що демократія — це, скоріше, не гармонія влади, а суворий її поділ у межах повноважень органів, що представляють державну владу і через які вона реалізується. Досягнення найбільшої ефективності в управлінні суспільними і державними справами забезпечується при діалектичному поєднанні принципу концентрації влади з принципом її поділу [4, с. 4].

Державна влада, будучи особливим різновидом соціальної влади, являє собою, з точки зору О.В. Малько, «публічно-політичні відносини панування і підпорядкування між суб'єктами, що спираються на державний примус». Характерними рисами державної влади є те, що ця влада поширюється на все суспільство, носить публічний характер, спирається на державний примус.

Державна влада здійснюється особливим шаром людей, які професійно займаються управлінням — чиновниками, а також політиками.

Ніяка інша соціальна влада в даний час не може конкурувати з державною владою за силою заходів впливу на підвладних осіб і не має в своєму розпорядженні таким апаратом чиновників, які уособлюють цю владу [5, с. 150-151].

На думку О.В. Малько, влада – це досить складний, багатоаспектний феномен, що виявляється в різних організаційних формах, методах і способах її здійснення, системі відносин, цілях та інше. В юридичній літературі одні автори розглядають владу як певну функцію, притаманну будь-якому колективу, суспільству; інші дослідники – як вольове відношення пануючого і підвладного суб'єктів; треті – як здатність володаря нав'язувати свою волю іншим особам, четверті – як організовану силу, здатну підпорядковувати волі певної соціальної спільноти інших людей. Влада розуміється так само, як управління, пов'язане з примусом. І, нарешті, часто під владою розуміється держава або її органи, що здійснюють владу.

Так, під соціальною владою можна розуміти властиве вській спільності людей відносини панування і підпорядкування між суб'єктами, що спирається на примус.

Соціальна влада невід'ємна від будь-якої організованої, більш-менш стійкою і цілеспрямованої спільності людей. Вона з неминучістю властива і роду, і племені, і родині, і громадської організації, і партії, і державі, і суспільству в цілому. Це – найважливіший засіб функціонування соціальних структур та інститутів, суттєвий елемент будь-якої організації соціального життя.

Влада надає суспільству цілісність, керованість, служить найважливішим фактором організованості і порядку. Іншими словами, це системоутворюючий елемент, що забезпечує соціальну життєздатність. Під впливом влади суспільні відносини стають цілеспрямованими, набувають характеру керуючих та контрольованих зв'язків, а спільне життя людей стає організованим та впорядкованим [6, с. 45-46].

Якщо звернутися до давніх часів, то можна відмітити, що особливістю соціальної влади і норм первісного суспільства була належність до самої життєдіяльності людей, вираження і забезпечення соціально-економічної єдності роду. Це було пов'язано з недосконалістю знарядь праці, низкою його продуктивністю. Звідси – необхідність у спільному проживанні, у суспільній власності на засоби виробництва і розподілі продуктів на основі рівності.

Подібні обставини впливали на сутність влади і норм первісного суспільства. Соціальна влада, що існувала в додержавний період характеризувалася такими ознаками:

- поширювалася тільки в межах роду, виражала його волю і базувалася на кровних зв'язках;

– була безпосередньо суспільною, будувалася на засадах первісної демократії, самоврядування (тобто суб'єкт і об'єкт влади тут збігалися);

– органами влади виступали родові збори, старійшини, воєначальники і т. п., що вирішували всі найважливіші питання життєдіяльності первісного суспільства [7, с. 87].

Принцип історизму, який має методологічне й концептуальне значення, дозволяє вважати соціальну владу першоосною будь-якого типу влади в суспільстві, дає змогу вичленити її вихідні атрибутивні характеристики й простежити розвиток і трансформацію цієї влади в інші форми.

Влада, в тому числі державна, породжується також природою людини, її інстинктами, потребами, почуттями, інтересами. У свою чергу, уже в самій владі як феномені, породженому функціонуванням живих мислячих істот, мимоволі проявляються властивості та риси людини, що надають державній владі антропоморфний характер [8, с. 250].

Проф. Ю.М. Оборотов зазначає, що для розуміння того, що таке влада, як діє влада і на чому вона ґрунтується, використовують концепцію влади Макса Вебера. За М. Вебером, «влада означає будь-яку можливість проводити всередині даних соціальних відносин власну волю, навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість заснована». При цьому розмежовуються такі типи влади: традиційна влада, основою якої є віра у святість духовних традицій і установлень; легітимна влада, підставою для якої є раціональні переконання в доцільності існуючого порядку, заснованого на сукупності безособових норм і принципів, вірі в юридичні встановлення і функціональну компетентність керівника; харизматична влада, яка базується на вірі в особливу надприродну особистість вождя. Ставлення громадян до існуючої влади виражається в понятті легітимності. Зазвичай легітимною розглядається така влада, яка визнана керованим народом.

Крім того, інша концепція влади пов'язана з ім'ям Ж. Бюрдо, який, використовуючи ідею М. Вебера, розмежував безособову (анонімну) владу, коли її носієм є колектив в цілому; інституціоналізовану владу, яка втілена в державних установах та інститутах; особисту (персональну) владу, яку суспільство зазвичай використовує для посилення її ефективності.

Існують два принципи формування державної влади, реалізація яких пов'язана з такою формою політичної єдності, як держава (К. Шмітт). По-перше, це принцип тотожності, коли політична єдність заснована на тому, що не існує держави без народу і тому народ повинен бути присутнім в якості наявної величини.

І, по-друге, інший принцип – репрезентації, який свідчить, що політична єдність народу може бути наявною і повинна репрезентувати людьми персонально [9, с. 82].

Будь-який суб'єкт, який реалізує державну владу, має чітку інституціонально-правову оформленість своєї «владної позиції» та однозначне закріплення функціонального характеру «владної активності» у законодавчих актах [10, с. 79].

На сьогоднішній день, державна влада є одним із найбільш вивчених і одночасно дискусійних питань загальнотеоретичної юриспруденції. У зарубіжній науці державну владу зазвичай розглядають з позицій біхевіоризму, телеології, інструменталізму, структуралізму, конфліктології. У вітчизняній юридичній науці поширений погляд на державну владу як здатність і можливість держави за допомогою наявних засобів впливати на поведінку людей. У той же час юридична наука усе більше звертає увагу на зв'язаність влади з організацією впливу суб'єкта на об'єкт і активніше використовує досягнення інших наук. Серед них, як зазначає В.В. Завальнюк, політична антропологія. Так, антропологічне розуміння онтології державної влади є одним з найдавніших концептів в історії політичної та правової думки [11, с. 5].

Досить цікавим є дослідження державної влади як філософсько-правового феномену, яке здійснювалось Н.В. Юськів з урахуванням онтологічного, гносеологічного, антропологічного та аксіологічного її аспектів. Так, Н.В. Юськів вказує на те, що державна влада як філософсько-правова категорія виступає універсальним явищем, що упорядковує й організовує суспільні відносини, формуючи адекватну картину правової реальності шляхом визнання загального апріорного розумно-етичного порядку на основі принципів свободи і рівності, захищає і встановлює природно-правовими засобами межі існування свободної волі особистості. Для побудови ідеальної моделі державної влади інтегратором слугують феномени справедливості і свободи. У цих концептуальних конгломератах відображається невмируща, вічно жива, безперервна об'єктивна потреба суспільства в досягненні гармонії відносин між роллю окремих людей, класів, інших більш дрібних соціальних груп та їхнім соціальним становищем, працею і винагородою, злочином і покаранням, достоїнствами людей і їх суспільним визнанням, між правами й обов'язками. Справедливість є показником легітимності чи делегітимізації державно-владних процесів у державі. Феномен свободи сприяє виникненню правових зв'язків між державною владою та громадянським суспільством, забезпечуючи взаємовплив і модифікацію цих явищ на сучасному етапі розвитку соціального буття [12, с. 7].

Історично аналіз поняття державної влади збігається з активним розвитком полісних відносин за добу Античності та формування складних політико-правових зв'язків між суспільством і державою.

Не згадуючи про перші спроби осмислення проблем побудови системи державної влади, яка ґрунтувалась на виокремленні ряду необхідних функцій, що виконуються скоординованими у своїй діяльності органами, варто згадати модель ідеальної держави Платона. Описуючи державний устрій, Платон проводив аналогію з людським тілом. Тобто держава має існувати та розвиватись як людський організм. А це означає, що всі її органи мають взаємодіяти, а спосіб їх поєднання повинен характеризуватись ознакою гармонійності. Деяко пізніше ця ідея набула більш завершеного вигляду в діалозі «Держава». Привертає увагу його обґрунтування структурного розмежування окремих органів державної влади, що пов'язується із вченням про генезис державної влади. Як наголошує Платон, взаємодія між правителями та воїнами не повинна мати хаотичний характер, оскільки, зважаючи на різні завдання, що постають перед державним союзом, різні особи, які належать до прошарку воїнів, повинні виконувати різні типи завдань. Власне, з боку сучасної правової теорії ці завдання можна було б назвати окремими напрямками діяльності з виконання державних законів.

Після Платона проблема аналізу системи державної влади була чітко сформульована Аристотелем у його праці «Політика». Специфічною властивістю поглядів цього мислителя було те, що він прагнув не стільки описати та запропонувати ідеальну модель побудови системи державної влади, скільки ретельно проаналізувати ті об'єктивні функції, які має виконувати держава для того, щоб реалізувати свою найважливішу мету, якою за Аристотелем, було «служіння загальному благу». Про роль цієї мети у розвитку державної влади обґрунтовано пише Р. Гринюк, який зазначає, що ідея загального блага була тісно пов'язаною у поглядах Аристотеля з правом і справедливістю, що зрештою, і зумовило те, як він тлумачив державу, державну владу та способи її організації [13, с. 58]. Доволі показовим у цьому контексті є те, що, описуючи процес функціонування державної влади він зазначає, що без органів державної влади та посадовців держава не може існувати, а без належної організації цієї системи вона не може добре управлятись [14, с. 583]. Фактично своє обґрунтування необхідності побудови системи державної влади Аристотель розбудовує через звернення до чотирьох основних функцій держави. Цими чотирма функціями є: законодавча, військова, судова та функція управління суспільними справами. Певною мірою останню з цих функцій можна ототожнити з сучасним розумінням виконавчої влади.

Продовжуючи запропоновану Платоном цілевизначальну або цільову аргументацію щодо необхідності побудови цілісної системи державної влади, Аристотель доповнив її власним «органічним» елементом. Він проводив паралель між державою-полісом та організмом і вважав, що так само як виживання організму залежить від взаємодії його органів, так і виживання державної влади залежить від того, як організаційно та функціонально узгоджуватимуться органи державної влади.

Нарешті, ще один момент, який пов'язаний із обґрунтуванням Аристотелем необхідності розвитку системи державної влади, стосується того, що він, суттєво розвиваючи ідеї Платона, вказує ще й на таку проблему, як забезпечення узгодженого функціонування різних органів державної влади. Звісно, кожен орган державної влади, кожна державна функція потребують специфічних навичок і специфічних знань. Але водночас існує необхідний зв'язок між формою правління та тими принципами, що лежать в основі формування органів державної влади. Так, за умов тиранії єдиним принципом формування державних органів є свавільне рішення тирана або ж його примха. На відміну від цього, для демократії таким принципом є принцип системних виборів.

За доби Римської імперії до аналізу потіння державної влади та вивчення її специфіки звертались Сенека, Марк Аврелій та інші. Але найбільшу увагу привертає праці Цицерона «Про державу» і «Про закони». Розвиваючи ідеї Платона та Аристотеля, Цицерон висловив ряд власних міркувань, що становлять безумовний інтерес з погляду дослідження історико-правових та концептуальних джерел аналізу поняття державної влади. Зокрема, вказуючи, що держава є породженням народу, сам народ Цицерон характеризує як «сукупність людей, поєднаних разом не у будь-який спосіб, а лише на основі взаємної згоди щодо права та спільності інтересів» [15, с. 64].

Проблеми визначення специфіки та ознак державної влади поставали й у добу пізнього еллінізму і середньовіччя. У цьому аспекті традиційно згадуються імена Августина, Томи Лівійського, Марсилія Падуанського. Так, у своєму трактаті «Про град Божий» Августин вказував, що організація державної влади відбувається подібно до організації божественної ієрархії, коли окремі державні органи взаємодіють так само, як і янгольські чини. При цьому він звертався до праць Сципіона та Цицерона і зазначав, що держава як сукупність «людей, які поєднані взаємною згодою у праві та спільним благом» [16, с. 355], має управлятись так, щоб це спільне благо могло бути до-

сягнуто. Це у свою чергу виключає свавілля правителів та об'єднує всі їх дії спільною метою (як бачимо, у цьому моменті Августин, власне відтворює платонівську «цільову аргументацію» системності функціонування державної влади). Водночас побудова держави за принципом відтворення божественного образу правління також передбачає, що всі частини або складові державної влади діють цілісно та гармонійно. Однак, якщо за добу Античності та Середньовіччя державна влада сприймалась здебільшого як певний організм (ним міг бути поліс або відтворення божественної ієрархії в тілі держави), то поступовий процес ускладнення суспільно-політичних і правових відносин логічно спричинив більш ґрунтовне розроблення саме організаційно-функціональних проблем існування державної влади. Більше того, якщо раніше наголос робився насамперед на понятті держави як союзу, то починаючи з XVI ст. держава почала сприйматись насамперед крізь призму поняття «державна влада». Надзвичайно показовими у цьому контексті є, поза будь-яким сумнівом, міркування відомого англійського мислителя та політичного діяча Ф. Бекона, який у праці «Нова Атлантида» розробив власну модель побудови системи державної влади. На його думку, добробут держави та щастя її підданих безпосередньо залежать від двох факторів: 1) правильно організації державної влади та 2) мистецтва управляти тих, хто має владні повноваження. При цьому державна влада є складною системою, оскільки перед нею постають різноманітні завдання у найрізноманітніших сферах. За Ф. Беконом, сила держави визначається насамперед її здатністю захистити себе від зовнішніх ворогів. Водночас, говорячи про генезу поглядів щодо держави і державної влади, необхідно погодитись із тим, що одним із найбільш цікавих і змістовних досліджень у зазначеному напрямі слід визнати працю видатного вченого-юриста Гуго Гроція «Три книги про право війни та миру». Визначаючи зміст та сутність влади, Г.Гроцій керувався тим, що вона, на відміну від будь-яких інших форм влади, поширюється на всю державу та на все суспільство, що, власне, і відрізняє її від общинної влади чи батьківської влади, які також щодо своїх суб'єктів можуть мати імперативний чи обов'язків характер. Так, основними характеристиками державної влади Г.Гроцій визнавав її верховність та суверенітет. При цьому під верховністю він розуміє не стільки її абсолютизм чи не підпорядкованість будь-якій іншій владі – адже це ознаки суверенітету державної влади, – скільки наявність при її здійсненні чіткого суб'єкта цієї влади. Також він пропонував розмежовувати поняття державної та верховної влади, керуючись тим, що

спеціальним суб'єктом першої завжди постає держава в цілому, тоді як спеціальним суб'єктом другої може бути одна особа, група осіб чи весь народ [17, с. 10-11, 14-17, 19, 22-25-35].

Бібліографічний список:

1. Монтескьє Ш. О духе законов / Ш. Монтескьє. – СПб, 1900.
2. Боботов С.В., Жигачев И.Ю. Введение в правовую систему США / С.В. Боботов, И.Ю. Жигачев. – М., 1997.
3. Чиркин В.Е. Разделение властей: социальные и юридические аспекты / В.Е. Чиркин // Сов. государство и право. – 1990. – № 8.
4. Майданник О. Про контроль у здійсненні державної влади / Олена Майданник // Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис. – 2006. – № 5.
5. Теория права и государства : Учебник. Издание второе. – Х. : ООО «Одиссей». – 2007. – 480 с.
6. Теория государства и права : Учебник / Под ред. проф. А.В. Малько и проф. А.Ю. Саломатина. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 420 с.
7. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина І. Актуальні проблеми теорії держави : Навчальний посібник (2-е вид., стерео.) / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К. : КНТ, 2008. – 288 с.
8. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
9. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
10. Мамычев А.Ю. Функциональные и институциональные свойства государственной власти / А. Ю. Мамычев, И. В. Самойлова // Философия права. – 2012. – № 4.
11. Завальнюк В.В. Державна влада та юридична антропологія / В.В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 2.
12. Юськів, Н. В. Державна влада: філософсько-правове дослідження : 12.00.12 : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Юськів Наталія Володимирівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2013. – 19 с.
13. Гринюк Р.Ф. Поняття «загального блага» (bonum commune) в контексті формування теорії правової держави / Р.Ф. Гринюк // Держава і право: Юридичні і політичні науки. Зб. наук. пр. – К. : Ін-т держава і права ім.В.М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 19.
14. Аристотель. Политика // Соч.: в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4.
15. Цицерон. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма / Цицерон. – М. : Мысль, 1999.

16. Августин Блаженный. О граде Божим / Августин Блаженный // Творения: в 4 т. – СПб.: УЦИММ Пресс, 1998. – Т. 4.
17. Скрипнюк В. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти: монографія / Валентина Скрипнюк. – Київ: Логос, 2010. – 504 с.

Статья посвящена освещению развития категории «государственная власть» с учётом концептуальных подходов функционирования государственной власти. Раскрыты вопросы взаимосвязи функционирования государственной власти с мировоззренческими социальными ориентирами. Было отмечено, что социальная власть неотделима от любой организованной, более или менее устойчивой и целенаправленной общности людей, что позволяет утверждать о большом значении государственной власти в управлении любым обществом.

The article is dedicated coverage of the category «government» taking into account the conceptual approaches to the functioning of public authorities. Disclosed the linkages between the functioning of public authorities with social philosophical orientations. It was noted that social power is inseparable from any organized more or less stable and targeted community of people that suggests the great importance of the government in the management of any company.

Стаття надійшла до редколегії 22.12.2014

УДК 321.64

Трач А. С., ОНУ імені І.І. Мечникова

СТРУКТУРНІ ТА ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена проблемам концептуалізації пострадянських політичних трансформацій. Дано огляд основних структурних та історичних факторів. Внесено пропозиції щодо осучаснення транзитологічної парадигми та напрямків подальших досліджень.

Постановка проблеми. В центрі уваги класичної транзитології перебувають два переходи: політичний (від авторитаризму до демократії) та економічний (від адміністративної до ринкової економіки). Логіка трансформації, як її розуміли транзитологи, лінійна: ринкові реформи та демократичні вибори прирікають транзит на успіх, попри контекстуальні та структурні особливості. Однак непростий хід пострадянських трансформацій привернув увагу науковців

до контексту переходу – тобто до тих структурних та історичних факторів, яким свого часу надавала вирішальне значення теорія модернізації. Осмислення впливу контексту на перебіг пострадянських трансформацій постає важливим завданням для науковців пострадянських країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо не торкатись загальновідомих класичних праць Д.Растоу, Х.Лінц, А.Степана, А.Пшеворські та ін., то серед вітчизняних та російських вчених можна виділити праці В.Гельмана, В. Горбатенка, О. Дергачова, О.Долженкова, Ф. Рудича, О. Фісуна. Серед них – методологічно важливі праці А. Колодій [1], А. Мельвіля [2], О.Романюка [3]. Разом із тим, робляться іще лише перші кроки в зверненні уваги від процедурних аспектів демократизації на її структурні, контекстуальні фактори.

Метою статті є привернути увагу до значення контексту, у якому здійснюється спроба демократичного переходу, а саме розглянути значення структурних та історичних факторів, що впливають на трансформаційні процеси у країнах пострадянського простору, уточнити їх роль в політичному процесі пострадянських країн, а на цій основі – внести запропонувати своє бачення їх місця в трансформаційних процесах, а також окреслити напрямки подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що класична концепція демократичного транзиту приділяла ключову увагу процедурним факторам [Див.: 4; 5], нехтуючи культурними, історичними, структурними та іншими контекстуальними особливостями переходу, слід в рамках ревізії постулатів транзитології звернути саме на ці фактори особливу увагу. Зокрема, реалізацію всіх національно-державних проєктів на пострадянському просторі, незалежно від ступеня успішності їх результатів і стартових умов, необхідно розглядати у контексті краху Радянського Союзу і обумовлених ним характерних рис імперської спадщини.

Реальність існування такого інституційного та аксіологічного спадку в деяких державах пострадянського простору визнається не тільки теоретиками. В деякій мірі відтворення радянської моделі економічної інтеграції можливо і в політичній практиці – наприклад, початок інституціоналізації Євразійського союзу. Як би не називали вчені і політики нинішні держави-колишні члени СРСР – нові незалежні, пострадянські, посткомуністичні, постсоціалістичні держави, в які б структури й організовані програми вони не оформлялися (від СНД до «Східного партнерства», від ОДКБ до ГУАМ), наскільки б не були далекі зараз у своєму розвитку від стану в 1990-1991 роках, стартова точка становлення їх нинішньої державності – це розпад СРСР.

У свою чергу, розпад будь-яких імперських утворень, включаючи Радянський Союз, характеризується загальними наслідками: зростає конкуренція між різними політичними, економічними, культурними центрами, як зовнішніми, так і внутрішніми, відбувається деконсолідація кордонів різного роду. Субцентри і зовнішні центри намагаються виступити в ролі наступників колишнього імперського центру, включаючи концентрацію ресурсів і легітимують цінностей. Це призводить до активізації розбіжностей між різними політичними силами, групами населення, до конкуренції публічних дискурсів щодо встановлюють питань. Результатом такої ситуації є створення вкрай несприятливих умов для зміцнення центрів нових держав, їх легітимації, формування стандартних універсальних норм і правил.

Всім державам колишнього СРСР, на відміну від країн Латинської Америки та Південної Європи в рамках третьої «хвилі демократизації», довелося зіткнутися з потрійним переходом: від інститутів провінцій або колоній імперії до суверенно-державним, від командної економіки до ринкової, від комуністичної системи до демократичної або навіть четвертим транзитом – на додаток до трьох інших – від імперської ідентичності до національної [6, с. 38]. При цьому «перший транзит» був полегшений наявністю інфраструктур колишньої метрополії тільки в Росії і державах Балтії, що мають короткий досвід державної статусності між світовими війнами. Так чи інакше у всіх чотирьох транзитах брали участь усі держави колишнього СРСР – в т.ч. спільність стартових умов дозволяє говорити про існування аналітичного поняття пострадянського простору, що описує відповідний географічний феномен.

Розпад імперського утворення визначив ряд факторів, які впливають на процеси державного будівництва. Зокрема, формалізоване (інтеграція в наднаціональні структури) і неформалізовані (перехід під вплив нових центрів сили) включення в міжнародні процеси в якості самостійних факторів. Деякі нові незалежні держави (Грузія, Таджикистан, Киргизія, Узбекистан, Молдова, Азербайджан, Вірменія) разом з набуттям нового статусу держави-члена ООН взагалі вперше у новітній історії отримали нову відповідальність у вигляді самостійного управління територіями.

Консолідація кордонів після розпаду СРСР була об'єктивно необхідна – тільки 16 % кордонів між колишніми республіками були реально нанесені на місцевості, решта залишалися «олівцевими кордонами» на картах [7, с. 127]. Нові незалежні держави виявилися нездатні охороняти власні кордони. Ці функції були покладені на радянських (і потім – російських) прикордонників. Російська ж чо-

тирнадцять армія в 1992 році зупинила бойові дії у внутрішньому конфлікті молдавських властей і бійців за незалежність Придністров'я. Деякі колишні республіки, знайшовши можливість самостійно вибрати наднаціональні утворення і ступінь інтеграції в них, кинулися під протекторат потужних геополітичних гравців. Зокрема, прибалтійські держави вступили в ЄС та НАТО, а Україна і Грузія заявили про бажання пройти аналогічний шлях. Киргизстан, Узбекистан, Азербайджан і Білорусь досить вміло лавірують між Росією і Заходом, надаючи свої території то для військових баз, то для трубопроводів, то для реалізації політичних проєктів, конкуруючих на пострадянському просторі факторів. Будучи найбільш послідовними союзниками Росії, Білорусь і Вірменія не наполягали на виведенні російських військ зі своїх територій. Білорусія під тиском Росії втратила монополю національного контролю над газотранспортною системою. Того ж домагається «Газпром» від України.

Контекст існування більшості держав-сегментів колишніх імперій, російської та радянської, за винятком країн Балтії, що мали досвід суверенних держав у міжвоєнний період, а також Казахстану, Туркменістану і власне Росії (тобто країн, багатих природними ресурсами), зумовив збереження низького рівня їх здатності до самостійного управління територіями [8, с. 134].

Пострадянські держави, які не стикнулися з проблемою сепаратизму, вже достатньою мірою захистили свій суверенітет і в основному завершили проєкти державного будівництва. Ці країни також довели на практиці свою здатність протистояти в разі необхідності тиску як з боку Москви, так і Вашингтона. Як приклад можна навести Узбекистан, який в 1992 і 2006 роках вступав в ОДКБ, а в 1999 і 2012 роках виходив зі складу членів. Тим не менше, як показують останні події в Україні, доля більшості пострадянських країн знаходиться в руках глобальних гравців, а тому питання про здатність багатьох з пострадянських територій перетворитися на справді суверенні національні держави поки відкрите. Однак владні еліти вже навчилися використовувати і США, і європейські структури, так і російський фактор як інструмент у власній боротьбі за виживання і доступ до матеріальних ресурсів.

Ці історичні аспекти, та породжені ними геополітичні та ментальні обставини, не можуть ігноруватися при дослідженнях пострадянських трансформаційних процесів, набуваючи особливого значення при порівняльному аналізі факторів та обставин успішності/неуспішності демократизації.

Повертаючись до того факту, що після дезінтеграції Радянського Союзу більшість його колишніх республік задекларувала шлях демо-

кратизації, зазначимо: їх державні інститути відіграли у цьому процесі суперечливу роль.

З одного боку, очевидно, що бюрократична «розбудова держави» замість уваги до захисту прав людини, сприяння громадянському суспільству спричинила вагомі авторитарні деформації у нових незалежних державах. В умовах відсутності сталої демократичної традиції в більшості країн колишнього СРСР особливості існуючої державності стали однією з перешкод на шляху демократичних змін, що призвело до формування гібридних або відверто авторитарних режимів.

З іншого боку, немає держави – немає демократії: держава повинна бути достатньо сильною та ефективною для здійснення демократичною трансформації. В іншому випадку держава відчуває конкуренцію з боку інших суб'єктів політики, у т.ч. не лише нелегітимних, а й нелегальних – серед них фінансово-промислові групи, бюрократичні угруповання, сепаратисти, організована злочинність та ін., метою яких аж ніяк не є демократизація.

Вагомі актори світової політики – наднаціональні організації, транснаціональні корпорації, неурядові організації – дуже часто негативно впливають на держави із слабким суверенітетом. Комерційні структури радо ведуть справи з корумпованим держапаратом, ділячи прибуток з елітою та зневажаючи потреби та інтереси решти населення.

Держава, що неспроможна ефективно контролювати обіг зброї та допускає масові прояви нелегітимного насилля, характеризується слабкою державністю – а саме сильна державність є передумовою успішного демократичного транзиту. Демократія можлива лише там, де існує ефективна держава – відносно цієї тези збіглися позиції вже згаданих класиків транзитології Д. Растоу, Х. Лінца та А. Степана.

Осягнення цього постулату потягнуло за собою підвищення уваги до держави як до фактору транзиту. Введення категорії «державної спроможності» в аналіз транзитів та використання неoinституціонального підходу дозволило підійти до питання одночасно з інституціонального та процесуального боку. Держава стала сприйматись не просто як достатня для транзиту інституціональна структура, але вже з урахуванням геополітичних та історичних реалій, які ігнорувалися класичною транзитологією. В межах моделі, де інститути, процедури та контекст об'єднувалися при дослідженні держави як рамки трансформаційних процесів, народилася концепція третього (поряд з побудовою демократії та ринкової економіки) переходу посткомуністичних транзитів: від сателіта або імперської периферії до суверенної держави.

Така теоретична адаптація моделі транзиту була обумовлена негативним досвідом переходів, коли розпад авторитарних інститутів в процесі демократичного транзиту не лише не тягнув за собою формування оновлених, прогресивніших інститутів, але мав значні негативні соціальні та економічні наслідки, що аніяк не сприяли переходу до демократії.

Крім того, сучасна транзитологія відмовилася від лінійної логіки переходів. На зміну ній прийшло розуміння різновекторності розвитку, формування гібридних режимів та низки «демократій з прикметниками». Вірогідно, демократизація і надалі втрачатиме провідне місце в дискурсі транзитологів, а вироблення загальноприйнятої типологізації недемократичних режимів нового типу, що виникають внаслідок транзитів, стане на порядку денному як одне з основних завдань цієї субдисципліни.

Досвід держав Центральної та Східної Європи показав, що часто-густо сам термін «держава» несе негативні конотації, зокрема через ототожнення з владою комуністичної партії. А це мало наслідком, на противагу теоретичним побудовам Д.Растоу, відсутність автоматичної лояльності громадян державі, відсутність співробітництва з органами влади та відсутність глибокої поваги до адміністративних та політичних рішень, тобто низку складнощів, що утруднювали демократизацію та неприйнятність демократичним суспільствам. Особливо рельєфно це проявилось в країнах пострадянського простору. Звідси – економічна поляризація суспільства, фінансові кризи, сепаратизм, ксенофобія тощо. Політична фрагментація та деградація держави роблять неможливим здійснення ліберальних свобод, тобто неспроможна держава загрожує ліберальним цінностям настільки ж фундаментально, як і авторитарна влада.

Сильну державу вважають передумовою функціонування демократичного режиму також Філіп Шміттер та Террі Карл. Національний суверенітет – одна з умов, які вони додали до класичних інституціональних ознак Р.Даля. Держава повинна бути суверенною та діяти незалежно від політичних систем більш високого рівня. Чи насправді демократичною є система, якщо виборні керівники не в змозі прийняти обов'язкові для всіх рішення без їх затвердження ззовні? Наявність дієвого суверенітету справді є однією з проблем сучасної демократії. Шміттер веде мову про взаємозалежність держав, що склалася внаслідок процесу глобалізації. Всі сучасні демократії, навіть найбільші та наймогутніші, вплетені у складну сітку взаємозв'язку з іншими демократіями, а також з деякими автократіями. В принципі, обрані

національні лідери не підзвітні будь-якій іншій владі, щ обула б вищою за конституції їх власних країн. Однак на практиці вони доволі обмежені у здатності контролювати рішення транснаціональних компаній, розповсюдження ідей, пересування осіб через кордони, вплив політики сусідів та інші фактори. Оскільки їхня влада обмежена кордонами держави, вони все менше здатні забезпечити добробут та безпеку своїх власних громадян. Лексикон американської політичної науки збагатився терміном «perforated sovereignty» («ушкоджений суверенітет»), у якому концептуалізувалося розуміння системності тиску на сучасну державу з боку ТНК, НУО, інших держав ззовні; регіонів, груп тиску, опозиції – зсередини.

Тим не менше, для об'єктивного порівняння пострадянських політичних режимів, а також динаміки їх демократизації недостатньо використання згаданих вище концепцій «демократії з прикметниками», рівно як і класичних теорій транзитології. В процесі демократизації вагоме місце займає здатність держави до ефективного функціонування («державна спроможність»).

Висновки. Класична парадигма демократичного транзиту, що склалася на початку 1990-х років в західній політичній науці та була некритично запозичена домінуючим вітчизняним дискурсом, виявилася неспроможною пояснити суперечливі наслідки пострадянських трансформацій. Це привернуло значну увагу до контекстуальних та структурних факторів, що впливають, інколи визначально, на транзит. Для пострадянських країн автор пропонує зосередитися на історичному минулому політичних систем, зокрема оцінити внесок інституціональної та ментальної спадщини СРСР. Важливе значення в цьому контексті мають геополітичні настанови еліт колишніх республік (що можуть орієнтуватися як на ту чи іншу ступінь реінтеграції пострадянського простору, так і на закріплення його остаточної дезінтеграції аж до вступу в конкуруючі геополітичні спільноти). Крім того, не можна недооцінити і таку структурну передумову демократизації, як державну спроможність – тобто ефективний контроль держави над власною територією, наявність механізмів реалізації адміністративних і політичних рішень, підтримання правопорядку тощо.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми полягають у аналізі соціально-економічної структури суспільств, що демократизуються, суспільного менталітету, історичного минулого як важливих факторів, що або сприяють успішності демократичного транзиту, або ведуть до утворення різного роду гібридних політичних режимів.

Бібліографічний список:

1. Колодій А. Особливості перехідного процесу і вибір демократичних інститутів в Україні / Антоніна Колодій. – Політичний процес в Україні: стан та перспективи розвитку. – Львів, 1998. – С. 44–55.
2. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / А. Мельвиль. – МОНФ, 1999. – 106 с.
3. Романюк О. Кінець транзитології чи криза її первинної парадигми? / Олександр Романюк // Політичний менеджмент [текст]. – 2007. – № 2 (23). – С. 3–11.
4. Rustow D. Transitions to democracy: Toward a Dynamic Model / D. Rustow // Comparative Politics – 1970, Volume 2, – № 3, – С. 337–363.
5. Linz J., Stepan A, Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore-London, 1996. – 504 p.
6. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк. – Харків : ХДАК, 2011. – 376 с.
7. Холодковский К. Консолидация элит: общественный пакт или верхушечный сговор? / К. Холодковский // Куда идет Россия? Общее и особое в современном развитии [текст]. – М., 1997. – С. 125–133.
8. Hale H. Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia / H. Hale // World Politics – 2005. – Vol. 58. – № 10. – P. 133–135.

Стаття посвящена проблемам концептуализации постсоветских политических трансформаций. Дан обзор основных структурных и исторических факторов. Внесены предложения по осовремениванию транзитологической парадигмы и направлений дальнейших исследований.

The article is dedicated to the problems of conceptualization of post-soviet political transformations. The overview of main structural and historical factors is given. Proposals on modernizing the transit paradigm and ways of future researches are given.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2014

НАШІ АВТОРИ

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, Заслужений юрист України, Президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України.

Ахмедова Ельміра Раятівна – здобувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

Вітман Костянтин Миколайович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціальних теорій, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія».

Гайтан Віталій Віталійович – аспірант кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія».

Грабович Тетяна Анатоліївна – здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Дзевелюк Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

Долженков Олег Олександрович – професор кафедри політичних наук, Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Драшкович Анастасія Ігорівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальних теорій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Задорожній Олександр Вікторович – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Зубченко Надія Ігорівна – здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Кан Ден Сік – кандидат політичних наук, доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету, член Консультативної Ради з мирного та демократичного об'єднання Кореї.

Каравайцева Олена Валеріївна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Каретна Ольга Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Климончук Василь Йосифович – доктор політичних наук, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Коваль Дмитро Олександрович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Кольцов Віталій Михайлович – аспірант кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету.

Кормич Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Кормич Людмила Іванівна – доктор історичних наук, професор, академік УАН, академік УАПН, голова Південноукраїнського центру гендерних проблем, завідувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Костенко Віана Олександрівна – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кулачинський Микола Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії, історії і політології Одеського державного аграрного університету

Лазарович Микола Васильович – доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету, заслужений працівник освіти України.

Опаленко Дмитро Анатолійович – здобувач кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Осипова Світлана Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та політичного управління Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченко.

Письменна Вікторія Олександрівна – аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Пісов Максим Петрович – аспірант кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Плевако Ігор Григорович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

Польовий Микола Анатолійович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Попова Марія Федорівна – аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Семченко Ольга Ростиславівна – кандидат політичних наук, Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова.

Скриль Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економіко-правового інституту.

Співак Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, викладач кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Стоцький Володимир Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Ткачук Юлія Вікторівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Трач Алла Сергіївна – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Феськов Іван Володимирович – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Ківалов С. В. <i>Структуризація освітньої системи в сучасному постіндустріальному суспільстві</i>	<i>3</i>
Кормич Л. І. <i>Формування нової системи геополітичних координат та місце в них України.....</i>	<i>12</i>
Вітман К. М. <i>Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі</i>	<i>20</i>
Лазарович М. В. <i>Теоретичні засади політико-правового забезпечення прав національних меншин</i>	<i>30</i>
Климончук В. Й., <i>Антропологічна форма здійснення політичних свобод.....</i>	<i>41</i>
Кольцов В. М. <i>Сучасні методологічні тенденції в порівнянні дизайну політичних систем</i>	<i>51</i>
Феськов І. В. <i>Глобалізаційні засади теорій конвергенції.....</i>	<i>59</i>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Задорожній О. В. <i>Міжнародно-правові оцінки історичних паралелей у контексті «самовизначення народу Криму»</i>	<i>68</i>
--	-----------

Письменна В. О.

Міжнародне право крізь призму солідаристського
та структурно-функціонального підходів80

Ахмедова Е. Р.

Реформи партії справедливості та розвитку
у світлі інтеграції законодавства Туреччини
до законодавчої бази Європейського Союзу91

Костенко В. О.

Актуальні проблеми міграційної політики та підходи
до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу106

Грабович Т. А.

Значення проблем енергозабезпечення
в міжнародно-правових відносинах115

Кулачинський М. М.

Сучасний напрям європейської політики Великобританії121

Ткачук Ю. В.

Транскордонне співробітництво як інструмент вирівнювання
соціально-економічного розвитку регіонів в рамках ЄС130

Гайтан В. В.

Структурна модернізація економічного та соціального
потенціалу пострадянського простору137

Скриль С. А.

Трансформація політичних систем Латвії, Литви
та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство146

Каравайцева О. В.

Виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини153

Пісов М. П.

Інтеграційні правопорядки в регіональних організаціях
на прикладі НАФТА та АСЕАН160

Плевако І. Г.

Концепції та практична реалізація океанополітики
країн МЕРКОСУР169

Кан Д. С.

Корейська проблема в контексті нової стратегії Китаю181

Коваль Д. О.

*Реєстрація культурної та природної спадщини
в рамках ЮНЕСКО.....*192

Зубченко Н. І.

*Добробут тварин та їх захист від жорстокого поводження:
розвиток доктрини міжнародного права*203

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Польовий М. А.

*Нейромережеве моделювання функціонування міжнародних
регіональних спільнот на прикладі ЄС.....*212

Долженков О. О.

*Сучасна демократія: проблеми та перспективи*221

Осипова С. А.

*Процес державоутворення в сучасному світі: особливості
протікання та політичні ризики*229

Драшкович А. І.

*Прийняття владних рішень як відображення сутності
легітимізаційного потенціалу державної влади.....*235

Стоцький В. В.

*Вимушена демографічна реструктуризація в Україні:
її причини та можливі наслідки.....*243

Семченко О. Р.

*Механізми інформаційного забезпечення стабільності
політичної системи*249

Попова М. Ф.

*Децентралізація влади як механізм розвитку громад*258

Каретна О. А.

*Види взаємодії в рамках молодіжної субкультури.....*264

Співак М. В.

*Сучасний стан і проблеми внутрішньої політики
охорони здоров'я в Україні.....*271

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО
РОЗВИТКУ

Кормич А. І.	
<i>Правові державотворчі ідеї епохи Київської Русі</i>	281
Хаяли Р. І.	
<i>Благодійницькі товариства кримських татар в правовому полі Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.)</i>	289
Дзевелюк А. В.	
<i>Удосконалення процесу кодифікації М. Ю. Чижовим</i>	296
Опащенко Д. А.	
<i>Історичний аспект дослідження категорії «державна влада»</i>	302
Трач А. С.	
<i>Структурні та історичні фактори пострадянських трансформацій</i>	311
НАШІ АВТОРИ	319

Запрошуємо до співпраці
у збірнику «Актуальні проблеми політики» науковців,
викладачів, аспірантів, фахівців-практиків

Змістовні вимоги до рукописів:

згідно з постановою Президії ВАК України №7-05/1 від 15.01.2003 (Бюлетень ВАК України № 1, 2003 р.) редколегія може приймати до розгляду лише роботи, які мають такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями,
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття,
- формулювання цілей статті (постановка завдання),
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів,
- висновки з даного дослідження,
- перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку.

До редакції подаються:

1) роздрукований текст рукопису з індексом УДК та анотаціями, підписаний автором;

2) електронний текст рукопису у форматі MS Word (DOC) або Reach Text Format (RTF), а також файли з ілюстраціями (за їх наявності) на CD-R диску. Файли рукопису можна надіслати також на електронну пошту: app7@ukr.net;

3) довідка про автора (співавторів) – надається із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю та обов'язково українською мовою), вченого ступеня, вченого звання, основного місця роботи, посади, домашнього та службового телефонів, e-mail;

4) рекомендація роботи до публікації, що може бути оформлена у вигляді виписки із протоколу засідання відділу (сектору, кафедри) або рецензії фахівця з науковим ступенем. Підписи мають бути завірені за місцем роботи рецензентів.

Технічні вимоги до оформлення рукописів:

Авторські рукописи мають відповідати державним стандартам оформлення наукових робіт і таким редакційним вимогам:

Обсяг роботи не повинен перевищувати: для статті 0,5 – 0,7 друк. арк. (20 – 28 тис. знаків або приблизно 10 – 12 сторінок, набраних у текстовому

процесорі MS Word шрифтом Times New Roman 14 пт з інтервалом 1,5); наукових повідомлень і рецензій – до 0,25 друк. арк. (10 тис. знаків або до 5 сторінок, набраних з аналогічними умовами).

Вкрай бажаним є представлення рукописів українською мовою.

На початку рукопису обов'язково зазначається індекс УДК. Далі вміщуються прізвище та ініціали автора та скорочена назва організації, що є основним місцем роботи автора. У наступному рядку вказується назва рукопису.

Після назви статті обов'язково вміщуються анотації українською, російською та англійською мовами. Кожна анотація має містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті. Обсяг кожної анотації не повинен перевищувати 800 знаків включаючи пробіли.

Посилання на джерела подаються у вигляді списку наприкінці статті з наскрізною порядковою нумерацією [1, 2, 3...]. Знак посилання в тексті робиться цифрами у квадратних дужках (не слід використовувати автоматичні кінцеві чи звичайні виноски).

Бібліографічні описи джерел та літератури мають бути оформлені згідно Державному стандарту – ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Авторські примітки відмічаються в тексті символом * (*, **, *** тощо), а текст приміток розміщується наприкінці тексту роботи.

Ілюстрації до статей (графіки та малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен рисунок в окремому файлі). При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що у збірнику не використовується кольоровий друк.

Рукописи, що надійшли до редакції і не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

Авторські рукописи не рецензуються та не повертаються авторам.

Тел. для довідок: (048) 719-88-07

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к. 404.

Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;

відп. секр.: (048) 719-88-07

E-mail: app7@ukr.net

Примірники збірника можна придбати в редакції.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 54

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к.404.

Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;

відп. секр.: (048) 719-88-07

E-mail: app7@ukr.net

Видавці збірника:

Національний університет «Одеська юридична академія»

65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

Тел.: (048) 719-87-60

Факс: (048) 719-87-60

E-mail: aul513@ukr.net

Південноукраїнський центр гендерних проблем

65026, м. Одеса, вул. Грецька, 20

Тел.: (048) 722-40-57

Факс: (048) 733-40-57

E-mail: odgender@ukr.net

Коректор Г. М. Кондратьєва

Технічний редактор М. А. Польовий

Підписано до друку 05.02.2015. Формат 60х84/16. Тираж 300 прим.

Ум. друк. арк. 19,95. Зам. № СГ-54

Віддруковано з готового оригінал-макету у видавництві «Фенікс»

(свідоцтво ДК №1044 від 17.09.2002)

65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.7777591

Для листів: 65059, м. Одеса, а/с 424

УДК 32(082)